

UNIwersytet Łódzki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych

Martinas Malužinas

rozprawa doktorska

**Ewolucja systemu politycznego Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej.
Od parlamentaryzmu przez prezydencjalizm autorytarny
do semiprezydencjalizmu – analiza politologiczna**

**Praca doktorska napisana
w Katedrze Teorii Polityki i Myśli Politycznej
pod kierunkiem
dr. hab. Andrzeja Dubickiego, prof. UŁ**

Łódź 2021

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1. Teoretyczne podstawy analizy – koncepcje pojęciowe i metodologiczne	27
1.1. System, reżim i instytucje w analizach politologicznych (potencjał analityczny)	28
1.1.1. Konceptualizacja pojęcia systemu politycznego i reżimu politycznego – potencjał analityczny	32
1.1.2. Neoinstytucjonalizm jako teoretyczna podstawa badań politologicznych nad funkcjonowaniem systemów politycznych	36
1.2. Metody badawcze w podejściu funkcjonalno-strukturalnym	43
1.2.1. Cykliczność procesu zmian systemowych	46
1.3. Analiza autorytaryzmu na Litwie – instrumenty diagnostyczne	47
1.3.1. Ocena systemu politycznego na Litwie w literaturze	47
1.3.2. Pojęcie i typologia reżimów autorytarnych	48
1.3.3. Cechy litewskiego reżimu autorytarnego	51
1.4. Przywództwo polityczne w systemie autorytarnym – przykład Antanasa Smetony..	54
1.5. Podsumowanie	58
Rozdział 2. Instytucjonalne, społeczne i kulturowe uwarunkowania transformacji systemu politycznego międzywojennej Litwy	60
2.1. Struktura społeczeństwa	60
2.2. Kultura polityczna na Litwie	64
2.2.1. Czynniki kultury politycznej w latach 1918-1926	66
2.2.2. Problematyka litewskiej kultury politycznej jako elementu kultury obywatelskiej	67
2.3. Charakterystyka głównych aktorów politycznych	75
2.3.1. Elity polityczne w okresie litewskiej sejmokracji	75
2.3.2. Specyfika litewskiej nomenklatury partyjnej w latach 1918-1926	78
2.3.3. Aparat biurokratyczny	81
2.3.4. Siły zbrojne	82
2.3.5. Rola Kościoła katolickiego w życiu politycznym Litwy przed 1926 r.	83
2.4. Podsumowanie.....	85
Rozdział 3. Kształtowanie systemu politycznego państwa litewskiego w latach 1918-1926	87
3.1. Proces kształtowania ustroju politycznego – uwarunkowania i okoliczności	87
3.2. Tworzenie systemu rządów parlamentarnych	98
3.3. Kształtowanie się i funkcjonowanie systemu partyjnego	103
3.3.1. Geneza litewskiego systemu partyjnego	104
3.4. Kształtowanie się samorządu terytorialnego	112
3.4.1. Instytucjonalizacja samorządu terytorialnego	112
3.4.2. Proces ograniczania kompetencji samorządu – tendencje do centralizacji	119
3.5. Podsumowanie	120

Rozdział 4. Transformacja systemu politycznego na Litwie w latach 1926-1940.....	122
4.1. Pozycja ustrojowa prezydenta w świetle konstytucji z 1928 r. Implementacja systemu prezydenckiego o charakterze autorytarnym.....	123
4.2. Charakterystyka kluczowych aktorów politycznych reżimu – wymiar strukturalny i funkcjonalny.....	133
4.3. Proces ewolucji systemu partyjnego – etapy tworzenia systemu monopartyjnego oraz ograniczenia pluralizmu	144
4.3.1. Nowe regulacje prawne wpływające na instytucjonalizację partii politycznych	150
4.3.2. Kontrola prasy jako środek do budowy jednolitego, zorganizowanego społeczeństwa narodowego	158
4.3.3. Ustawa Prawo Prasowe z 1935 r. jako umacnianie propagandy i powszechnej kontroli	158
4.3.4. Likwidacja wszystkich partii politycznych	163
4.3.5. Likwidacja partii politycznych i wybory do Sejmu IV Kadencji jako formalna konsolidacja systemu monopartyjnego	165
4.4. Ewolucja systemu samorządu lokalnego – w kierunku degradacji instytucji samorządowych.....	171
4.5. Petryfikacja systemu w świetle litewskiej konstytucji z 1938 r.	179
4.5.1. System sądownictwa – zachwiania systemu wzajemnej równowagi i kontroli władz.	184
4.6. Praktyka życia politycznego na Litwie w latach 1926-1940.....	186
4.7. Podsumowanie.....	189

Rozdział 5. Ewolucja systemu politycznego na Litwie w latach 1990-2020 (w poszukiwaniu elementów z I Republiki Litewskiej).....	192
5.1. Wewnętrzne uwarunkowania systemu politycznego Litwy	193
5.1.1. Pozycja ustrojowa prezydenta w świetle konstytucji z 1992 r.	195
5.1.2. Specyfika współczesnego systemu partyjnego.....	200
5.1.2.1. Konstytucyjne podstawy działalności partii politycznych	201
5.1.2.2. Kształtowanie się systemu partyjnego w II Republice Litewskiej	202
5.1.2.3. Wpływ wyborów parlamentarnych na system partyjny współczesnej Litwy	203
5.1.3. System samorządu lokalnego w II Republice Litewskiej.....	208
5.1.3.1. Zmiany w systemie wyborczym.....	212
5.1.3.2. Instytucjonalizacja wspólnot lokalnych i seniūnaitisa	214
5.1.3.3. Reforma samorządu lokalnego w oparciu o rozwiązania z I Republiki Litewskiej ..	218
5.2. Zewnętrzne uwarunkowania systemu politycznego Litwy	220
5.2.1. Integracja europejska i zmiany systemu politycznego na Litwie.....	220
5.2.1.1. Standardy i wartości UE w systemie politycznym Litwy	222
5.2.1.2. System polityczny Litwy jako element wielopoziomowego systemu politycznego UE	224
5.3. Systemy polityczne I i II Republiki Litewskiej w ujęciu Vanhanena (analiza porównawcza)	229
5.3.1. Indeks Vanhanena	231
5.3.2. I Republika Litewska – w ujęciu indeksu Vanhanena.....	237
5.3.3. Wskaźnik rywalizacji	247

5.3.4. II Republika Litewska w ujęciu indeksu Vanhanena	251
5.3.5. Czynniki polityczne: porównanie i wnioski	256
5.4. Podsumowanie.....	275
Zakończenie	277
Bibliografia.....	285
Spis schematów	310
Spis tabel	311

Wstęp

Litwa, podobnie jak pozostałe państwa bałtyckie¹ – Łotwa i Estonia, wybiła się na niepodległość na wskutek zmian europejskiego układu geopolitycznego, będących rezultatem rozstrzygnięć I wojny światowej. W przypadku państw bałtyckich nie dało się uniknąć młodym republikom konfliktu zbrojnego, ponadto wrogów zewnętrznych było wielu i nieraz działania zbrojne były prowadzone na wielu frontach. Zasadniczym zagrożeniem dla wszystkich trzech narodów była ekspansja na zachód państwa radzieckiego. W politycznych wizjach nie cieszących się zbyt dużą popularnością wśród polskich politologów na koniec drugiej dekady XX w. Litwa, Łotwa i Estonia stanęły przed koniecznością przeprowadzenia gruntownych reform politycznych, mających na celu wprowadzenie tych państw na drogę transformacji systemowej. Idealizacja pierwszej niepodległości i korzyści płynące z zaimplementowania modelu zachodniej demokracji liberalnej ogłosiły elity trzech państw bałtyckich. Niezaprzeczalnym w tym kontekście jest fakt, że kształtujące się reżimy polityczne poszczególnych państw bałtyckich, posiadające wspólny punkt wyjścia w formie agonii reżimu carskiego, rozwijały się w kierunku modelu demokratycznej konsolidacji.

Zaprojektowanie, tworzenie i następnie implementacja instytucji politycznych były niezwykle trudnym i wymagającym wyzwaniem dla władz wszystkich powstających państw w okresie funkcjonowania po 1918 r. Jak słusznie zauważa Przemysław Kierończyk - państwa budowano zasadniczo od zera, bez własnych tradycji i kultury politycznej bądź z tradycjami wywodzącymi się od najdawniejszych dziejów państwowości, co w dużej mierze generowało dla nich dodatkowe kłopoty². Warto w tym miejscu wspomnieć o kwestii uwarunkowań społeczno-kulturowych, o wyznaczaniu wytycznych dotyczących organizacji aparatu państwowego, o nikłym doświadczeniu na polu pracy państwowej czy o kształtowaniu dojrzałych idei ustrojowych³.

W tym kontekście należy uznać, że z niezwykle trudnym zadaniem przeprowadzenia dogłębnych zmian systemowych w kierunku transformacji i ustanowienia

¹ Nazwa stosowana dla określenia trzech państw położonych nad Morzem Bałtyckim: Litwy, Łotwy i Estonii.

² P. Kierończyk, *O specyficie pierwszych konstytucji państw bałtyckich*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2013 t. XIII. s. 55.

³ Jak zauważa Przemysław Kierończyk na Litwie stosunkowo specyficzną drogą awansu społecznego warstw chłopskich była kariera duchownego katolickiego. Stąd duża rola kościoła w systemie politycznym oraz majoryzacja chrześcijańskiej demokracji na litewskiej arenie politycznej w pierwszych latach odbudowanego państwa. Zob. P. Kierończyk, *O specyficie...*, *op.cit.*, s. 42.

reżimu demokratycznego we wszystkich trzech republikach bałtyckich, przy innych występujących problemach - poradzono sobie niespodziewanie skutecznie i szybko.

Wyłonienie parlamentów w wyniku demokratycznych wyborów (warto nadmienić, że w oparciu o diametralnie różne systemy wyborcze) utworzyło perspektywę rozpoczęcia intensywnych prac nad przygotowaniem projektów nowych konstytucji. Niewątpliwie – uznać należy, że uchwalenie ustaw zasadniczych przyczyniło się w dużym stopniu do stabilizacji państw i ustanowieniu swoistego „drogowskazu” do przeprowadzenia zmian systemowych i wyznaczenia konkretnych kierunków dalszego rozwoju i demokratyzacji. Jednak praktyka kolejnych lat pokazała, że dalsza perspektywa konsolidacji demokracji we wszystkich trzech państwach nadbałtyckich nie została przeprowadzona w zakładany sposób i wymagała więcej czasu niż pierwotnie przewidywano.

Pojawienie się takich określeń jak „prezydentokracja”, czy „rządy silnej ręki”, charakteryzujących uformowany ustroj polityczny przy równoczesnym wycofaniu elit państw bałtyckich z deklarowania chęci osiągnięcia standardów demokracji liberalnej mogą stanowić dowód na to, że w regionie bałtyckim dobiegł końca stosunkowo niedługi okres zmian systemowych. Logika przekształceń reżimów politycznych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej była argumentem ocalenia spójności państwa i społeczeństwa, wpisując się w zachodzące w różnych częściach świata zjawisko ustanowienie autorytaryzmu jako zaporę dla totalitaryzmu i pluralizmu parlamentarnego. W odróżnieniu od ewolucji systemów politycznych w państwach środkowoeuropejskich, ewolucja systemu politycznego w państwach nadbałtyckich – nazywana procesem autorytarnym jako pochodna konfliktu ideologicznego – doprowadziła nie do konsolidacji demokracji liberalnej, ale do ustanowienia reżimów autorytarnych⁴.

Specyficznym przypadkiem jest Pierwsza Republika Litewska, gdzie początkowo obserwowane było silne dążenie do demokratyzacji ustroju politycznego w roku 1920 oraz sterowanie procesem odrodzenia państwowego i transformacji systemowej przez chrześcijańskich demokratów, którzy pomimo przejawianych wyraźnych tendencji autorytarnych przyczynili się do przyjęcia demokratycznej ustawy zasadniczej oraz zachowania cech i podstawowych mechanizmów państwa demokratycznego.

Pod kątem jedności kulturowej, ideologicznej, językowej oraz wyznaniowej sytuacja Litwy prezentowała się gorzej niż w Polsce lub na Łotwie. W tej sytuacji podjęto potencjalne długoterminowe wysiłki, by przezwyciężyć te podziały poprzez zastosowanie

⁴ Tamże, s. 17.

aparatu represji, propagandy i indoktrynacji w celu ukierunkowania na szybszy i skuteczniejszy proces przekształcenia państwa demokratycznego w autorytaryzm. Właśnie ta problematyka – transformacji systemu politycznego Litwy - stanowić będzie główny obszar analizy podjętej w niniejszej pracy.

Warto zwrócić uwagę, że procesy pluralizacji i demokratyzacji życia politycznego Litwy zostały zamrożone po zamachu stanu na demokratyczny i legalnie wybrany rząd oraz rozwiązaniu Sejmu przez nowego prezydenta Antanasa Smetonę 12 kwietnia 1927 r. Nieoczekiwany przewrót wojskowy pod hasłem „obrony przed zagrożeniem bolszewickim” dokonany w Kownie w nocy z 16 na 17 grudnia 1926 r. dowodził słabości dotychczasowego centrolewicowego establishmentu, aczkolwiek wpisywał się także w oczekiwania niektórych grup społecznych (m.in. szczególnie radykalnie nastawionej nacjonalistycznej młodzieży oraz środowiska wojskowego). W pierwszych latach po przewrocie grudniowym kontynuowano współpracę i budowanie wspólnoty interesów obozu Antanasa Smetony z chadecją i kręgami wojskowymi. Smetona wykazywał dążenie do dyktatorskich rządów, przekształcenia systemu politycznego i poszczególnych jego elementów, do ograniczenia instytucjonalizacji konkurencji politycznej poprzez zamrożenie systemu partyjnego oraz nadanie urzędowi głowy państwa szerokich prerogatyw prezydenckich. Przeobrażenia te dotyczyły zarówno warstwy formalnej, co materializowało się w zmianach ustroju państwa litewskiego po 1928 r., jak również nieformalnej, poprzez rozbudowę sieci koteryjnej i układów w procesie rozdziału zasobów.

Narzucenie ładu prawnego, zmian systemowych oraz brak możliwości wypracowania zachowań obywatelskich, tak symptomatyczne dla okresu rządów smetońskich, prowadziło do utrwalenia określonych atrybutów w litewskim społeczeństwie, do poczucia bezradności, braku opinii na temat transformacji systemu politycznego, zrozumienia skali, dynamiki i charakterystyki zmian zachodzących w państwie. Tożsamość reżimu smetońskiego kształtowana była szczególnie na kontestacji okresu 1920-1926 wyjaśnianej w kategoriach zagrożenia ze strony Polski i Rosji bolszewickiej, kryzysu parlamentarnego, ideologii narodowej i przemiany tożsamości narodowej Litwinów.

Ewolucja litewskiego systemu politycznego cechowała się zmienną dynamiką, której zasadniczymi punktami było to, że nie dokonywała się według konkretnego schematu i nie zmierzała w kierunku jakiegoś konkretnego celu. Na Litwie problematyka ewolucji systemu politycznego była związana z aktualną na przełomie XIX i XX w.

kwęstią dychotomiczności litewskiego odrodzenia narodowego w kontekście ocalenia spójności państwa i społeczeństwa litewskiego w geopolitycznym aspekcie wyboru pomiędzy II Rzeczpospolitą w koncepcji federacyjnej Józefa Piłsudskiego i Rosją Radziecką a Republiką Weimarską.

Dojście do władzy Stalina w ZSRR i Hitlera w Niemczech finalnie oznaczało koniec istnienia Pierwszej Republiki Litewskiej na sześć dekad. Dopiero lata 80. XX w. zainicjowały wydarzenia, które spowodowały wiele głębokich przeobrażeń polityczno-ustrojowych. Odzyskanie niepodległości państwa litewskiego w latach 90. oznaczało potrzebę budowania całkowicie nowego systemu, w którym scharakteryzowano nie tylko stosunki między elementami systemu tj. sejmem a rządem oraz władzą sądowniczą, ale poszukiwano nowych modelowych wzorców dla tych struktur. Litwa dążąc do podkreślenia ciągłości bytu państwowego z okresu Pierwszej Republiki Litewskiej, nie miała możliwości odwołania się do pozytywnych doświadczeń rządów demokratycznych. Brak było także charakterystycznej dla rozwiniętych demokracji zachodnich kultury politycznej. W budowaniu systemu widoczne było jednak nawiązanie do zbyt krótkiego okresu demokracji pierwszej połowy I Republiki Litewskiej. W przedstawionych tu analizach w dalszej części pracy zajęto się więc badaniem uchwycenia podobieństw i różnic oraz praktyki politycznej z okresu międzywojennego. Analizując mechanizmy i uwarunkowania budowania systemu politycznego Litwy zostały uwzględnione następujące wymiary wewnętrzne: polityczny, historyczny, kulturowo-tożsamościowy oraz zewnętrzne: perspektywa akcesji i członkostwa w Unii Europejskiej. Przebieg zmian politycznych, będący konsekwencją wpływu czynników politycznych, jak i ekonomicznych na Litwie, zmierzał do stanowienia nowego porządku prawnego, ale co istotne - zachowania ciągłości konstytucyjno-ustrojowej z okresu Pierwszej Republiki Litewskiej oraz nawiązania do wzorców systemowych i instytucjonalnych z krótkiego okresu funkcjonowania demokratycznych rządów w międzywojniu. Istotną oraz nową determinantą systemu politycznego Litwy były dążenia do europeizacji systemu politycznego poprzez członkostwo w strukturach unijnych. Tak zaprezentowana ewolucja systemu demokratycznego I i II Republiki Litewskiej uwypukla potrzebę sformułowania nowej konceptualizacji, umożliwiającej precyzyjnie scharakteryzować i przedstawić wpływ zachodzących procesów, którym państwo litewskie uczestniczyło, dążąc do obudowy demokracji.

Z uwagi na specyfikę zmian politycznych na Litwie należy wyodrębnić kilka faz tego procesu:

- 1) lata 1918-1922 – ewolucja ustroju politycznego w kierunku demokracji;
- 2) lata 1922-1926 – republika parlamentarna;
- 3) lata 1926-1928 – zamrożenie demokracji;
- 4) lata 1928-1940 – wprowadzenie systemu prezydenckiego z systemem rządów autorytarnych;
- 5) po 1991 – powrót do demokracji.

Uwzględniając powyższe można dokonać pewnej modyfikacji i wyróżnić trzy (nieco odmienne) okresy:

- 1) lata 1918-1926 - ewolucja ustroju politycznego w kierunku demokracji;
- 2) lata 1926-1940 – zapoczątkowane zamachem stanu rząd A. Smetony ukierunkowane na wprowadzenie autorytarnego systemu prezydenckiego;
- 3) lata 1990-2020 – transformacja i konsolidacja demokratyczna.

Zamierzeniem autora jest zatem uwzględnienie lat Pierwszej Republiki Litewskiej i Drugiej Republiki Litewskiej, z pominięciem okresu komunizmu. Celem takiego posunięcia jest zidentyfikowanie zależności, różnic i podobieństw pomiędzy systemem politycznym w Pierwszej a Drugiej Republice Litewskiej. Porównanie ze sobą fazy 1 i 2 oraz fazy 1 i 3 umożliwi wskazanie tych odmienności oraz punktów wspólnych w analizowanych okresach. Uchwycenie podobieństw i różnic oraz praktyki politycznej jest zadaniem trudnym, ale osiągalnym zważywszy na powiązania historyczne, kulturowe i polityczne. Analiza i porównanie elementów systemu politycznego obu republik wydaje się bardzo istotne z uwagi, iż Litwa odbudowała swój system polityczny z okresu międzywojennego, czego wyrazem było to, że Druga Republika Litewska była kształtowana poprzez restytucję Pierwszej Republiki Litewskiej. Cechą wspólną Pierwszej Republiki Litewskiej i Drugiej Republiki Litewskiej pozostał element demokracji, który prezentuje ten sam typ współczesnej demokracji jako reżimu politycznego państwa narodowego.

Uzasadnienie wyboru problemu badawczego i jego doniosłość

W literaturze przedmiotu w Polsce oraz na Litwie brakuje szczegółowych badań na temat transformacji systemowej w okresie międzywojennym (biorąc pod uwagę analizę systemową). Istnieje duża luka badawcza w tym obszarze eksploracji naukowych: niewiele jest prac naukowych na ten temat, brak prac naukowych mających na celu analizę

systemową i rozwój systemu autorytarnego – nie tylko w kontekście politologicznym, ale także historycznym czy prawnym. Co prawda znaleźć można artykuły naukowe czy monografie poświęcone tym zagadnieniom, jednak tylko fragmentarycznie analizują one poszczególne elementy systemu politycznego, problemy polityczne czy ustrojowe państwa litewskiego. Stąd taki, a nie inny wybór problemu badawczego w przedłożonej dysertacji wydaje się być wysoce uzasadniony, a praca może wypełnić lukę istniejącą w badaniach nad ewolucją systemu politycznego na Litwie.

Ważnym walorem dysertacji i wkładem w rozwój dyscypliny nauk o polityce i administracji jest uwzględnienie w rozważaniach **aspektu kulturowego** (w tym szczególnie kultury politycznej) jako elementu determinującego w znacznym stopniu okoliczności przedtransformacyjne, jak i samą transformację polityczną na Litwie oraz **aspektu ilościowego (pomiaru jakości demokracji liberalnej)** w Pierwszej Republice Litewskiej i Drugiej Republice Litewskiej. Uwzględnienie obu tych podejść pozwoliło na uzupełnienia charakterystyki przemian systemowych na Litwie.

Dzięki takiemu podejściu możliwe było przygotowanie rozprawy doktorskiej, która może być przyczynkiem do pogłębienia badań nad systemem politycznym nie tylko Litwy, ale i innych państw bałtyckich, bowiem dotknięto w tej pracy nie tylko ważnych aspektów teoretycznych, ale także tych z obszaru praktyki politycznej.

Aktualność tematu badań

Uzasadnienie podjęcia badań nad niniejszą tematyką i porównanie systemu politycznego Pierwszej Republiki Litewskiej i Drugiej Republiki Litewskiej opiera się na założeniu, że wskaźniki, opisujące stan demokracji, mogą mieć walor aplikacyjny nie tylko dla ujęcia komparatystycznego poszczególnych okresów rozwoju państwa litewskiego, ale także dla wskazania różnic i podobieństw w poszczególnych obszarach analizy systemowej (rywalizacja, partycypacja itp.)⁵.

Wykorzystane w pracy wskaźniki charakteryzujące demokrację, mogą być stosowane dla procesów z dwudziestolecia międzywojennego, jak również dla scharakteryzowania uwarunkowań współczesnych młodych demokracji, będących w okresie transformacji. Porównanie wartości poszczególnych wskaźników pozwoli na wykazanie podobieństw i różnic w poszczególnych okresach ewolucji demokracji, co

⁵ D. Easton, *The Analysis of Political Structure*, New York 1990, s. 12, 64; A. Antoszewski, *Reżim polityczny* [w:] *Studia z teorii polityki*, red. A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak, tom I, Wrocław 1999, s. 89–92.

może być niezwykle przydatne przy wskazywaniu kierunków ewolucji i rozwoju systemów politycznych i ich poszczególnych elementów.

Przy porównywaniu systemów politycznych (nie pomijając przy tym obecnej konstytucji Republiki Litewskiej i trzech konstytucji z Pierwszej Republiki Litewskiej) wykorzystano porównywanie danych ilościowych, co pozwoliło także na wskazanie niektórych potencjalnych zmian jakościowych. Diachroniczne porównanie Pierwszej Republiki Litewskiej z Drugą Republiką Litewską powinno także przełożyć się na udzielenie odpowiedzi na sformułowane w pracy pytania badawcze:

- w jakim kierunku przebiegała ewolucja litewskiego systemu politycznego w analizowanym okresie?
- jakie czynniki wywołały zmianę poszczególnych elementów systemu politycznego w Pierwszej i drugiej Republice Litewskiej?
- w jakich obszarach dokonały się największe przemiany?
- jaka była rola prezydenta Smetony w inicjowaniu i przeprowadzaniu zmian w państwie?
- jakie skutki polityczne, społeczne, kulturowe przyniosły zmiany systemu politycznego w państwie litewskim?
- czy Litwa przed zamachem stanu w 1926 r. była mniej (w znacznym stopniu) demokratyczna niż państwa ościenne?
- czy we współczesnej Litwie system polityczny jest bardziej demokratyczny niż w okresie poprzedzającym rząd Smetony?

Cele pracy i hipotezy badawcze

Problemem badawczym podjętym w niniejszej rozprawie doktorskiej są przekształcenia systemu politycznego Litwy z szczególnym uwzględnieniem okresów 1918-1940 (od sejmokracji do ugruntowania rządów Antanasa Smetony i systemu jednopartyjnego) oraz 1990-2020 (od rozpoczęcia procesu transformacji do wyborów parlamentarnych w 2020 r.).

Głównym celem pracy jest analiza ewolucji systemu politycznego, jego uwarunkowań i poszczególnych czynników wpływających na przemiany na Litwie w latach 1918-1940 oraz po roku 1990. Zamierzenie badawcze wymagało podejścia analitycznego, opartego na paradygmacie neoinstytucjonalnym, co umożliwiło zbadanie i wyjaśnienie logiki zmiany systemowej w I i II Republice Litewskiej. Nie można dokonać

analizy transformacji politycznej w latach 1990-2020 (w tym opisać przyczyn) bez syntezy ustroju I Republiki Litewskiej, która funkcjonowała przez dwadzieścia jeden lat.

Przyjęte ramy czasowe uwzględniają lata 1918-1940 oraz 1990-2020. Taka cezura czasowa podyktowana została faktem, iż w 1918 Litwa uzyskała niepodległość, a w 1940 zakończył się okres istnienia Pierwszej Republiki Litewskiej. W międzyczasie (co było niezwykle istotne dla kształtowania się systemu politycznego państwa) – w roku 1926 dokonano zamachu stanu i rozwiązania Sejmu, co pozwoliło Antanasowi Smetonie zainicjować zmiany systemowe, prowadzące do ukształtowania systemu rządów prezydenckich opartych na autorytaryzmie. Do najważniejszych zmian systemowych wprowadzonych właśnie w czasie Pierwszej Republiki zaliczyć należy:

- likwidację pluralizmu związkowego oraz partyjnego;
- oktrojowanie konstytucji jako podstawy do legitymizowania i umocnienia pozycji prezydenta w systemie politycznym⁶;
- zmianę systemu rządów – z demokracji parlamentarnej na prezydenccjalizm autorytarny;
- odejście od zasady trójpodziału władzy i równowagi władz - budowanie monizmu politycznego;
- reformowanie systemu wyborczego – w wyborach do organów samorządu terytorialnego, władzy wykonawczej, tj. prezydenckiego oraz ustawodawczej tj. Sejmu (ustawy z 1929 r., 1931 r. oraz 1936 r.);
- wdrożenie ideologii smetońskiej, jako aksjologicznej podstawy litewskiego autorytaryzmu;
- instytucjonalizację systemu politycznego – budowanie reżimu personalistycznego (proces przywództwa)⁷;
- reformowanie systemu partyjnego – przejście od systemu wielopartyjnego do systemu jednopartyjnego;
- zmianę elity politycznej;
- ograniczenie funkcjonowania samorządu terytorialnego.

W pracy nie uwzględniono szerszej analizy zagadnienia **systemu wyborczego**, gdyż po wyeliminowaniu udziału Sejmu w procedurze wprowadzenia stanu nadzwyczajnego stworzono mechanizm, który pozwolił prezydentowi skoncentrować się na decyzjach o wprowadzeniu stanu wojennego, a tym samym zawiesić konstytucyjne

⁶ M. Maksimaitis, *Lietuvos prezidento konstitucinio statuso raida 1918–1940*, Wilno 2011, s. 11.

⁷ J. Brownlee, *Authoritarianism in an Age of Democratization*, Cambridge–New York 2007, s. 28.

gwarancje praw obywatelskich, wolności zrzeszenia się (partii politycznych), zgromadzeń i prasy, jak również istotne - manipulowania procedurą wyborczą.

Celem pobocznym pracy jest przedstawienie diachronicznego porównania ilościowego systemów politycznych Pierwszej Republiki Litewskiej (międzywojennej) i Drugiej Republiki Litewskiej (obecnej). Porównanie wartości poszczególnych wskaźników umożliwi wykazanie podobieństw i różnic w poszczególnych okresach ewolucji demokracji, co może być niezwykle pomocne przy wskazywaniu kierunków rozwoju systemów politycznych i ich poszczególnych elementów.

Praca ma charakter analityczny. Korzystając ze specjalistycznego aparatu analitycznego (m.in. używania narzędzi dla zbadania systemu politycznego, zastosowania teorii analizy systemowej), skoncentrowano się na dynamice i ewolucji systemu politycznego w aspekcie przeobrażeń instytucjonalnych oraz zachowań kluczowych uczestników politycznych. Tak wyznaczony cel pracy wymagał wykonania następujących czynności w ramach postępowania badawczego, m.in. analizy wybranych teorii i podejść badawczych, dotyczących transformacji systemu politycznego I i II Republiki Litewskiej oraz wypracowania własnego podejścia analitycznego, umożliwiającego analizę i charakterystykę zmian systemowych zachodzących w rozpatrywanych okresach na Litwie. Wykonanie tych zadań umożliwiło sprawdzenie teorii zmian systemowych i autorytaryzmu na przykładzie doświadczeń niepodległej międzywojennej Litwy oraz zaprezentowanie charakterystyki procesów społeczno-politycznych w tym państwie, odnosząc się do szerszego tła politycznego okresu postkomunistycznego. Tak wyznaczone cele dysertacji implikują konieczność podejścia interdyscyplinarnego, uwzględniającego nie tylko ujęcie, politologiczne, ale także historyczne czy instytucjonalno-prawne.

Aby osiągnąć założony cel pracy sformułowano następujące hipotezy badawcze:

1. Ewolucja systemu politycznego na Litwie polegała na zmianach ustrojowych, instytucjonalnych i systemowych, zmierzających do przeobrażeń w kierunku od parlamentaryzmu przez prezydencaлизм autorytarny do semiprezydencaлизм. Istotną rolę w tych zmianach odegrał prezydent Antanas Smetona w drugim okresie istnienia I Republiki Litewskiej.

- decydujący wpływ na odrodzenie państwa litewskiego miały czynniki zewnętrzne takie, jak rewolucja z 1905 r. i 1917 r. oraz pierwsza wojna światowa;

- proces ewolucji systemu politycznego Litwy w kontekście wybranych elementów systemowych należy podzielić na trzy etapy: pierwszy, zamach stanu i przyjęcie nowej konstytucji z 1928 r.; drugi - wprowadzenie zmian w systemie partyjnym i

instytucjach samorządu terytorialnego w latach 1929-1938; trzeci zaś etap obejmuje ogłoszenie nowej konstytucji z 1938 r., która ostatecznie ugruntowała system autorytarny. Powyższe okresy należy analizować jako kolejne fazy ewolucji litewskiego systemu politycznego.

2. Ewolucja systemu politycznego Litwy w kontekście wybranych jego elementów była procesem prowadzącym do ustanowienia nadrzędnej ustrojowej pozycji instytucji głowy państwa.

- zmiany ustrojowe i instytucjonalne przełożyły się na wzmocnienie roli prezydenta Litwy;

- autorytarny system rządów miał zagwarantować prezydentowi władzę, która była traktowana jako środek tworzenia silnego i jednorodnego pod względem narodowościowym państwa litewskiego. Z tych przyczyn przeprowadzono zmiany systemu partyjnego, samorządowego oraz ustrojowego; rządy Smetony wiązały się także z restrukturyzacją elity,

- opozycja antysystemowa o tendencjach quasi-demokratycznych doświadczyła w latach 1926-1938 poważnego kryzysu ideologicznego (degradacja idei demokratycznych) oraz organizacyjnego (nieumiejętność przyciągania uwagi obywateli, zainteresowania kwestami politycznymi kręgu młodzieżowych), które pogłębiał reżim za pomocą środków administracyjnych i propagandowych. W wyniku represji ze strony władz *narodowców* opozycja antysystemowa praktycznie nie istniała;

3. homeostaza systemu politycznego ukształtowanego po 1926 r. wynikała głównie z uwarunkowań wewnątrzpaństwowych determinowanych kulturą polityczną i umiejętnością utrzymywania przez prezydenta równowagi pomiędzy poszczególnymi członkami koalicji rządzącej – armią, biurokracją, organami siłowymi i aparatem władzy. Ważną determinantą były także uwarunkowania o charakterze międzynarodowym (kształtowanie efektywnej polityki zagranicznej przez Smetonę).

4. zarówno obecny model semiprezydencyjny II Republiki Litewskiej, jak również model parlamentarny I Republiki Litewskiej do roku 1926 prezentują ten sam typ demokracji jako reżimu politycznego, a poziom demokracji wyborczej I Republiki Litewskiej w okresie sejmokracji nie odbiegał znacząco od poziomu II Republiki Litewskiej.

- litewskie partie polityczne z okresu międzywojennego odbudowały swoje struktury, utwierdziły swoją pozycję jako ważnego aktora na scenie politycznej II Republiki Litewskiej;
- model samorządu lokalnego w I Republice Litewskiej posiadał bardziej bezpośredni charakter, sprzyjając kształtowaniu partycypacji obywatelskiej, a to z kolei mogło przekładać się na lepszą jakość demokracji. Ten bezpośredni charakter samorządu lokalnego został zaimplementowany w 2014 i 2016 r. we współczesnej Litwie;

5. finalnie współczesna Republika Litewska nie czerpie z rozwiązań systemowych, które wprowadzał za swoich rządów prezydent Antanas Smetona w drugim okresie istnienia Pierwszej Republiki Litewskiej (1926-1940). System polityczny dzisiejszej Litwy o wiele większym zakresie wspiera się natomiast na rozwiązaniach zaczerpniętych z pierwszej połowy Pierwszej Republiki Litewskiej (1918-1926) i na tych wcześniej przyjętych elementach ukształtowana została i funkcjonuje obecna demokracja litewska. Warto jednak zaznaczyć, że A. Smetona postrzegany jest na współczesnej litewskiej scenie politycznej jako symbol państwowości, z którym utożsamiają się niektóre partie narodowo-prawicowe;
6. Niezwykle ważnym czynnikiem kształtowania systemu politycznego państwa litewskiego było wstąpienie do UE oraz będący tego następstwem proces europeizacji. Przygotowanie do spełnienia warunków członkostwa przed akcesją, a także wprowadzanie prawa europejskiego, skutkującego zmianami instytucjonalnymi, stało się ważnymi determinantami budowania systemu współczesnej Litwy. Proces ten został przypieczętowany referendum akcesyjnym w 2003 r., a wybory do Parlamentu Europejskiego są obecnie stałym elementem systemu wyborczego współczesnej Litwy.

Stan badań

Dotychczas w polskiej i litewskiej literaturze politologicznej nie został syntetycznie i całościowo opisany proces transformacji systemu politycznego I i II Republiki Litewskiej. Z tego względu zasadne wydaje się podjęcie próby konceptualizacji tego zagadnienia, zarysowanie jego cech charakterystycznych i odniesienie do szerszych ram teoretycznych w oparciu o pogłębione analizy. Zarówno charakterystyka transformacji systemowej i funkcjonowanie reżimu politycznego na Litwie w aspekcie teorii ewolucji

systemu politycznego, jak również zachodzące procesy polityczne w latach 1918-1940 i 1990-2020 - nie doczekały się w literaturze polskiej do tej pory prób syntetycznego ujęcia. Problematyka ta poruszona została w nielicznych pracach naukowo-badawczych, w szczególności w monografiach o specyfice badań nad rekonstrukcją i funkcjonowaniem instytucji ustrojowych I i II RL Danutė Blažytė-Baužienė, Liudasa Truska i Mindaugas Tamošaitis⁸, publikacje Alvidasa Lukošaitis⁹ oraz Eglė Varakauskaitė¹⁰. Analizę prawnoustrojową I i II RL Algisa Krupavičia¹¹, Mindaugasa Maksimatis¹² i Mykolas Römeris¹³. Aspekty funkcjonowania systemu politycznego I i II RL porusza monografia Algisa Krupavičia i Alvidasa Lukošaitis¹⁴ i Raimundasa Lopaty,¹⁵ a także publikacja Liudasa Truski¹⁶. Kwestie funkcjonowania systemu partyjnego w I RL są domeną badań Kristiny Ivanauskaitė-Pettinari¹⁷, II RL Ainė Ramonaitė¹⁸, Ingi Vinogradnaitė¹⁹, Alvidasa Lukošaitis²⁰ oraz Juozasa Matakasa²¹, zaś zagadnienia funkcjonowania samorządu terytorialnego w I i II RL – m.in. Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė²², Juozasa Sireiki²³, Jurgity Mačiulytė i Petrasa Ragauskas²⁴ oraz Gediminasa Žilinskasa²⁵. Społeczny wymiar

⁸ D. Blažytė-Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo istorija XX-XXI a. pradžiai*. Wilno 2009.

⁹ A. Lukošaitis, *Parlamentas ir parlamentarizmas nepriklausomoje Lietuvoje. 1918 – 1940 ir 1990 – 1997*, [w:] *Seimo rinkimai 96: trečiasis „atmetimas“*, red. Algis Krupavičius, Wilno 1998.

¹⁰ E. Varakauskaitė, *Demokratija ir autoritarizmas tarpukario Lietuvoje: sisteminė atvejo*, Wilno 2012.

¹¹ A. Krupavičius, *Litewski semiprezydencjalizm: korzenie, konstrukcja, wyzwania* <http://www.forum-pl-lt.com/index.php/pl/polityka-wewnetrzna/10-algis-krupavicius-litewski-semiprezydencjalizm-korzenie-konstrukcja-wyzwania>;

¹² M. Maksimaitis, *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė*, Wilno 2005.

¹³ M. Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Wilno 1990.

¹⁴ A. Krupavičius, A. Lukošaitis, *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, Kowno 2004;

¹⁵ R. Lopata, *Demokratija Lietuvoje (iki Smetonos ir su juo)* [w:] *Demokratija Lietuvoje: elitas ir masės, konferencija*, red. Algimantas Jankauskas, Wilno 1996; R. Lopata, *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, Wilno 1998.

¹⁶ L. Truska, *Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.) bruožai*, „Parlamento studijos”, nr 2, 2004.

¹⁷ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų teisinio statuso raida Lietuvoje 1918–1940*, Wilno 2016.

¹⁸ A. Ramonaitė, A. Jokubaitis, J. Kavaliauskaitė, V. Morkevičius, I. Vinogradnaitė, R. Žiliukaitė, *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*, Wilno 2009; A. Ramonaitė, *Pilietinės kultūros formavimosi prielaidos ir perspektyvos: socialinio pasitikėjimo raiškos analizė, iš Politinė kultūra ir visuomenės transformacija*, Kowno 2002.

¹⁹ I. Vinogradnaitė, *Tarp tautos ir valstybės: politikų istorijos sampratos* [w:] *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*, red. R. Lopata, Wilno 2012;

²⁰ A. Lukošaitis, *Modernios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje*, [w:] *Lietuvos politinės partijos ir partinė Sistema*, red. Algimantas Jankauskas ir Egidijus Kūris, Kowno 1997.

²¹ J. Matakas, *Rinkimai ir plebiscitai, iš Šiuolaikinė valstybė: vadovėlis*, Kowno 1999.

²² A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Vietos savivaldos sistema pirmojoje ir antrojoje Lietuvos respublikoje*, „Darbai ir dienos”, nr 53, 2010; A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*, Szawli 2007; A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Moterys Kauno miesto tarybos rinkimuose (1918–1934 m.)*, „Kauno Istorijos Metraščių”, nr 14, Kowno.

²³ J. Sireika, *Vietos savivaldybių reformos Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais*. „Istorija”, t. LVII, 2003; J. Sireika, *Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918-1931 m.* Szawle 1998; J. Sireika, *Šėduvos valsčiaus savivaldybė 1918–1940 metais*, Šėduva 2016.

²⁴ J. Mačiulytė, P. Ragauskas, *Lietuvos savivalda: savarankiškos visuomenės link?*, Wilno 2007.

przemian przedstawiają publikacje Gediminas Vaskela²⁶ i Vytautas Vardysa²⁷. Zagadnienia stanu litewskiej idei narodowej i jej oddziaływanie na politykę państwową dotknął Augustinas Povilaitis²⁸ i Algirdas Grigaravičius²⁹ - zaś kultury politycznej – m.in. Vytautas Vardys³⁰, Algimantas Kasparavičius³¹ i Jolanta Palidaukaitė³².

Z polskiej literatury zarówno politologicznej, jak i historycznej w opracowaniach dotyczącej powyższej problematyki należy wyodrębnić monografie Jacka Zielińskiego³³, Piotra Łossowskiego³⁴, Bogusława Jagusiaka³⁵ i Andrzeja Zakrzewskiego³⁶, publikację Małgorzaty Podolak³⁷ poświęcone zagadnieniom politycznym i prawnym państw regionu EŚW, publikację i monografię Krzysztofa Buchowskiego³⁸ poświęcone analizie instytucjonalnej oraz ideologii państwowej, Joanny Kozłowskiej³⁹, analizę prawno-ustrojową Artura Millera⁴⁰ i Przemysława Kierończyka⁴¹, jak również poszczególne prace zbiorowe⁴² oraz odrębne artykuły⁴³ i opracowania problemowe⁴⁴.

²⁵ G. Žilinskas, *Vietos savivaldybių statusas Lietuvos respublikoje 1918–1940 m.* Kowno 1999; G. Žilinskas, *Vietos savivaldybių raidos konstituciniai aspektai Pirmojoje Lietuvos Respublikoje*, „Viešoji politika ir administravimas“, nr 3, 2016; G. Žilinskas, *Vietos savivaldybės ir jų institucijos Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Wilno 1996.

²⁶ G. Vaskela, *Lietuvos kaimo gyventojai 1920-1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Wilno 1992, G. Vaskela, *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919-1926 metais*, Wilno 1978; G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919-1940 m.*, Wilno 1998.

²⁷ V. S. Vardys, J. B. Sedaitis, *Lithuania: The Rebel Nation*, 1997, s. 41; V. S. Vardys, ir J. Misiūnas, *The Baltic states in peace and war, 1917-1945*. London 1978.

²⁸ A. Povilaitis, *Komunizmas ar nacionalizmas*, Kowno 1937.

²⁹ A. Grigaravičius, *Lietuvos tautininku ideologijos ir politikos*, „Kultūros barai“, nr 1, 2008.

³⁰ V. Vardys, *Lietuvos politinė kultūra ir laiko reikalavimai*, Kowno 1993.

³¹ A. Kasparavičius, *Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais*, „Parlamento Studijos“, t. 6, 2006;

³² J. Palidaukaitė, *Lietuvos politinė kultūra: Lietuvos politinės kultūros raida valstybingumo atkūrimo ir įtvirtinimo laikotarpiu*, Kowno 1997.

³³ J. Zieliński, *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Łotwie i w Estonii*, Warszawa 2004.

³⁴ P. Łossowski, *Kraje bałtyckie w latach przełomu 1934-1944*, Warszawa 2005.

³⁵ B. Jagusiak, *Systemy polityczne krajów nadbałtyckich*, Warszawa 2013.

³⁶ A. Zakrzewski, *Konstytucja Republiki Litewskiej*, Warszawa 2000; A. Zakrzewski, *Wstęp* [w:] *Konstytucja Litwy*, Warszawa 2006.

³⁷ M. Podolak, P. Pochodyła, *System polityczny Litwy* [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigorodski, Lublin 2005; M. Podolak, *Instytucja referendum w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej (1989-2012)*, Lublin 2014.

³⁸ K. Buchowski, *Dyktatura parlamentarna w stanie wyjątkowym. Litewski Sejm w latach 1920–1927*, „Przegląd Sejmowy”, nr 1, 2019; ³⁸ K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918-1940*, Białystok 1999.

³⁹ J. Kozłowska, *Ideologia narodowa na Litwie (Związek Narodowców) a polityka zagraniczna Litwy w okresie międzywojennym*, [w:] *Idea i wartości w języku i kulturze*, red. I. M. Matusiak, A. Naruszewicz-Duchlińska, Olsztyn 2015;

⁴⁰ A. Miller, *Nowa konstytucja państwa litewskiego*, Warszawa 1930.

⁴¹ P. Kierończyk, *System konstytucyjny państwa litewskiego (1922–1940)*, Gdańsk 2008; P. Kierończyk, *Państwo bez parlamentu. Kilka uwag do międzywojennej historii konstytucjonalizmu litewskiego*, „Przegląd Sejmowy”, nr 4, 2003.

⁴² W. Mościcki, J. Cynarski, *Historia najnowsza. Wiek XX*, nakładem Księgarni J. Przeworskiego, Warszawa, [b. r. w] t. 3; M. Domiszewski i R. Graczyk, *Nacjonalizm Litewski – Korzenie i Rozwój*, [w:] *Nacjonalizm. Historyczne i współczesne oblicze*, red. J. Malczewski, M. Kaliński, P. Eckhardt, Kraków

Pośród anglojęzycznych tekstów źródłowych należy wyróżnić poszczególne opracowania, w sposób ogólny przybliżające podstawowe zagadnienia litewskiego systemu politycznego⁴⁵. Nadmienić należy, że literatura, która została wymieniona powyżej (przy określeniu stanu badań) uwzględniona została w analizie. Ewentualne inne materiały źródłowe stanowią materiał heurystyczny do następnych analiz, natomiast w tym konkretnym nie ma dla nich miejsca. Takie podejście jest podyktowane koniecznością, aby analiza miała metodyczny i ułożony charakter, aby była skupiona na wyznaczonym problemie badawczym i jego rozstrzygnięciu, a nie stanowiła nieskoordynowanej, racjonalnej obserwacji.

Z tych względów w pracy wykorzystywano dostępną bazą źródłową gromadzoną w litewskich ośrodkach archiwalnych, m.in w Archiwum Wojewódzkim w Szawlach, gdzie prócz przechowywanych *pro memoria*, znajdujemy dokumenty rządowe z okresu 1918-1940⁴⁶. Archiwum Wojewódzkie w Kownie, w którym prócz przechowywanych pamiętników znanych litewskich działaczy i dokumentów państwowych z okresu międzywojennego (1919-1940) zgromadził ogromną ilość dokumentów z okresu okupacji hitlerowskiej (1941-1944)⁴⁷. Kolejnym ośrodkiem materiałów jest Litewski Państwowy Archiwum Historyczne w Wilnie, w którym również zgromadzono zasób dokumentów z działalności Litewskiej Rady Państwowej w okresie okupacji Niemiec (1915-1918)⁴⁸. Natomiast jednym z głównych ośrodków korzystania z bogatych zasobów archiwalnych, jest Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie. W dużym stopniu w archiwum będącym uprzednio Litewskim Archiwum Państwowym przechowywane są prócz *pro memoria* działaczy politycznych z okresu międzywojennego (1919-1940), zasoby dokumentów z okresu, gdy Wilno i ziemia wileńska przynależały do II Rzeczypospolitej

2012; M. Papla, *System partyjny Litwy*, [w:] *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, red. B. Kosowska-Gąstoł, Kraków 2010.

⁴³ D. M. Dzierżek, *Antanas Smetona - litewski wariant przywództwa politycznego w systemie autorytarnym* [w:] *Kryzys przywództwa we współczesnej polityce*, red. W. Konarski i inni, Warszawa 2011; M. Zaremba, *Nacjonalizm jako forma legitymizacji władzy na przykładzie reżimów autorytarnych (Łotwa, Litwa, Estonia) w okresie międzywojennym*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 1, 1995.

⁴⁴ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990; P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883-1939*, Warszawa 1985; P. Łossowski, *Litwa – Historia, Historia państw świata XX wieku*, Warszawa 2001.

⁴⁵ G. von Rauch, *The Baltic states. The years of independence. Estonia, Latvia, Lithuania. 1917-1940*. London 1987; A. Eidintas, *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918-1940*. New York 1997.

⁴⁶ Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba, Lietuvos valstybės archyvai, „Atrask Lietuvos archyvus“, Wilno 2013, s. 67-68

⁴⁷ *Atrask Lietuvos archyvus*, Wilno 2013 s. 53-55

⁴⁸ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, T. XIII, Wilno 2008, s. 344.

(1919-1940)⁴⁹. Drugim ważnym ośrodkiem materiałów archiwalnych jest Litewskie Archiwum Specjalne w Wilnie. W archiwum przechowuje się dokumentację stanowiącą materiały źródłowe dotyczące biografii i akt spraw sądowych członków ekipy rządzącej partii narodowców oraz działalności politycznej Antanasa Smetony w latach **1938-1940**. Wszelkie próby skompletowania wspomnień, artykułów oraz listów pisanych przez Smetonę żyjącego na emigracji podjął Alfonsas Eidintas w latach 1984-1985. Znaczna część materiałów źródłowych pochodziła od największej gazety litewskich emigrantów w USA pt. *The American Lithuanian Weekly „Soil“* redagowanej przez Kazysa Karpiuma w latach 1918-1948⁵⁰. Na uwagę zasługuje monografia naukowa Alesandra Merkelisa pt. *„Antanas Smetona: jo visuomenine, kulturine ir politine veikla”*. Monografia została wzbogacona licznymi faktami historycznymi z czasu rządów Smetony, nieznanymi większości społeczeństwa litewskiego. Ukazana została szczególna rola prezydenta w mobilizacji narodu litewskiego do walki o niepodległość państwa. Wielu badaczy zajmujących się problematyką rządów Smetony w swych badaniach w szczególności odwołuje się do powyższej monografii.

Kluczowym źródłem informacji, które zostały wykorzystane w niniejszej rozprawie doktorskiej dotyczyło działalności i myśli politycznej Antansa Smetony w monografii napisanej przez autora Alfonsa Eidintasa pt. *„Antanas Smetona, politines biografijos bruožai”*. Autor monografii w szczególności skupił się na opisanu działalności politycznej Smetony w latach 1917-1940. W monografii zostały poruszone takie elementy jak: kształtowanie litewskiej republiki, myśl polityczna, przyczyny upadku jego rządów oraz działalność na emigracji w latach 1940-1944, które nie zostały dogłębnie zbadane przez A. Merkelisa z uwagi na brak dostępnych ówczesnie istotnych ku temu źródeł. Autor w swoich badaniach skupił się na opisanu polityki wewnętrznej⁵¹. Kolejnym ważnym źródłem informacji o polityce Smetony i jego obozu rządzącego w latach 1926-1940 była kolejna monografia profesora Eidintasa pt. *„Antanas Smetona ir jo aplinka”*. Opisana została biografia Smetony, jego współpraca z najbliższym otoczeniem. Autor korzysta z pamiętników Smetony, jak i innych członków struktury pionu prezydenckiego oraz została wykorzystana litewska historiografia. Autor skupił się na rządowej prasie, gazety wydawane przez środowisko antyrządowe zostały pominięte w analizie autora. Nieuwzględnienia w artykułach prasa opozycyjna zaburza odbiór środowiska politycznego

⁴⁹ Tamże, s. 203

⁵⁰ *Žurnalistikos enciklopedija*, Wilno 1997 s. 108.

⁵¹ A. Eidintas, *Antanas Smetona: politinės biografijos bruožai*, Wilno 1990.

ówczesnej Litwy, gdyż nie opisano działań opozycji i metod walk z reżimem smetońskim⁵². Kolejnym dziełem A. Eidintasa była monografia pt. „*Antanas Smetona. Rinkiniai raštai*”. W skład monografii wchodzi pięć tomów artykułów Smetony powstałych w czasie jego działalności opozycyjnej oraz prezydentury. Dokumenty te określane są mianem najważniejszych w jego dorobku, stąd wielu autorów odwołuje się do nich w swoich analizach. Treści przedstawione w artykułach zawierały obszerną syntezę myśli politycznej Smetony. Można w nich odnaleźć jego poglądy polityczne zaimplikowane w późniejszym czasie do bieżącej polityki wewnętrznej i zagranicznej⁵³.

Ważne źródło stanowią publikacje, które zostały dokładnie przeanalizowane i wykorzystane w niniejszej pracy doktorskiej. W badaniach nad historiografią litewską dziejów okresu międzywojennego ważnym źródłem informacyjnym jest Alfreda Ericha Senna pt. „*Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*”⁵⁴. Senn analizuje w sposób szczegółowy elementy konsolidacji państwowości litewskiej w latach 1918-1920.

W prowadzonej w rozprawie analizie powołano się na tradycyjne paradygmaty systemowe, aspekty teoretyczne transformacji i teorii demokratyzacji oraz autorytaryzmu szkiców Juana Linza⁵⁵, Davida Eastona⁵⁶, Margaret G. Hermann⁵⁷, Gabriela Almonda⁵⁸, Roberta Dahla⁵⁹, Giovannigo Sartoriego⁶⁰, Guillermo O’Donnella⁶¹, Andrzeja Antoszewskiego⁶², Michała Dulaka⁶³, Waldemara Parucha⁶⁴ i Konrada Jajeczniaka⁶⁵.

⁵² A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Wilno 2012.

⁵³ A. Eidintas, *Antanas Smetona. Rinkiniai raštai*, Kowno 1990.

⁵⁴ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Wilno 1992.

⁵⁵ J. J. Linz, *An Authoritarian Regime: Spain*, [w:] *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, red. E. Allardt, S. Rokkan, New York 1970; J. J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers, Inc., Boulder, 2000; J. J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Postcommunist Europe*, Baltimore 1996;

⁵⁶ D. Easton, *A Framework, for Political Analysis*, Englewood Cliffs, New York 1965; D. Easton, *An Approach to the Analysis of Political Systems*, „World Politics”, nr 9, 1957; D. Easton, *Categories for the Systems Analysis of Politics*, red., Varieties of Political Theory, Englewood Cliffs 1966; D. Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, Nowy Jork 1965.

⁵⁷ M. G. Hermann, *Leaders, Groups and Coalitions: Understanding the People and Processes in Foreign Policymaking*, „International Studies Review”, t. 2, nr 2, 2001.

⁵⁸ G. A. Almond, *Developmental Approach to Political Systems*, „World Politics”, nr 2, 1965; G. A. Almond, *Comparative Political Systems*, „The Journal of Politics” t. 18. 1956; G. A. Almond, G. P. Powell Jr., *Comparative Politics. A Developmental Approach*, Boston 1966.

⁵⁹ R. Dahl, B. Stinebrickner, *Współczesna analiza polityczna*, red. P.M. Kazimierczak, Warszawa 2007;

⁶⁰ G. Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham 1987;

⁶¹ G. O’Donnell, *Delegative Democracy*, „Journal of Democracy”, t. 5, nr 1, 1994.

⁶² A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej* [w:] *Studia z Teorii Polityki*, red. A. W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka, Wrocław 1998; A. Antoszewski, *Reżimy polityczne państw postradzieckich*, [w:] *Transformacja systemów politycznych państw obszaru byłego Związku Radzieckiego*, red. R. Herbut, W. Baluk, Wrocław 2004; A. Antoszewski, *Autorytaryzm*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Hubert, Wrocław 2004; *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1996.

⁶³ M. Dulak, *Legitymizacja polskiej polityki europejskiej–Analiza systemowa*, Kraków 2017; M. Dulak, *Strategiczne zarządzanie kryzysem członkostwa w UE na przykładzie Brexitu*, [w:] *Kryzysu w Unii*

Niniejsza praca badawcza umożliwi zaprezentowanie teoretycznego dorobku transformologii do przypadku Litwy międzywojennej oraz współczesnej.

Koncepcje pojęciowe i metodologiczne

Postęp naukowy, który ewoluował w kierunku empiryzmu stojącego w sprzeczności z racjonalizmem filozoficznym, głoszącego, iż źródłem poznania są właśnie idee, wywołał zmiany w określaniu kluczowych dla niniejszej dysertacji pojęć. Na przełomie lat 50. i 60. XX wieku w naukach o polityce rozwinęło się podejście systemowe, które w latach 40 i 50 zostało zaimplementowane w matematyce i zarządzaniu. W tym czasie pod pojęciem system rozumiano całokształt zależnych ze sobą elementów, w którym ogół cech nie jest bezpośrednio równorzędny z cechami całego systemu. Ponadto reprezentowano pogląd, że teoria systemowa może być skutecznie zaimplementowana w naukach społecznych⁶⁶. Współcześnie wskazuje się również, że system to nie tylko jego elementy składowe, ale również występujące między nimi interakcje. Wyraźniejszą jego specyfikę można wyjaśnić dopiero po zestawieniu sumy elementów statycznych (stabilnych) oraz dynamicznych systemu, w skład którego wchodzi m.in.: jednolitość (niesprowadzalność cech systemu do cech jego elementów); strukturalna zawiłość i samodzielność (koegzystencja wielu elementów składowych, podsystemów o wyznaczonej autonomiczności); podlegające silnym oddziaływaniom otoczenia zewnętrznego (środowisko systemu)⁶⁷.

Próba zastosowania podejścia systemowego jako efektywnej metody analitycznej w rozmaitych dziedzinach nauki musi spełniać następujące wymogi: 1. charakterystyka elementu systemu może być przeprowadzona jedynie wtedy, gdy odnosimy się do jego całokształtu; 2. (te same) jednakowe elementy systemu – jak zauważa socjolog Piotr Sztompka – są w stanie wykonywać różne funkcje jednocześnie, co prowadzi do powstania

Europejskiej w drugiej dekadzie XXI wieku. Uwarunkowania-przebieg-implikacje, red. M. Stolarczyk, T. Kubin, Katowice 2018;

⁶⁴ W. Paruch, *Instytucja suwerena: paradygmat badań nad przywództwem politycznym w systemie autorytarnym*, [w:] *Kryzys przywództwa politycznego we współczesnej polityce*, red. W. Konarski, A. Durska, Sz. Bachrynowski, Warszawa 2011; W. Paruch, *Myśl polityczna – refleksje metodologiczne o pojęciu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, „Sectio K: Politologia”, nr 6, 1999; W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1916–1939*, Lublin 2005; J. Jachymek, W. Paruch, *Wstęp*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001; W. Paruch, *Autorytaryzm w Europie XX wieku. Zarys analizy politologicznej cech systemu politycznego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, „Sectio K: Politologia”, t. 16, nr 1, 2009.

⁶⁵ K. Jajeczniak, *Myśl polityczna – próba standaryzacji badań*, „Rocznik Nauk Politycznych”, nr 9, 2006.

⁶⁶ Szerzej na temat: ogólnej teorii systemów: L. von Bertalanffy, *Ogólna teoria systemów: podstawy, rozwój, zastosowania*, tłum. E. Woydyło, Warszawa 1984.

⁶⁷ N. A. Antanowicz, *Teorija političeskich sistem*, Mińsk 2008, s. 13.

zhierarchizowanej struktury systemów; 3. badania systemu powinny być przeprowadzone pod kątem występowania zjawisk w jego środowisku; 4. źródła transformacji zachodzące wewnątrz systemu tkwią w nim samym, natomiast system działa na podstawie reguły (samoorganizacji) samoporządkowaniu. Rozwój myślenia systemowego i koncepcje systemów jako dyscypliny widzenia całości i instrumentu wyjaśniającego rzeczywistość ma swoje oparcie w powszechnie przyjętych założeniach: m.in. istnieniu realnych powiązań pośród analizowanych elementów, hierarchiczności systemów oraz perspektywa tworzenia teorii szczegółowych⁶⁸.

Najważniejsi pionierzy socjologii Robert King Merton, Emilie Durkheim i Talcott Parsons, wnieśli ważny wkład do dorobku amerykańskiej teorii systemowej, która została zaimplementowana w naukach politycznych⁶⁹. W następnej kolejności znalazła ona swoje odbicie w dziełach Davida Eastona, Karla Deustscha oraz Gabriela Almonda. Rozwinęli oni podejście strukturalno-funkcjonalne do analizy zjawisk i procesów społecznych.

Z kolei amerykański socjolog - Robert King Merton – wprowadzając podejście funkcjonalistyczne, zaznaczył, że badaniom muszą podlegać nie tylko funkcje należące do systemu, ale również dysfunkcje oraz zamaskowane funkcje⁷⁰.

Zmierzając do sformułowania całościowej teorii strukturalno-funkcjonalnej, która byłaby w stanie opisać dowolny żywy system, socjolog Talcott Parsons wyodrębnił pięć potencjalnych elementów każdego systemu: 1. podmiot (uczestnik); 2. cel, do którego spełnienia zmierza uczestnik systemu; 3. warunki, w którym występuje sytuacja (warunki środowiska zewnętrznego); 4. czynność, stosunek uczestnika do okoliczności; 5. reakcja przedmiotu czynności, środowisko. Idea Parsonsa bazowała na hierarchiczności uporządkowanych podsystemów społecznych, gdzie każdy z nich miał wykonywać wyznaczone mu zadania (funkcje) regulacyjne. Istota regulacji skupiała się na osiągnięciu równowagi w systemie. System polityczny był percypowany przez niego jako podsystem społeczny (w jego skład zalicza się m.in. ludność, relacje między nimi, formalne reguły, wartości, cele oraz struktury), który bazuje się na wyznaczeniu celów grupowych,

⁶⁸ P. Sztompka, *Analiza systemowa w naukach o politycznych* [w:] *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, red. K. Opałek, Warszawa 1975, s. 84.

⁶⁹ Dla celów badawczych podejście systemowe może być postrzegane jako metoda badań. System pojmowany wówczas jako kategoria analityczna. Jak wyjaśnia W. Jakubowski i Ł. Zamęcki analiza systemowa to postępowanie analityczne, w którym obiekt badawczy, realizator badawczy czy wynik badań jest traktowany jako system działania. Zob. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2002, s. 651-665, 805-855.

⁷⁰ R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 2002, obszerny opis Mertonowskiego funkcjonalizmu dokonał: P. Sztompka, *R. K. Merton, An Intellectual Profile*, Londyn 1986.

aktywizacji zasobów ludzkich (zbiorowych) oraz podejmowania dalszych rozstrzygnięć nieodzownych do osiągnięciu tych celów⁷¹.

Na przełomie lat 70. i 80. XX wieku, wraz ze zmianami zachodzącymi w naukach społecznych - warstwa metodologiczna teorii systemowej i funkcjonalnej została silnie ugruntowana w badaniach z zakresu politologii, socjologii itp. jako nowe rozwiązanie metodologiczne w naukach społecznych⁷². Spośród obecnych post-systemowych orientacji można wyodrębnić oryginalną koncepcję pola społecznego Pierre'a Bourdieu oraz szeroki i zróżnicowany nurt badawczy – neoinstytucjonalizm. Teoria systemowa i obecne teorie podsystemowe są w gruncie rzeczy efektywnym instrumentem eksplanacji zjawisk i procesów społecznych. Skutecznie są implementowane do badań procesów artykulacji interesów, wypracowanych kompromisów w sprawie alokacji zasobów.

Podsumowując powyższe rozważania należy podkreślić, że analiza systemowa jest wykorzystywana w wielu naukach (m.in. przyrodniczych, społecznych, technicznych), gdyż umożliwia na uwzględnienie w procedurze analitycznej wszystkich wzajemnych oddziaływań i przedstawić ich nie jako odrębnych elementów, ale całość funkcjonalnie powiązanych części. Według Wojciecha Jakubowskiego i Łukasza Zamęckiego ujęcie systemowe cechuje:

- holizm (antyredukcjonizm, całościowe rozpatrywanie problemów);
- kompleksowość (badanie różnorodności powiązań i sprzężeń);
- esencjalizm (rozpatrywanie kluczowych, wewnętrznych prawidłowości atrybutów systemowych);
- strukturalizm (koncentracja na strukturach analizowanych zjawisk);
- kontekstowość (rozpatrywanie zjawisk jako elementów obiektów wyższego rzędu);
- teleologizm (rozpatrywanie zjawisk z perspektywy pożądanego celu)⁷³.

Struktura pracy

Praca składa się z sześciu rozdziałów, poprzedzonych wstępem i zamkniętych zakończeniem.

W pierwszym rozdziale poruszono kwestie związane z bazą teoretyczną, w szczególności omawiając zagadnienia definicyjne dotyczące systemu politycznego i

⁷¹ T. Parsons, *System społeczny*, przeł. S. Burdziej, Kraków 2010, s. 369.

⁷² Szerzej na ten temat: P. Sztompka, *Metoda funkcjonalna w socjologii i antropologii społecznej (Studium analityczne)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971.

⁷³ W. Jakubowski, Ł. Zamęcki, *Nauki o polityce. Zarys koncepcji dyscypliny*, Pułtusk 2013, s. 200.

reżimu politycznego, koncentrując się także na modelu autorytarnym. W podrozdziale pierwszym skoncentrowano się na próbie rozważań na temat typów systemów politycznych i reżimów politycznych, próbując przy tym dokonać oceny, jaki paradygmat analiz tych dwóch pojęć najlepiej przybliży omówioną problematykę oraz wskazać, które z nich w większym zakresie dyscyplinuje wiedzę naukową o polityce oraz jest przydatny w ocenie złożoności procesu transformacji systemowej na Litwie (podrozdział 1.2 i 1.3). Czwarty podrozdział dotyczy rozważań nad kategorią przywództwa politycznego.

W rozdziale drugim poruszono kwestie uwarunkowań transformacji systemowej Litwy, zarówno w aspekcie czynników kulturowo-społecznych (struktury społecznej, znaczenia kultury politycznej), jak i czynników procesualnych (interesów głównych aktorów politycznych oraz funkcjonowania w aspekcie budowania reżimu politycznego do 1926 r.). Pierwsze dwa rozdziały mają charakter teoretyczny i są podstawą do refleksji o okolicznościach procesu pocarskiej transformacji ustrojowej na Litwie. Autor rozprawy doktorskiej sięgnął w tej części przede wszystkim do modeli demokratycznych i niedemokratycznych reżimów politycznych, kładąc szczególny nacisk na model autorytarny, teorie instytucjonalne, czy – jak wcześniej wspomniano – na teorie przywództwa politycznego w aspekcie zmian systemowych.

Kolejne cztery rozdziały mają charakter analityczny (rozdział 3-5) i empiryczny (rozdział 6) i dotyczą w głównej mierze charakteru procesu ewolucji systemu politycznego Litwy: w latach 1920-1926 w kierunku modelu demokratycznego, natomiast w latach 1926-1940 w kierunku modelu autorytarnego.

W trzecim rozdziale skoncentrowano się na analizie i charakterystyce kwestii związanych z okolicznościami ogłoszenia aktu niepodległości Litwy w 1918 r, tworzenia instytucji parlamentarnych i ewolucji ustroju państwa w kierunku demokracji parlamentarnej. Celem tego rozdziału była analiza procesu instytucjonalizacji najważniejszych komponentów ustroju demokratycznego na Litwie⁷⁴. Analizując ustrój polityczny brano pod uwagę regulacje konstytucji tymczasowych oraz pierwszą ustanowioną pełną ustawę zasadniczą. Przy analizie rozwiązań konstytucyjnych uwzględniono perturbacje społeczno-polityczne towarzyszące ich przyjęciu. W rezultacie, warstwę prawną przedstawiono na tle panoramy wydarzeń politycznych Litwy,

⁷⁴ Według Jadwigi Staniszkis instytucjonalizm w tym wypadku pojmowany jako podejmowanie decyzji o kształcie nowo kształtowanych organów oraz sposobie ich restrukturyzacji, w którego zakresie i poprzez który egzekwuje się władzę, umacnia ją i zwiększa, jak również – realizuje grupowe, partykularne interesy. Zob. J. Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2001, s. 96.

uwzględniając kwestie, które były głównymi motywami zaimplementowania modelu systemu rządów parlamentarnych.

W dalszej części tego rozdziału przedstawiono proces kształtowania się i ewolucji systemu partyjnego oraz samorządu terytorialnego w latach 1918-1926. Rozwój tych przestrzeni państwa litewskiego był logicznym następstwem w strategii ustanowienia nowych elementów demokratyzacji systemu politycznego w odrodzonej Litwie, co przełożyło się także na wyniki pierwszych pluralistycznych wyborów sejmowych.

W rozdziale czwartym autor koncentruje się na analizie charakteru przeobrażeń systemu politycznego w kontekście wybranych elementów systemu politycznego Litwy w latach 1926-1940. W poszczególnych podrozdziałach zaprezentowano proces przeobrażeń systemowych. Celem tego rozdziału była identyfikacja czynników, wpływających na przemiany systemu politycznego Litwy m.in. takie jak: konfiguracja kluczowych uczestników politycznych, zmiany w systemie partyjnym oraz samorządu terytorialnego, jak również ustanowienie nowej konstytucji - legitymizująca reżim autorytarny.

Celem rozdziału piątego było znalezienie podobieństw i różnic w funkcjonowaniu poszczególnych elementów systemu politycznego Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej. Porównując oba systemy autor usiłował zidentyfikować punkty wspólne oraz zależności pomiędzy systemem demokratycznym w międzywojennej i współczesnej Litwie. Oprócz analizy najważniejszych elementów podjęto próbę przedstawienia badanego problemu w oparciu o wskaźniki opisujące stan demokracji. Uznano, że te wskaźniki mogą być stosowane dla opisu demokracji poszczególnych okresów rozwoju państwa litewskiego, ale także dla wskazania różnic i podobieństw w poszczególnych obszarach analizy systemu politycznego (rywalizacja, partycypacja itp.). Rozdział ten ma charakter podsumowujący rozważania i analizy prowadzone w poprzednich częściach rozprawy.

Omawiana problematyka jest tematem oryginalnym, aktualnym i złożonym. Prowadzone rozważania mają charakter wielopłaszczyznowy i interdyscyplinarny, umożliwiając poszukiwania odpowiedzi na pytania o fenomen transformacji systemu politycznego w kontekście czynników wpływających na te przemiany – w tym przypadku na przykładzie międzywojennej i współczesnej Litwy. Porównanie wskaźników jakości demokracji charakteryzujących litewską demokrację wyborczą w różnych okresach czasowych dodatkowo wzmacnia dokonane analizy, pokazując empirycznie, w jaki sposób dokonywane były przemiany w państwie litewskim. Taka konstrukcja badań pozwoliła wysunąć wnioski co do różnic i podobieństw, a także uwarunkowań ewolucji systemu politycznego w Republice Litewskiej.

Zakończenie pracy doktorskiej stanowi syntetyczne podsumowanie prowadzonych rozważań i analiz, przy jednoczesnym ustosunkowaniu się do założonych celów, sformułowanych hipotez, czy postawionych pytań badawczych.

Rozdział 1. Teoretyczne podstawy analizy – koncepcje pojęciowe i metodologiczne

Pojawiająca się w politologii wielość pojęć stanowi próbę dla tych, którzy podejmują starania, mające na celu rozwój dyscypliny i wzbogacanie jej o nowe koncepcje i teorie.

Na podstawie przyjętej we wcześniejszych badaniach konceptualizacji problemu, w prezentowanych analizach pojęcie systemu politycznego stosowane jest w aspekcie zachodzących procesów transformacji systemów politycznych państw bałtyckich, w którym występujące procesy oddziaływały na różne dziedziny życia.

Permanentna aktualność eksplorowanego problemu badawczego, wielość spotykanych modeli autorytarnych i ich odmienność w czasie powoduje, że problematyka transformacji systemów politycznych należy do najczęściej omawianych w najnowszej politologii.

Jednym z istotnych zamierzeń w tym kontekście wydaje się być uchwycenie dynamiki zmian systemowych na Litwie, przesłanek tych przeobrażeń czy wreszcie ich zasięgu.

Doświadczenie przemian politycznych na Litwie wykreowało dla teoretyków transformacji nowe pole badawcze, powiązane z potrzebą zaktualizowania funkcjonujących paradygmatów badawczych i modeli teoretycznych do nowej rzeczywistości. Przemiany systemowe uwydatniły odmienne rodzaje transformacji – wpisujące się w pierwszą falę autorytaryzmu w latach 1926-1934 oraz trzecią falę demokratyzacji w latach 1990-2020.

Analiza procesu ewolucji powinna wziąć pod uwagę dwa aspekty: 1) dla jego przebiegu kluczowe są uwarunkowania zainicjowania procesu zmian, impuls do zmian, istniejący ustrój instytucjonalny, rodzaj kultury politycznej, model reżimu politycznego, typ przywództwa politycznego, ideologia jak również 2) ich dynamika, a mianowicie tempo i zakres wdrożonych na skutek interesów i działań podmiotów politycznych zmian mających systemowe skutki. Aspekty te stanowią okoliczności zawężające zakres i specyfika transformacji: są to elementy determinujące wybór polityczny, ograniczające jego spektrum zgodnie z założeniami natury historycznej, kulturowej oraz politycznej.

1.1. System, reżim i instytucje w analizach politologicznych (potencjał analityczny)

Zmiana sposobu percepcji polityki jako dziedziny aktywności podmiotów (tj. jednostek i grup społecznych) o zróżnicowanej formie samoorganizacji, doprowadziło do wytworzenia się jedynej kategorii, zespalającej w sobie i egzemplifikującej zjawiska, odnoszące się do aspektów państwa, władzy lub obywateli.

Termin system polityczny stał się współcześnie powszechnie stosowany w naukach społecznych, a w szczególności w politologii⁷⁵. Wreszcie XX wiecna koncepcja (teoria) społeczna została zdominowana przez klasyczny strukturalizm i funkcjonalizm (pozostają one bowiem nadal aktualne również na gruncie krytycznego ich rozwijania). Jak zauważa R. Czachor obydwie koncepcji mogą rozwijać swój potencjał w ramach heurystyki⁷⁶ mając w posiadaniu ze sobą kilka punktów stycznych oraz – co istotne – nie stoją w sprzeczności, ale wzajemnie się uzupełniają w zasadniczych sprawach. Koncepcja strukturalna ma aspiracje holistyczne, w ten sposób percypowania systemu nie jako aglomerat jego elementów, ale charakterystycznej jednostki wyższego stopnia. Dopatruje się ona długotrwałych i silnie utrwalonych zjawisk tworzących system społeczny oraz doszukuje się szerszego kontekstu rzeczywistości, skrywającego się pod powierzchnią warstwą zjawisk postrzegalnych. Czachor uznaje, iż system społeczny rozpatruje jako jednostkę *jedyną w swoim rodzaju*, zmierzającą do całokształtu swoich reguł i norm⁷⁷.

Funkcjonalizm natomiast bazuje się na przekonaniu w istnienie wszechstronnych kryteriów funkcjonalnych. Pragmatyzm społeczny – rozpatrywany jako postępowanie racjonalne – funkcjonalizm dostrzega w aspekcie jego skutków (funkcji) dla homeostazy systemów społecznych. W związku z tym system społeczny, w celu zachowania istnienia i funkcjonalności, jest zmuszony spełnić wiele ważnych funkcji, bądź również zaspokoić konkretne potrzeby, postrzegane jako powszechne potrzeby systemu społecznego. Pragmatyka społeczna – jak twierdzi E. Durkheim – osiągają pełną funkcjonalność, gdy odpowiadają za zaspokojenia potrzeb⁷⁸. Niektórzy badacze, uważają, że można syntezować oba aspekty w zakres strukturalno-funkcjonalny⁷⁹. O jej efektywności w analizach politologicznych dowodzą dzieła badaczy Davida Eastona, Gabriela Almonda, Karla Deustscha i Bingham Powella. Przytoczony zakres opiera się na racjonalnym

⁷⁵ F. Ryszka, *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*, Warszawa 1984, s. 360.

⁷⁶ Dyscyplina lub metoda nauki uformowała się w latach 60 XX w.

⁷⁷ R. Czachor, *Transformacja systemu...*, *op.cit.*, s. 20.

⁷⁸ E. Durkheim, *O podziale pracy społecznej*, przeł. K. Wakar, Warszawa 1999, s. 126.

⁷⁹ P. Baert, F. Carreira da Silva, *Teorie społeczne w XX wieku i dzisiaj*, przeł. S. Burdziej, Kraków 2013, s. 8-9.

przekonaniu, że ludność, by funkcjonować w sposób niezakłócony, jest zależna od instytucjonalizacji fundamentalnych wartości oraz wskazówek normatywnych⁸⁰. Powyższa koncepcja, w powiązaniu z metodą porównawczą, wsparła również rozwój analiz komparatystycznych w naukach o polityce⁸¹.

Pomimo, że elementy myślenia systemowego należy dostrzegać w dziełach takich badaczy jak Alexis de Tocqueville, w dyscyplinie nauki o polityce, perspektywa badawcza ukształtowała się w latach 60. XX wieku. Kontynuowana przez następców Durkheima i Parsona przyczyniła się do pojmowania systemu społecznego i politycznego w aspekcie społeczno-psychologicznym oraz – z perspektywy tematu niniejszej pracy istotne – historycznym. Biorąc pod uwagę ten pierwszy aspekt, należy go rozpatrywać w kontekście relacji między władzą a obywatelem, procesów i organów politycznych. Znaczny nacisk – pod wpływem behawioryzmu - został położony na procesy strukturyzacji polityki, zachowanie podmiotów politycznych, na mechanizmy (decydowania politycznego) podejmowania rozstrzygnięć. Z kolei znacząco poszerzyło się także spojrzenie badacza społecznego na pojęcie instytucji, dotyczące oficjalnych i nieoficjalnych reguł zachowania, współzależności i współpracy. System polityczny rozpatrywano z perspektywy jako część przestrzeni społecznej, w której kształtują się relacje władzy⁸².

Usankcjonowanie władzy państwowej, a mianowicie aprobata dla istniejącego procesu osiągania celów – zgodnie z twierdzeniem D. Eastona – opiera się na trzech filarach:

1. poparcia strukturalnego, poprzez społeczny mandat zaufania dla organów państwowych;
2. aprobata ideologiczna, poprzez afirmowanie wartości, na których kształtowany jest system;
3. poparcia personalnego, personalizacji polityki, gdzie społeczeństwo w zupełności oddaje władzę jednej osobie, jako przywódcy politycznemu, a nie organom politycznym.

G. Almond natomiast dodał do typologii D. Eastona, że stabilność systemu politycznego determinuje zdolność poszczególnych organów kształtujących go, zwłaszcza organy Sejmu, partii politycznych i prawa wyborczego. Odwołując się do istoty środowiska politycznego dla jego stabilności, dostrzegano, że jest on elementem składowym, w skład

⁸⁰ E. Durkheim, *O podziale pracy...*, *op.cit.*, s. 447-471.

⁸¹ R. Czachor, *Transformacja systemu...*, *op.cit.*, s. 21.

⁸² Szerzej :D. Easton, *A Framework for Political Analysis*, New York 1965; K. Łastawski, *Metoda systemowa w badaniach politologicznych*, „Athenaeum”, nr 19, 2008.

którego wchodzi dwie części: wewnątrz społeczna, będąca funkcjonalnym elementem społeczeństwa (normy zachowania, idee, relacja międzyludzkie, ekonomika) oraz zewnątrz społeczna (m.in. określony w danym czasie stan relacji międzynarodowych). Przedstawiciele funkcjonalizmu pod pojęciem systemu politycznego rozumie ugruntowany sposób komunikacji uczestników politycznych między sobą oraz środowiskiem, bazujące o relacje autorytatywne, obejmujące aktywność polityczną społeczeństwa o jasno sprecyzowanym zakresie⁸³.

Z tego punktu widzenia, określenie systemu politycznego, należy traktować jako element zasadniczy dla funkcjonowania wspólnoty politycznej – systemu społecznego, zaspokajającego jego potrzeby, jak również formującego – własnymi decyzjami - jego poglądy, przekonania i postawy. F. Ryszka zauważa, że niejednokrotnie pojawiają się pojęcia identyfikujące określenie państwa lub jego ustroju politycznego z systemem politycznym⁸⁴. Pogląd ten, pomimo iż porusza meritum sprawy, nie oddaje głębi i wielopłaszczyznowości złożonego mechanizmu społecznego, jakim jest system polityczny. Według Konstantego A. Wojtaszyczka pojęcie system polityczny, dotyczy całościowego obszaru działań politycznych społeczeństwa i w konsekwencji postępu współczesnych społeczeństw industrialnych zastąpił działające poprzednio określenie „system rządów”⁸⁵.

Na inny, funkcjonalny, kontekst systemu politycznego zwracał uwagę K. Deutsh. Czeski socjolog swoją uwagę głównie skupił na tempie procesów zachodzących wewnątrz systemu, a mianowicie na tym, co powoduje, że on egzystuje. W tym podejściu system funkcjonuje i realizuje swoje cele, by zmienić swoją pozycję wobec środowiska i posiadać możliwość przemiany siebie. Aby prosperować, system musi podążać od aklimatyzacji do zmiany, która opiera się na wygenerowaniu mechanizmów samoregulacji⁸⁶. Ważną konstatacją T. Parsona jest stwierdzenie, że kultura poprzedza i determinuje ukształtowanie się faktycznego systemu politycznego, stało się to kluczowym elementem kulturowego podejścia na ten problem. Generalizując, stwierdza ono, że system polityczny to odzwierciedlenie kultury politycznej, co umożliwia udowodnienie, dlaczego identyczne pod względem formy organy polityczne w rozmaitych krajach funkcjonują

⁸³ R. Czachor, *Transformacja systemu...*, *op.cit.*, s. 22; G. Almond, G.B.J. Powell Jr., R.J. Dalton, *Comparative Politics Today: A World View*, New York 2009, s. 83.

⁸⁴ F. Ryszka, *Nauka o...*, *op.cit.*, s. 360.

⁸⁵ K. A. Wojtaszyczk, *Systemy polityczne* [w:] *Nauka o państwie i polityce*, red. J. Tymanowski, Łódź 2007, s. 115.

⁸⁶ K. Deutsh, *The Nerves of Government: Models of political Communications and Control*, New York 1963, s. 258.

inaczej⁸⁷. W modelu przedstawionym przez Laurence Jonesa i Edwarda Olsona kontekst kultury w systemie politycznym uwydatniony jest w formie dwóch części: mechanizmów scalających społeczeństwo z organami politycznymi oraz mechanizmów określenia i artykulacji problemów politycznych. R. Czachor dodał następnie, że kultura ma również ogromne znaczenie w utrzymaniu prawidłowej odporności systemu politycznego przed oddziaływaniem elementów zewnętrznych. Zgodnie z tezą polskiego badacza system posiada „pamięć wewnętrzną“, na którą składa się kultura polityczna, zbiór norm i wartości⁸⁸.

Wokół klasycznych interpretacji systemu politycznego funkcjonują trzy zasadnicze (stanowiska) odłamy o charakterze ontologicznym w sposobie rozumienia tej definicji: strukturalno-instytucjonalny podkreślający rolę elementów składowych i struktury systemu politycznego (a zatem rozpatrujący jako osobne elementy: urząd polityczny, system partyjny, uczestników politycznych, relacje polityczne pomiędzy aktorami, samoświadomość oraz kulturę polityczną); strukturalno-funkcjonalny, kładący akcent na odrywanie ról przez jednostki w różnych podsystemach społecznych; funkcjonalistyczny, podkreślający znaczenie stosunków pomiędzy aktorami, postrzegający system jako zinstytucjonalizowaną formę normowania stosunku społecznego albo zbiór relacji, wskutek których w społeczeństwie odbywa się władcza alokacja wartości⁸⁹.

Z punktu widzenia ujęcia **strukturalno-instytucjonalnego** system polityczny obejmuje wymiar zbiorowy, scala wszystkie podmioty uczestniczące w działaniach politycznych. W jego skład wchodzi aparat państwowy, partie polityczne, organizacje i grupy społeczne oficjalne oraz nieoficjalne, biorące udział w działaniach politycznych w obrębie państwa, jak również zespół reguł politycznych i norm prawnych, regulujących ich obustronne relacje⁹⁰. Podmioty polityczne mogą znacząco rzutować na wypracowanie, wdrożenie w życie i wyjaśnienie norm prawnych kontrolujących oraz reglamentujących wszelkie przejawy życia jednostek⁹¹. Sięgnięto tu do klasycznej koncepcji państwa autorstwa G. Jelinka, kontynuowanej przez M. Webera, którzy utożsamiają system polityczny z ustrojem politycznym państwa. Taka perspektywa percepcji systemu

⁸⁷ L. Pye, S. Verba, *Political Culture and Political Development*, Princeton 1965, s. 517.

⁸⁸ R. Czachor, *Transformacja systemu...*, *op.cit.*, s. 23.

⁸⁹ R. Czachor, *Transformacja systemu...op.cit...tamże*; J. Kowalski, *Państwo a system polityczny* [w:] *Z zagadnień teorii polityki. System polityczny. Interesy, wartości, normy polityczne. Decyzje polityczne*, red. K. Opałek, Warszawa 1978, s. 49; P. Winczorek, *Funkcje stronnictw politycznych w systemie politycznym z perspektywy 30-lecia PRL*, „Państwo i Prawo”, nr 7, 1974.

⁹⁰ K. Kasianiuk, *Analiza systemowa jako narzędzie w badaniach instytucji politycznych. Uwagi wstępne*, „Studia Polityczne”, nr 2, Tom 3, 2017, s. 175.

⁹¹ R. Mc Khan, J. Niven, St. Mackown, *An Introduction to Political System*, New York 1964, s. 94.

politycznego jest w głównej mierze sferą prawa konstytucyjnego⁹². Z punktu widzenia **podejścia strukturalno-funkcjonalnego**, system polityczny w opracowaniu Gabriela Abrahama Almonda – amerykańskiego politologa i autora monografii „*Developmental Approach to Political Systems*“ jest oparty na rolach odgrywanych w ramach rozmaitych dziedzin życia jednostek. Te same jednostki jak twierdzi Almond występują w różnorodnych podsystemach społecznych, m.in. ekonomicznym, związkach wyznaniowych, w rodzinie oraz innych rozmaitych organizacjach społecznych o charakterze dobrowolnym. Uczestnicy wkraczający w stosunki polityczne, przechodzą z ról apolitycznych w role polityczne⁹³. Z punktu widzenia **podejścia systemowo-funkcjonalnego** system polityczny to podsystem społeczeństwa, zapewniający realizację założonych celów grupowych, system wpływów występujący we wszelkich autonomicznych społeczeństwach, wykonujący funkcje konsolidacji i dostosowawcze poprzez używanie bądź groźbę użycie legalnych instrumentów przymusu⁹⁴.

Z przytoczonych definicji wynika, że analitycy wychodzą z założenia, że system polityczny w podejściu holistycznym przedstawia coś więcej niż tylko sumę jego pojedynczych elementów⁹⁵. Z tych względów podejście **strukturalne**, w sposób szczególny akcentuje analizę obustronnych stosunków i związków między elementami składowymi i środowiskiem systemu. W tym ujęciu kluczowe miejsce w analizie funkcjonalnej systemu politycznego zajmuje rozwinięte pojęcie procesu politycznego. Jego kształt stanowi m.in.: wykorzystanie czynników i instrumentów wewnętrznych pozwalających na optymalną alokację zasobów oraz stosowanie środków⁹⁶. Powyższe ujęcia teoretyczne nie eliminują się wzajemnie, a raczej dopełniają się, wykazując różnorodne punkty widzenia funkcjonowania systemu społecznego na płaszczyźnie relacji władzy, alokacji dóbr.

1.1.1. Konceptualizacja pojęcia systemu politycznego i reżimu politycznego – potencjał analityczny

Istnieje szereg modeli, na podstawie których należy opisywać odrębne systemy polityczne. Do podstawowych należą m.in.: reżim polityczny (system rządów), zasady organizacji

⁹² H. Przybylski, *Politologia. Zarys problematyki*, Katowice-Warszawa 2004, s. 144-145.

⁹³ G. A. Almond, *Developmental Approach to Political Systems*, „World Politics”, nr 2, 1965, s. 188.

⁹⁴ P. Sztompka, *Analiza systemowa...*, op.cit., s. 87; N. Wiener, *God and Golem, Inc. A comment on Certain Points where Cybernetics Impinges on Religion*, Cambridge 1964, s. 220.

⁹⁵ R.A. Dahl, B. Stinebrickner, *Współczesna analiza polityczna*, przeł. P.M. Kazimierczak, Warszawa 2007, s. 53.

⁹⁶ R. Czachor, *Transformacja systemu...op.cit.s. 24*; S. Wróbel, *Funkcjonalistyczne koncepcje dynamiki politycznej. Proces i zmiana polityczna*, Katowice 1992, s. 22.

aparatu państwowego oraz układ terytorialny państwa. Reżim polityczny to holistyczny układ, w skład którego wchodzi prawo, media oraz organizacje, w otoczeniu i przy pomocy których jednostki, przywódcy polityczni oraz obywatele podejmują działania. Reżim polityczny ustala dynamikę m.in. przemiany przywódców, elit politycznych i jego konsekwencje na system polityczny. Reżim polityczny nie jest tylko polityczną charakterystyką przywódców i relacją zachodzącą między nimi, lecz ma szerszy charakter, obejmuje relacje zachodzące między przywódcami politycznymi a obywatelami. W reżimie politycznym najważniejszą rolę odgrywają jednostki. Chociaż zwykle reżim polityczny jest kojarzony z przywódcami politycznymi, elitami politycznymi, a nawet klasą rządzącą, jednakże reżim dotyczy całego społeczeństwa, a nie tylko jego indywidualnej dziedziny lub zakresu podsystemu.

Jeśli przyjąć założenie, że system polityczny jest efektem strukturalnego funkcjonalizmu to reżim polityczny może być asocjowany, z jednej strony z konsekwentnym post strukturalizmem, co definitywnie nie obala tradycji behawioralnej. System polityczny zakłada zależność systemową; działania i motywy polityka nie są w tym przypadku precyzyjnie sformułowane, natomiast jeśli są sformułowane, to w postaci determinizmu. System polityczny formułuje struktury (instytucje) i proponuje rozwiązania problemów związanych z zarządzaniem. Tymczasem reżim polityczny pobudza do pogłębionej refleksji na temat tego, że wewnętrzne przekonania i wartości ludzkie nie są systematycznie zarządzane. Należy reżim polityczny rozpatrywać w kategoriach socjologicznych, natomiast współczesny system polityczny w kategorii filozofii politycznej. Głównym celem reżimu politycznego powinno być ustalenie, w jaki sposób funkcjonowała polityka w przeszłości i funkcjonuje obecnie, na jakich opierała się i opiera się obecnie założeniach programowych uwzględniając kontekst zmieniających się uwarunkowań społeczno-politycznych.

Zastosowanie narzędzi w naukach politologicznych, zarówno koncepcyjnych, jak i empirycznych, metodologicznych czy heurystycznych, dotyczących tak samo systemu jak i reżimu politycznego, uwydatnia operacyjne, analityczne i strukturalne uporządkowanie zoperacjonalizowanej koncepcji rzeczywistości politycznej. Każda z nich wyłania się na swój sposób, w zależności od okoliczności, obecnych konfiguracji politycznych tworzonych *ad hoc* oraz pojawiających się obszarów napięcia, destabilizacji itp. Sam fakt, że niektórzy politolodzy odróżniają system polityczny od reżimu politycznego na podstawie koncepcji, podczas gdy inni postrzegają jako synonimy, sugeruje, że tak samo wywodzą się z natury systemowej. Tymczasem w aspekcie metodologicznym postrzega się

ich jako kategoria analityczna. Ich potencjał wyłania się jako otwarty system, który ma różne poziomy zastosowania⁹⁷.

Należy zauważyć, iż reżim polityczny wyraźniej uwidacznia procesualność tj. przebieg procesu politycznego, jego energetykę, niż struktury i stabilność. System polityczny podkreśla i umożliwia swoistą ciągłość działania politycznego, jego połączenia, rytmiczność, zapewnia nieprzerwany ciąg przez cały okres istnienia systemu. Reżim polityczny wywodzi się z polityki instrumentalnej sekwencji teorii pojęć. Koncepcja instrumentalna traktuje przywódcę politycznego jako działacza społecznego, realizującego swoje cele, przestrzeń konfliktów interesów i kompromisu. W tym sensie reżim polityczny ujawnia, kto sprawuje władzę, kto dominuje nad system politycznym. Reżim polityczny, z analitycznego punktu widzenia skuteczniej przedstawia i analizuje, co ogranicza interakcję między elementami systemu politycznego. Reżim polityczny dogłębniej bada i ujawnia niż system polityczny przyczyny użycia siły przez dyktatora i ich podłoża. W tym kontekście należy odwoływać się do wykładni klasyfikacji reżimów politycznych wg Raymonda Arona, który wyodrębnia trzy typy reżimów politycznych m.in.:

- reżimy przestrzegające praw konstytucyjnych;
- częściowo przestrzegające prawa;
- reżimy nieprzestrzegające prawa⁹⁸.

Rozważając kwestie definicyjne reżimu politycznego, należy nadmienić, że w politologii wyróżnia się dwa podstawowe reżimy: demokratyczny i autorytarny. Istotą reżimu demokratycznego jest najogólniej ujmując udział obywateli w sprawowaniu władzy. Natomiast reżim autorytarny charakteryzuje się tym, że władza jest skupiona w rękach przywódcy i jego najbliższego środowiska. Decyzje podejmowane przez przywódcę autorytarnego zatwierdzane są przez podporządkowane mu organy legislacyjne.

⁹⁷ Według litewskich politologów Vaidutisa Laurénasa i Kęstutisa Šerpetisa system polityczny jest definiowany jako podporządkowany/podzielony przez instytucje władzy politycznej, normatywnie klasyfikujący, odrębny, odróżniający się od pozostałych systemów tj. społecznych, ekonomicznych, którego podstawową funkcją jest podejmowanie decyzji politycznych. Badacze niniejszej problematyki wychodzą z założenia, iż system polityczny oprócz ustalania równowagi w otoczeniu, wyznacza kierunek obiegu informacji w systemie. Natomiast powstaje pytanie badawcze, kto napędza obieg informacji: władza legislacyjna czy wykonawcza? Stanowi to paradygmat w badaniach nad system politycznym, który ma charakter teoriiotwórczy podlegający dalszemu pogłębieniu analizy problemu. Nie jest także jasne, gdzie należy usytuować w systemie politycznym subpolitykę, radykalne ruchy itp. System polityczny uniwersalizuje politykę, zaciera różnice pomiędzy reżimami politycznymi; wszędzie istnieje ta sama struktura, system spełnia te same funkcje, w tym przypadku nauki politologiczne nie pomagają w zrozumieniu bieżącej polityki. Zob. V. Laurénas, K. Šerpetis, *Savokų politinė sistema ir politinis režimas analitinis potencialas*, „Politologija”, nr 2, 2010, s. 106.

⁹⁸ R. Aron, *Etudes politiques*, Paris 1972, s. 340–341.

Należy zwrócić uwagę, iż wykorzystanie władzy politycznej w stopniu umiarkowanym, nadmiernym lub nieograniczonym, zależy bezpośrednio od stopnia zgodności z założeniami konstytucyjnymi. Pomimo, że wśród naukowców nie ma jedności, co do problematyki systemu-reżimu, są oni jednak zgodni co do jednego, że podstawowym elementem łączącym obie kategorie jest pojęcie władzy politycznej, w ramach której wszystkie elementy pozostają z nią w interakcji. Warto zauważyć, że sposób sprawowania władzy ma charakter autonomiczny pod względem sposobu organizacji. Dlatego klasyfikacja systemów politycznych nie może zastąpić klasyfikacji reżimów politycznych. Na przykład reżim polityczny, skuteczniej rozpoznaje niż system polityczny, formy konserwatyzmu i autorytaryzmu. Konserwatywny reżim polityczny popiera istniejący system polityczny, a autorytaryzm wyznacza niezwykle trudne wyzwania dla systemu⁹⁹. Przedstawiony system polityczny i reżim polityczny w kontekście interpretacji, należy ocenić, że system polityczny przybiera charakter statyczny, który uniemożliwia reprezentowania procesu politycznego na odpowiednim poziomie.

Reasumując należy wskazać, że pojęcia system polityczny i reżim polityczny nie negują siebie nawzajem, ale raczej uzupełniają się i wzmacniają, połączone logiczną koniunkcją, która ma na celu w przenośnym sensie opisać obie strony medalu – w tym przypadku polityki: struktury systemowej i działań proceduralnych.

Omawiana analiza dwóch pojęć ma za zadania zwiększyć potencjał analityczny, stworzyć nowy paradygmat, jak również rozważane są granice ich potencjału konstruktywistyczno-projektywnego. Powyższe pojęcia mają na celu przybliżyć omówioną problematykę oraz wskazać, które z nich w większym zakresie dyscyplinuje wiedzę naukową o polityce oraz jest przydatne w zaprezentowaniu i ocenie procesu transformacji systemowej w I oraz II Republice Litewskiej, ponieważ oba stymulują głębszą refleksję na temat wewnętrznych i zewnętrznych stosunków władzy politycznej.

Należy zauważyć, że sposób, w jaki władza polityczna jest zorganizowana – system polityczny – bezwzględnie nie ogranicza sposobu sprawowania władzy politycznej – reżim polityczny - autonomię. Oba pojęcia są równie skuteczne, ponieważ ujawniają mechanizm polityczny, co jest szczególnie ważne w omawianej pracy, ponieważ pomagają zrozumieć lepiej, w jaki sposób wzajemnie na siebie wpływają: styl organizowania i sprawowania władzy w państwie, ostatecznie determinując i ukierunkowując sposób życia jego obywateli. W tym kontekście omawiane różnice, współzależność między tymi dwoma

⁹⁹ V. Laurénas, K. Šerpētis, *Sąvokų politinė...*, *op.cit.*, s. 115.

pojęciami *reżim-system* będą pomocne w dalszej części pracy podczas próby zdefiniowania systemu politycznego I oraz II Republiki Litewskiej, jak również eksplanacji logiki zmiany systemowej i wymiany elit¹⁰⁰ w oparciu o paradygmat neoinstytucjonalny.

1.1.2. Neoinstytucjonalizm jako teoretyczna podstawa badań politologicznych nad funkcjonowaniem systemów politycznych

W latach osiemdziesiątych XX w. rozwinął się neoinstytucjonalizm¹⁰¹, przedstawiany przez sporą część analityków jako oczywisty skutek panowania teorii behawioralnej i teorii racjonalnego wyboru w naukach o polityce¹⁰². Z jednej strony kontynuuje on podstawowe dzieło instytucjonalizmu, natomiast z drugiej strony, korzysta z dorobku jego historycznych oponentów. Z jego punktu widzenia system polityczny to charakterystyczny sposób powiązania zachowań i wartości tworzących jedną całość, dzięki czemu pomagają ustabilizować instytucje i procedury dostarczające życiu politycznemu atrybutów trwałości oraz prognozowalności¹⁰³. Porzuca on legalistyczny oraz formalistyczny punkt widzenia instytucji w pojęciach filozoficznych Hobbesowskich, Locke'owskich i Heglowskich. Instytucje rozumie jako: 1. zbiór oficjalnych i nieoficjalnych reguł, norm, tradycji i zwyczajów determinujących i normujących aktywność społeczną w dziedzinie polityki; 2. sprofilowane instytucje albo inne struktury w wyznaczonej formie scalające społeczeństwo; 3. stabilny rodzaj zachowań politycznych uwidaczniające się w systemie czynności zbiorowych, procedurach, mechanizmach¹⁰⁴.

Jak zauważa Czachor, fakt ten niesie ze sobą korzystne skutki dla rozwiniętego pojmowania kategorii systemu politycznego i w ramach nauki rozwija poprzednio istniejący paradygmat. Warto zwrócić uwagę na szczególne dowartościowanie roli

¹⁰⁰ W czasie rządów Smetony zmieniło się aż czternaście gabinetów Rady Ministrów i utworzono osiem rządów, średni czas trwania każdego gabinetu wynosił 9,9 miesiąca. Ponadto wykonano sześć prób zamachu stanu na rządy Smetony. Zob. D. Povickis, *Demokratija ir autoritarizmas Lietuvoje: Sistemine atveju analize*, Wilno 2012, s. 13.

¹⁰¹ Definiując instytucjonalizm według Michała Dulaka, należy definiować go jako zbiór zasad składających się na niego, natomiast jego właściwością jest pewna dynamika funkcjonowania, która ulega zmianie z biegiem lat w zależności od potrzeb określanych przez różnorodnych teoretyków nowego instytucjonalizmu. Zob. M. Dulak, *Legitymizacja polskiej...*, *op.cit.*, s. 29.

¹⁰² Nauki polityczne wykorzystują teorię neoinstytucjonalną w celu wyjaśnienia, w jaki sposób organy pozwalają osiągnąć stan homeostazy i dokonać agregacji preferencji w grupie podejmującej decyzji.

¹⁰³ A. Antoszewski, *System polityczny jako przedmiot badań politologii i nauki prawa konstytucyjnego*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2014, zeszyt VIII, s. 19–20; M. Bevir, *Key Concepts in Governance*, Los Angeles–London–New Dehli–Singapore–Washington 1999, s. 17–19.

¹⁰⁴ R. Czachor, *Transformacja systemu...*, *op.cit.*, tamże; S.W. Patruszew, *Institucionalizm w politicheskoj naukie* [w:] *Institucional'naja politologija: sowremiennyj institucionalizm i politicheskaja transformacija Rossii*, red. S.W. Patruszew, Moskwa 2006, s. 10.

nieoficjalnego aspektu instytucji, który w klasycznych analizach w podejściu instytucjonalnym nie był odpowiednio brany pod uwagę. Zgodnie z podejściem neoinstytucjonalnym podłożem reprodukcji instytucji, jest usankcjonowanie w samoświadomości zbiorowej, nie ma natomiast w normach prawnych, którym – w przeciwieństwie od tradycyjnego instytucjonalizmu – nadaje się mniej istotnego znaczenia. Poznawczymi kryteriami ustroju politycznego są w tym podejściu nie prawa i obowiązki normowane prawodawstwem, ale zachowania determinowane kulturą i zwyczajem, „pamięcią narodową”. System społeczny, w szczególności jego kształt formalny, jest – w myśl neoinstytucjonalizmu - determinowany symbolicznie, a nie zgodnie z przyjętymi normami prawnymi¹⁰⁵.

Ujęcie neoinstytucjonalne postrzega system polityczny jako kompleks organów koegzystujących i współpracujących w oparciu o oficjalne i nieoficjalne „reguł gry”. Co ważniejsze, pod kategorią „instytucja” przedstawiciele neoinstytucjonalizmu, pojmują relatywnie stały zbiór zasad i praktyk organizacyjnych urzeczywistniających w strukturach wartości i zasobów, które pozostają trwale wobec grup społecznych (jednostek), jak również między ich symptomatycznymi priorytetami i oczekiwaniami oraz ewoluującymi się uwarunkowaniami zewnętrznymi¹⁰⁶.

Co istotne, J. G. March i J.P. Olsen podkreślają zarazem z pełnym przekonaniem, że ważnym parametrem instytucji w aspekcie funkcjonalnym, jest cecha samo przystosowania się, możliwość przemiany na skutek czynników wewnętrznych oraz zewnętrznych. Neoinstytucjonalizm historyczny koncentruje się nie tylko na instytucje władzy i obowiązujące przepisy prawne, ale również na inne organy władzy państwowej i społeczne, które stwarzają sposobność artykulacji i systematyzacji (strukturyzacji) interesów pojedynczych uczestników.

Poza organami w analizach systemowych przedstawiciele nowego instytucjonalizmu kładą nacisk na (konfigurację) układ i strategie uczestników politycznych, na specyfikę i relatywny potencjał istniejących zasobów i mechanizm konkurencji o nie. Odstępuje przeto od oficjalnego i niezmiennego postrzegania organów na rzecz nieformalnego i żywołowego (dynamicznego) charakteru. Strategie postępowania

¹⁰⁵ R. Czachor, *Transformacja systemu...*, *op.cit.*, s. 25; Szerzej na ten temat: G. Peters, *Institutional Theory in Political Science: The „New Institutionalism”*, London–New York 1999.

¹⁰⁶ V. Lowndes, *Instytucjonalizm*, [w:] *Teorie i metody w naukach politycznych*, red. D. Marsch, G. Stoker, tłum. J. Tegnerowicz, Kraków 2006, s. 93-100.

politycznego pojmując się jako styl współpracy/rywalizacji uczestników współzależnych od ich konfiguracji, dysponowanych zasobów oraz innych organów władzy państwowej¹⁰⁷.

Podejście neoinstytucjonalne, w analogiczny sposób konstruktywizm, wychodzi z założenia, że organy, normy prawne i reguły nie występują obiektywnie, ale ujawniają się w pragmatycznych działaniach i zachowaniach, umożliwiając zatem pojawienie się faktycznych (nierzadko w formie nieoficjalnej), a nie wyłącznie formalnych, legalistycznych punktów widzenia procesów politycznych, wyznaczyć prowizoryczne i długookresowe czynniki oddziałujące na system polityczny. Równocześnie instytucje i działania nieoficjalne, nie są percypowane jako złamanie norm, ale mechanizm praktyczny (funkcjonalny) udoskonalający funkcjonowanie systemu.

Jak zauważa Bartosz Pieliński paradygmat neoinstytucjonalny nie jest jednolity i w jego zakresie należy wyodrębnić szereg ujęć, pośród których wzbudza jego zainteresowanie instytucjonalizm racjonalnego wyboru oraz – jedną z najważniejszych dla niniejszej pracy - instytucjonalizm historyczny¹⁰⁸. W pierwszym podejściu bazuje się na hipotezie, iż zachowanie uczestników politycznych jest świadome, nie przypadkowe, lecz staranie przemyślane wybory są podejmowane w celu zwiększenia korzyści i minimalizacja kosztów. Organy są w tym aspekcie „regułami gry”, kontraktami, które minimalizują niepewność związaną z działaniami politycznymi i wyłaniają się jako rezultat kooperacji uczestników politycznych¹⁰⁹. Zdaniem Kennetha Shepsla, ład instytucjonalny to stan równowagi rozsądnych (racjonalnych) preferencji i strategii uczestników w toku interakcji¹¹⁰. W podejściu drugim, jak stwierdza S. Skowronek i K. Orren instytucjonalizm historyczny charakteryzuje instytucje jako oficjalne i nieoficjalne procedury, normy oraz umowy mocno utrwalone w strukturze organizacyjnej systemu politycznego. Interesy i działania uczestników politycznych determinowane są kulturą i zwyczajem oraz czynnikami socjalizacji. Drugie ujęcie koncentruje się na istocie państwie i stopniu jego autonomii od obywateli, studium interesów zbiorowych oraz elementów składających się na organy tj. zbiór norm, wartości, zasad, tradycji¹¹¹.

¹⁰⁷ J.G. March, J.P. Olsen, *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life*, „American Political Science Review”, t. 78, nr 3, 1984.

¹⁰⁸ B. Pieliński, *Instytucjonalizmy w analizach polityki społecznej*, <rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/obce/institucjonalizmy.pdf> [dostęp: 2.03. 2019].

¹⁰⁹ E. Ostrom, *Rational Choice Theory and Institutional Analysis: Toward Complementarity*, „American Political Science Review”, t. 85, 1991.

¹¹⁰ K. Shepsle, *Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions* [w:] *Political Science: The Science of Politics*, red. H. Weisberg, New York 1986.

¹¹¹ Szerzej na ten temat: S. Skowronek, K. Orren, *Beyond the Iconography of Order: Notes for a „New Institutionalism”* [w:] *The Dynamics of American Politics: Approaches and Interpretations*, red. L.C. Dodd, C. Jillson, Boulder 1994.

Antoszewski zwraca szczególną uwagę na problemy pojęciowe, które są zarówno efektem nadmiernego posługiwania się określeniem „system” dla wskazania wszelakich umożliwiających empirycznie skonstatować relacji społecznych, pojmowania określenia „instytucji” (nierzadko zawężonej do aspektu praworządnej), jak również podstawowych rozbieżności w pojmowaniu polityki, a mianowicie, badania nad systemami, częstokroć muszą borykać się z pewnymi zniekształceniami, wynikającymi chociażby z ideologizacji brzmienia.

Dla potrzeb niniejszej pracy przyjęta została skonsolidowana definicja R. Czachora, A. Antoszewskiego, H. Przybylskiego, K. A. Wojtaszczyka oraz Ż. Kaczmarka, która mówi, że system polityczny to skomplikowana struktura, wykonująca spektrum funkcji, zapewniająca życiu politycznemu zorganizowany charakter, a zachowania obywateli reguluje na podstawie ról pełnionych w systemie, lub ogół czynności i powiązań politycznych albo obejmująca zbiór wszystkich instytucji i podmiotów politycznych uczestniczących w określonym społeczeństwie, aparat państwowy, ugrupowania polityczne oraz instytucje społeczne i grupy interesu partycypujące w procesach decyzyjnych w państwie, jak również regulacje prawne normalizujące obustronne relacje elementów systemu¹¹².

W zakres pojęcia system polityczny wchodzi pięć podsystemów, tj. instytucjonalno-normatywny, instytucjonalno-organizacyjny, funkcjonalno-komunikacyjny, aksjologiczny, a także podsystem aktorów politycznych. Zakres przedmiotowy poszczególnych podsystemów nie jest stabilny, jego granice są płynne, ewoluują one w sposób dynamiczny. W zależności od występujących warunków otoczenia podsystemu jego poszczególne cechy mogą tracić bądź zyskiwać na znaczeniu lub zupełnie zniknąć. Trudności w dookreśleniu podstawowych funkcji systemu politycznego oraz jego instytucji wpływają na mnogość rozbieżności definicyjnych. Pojęcia funkcji systemu politycznego należy rozumieć jako standardowe działania sprzyjające zachowaniu osiągniętego stanu oraz jego dalszej ewolucji. System polityczny dąży do osiągnięcia homeostazy, tj. stanu równowagi, sprzyjającego jego przetrwaniu. Charakter funkcji systemu politycznego wpływa na jego potencjał adaptacyjny. Samoorganizacja i samoregulacja funkcji systemu politycznego wpływa na całokształt rezultatów jego działania. W zakres tej kategorii wchodzi wspomniane już funkcje regulacyjne,

¹¹² R. Czachor, *Transformacja systemu...op.cit.*, s. 26; A. Antoszewski, *System polityczny...op.cit.*, s. 40-41; H. Przybylski, *Politologia...op.cit.*, s. 147; Ż. Kaczmarek, *System polityczny* [w:] *Słownik nauk politycznych*, red.Ż. Kaczmarek, Radom 1994, s. 192; K.A. Wojtaszczyk, *Systemy polityczne* [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, Lublin 2006, s. 360.

adaptacyjne, integracyjne oraz osiąganie celów¹¹³. Wyszczególnione w ten sposób funkcje systemowe umożliwiają podjęcie stwierdzenia, iż mechanizm działania systemu politycznego jest oparty na podejmowaniu obligatoryjnych decyzji oraz działaniach mających na celu regenerację stale zaburzonego stanu równowagi.¹¹⁴

Podsumowując powyższe rozważania należy zauważyć, iż zarówno D. Easton, jak i Deutsch w swoich badaniach wskazywali na występujący w systemie politycznym stan konfliktu zarówno wewnątrz samego systemu, jak i pomiędzy systemem a jego otoczeniem. Występują tu zatem dwa typy konfliktu – wewnętrzny i zewnętrzny. Źródłem jest problem sprawiedliwej redystrybucji dóbr, jak również adaptacja podmiotów do warunków panujących w systemie. Zauważalne problemy generują naturalną właściwość systemu podążającego do osiągnięcia stanu homeostazji. Osiągnięcie zgodności pomiędzy wyjściem i wejściem w systemie, jest warunkiem dla zaistnienia stanu równowagi¹¹⁵.

Rozwój systemu ma z natury charakter nieliniowy, stany stabilizacji systemu politycznego mogą płynnie splatać się z okresami kryzysu i destabilizacji, przez znaczną część istnienia systemy polityczne znajdują się poza stanem homeostazy, dążąc do jak najdoskonalszego zbliżenia się do niego. Pomimo wielu cech wspólnych w koncepcjach obu badaczy zauważalne są również pewne rozbieżności. W analizie przedstawionej przez Eastona, położony jest duży nacisk na charakterystykę elementów systemu oraz punktów wejścia do niego. W badaniach G. Almonda można zauważyć, iż główny nacisk został położony na charakterystykę wyjść z systemu oraz analizę procesów konwersji wewnątrzsystemowej. Koncepcja przedstawiona przez K. Deutscha dużą uwagę przywiązuje do sprzężenia zwrotnego, zaś T. Parsons w dużej mierze odwołuje się do charakterystyki relacji i przepływów mających miejsce, pomiędzy otoczeniem, a systemem politycznym. Koncepcja Davida Apter'a kładzie główny nacisk na analizę procesu rozwojowego zachodzącego w systemie politycznym jako całości¹¹⁶. Wszyscy wymienieni powyżej badacze w swoich analizach odnotowują ogólną tendencją dynamizmu systemu politycznego, i podkreślają że celem analizy systemowej jest możliwie najbardziej precyzyjne odseparowanie przedmiotów badań od procesów i zjawisk składających się na

¹¹³ W. Lamentowicz, *Funkcje systemu politycznego a żywiołowa dynamika makrostruktur życia społecznego* [w:] *Z zagadnień teorii polityki. System polityczny. Interesy, wartości, normy polityczne. Decyzje polityczne*, red. K. Opałek, Warszawa 1978, s. 91.

¹¹⁴ D. Easton, *A System Analysis of Political Life*, Chicago 1979, s. 36–40.

¹¹⁵ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu* [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975.

¹¹⁶ P. Sztompka, *Analiza systemowa...*, *op.cit.*, s. 87.

jego otoczenie, jednak jest to zadaniem niezwykle trudnym, możliwym jedynie dzięki określeniu granic poszczególnych elementów systemu¹¹⁷.

W niniejszej pracy niezwykle istotną – a jednocześnie fundamentalną – kategorią politologiczną jest proces polityczny, umożliwiający na uchwycenie dynamicznie funkcjonalnego aspektu systemu politycznego. Reprezentantami funkcjonalistów byli przede wszystkim D. Easton i T. Parson, którzy określali proces polityczny jako tożsamy z systemem politycznym. W ich rozumieniu system polityczny był „ciągłym procesem transformacji żądań płynących z otoczenia systemu do decyzji politycznych”¹¹⁸. Pojęcie procesu politycznego powinno być rozumiane, jako proces zarówno integracji, jak i dezintegracji podmiotów opierający się na poczuciu wspólnoty interesów. Proces polityczny zachodzi w ramach grup społecznych z uwzględnieniem ich potrzeb, interesów i świadomości. Opisane powyżej relacje są najbardziej zauważalne w dużych grupach społecznych¹¹⁹. Pisząc o procesach politycznych istotnym jest przybliżenie również kategorii życia politycznego, które silnie z nimi koresponduje. Życie polityczne jest jednym z najszerszych zakresowo pojęć występujących w naukach politologicznych. Podejmowanie analizy życia politycznego – w rozumieniu całokształtu działań ludzkich podejmowanych na płaszczyźnie politycznej – umożliwia przedstawienie i przeanalizowanie złożoności systemu politycznego oraz ukazanie jego dynamiki, co wiąże się niejako z permanentną ewolucją tegoż systemu¹²⁰. Wszechobecność życia politycznego, pozwala na wskazanie na jego różne poziomy, w zależności od szczebla struktury społeczno-politycznej. Na każdym z tych poziomów, dochodzi do ścierania się sił utrzymujących system w stanie homeostazy oraz dążących do jego zmiany¹²¹.

Schemat 1. Homeostaza systemu politycznego

... i homeostazy, system polityczny jako integracja i zmiany politologicznej..., op.cit., s. 75.

¹¹⁸ A. Antoszewski, *Proces polityczny* [w:] *Kategorie analizy politologicznej*, red. A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wrocław 1991, s. 162.

¹¹⁹ Tamże, s. 162-163.

¹²⁰ A. Jabłoński, *Teoretyczne koncepcje życia politycznego („życie polityczne” jako kategoria analizy politologicznej)* [w:] *Życie polityczne Polski lat osiemdziesiątych. Konceptualizacja badań*, red. A. Antoszewski, A. Jabłoński, Wrocław 1987, s. 15–16.

¹²¹ Tamże, s. 18.

Źródło: opracowanie W. Jakubowski na podstawie W. J. Patzelt, BM „*Politische System*”. *Politikfeldanalyse*, Technische Universität, Institut für Politikwissenschaft.

Podejmowanych jest wiele dyskusji czy można rozumieć kulturę polityczną jako komponent, czy też otoczenie systemu politycznego. Subiektywny wymiar systemu politycznego jakim jest owa kultura polityczna stwarza szkielet, w oparciu o który, występuje możliwość stykania się, ścierania, spotykania oraz wzajemnego oddziaływania mnogości idei i postaw aktorów politycznych. Niewątpliwym jest, iż element ten odgrywa istotną rolę w zakresie zapewnienia trwałości systemu¹²². Kultura polityczna niejednokrotnie określana jest, jako psychologia danego narodu w kontekście zachowań politycznych. W obszarze tego pojęcia zawiera się zbiór przekonań, wartości i symboli. Pojmowana w ten sposób kultura polityczna znalazła powszechną akceptacją badaczy i jest aktualnie rozpatrywana jako istotny element determinujący ustrój danego państwa oraz jego ewentualną demokratyzacją¹²³.

Rolą kultury politycznej jest również warunkowanie typu legitymizacji władzy występującej w badanym państwie oraz określenie potencjalnych postaw elektoralnych społeczeństwa¹²⁴. Typ kultury politycznej określany jako parafialny i poddańczy stanowi bazę dla rozwoju niedemokratycznych systemów politycznych, opierających się na tradycyjnym i charyzmatycznym modelu przywództwa. Należy odnieść się tutaj do koncepcji Maxa Webera, który wskazywał iż tradycyjne panowanie, oparte zostało na przekazaniu poddanym pewnej grupy praw w zakresie zarządzania majątkiem. W tym rozumieniu władza nie jest nadana przez lud, społeczeństwo i przyzwala na zaprowadzenie tego typu rządów i jest im uległa. Pomimo, iż system polityczny w tym przypadku nie jest systemem demokratycznym, wciąż mamy do czynienia z mechanizmem legitymizacji systemu, poprzez charakter i specyfikę poddańczej kultury politycznej¹²⁵.

W realizacji celu niniejszej pracy najbardziej odpowiedni wydaje się wybór podejścia strukturalno-funkcjonalnego oraz położenia akcentu, w myśl paradygmatu nowego instytucjonalizmu, zarówno na procesy mające miejsce w elementach systemu i wzajemne oddziaływanie pomiędzy nimi, jak również żądania i poparcia, mające miejsce

¹²² A. Antoszewski, *System polityczny jako kategoria analizy politologicznej...*, *op.cit.*, s. 81

¹²³ M. G. Roskin, R.L. Cord, J.A. Medeiros, W.S. Jones, *Wprowadzenie do nauk politycznych*, przeł. H. Jankowska, Poznań 2001, s. 165; R. Czachor, *Transformacja systemu...*, *op.cit.*, s. 29.

¹²⁴ Szerzej na ten temat: M. A. Kryłowa, J.W. Szyszkińska, *Elektoral'noje powiedienije kak projawlenieje političeskoj kul'tury sowremiennoj Rossii* [w:] *Političeskaja kul'tura sowremiennoj Rossii: sostojanije, problemy, puti transformacii*, red. N.S. Fiodorkin, N.W. Karpowa, Moskwa 2009.

¹²⁵ M. Weber, *Trzy czyste typy prawomocnego panowania* [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa 1975.

na płaszczyźnie oficjalnych i nieoficjalnych relacji, które stają się kluczowym czynnikiem warunkującym tempo i kierunek transformacji. Można postawić hipotezę, na podstawie ujęcia, tej koncepcji racjonalnego wyboru, że decyzje kluczowych podmiotów politycznych mają nieprzypadkowy i usprawiedliwiony charakter, sprzyjając powiększeniu swoich korzyści. Przykładem może być prezydent Antanas Smetona, który za pomocą decyzji starał się utrzymać swoją władzę i poszerzać jej zakres. Zastosowanie paradygmatu nieinstytucjonalnego umożliwi skutecznie wytłumaczyć logikę i procesy transformacji systemu politycznego Litwy w latach 1926-1940 oraz 1990-2020.

1.2. Metody badawcze w podejściu funkcjonalno-strukturalnym

Wybór metody badawczej, będącej systemem założeń i zasad dążących do osiągnięcia wyznaczonego celu analitycznego, związana jest z przyjęciem ustalonego sposobu myślenia, działania, systematyzowania i racjonalizowania faktów oraz prezentowania hipotez. Wielość metod badawczych w obrębie nauk politycznych jest zdeterminowana obszernością dyscypliny, uzależniona od różnorodności analiz, dostępnych typów źródeł, czasu badania lub przebiegu procesów politycznych. Najważniejszą z punktu widzenia przydatności i efektywności metodą, służącą zbadaniu i wyjaśnieniu problemu badawczego podjętego w niniejszej dysertacji jest analiza systemowa¹²⁶, która stała się niejako fundamentem prowadzonych w rozprawie doktorskiej eksploracji.

Główną metodą badawczą w warstwie teoretycznej pracy jest wariant **funkcjonalno-strukturalny analizy systemowej**, obejmujący swym zakresem nowy instytucjonalizm litewski, kładący nacisk na rolę procesów zachodzących w elementach systemu i interakcje pomiędzy nimi. Analiza systemowa została uzupełniona o metodę komparatystyczną. Wybór taki jest uzasadnieniem podjętego celu badawczego w formie przedstawienia i scharakteryzowania kluczowych elementów i wydarzeń determinujących transformację systemu politycznego Litwy. Perspektywa systemowa zastosowana przez autora, jest jednocześnie weryfikowalna historycznie i daje możliwość zaobserwowanie tego co nie jest zauważalne na zewnątrz w systemach funkcjonowania I oraz II Republiki Litewskiej¹²⁷. W celu zaprezentowania poszczególnych zjawisk i odniesienia ich do szerszej, współczesnej przestrzeni politycznej swoje zastosowanie znalazła zatem

¹²⁶ M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 1996, s. 54-57.

¹²⁷ A. Bodnar, *System polityczny a podłoże historyczne*, „Studia Nauk Politycznych”, nr 1, 1981.

wspomniana powyżej **metoda porównawcza**¹²⁸. Metoda ta pozwala porównywać dynamikę funkcjonowania i znaczenia litewskiego systemu politycznego. Metoda ta posłuży głównie porównaniu wskaźników demokracji Pierwszej Republiki Litewskiej w latach 1920-1926 r. ze wskaźnikami demokracji Drugiej Republiki Litewskiej lata 1990-2020. Dzięki takiemu podejściu możliwe było nie tylko zbadanie poszczególnych elementów systemu politycznego Litwy, ale także dostrzeżenie różnic i podobieństw w funkcjonowaniu demokracji w obu rozważanych okresach.

Z perspektywy podejścia systemowego – analiza transformacji systemu politycznego Litwy została zrealizowana w oparciu o analizę:

- 1) funkcjonowania podmiotów politycznych,
- 2) systemu partyjnego;
- 3) prawnoustrojowych ram polityki zarówno krajowej, jak i lokalnej, nadających systemowi określoną formę i jednoznaczne mechanizmy funkcjonowania;
- 4) przestrzeni politycznej, szczególnie zachodzące różnego rodzaju procesy polityczne i relacje między rządzącymi a rządzonymi, jak również mechanizmów decyzyjnych;
- 5) determinantów ewolucji, biorąc pod uwagę element kultury politycznej, wymiar świadomościowy, ideologiczny, ekonomiczny, partycypacji obywatelskiej a także europeizacji.

Z tego względu analiza jest adekwatna do założeń paradygmatu neofunkcjonalnego.

Mając na względzie zobrazowanie systemu politycznego i poszczególnych jej elementów w procesie ewolucji (oraz przedstawienie jej dynamiki), w niniejszej pracy zastosowano układ chronologiczny. Decyzja ta uzasadniona jest stwierdzeniem, iż biorąc pod uwagę perspektywę temporalną oraz diachronię systemową, możliwe będzie powiązanie opisu struktur z badaniem procesu ewolucji, które wynikać będą z dynamicznego ujęcia systemu politycznego¹²⁹.

¹²⁸ Niniejsza metoda jest jedną z najstarszych wykorzystywanych w politologii, opiera się na poznaniu poprzez porównanie. Jej zastosowanie w naukach politycznych może odnosić się zarówno do systemów politycznych, jak i pojedynczych zjawisk i procesów politycznych. Jej wykorzystanie w ujęciu instytucjonalnym bazuje się na porównaniu oficjalnie podobnych organów, natomiast w podejściu funkcjonalnym – na analizie roli pełnionych przez często rozmaite organy. Zdobyte dzięki zaimplementowaniu tej metodzie dane sprzyjają dalszemu rozwojowi badań i wówczas po wykorzystaniu innych metod diagnostycznych, umożliwiają generalizację wniosków badawczych. Aczkolwiek – jak zauważa Andrzej Chodubski – głównym zagrożeniem jest ryzyko uproszczenia naszego podejścia i zawężenie komparatystyki, jak również nieodpowiednia selekcja porównywanych zdarzeń, co doprowadza do niewłaściwych wniosków. Zob. A. J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004, s. 78.

¹²⁹ S. Wróbel, *Funkcjonalistyczne koncepcje dynamiki...*, op.cit., s. 48.

Uzupełnieniem części praktycznej pracy będzie zastosowanie triangulacji metodologicznej. W związku z powyższym zostaną zastosowane trzy typy metod badawczych. Pierwsza z nich to **metoda analizy instytucjonalno-prawnej**, której głównym celem jest studiowanie aktów normatywnych wypracowanych przez organy prawne. Metoda zostanie wykorzystana do zbadania sześciu aktów konstytucyjnych Republiki Litewskiej, tworzonych przez władzę ustawodawczą (Rada Litwy, Sejm Restytucyjny) oraz władzę wykonawczą. Jest ona niezwykle istotna dla badania funkcjonowania litewskich podmiotów politycznych jak i całego systemu politycznego państwa litewskiego¹³⁰. Natomiast **metoda analizy biograficznej – kwerenda dokumentów osobistych** umożliwi badanie zachowań i postaw politycznych¹³¹, co wyznacza jej kluczowy problem badawczy umiejscawiając się na styku nauk historycznych, psychologii społecznej oraz antropologii kulturowej¹³². W pojmowaniu sensu largo metoda dokumentów osobistych, polega na posługiwaniu się dokumentami osobistymi jako źródłami naukowego scjentyzmu. W oparciu o założenie Floriana Znanieckiego została dokonana analiza pamiętników oraz innych publikacji opublikowanych przez Smetonę i jego współpracowników¹³³. Ostatnią z jakościowych metod analitycznych zastosowanych w rozdziale IV oraz V niniejszej pracy jest **studium przypadku**. Oparcie się na tej metodzie (technika case study) pozwoliło skoncentrować się na analizie konkretnego państwa - w tym przypadku Litwy, analizując uwarunkowania i rezultaty procesu transformacji systemowej w tym państwie w latach 1926-1940 oraz 1990-2020¹³⁴. Metoda ta umożliwi również znalezienie kluczowych powiązań, pomiędzy opozycją, a reżimem politycznym w litewskim systemie politycznym, jego oddziaływaniem na decyzje władzy oraz aparatem represyjnym i aparatem administracyjnym. Analiza procesu podejmowania decyzji pozwoli ustalić związki przyczynowo skutkowe między analizowanymi wynikami (zmienną zależną), a zdiagnozowanymi przyczynami (zmienną niezależną).

¹³⁰ M. Jasiukiewicz, M. Sobczak, J.M. Soroka, *Nauka o polityce*, Wrocław 1985, s. 40-41.

¹³¹ Postawa polityczna to stosunkowo trwały stosunek istoty ludzkiej do polityki systemu politycznego i jego pojedynczych elementów, tj. Postawy są jednym z modeli świadomości politycznej, są sprecyzowane zespołami poznawczo-emocjonalno-behawioralnymi.

¹³² K. Pawłowska, *Metoda pamiętnikarska w polskiej socjologii wsi – ujęcie antropologiczne*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 1, 2009.

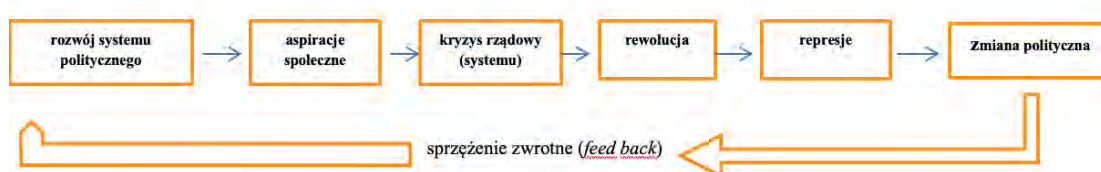
¹³³ Zob: Z. Dulczewski: *Autobiografie w badaniach nad przemianami społeczno-kulturowymi wsi polskiej*, „Pamiętnikarstwo Polskie”, nr 1-2, 1973.

¹³⁴ R. Klonoski, *The case for case studies: Deriving theory from evidence*, „Journal of Business Case Studies”, t. 9, nr 3 2013, s. 261-266.

1.2.1. Cykliczność procesu zmian systemowych

Cykliczność procesu zmian systemowych w Pierwszej i Drugiej Republice Litewskiej (począwszy od 1918 r.) można zaprezentować na schemacie 1. Należy zwrócić uwagę, że cykliczności poszczególnych etapów nie odpowiadają *stricte* cykle rządów (np. cykl rządów *quasi*-demokratycznych chrześcijańskiej demokracji jest wyraźnie przerwany, a zakończenie cyklu faz przypada na lata centrolewicowego rządu premiera Sleževičiusa).

Schemat 2. Sekwencja faz przemian systemu politycznego Litwy w latach 1918-1940 oraz 1990-1992

Źródło: opracowanie własne. Na podstawie M. Śliwiński, *Analiza porównawcza systemów politycznych. Drogi do współczesności*, Tom 1, [w:] Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2005, s. 246.

Natomiast okres smetoński nie sprawia zbyt dużych trudności ze względu na wyłonienie i utrwalenie dominowania nowej elity politycznej po zamachu stanu. Szczegółowa charakterystyka przebiegu owych faz w latach 1918-1940 i 1990-1992 zaprezentowana została na powyższym schemacie.

Tabela 1. Cykle i fazy ewolucji systemu politycznego Litwy w latach 1918-1940 – 1990-1992

Cykl	okres	krótki opis cykliów
Cykl rządów chadecji/centrolewicy	1920-1926	Tworzenie ustroju politycznego, modelu rządów parlamentarnych, utrzymywanie stanu wyjątkowego, wykształcenie nomenklatury partyjnej
rozwojowa (cykl rządów centrolewicy)	05-12. 1926	Krótki okres liberalizacji stosunków społeczno-politycznych, zniesienie stanu wyjątkowego
aspiracji	11-12. 1926	Narodowcy i chadecy przystąpili do zmasowanej propagandy antyrządowej. Opozycyjne próby eskalacji stosunków z mniejszościami narodowymi, atakowano politykę gospodarczą rządu. Chęć przejęcia władzy
kryzysu	11-12.1926	Masowe strajki, manifestacji opozycji, kryzys ekonomiczny i parlamentarny
rewolucji	17.12.1926	Wojskowy zamach stanu na rządy lewicowe
represji	17-19.1926	Masowe areszty prezydium, posłów, ministrów, aktywistów politycznych centrolewicy i komunistów. Prześladowanie polskich działaczy politycznych oraz społecznych
zmiany politycznej	1926-1940	Zmiany w strukturze i charakterze władzy politycznej

		-rozwiązania Sejmu, oktrojowania konstytucji z 1928 r., która wprowadzała na Litwie system rządów autorytarnych, ustanowienie systemu jednopartyjnego, ograniczono kompetencji samorządu terytorialnego – centralizacja samorządu
cykl gorbaczowski	1990-1991	Odrodzenie aspiracji narodowych Litwinów
rozwojowa	03.1990	11 marca 1990 Rada Najwyższej Sejmu Restytucyjnego ogłosiła niepodległość tzw. <i>Akt Przywrócenia Państwa Litewskiego</i>
aspiracji	1990	Odżywają się demokratyczne aspiracje własnego narodu
kryzysu	1990	Wzrost napięć narodowościowych i niezadowolenie społeczne z klęski pierestrojki. Pogorszenie się sytuacji ekonomicznej w ZSSR
rewolucji	1990	Rozpad Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego
represji	1991	Wprowadzenie czołgów do Wilna- stolicy Litwy.
zmiany politycznej	1991-1992	Upadek ZSSR, proces kształtowania demokratycznych postaw ustrojowych, narodziny demokracji.

Źródło: opracowanie własne.

Należy także zauważyć, iż poszczególne cykle nie są precyzyjnie rozgraniczone, występuje tu raczej proces obopólnego przenikania się rozmaitych faz w rozmaitych okresach historii.

1.3. Analiza autorytaryzmu na Litwie – instrumenty diagnostyczne

1.3.1. Ocena systemu politycznego na Litwie w literaturze

Autorytarne systemy polityczne nie są jednakową kategorią systemów politycznych z uwagi na ich charakter powiązań elementami kulturowymi, historycznymi, geograficznymi oraz personalnymi. Z tego powodu niniejszy podrozdział będzie dotyczyć analizy i identyfikacji cech litewskiego systemu politycznego, ustanowionego po zamachu stanu w grudniu 1926 r., w trakcie którego przywódca opozycji – Związku Narodowców – Antanas Smetona został mianowany prezydentem I Republiki Litewskiej. Od 1926 do 1929 r. Smetona kierował państwem z premierem Augustinasem Voldemarasem w formie duumwiratu. Natomiast w roku 1929 r. na Litwie kowieńskiej doszło do modernizacji systemu politycznego. Od 1931 r. Smetona wdrażał nowe rozwiązania systemowe. W latach 1933-1940, tj. do końca rządów Smetony, system polityczny Litwy wydawał się być względnie stabilny.

Zagadnieniem problematycznym pozostaje charakterystyka systemu politycznego Litwy w latach 1926-1940. Należy wyodrębnić dwa podejścia analityczne:

- określenie systemu politycznego jako autorytarnego;
- określenie systemu politycznego jako faszystowskiego¹³⁵.

W niniejsze analizie przyjęto, że reżim Smetony opierał się na systemie autorytarnym¹³⁶. Sam Smetona własne rządy zdefiniował jako „aprobata włoskich rozwiązań, na modłę faszystowską, ale w litewskim ciele”¹³⁷. Analizując jego poglądy, warto zauważyć, iż reżimy autorytarne w latach 30. i 40. XX w. nosiły zauważalne podobieństwa do faszyzmu, w szczególności do włoskiego – mobilizujący charakter, jakiś przyjęty model ideologii, podporządkowana rola sił zbrojnych oraz korporatystyczny model rozwiązań ekonomicznych. Litewski prezydent recypował z faszyzmu zasadę wodzostwa i kult wodza¹³⁸, natomiast nie istniała masowo organizacja werbująca naród litewski. Występowało natomiast szerokie poparcie w środowiskach wojskowych, obywatele byli bierni w litewskim systemie politycznym, a fundamentem rządów była biurokracja – aparat państwowy¹³⁹. Zgodnie z określeniem Guillermo O’Donnella smetoński reżim należy definiować jako biurokratyczno-autorytarny¹⁴⁰.

1.3.2. Pojęcie i typologia reżimów autorytarnych

Przy definiowaniu pojęcia systemu autorytarnego należy sięgnąć po definicję, której twórcą jest prof. Andrzej Antoszewski: „Reżim polityczny powołujący się na ideologię autorytaryzmu i konstytuujący instytucjonalne zabezpieczenia przed zakwestionowaniem autorytetu przez rządzących oraz wyeliminowanie ich od władzy”¹⁴¹.

¹³⁵ D.M. Dzierżek, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 461.

¹³⁶ Z. Butkus, *Jei opozicija gauna paramą iš svetur.*, „Kultūros barai”, nr 8-9, 1995, s. 83.

¹³⁷ A. Smetona, *Rinktinia rastai*, Kowno 1990, s. 463-464; L.Truska i inni, *Lietuvos Respublikos prezidentai: prezidentai: Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius, Algirdas Mykolas Brazauskas*, Wilno 1995, s. 104.

¹³⁸ Zgodnie z klasyfikacją rodzajów komunikacji politycznej zaprezentowanej przez T. Gobana-Klasa komunikacja polityczna Smetony ze społeczeństwem wykazywała tendencje totalitarne, gdzie na początku swoich rządów litewski dyktator podejmował próby ustanowienia interakcji – spersonalizowania reżimu, permanentnego związania swojej osoby z istniejącym systemem politycznym, w celu ugruntowania swojej pozycji silnego przywódcy.

¹³⁹ Należy zwrócić uwagę, że faszyzm wzbudzał sympatię Smetony, jak również jego zwolenników. Jednakże faszyzm przejawiał się w litewskim nacjonalizmie oraz budowie autorytetu Smetony, natomiast nigdy nie został zaimplementowany do litewskiego systemu politycznego. W państwie litewskim nie istniała masowa organizacja werbująca naród litewski, jak również obóz smetoński nie zamierzał przekształcać się w partię masową. W istocie rzeczy Smetona był przeciwnikiem wszelkich radykalnych reform, a obywatele byli bierni – partycypacja bierna. Natomiast warto zwrócić uwagę na błędną interpretację w polskiej literaturze historiograficznej oraz politologicznej, w której dość często marginalizuje się rolę grupy społecznej wspierającej reżim – wojsko litewskie obok biurokracji stanowiło realne poparcie i zaplecze polityczne Smetony.

¹⁴⁰ G. O’Donnell, *Delegative Democracy*, „*Journal of Democracy*”, t. 5, nr 1, 1994; P. Tarczyński, *Przywódczo w autorytaryzmie iberyjskim* [w:] *Autorytaryzmy iberyjskie – Hiszpania Franco i Portugalia Salazara*, red. B. Szklarski, M. Słęcki, Warszawa 2010, s. 21.

¹⁴¹ A. Antoszewski, *Autorytaryzm...**op.cit.*, s. 30.

Autorytarny system w znaczeniu najszerszym pojmowany jest współcześnie jako całkowita sprzeczność demokracji¹⁴². W definicji Giovanniego Sartoriego system polityczny wyznacza minimalne bądź wcale nie wyodrębnia miejsca dla wolności osobistej¹⁴³. Analogicznie Robert Dahl określa system autorytarny jako nie poliarchię, a zatem system, który nie posiada jednego bądź więcej z siedmiu instytucji określających obecność demokracji¹⁴⁴.

Charakterystycznym atrybutem systemu autorytarnego – określanego negatywnie jako przeciwieństwo demokracji – jest to, że działanie instytucji władzy politycznej nie zostaje objęte kontrolą społeczną. Władza nie jest wybierana w drodze powszechnego głosowania (wyborów), u jej podłoża nie leży aprobatą rządzących. Różnica między systemami demokratycznymi a autorytarnymi polega zasadniczo na możliwości realnego wywierania przez obywateli wpływu na władzę.

Jak zauważa Małgorzata Kaczorowska, autorytarne systemy polityczne kształtuje kilka endemicznych cech, które są dla nich charakterystyczne. Analitycy przypisują im miejsce pomiędzy systemami totalitarnymi a demokratycznymi. W szkicu badawczym J.J. Linza system autorytarny został zaprezentowany jako odrębny i specyficzny rodzaj niedemokratycznego systemu politycznego różniący się zarówno od systemu totalitarnego, jak klasycznej monarchii absolutnej. Może przybierać formę dyktatury wojskowej, systemu jednopartyjnego lub rządów jednostki. Zasugerowana przez Linza definicja autorytaryzmu definiuje powyższy system w sposób następujący: „Reżimy autorytarne to systemy polityczne o ograniczonym, zwolnionym od odpowiedzialności przed obywatelem pluralizmie politycznym, pozbawione dopracowanej dominującej ideologii, ale z widocznymi atrybutami mentalnymi, niezależne (oprócz pewnych okresów swego postępu) od ekstensywnej i intensywnej aktywizacji politycznej, również takie, w których przywódca lub grupa liderów (elita rządząca) posiada władzę o formalnie niesprecyzowanym zakresie, które jednak są przewidywane bez większych trudności”¹⁴⁵.

¹⁴² M. Bankowicz, J.W. Tkaczyński, *Oblicza współczesnego państwa*, Toruń 2003, s. 18.

¹⁴³ G. Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham 1987, s. 185-212.

¹⁴⁴ Dahl wyodrębnia siedem instytucji, których działanie wyróżnia współczesną poliarchię od systemów autorytarnych. Wyodrębnia m.in. takie instytucje, jak: 1) podejmowanie decyzji definitywnych, przez obieralnych urzędników, o charakterze politycznym; 2) wybór i usuwanie najważniejszych urzędników państwowych sposobami pokojowymi na skutek regularnych, wolnych i sprawiedliwych wyborów; 3) powszechne pośród pełnoletnich prawo wzięcia udziału w wyborach; 4) przystępne dla większości obywateli bierne prawo wyborcze; 5) efektywne egzekwowane prawo do wolności wypowiedzi, w ramach którego obywatele wyrażają swoją krytykę; 6) wolność swobodnego dostępu do źródeł informacji; 7) efektywne egzekwowane prawo do tworzenia i przystępowania do ugrupowań politycznych. Por.: R. Dahl, B. Stinebrickner, *Współczesna analiza polityczna*, red. P.M. Kazimierzczak, Warszawa 2007, s. 127-129.

¹⁴⁵ J.J. Linz, *An Authoritarian...*, *op.cit.*, s. 293.

W związku z powyższym należy wyznaczyć cztery endemiczne cechy obrazujące system autorytarny:

- autorytaryzmy cechują się relatywnie niskim poziomem ideologizacji;
- w reżimach autorytarnych występuje ograniczony pluralizm polityczny, wyrażający się m.in. ograniczonym prawem do tworzenia partii politycznych. Ograniczenie pluralizmu politycznego może mieć charakter formalny lub zwyczajowy, może być mniej lub bardziej sprawnie narzucony. Szczególnie istotne jest to, że istnieje samodzielnie od państwa grupa mająca wpływ na procesy polityczne – niekiedy istnieje legalna opozycja tolerowana przez władzę¹⁴⁶;
- brak jednolitej ideologii w reżimie, który zmierza do depolityzacji mas i ograniczenia mobilizacji;
- brak precyzyjnego dookreślenia władzy. Jednakże podporządkowani reżimowi obywatele i podmioty zbiorowe bez trudu mogą domyślić się jej zakresu, ale także zakresu własnej swobody. Występuje tu bezsprzeczna majoryzacja maszyny biurokratycznej, struktur siłowych, przymusu bezpośredniego oraz pośredniego¹⁴⁷.

Zgodnie z powyższymi cechami właściwością autorytaryzmu w stosunku do totalitaryzmu jest to, iż w reżimie autorytarnym nie ma wielkich aspiracji do kontrolowania wszystkich aspektów codziennego życia obywateli. Zazwyczaj w państwie autorytarnym ich partycypacja w życiu politycznym w pewnym zakresie – niekiedy w sposób bezpośredni – jest kontrolowana, jednak zazwyczaj ma charakter rytualny¹⁴⁸. Pasywność obywateli ułatwia tę kontrolę.

Ułatwia to także nierespektowanie przez władze praw człowieka i podstawowych wolności obywatelskich. Szczególnie praw politycznych przy utrzymywaniu pozorów demokratycznego państwa, stwarzanie specyficznej fikcji ustrojowej. Wśród najczęściej wykorzystywanych narzędzi do uprawiania gry demokratycznej są: fałszowanie wyników wyborów, fabrykowanie dokumentacji wyborczej, brak faktycznego wyboru, naruszenia zasady tajności głosowania. Do tej grupy zalicza się dyktatury państw nadbałtyckich, jak np. Litwa w 1936 r., kiedy organizowano wybory do IV Sejmu Republiki Litewskiej przy zastosowaniu nowego systemu wyłaniania kandydatów – nominowały ich zdominowane

¹⁴⁶ A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006, s. 48.

¹⁴⁷ M. Kaczorowska, *Partie, wybory i systemy partyjne w reżimach autorytarnych*, [w:] *Demokratyczne i niedemokratyczne reżimy polityczne*, red. Justyna Grażyna Otto, Warszawa 2015, s. 88-89.

¹⁴⁸ K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, *Spoleczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Warszawa 2003, s. 270.

przez narodowców rady powiatowe¹⁴⁹. Powyższe działania rządów autorytarnych wskazują na potrzebę legitymizacji obywatelom swojej władzy.

Jak zauważają Franciszek Ryszka i Ernest Nolte, marginalizacja politycznego znaczenia instytucji powołanych do reprezentowania interesów obywateli stało się dla niektórych analityków fundamentalnym elementem charakteryzującym systemy autorytarne¹⁵⁰. Według wskazanych autorów ważną cechą autorytaryzmu jest zdeprecjonowanie roli Sejmu, poprzez pozbawienie go znaczenia politycznego w drodze ograniczonych bądź zwieszonych wyborów lub zmian ustrojowych poprzez radykalne ograniczenie prerogatyw parlamentu. W drugim przypadku oprócz braku rywalizacyjnego systemu partyjnego kontroli i regulacji ulega życie społeczno-polityczne. Taki niedemokratyczny typ systemu politycznego Antoszewski i Herbut określają jako autorytaryzm skonsolidowany, który w praktyce w skuteczny i długotrwały sposób spaja elementy składające się na reżim polityczny wraz z rozwiązaniami prawno-konstytucyjnymi, jak również rachowaniami politycznymi¹⁵¹. Wśród państw z tak określonym skonsolidowanym reżimem autorytarnym wyróżnia się w latach 1926-1940 Litwę oraz 1934-1940 Estonię.

1.3.3. Cechy litewskiego reżimu autorytarnego

W politologii powstało wiele klasyfikacji systemów autorytarnych. Kilka kryteriów umożliwiających tworzenie typologii wydaje się istotne w ramach niniejszej problematyki. J.J. Linz opracował także pięć zasadniczych klasyfikacji reżimów autorytarnych. Zdefiniował je jako systemy polityczne wykazujące:

- ograniczenie, niepowiązane z pluralizmem politycznym;
- istnienie dokładnie spreparowanej i dominującej ideologii;
- istnienie wyjątkowej mentalności bez ekstensywnej i intensywnej mobilizacji politycznej z wyjątkiem niektórych etapów rozwoju politycznego;
- wykorzystanie władzy przez przywódcę, a czasem przez grupę, w formalnie źle określonych, ale w rzeczywistości wystarczająco przewidywalnych granicach;
- wspólne wartości (patriotyzm, nacjonalizm, rozwój gospodarczy, sprawiedliwość społeczna i porządek) i elementy ideologiczne pochodzące z dominujących centrów politycznych, ich pragmatyczna aktywacja, umożliwiające przywódcom

¹⁴⁹ T. Katelbach, *Za litewskim murem*, Warszawa 1938, s. 68-79.

¹⁵⁰ F. Ryszka, *Autorytaryzm i faszyzm*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 2, 1972, s. 329.

¹⁵¹ J.J. Linz, *Totalitarian and...*, *op.cit.*, s. 172-175; A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, 2001, s. 34-35, 39.

politycznym bez zmobilizowania szerokich mas społecznych zneutralizować oponentów politycznych i kooptowania zwolenników (w taki sposób reżimy autorytarne na obrzeżach centrów ideologicznych są zmuszone do naśladowania, inkorporowania lub manipulowania dominującymi stylami ideologicznymi)¹⁵².

Uwzględniając wymienioną klasyfikację, charakteryzującą system autorytarny, model autorytaryzmu na Litwie opierał się na pięciu wyżej wymienionych cech.

Hiszpański socjolog i politolog, J.J. Linz, ze względu na typ reżimu autorytarnego wskazał pięć typów:

- biurokratyczny – reżimy wojskowe;
- reżimy etatyzmu organicznego;
- reżimy mobilizacyjne (w tym postdemokratyczny i postkolonialny);
- dyktatura personalna;
- reżimy posttotalitarne¹⁵³.

Powyższe założenia zaprezentowane przez Linza zostaną zastosowane w niniejszym rozdziale pracy, mając na uwadze, iż łączą analizę strukturalistyczną oraz procesową, umożliwiającą ujawnienie nie tylko działań pozamachowych, które mają na celu legitymizację rządów autorytarnych, ale również ocenę rozwoju nowego systemu, konsolidację i ostateczne zdefiniowanie go¹⁵⁴. Reżim Smetony, zgodnie z klasyfikacją reżimów autorytarnych Linza, był typem reżimu etatyzmu organicznego, który charakteryzuje się celową organizacją interakcji między grupami społecznymi. Jednakże reżim Smetony nie był jednorodny.

Według Georg von Rauch klasyfikował Litwę jako system prezydencki¹⁵⁵, mimo iż była autorytarnym państwem o systemie monopartyjnym. W podobny sposób kowieński prawnik D. Robinson definiował nowy system litewski, tworząc w literaturze politycznej nowe pojęcie prezydentokracji litewskiej¹⁵⁶. Natomiast w tym aspekcie należy rozwinąć paradygmat, który ma charakter teorii twórczy, podlegający dalszemu pogłębieniu analizy problemu w niniejszej pracy. Warto odnieść się do myśli Stanisława Cara¹⁵⁷, na podstawie

¹⁵² Tamże, s. 60-61.

¹⁵³ Tamże.

¹⁵⁴ R. Lopata, *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, Wilno 1998, s. 67-68.

¹⁵⁵ G. von Rauch, *The Baltic...*, *op.cit.*, s. 165

¹⁵⁶ D. Robinson, *Der litauische Staat und seine Verfassungsentwicklung* [w:] *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*, Tübingen 1928 s. 312.

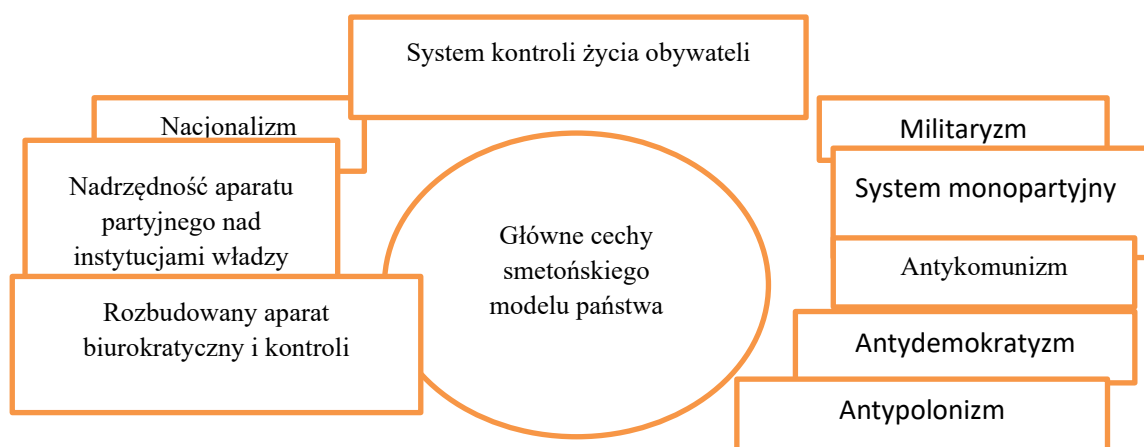
¹⁵⁷ J. Srokosz, *Autorytarna władza Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w myśli Stanisława Cara*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”, t. XXXI – Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem, nr 3154, 2009, s. 274-277.

której należy dokonać interpretacji na rzecz własnej analizy zawartej w niniejszej pracy, iż litewski system rządów autorytarnych był stylizowany na system prezydencki, jednak z uwagi na niedemokratyczny charakter systemu, oparty na znowelizowanej (oktrojowanej) konstytucji stanowił jedynie fasadę dla faktycznych, niedemokratycznych inspiracji prezydenta Smetony, legitymizując tym samym jego działania na rzecz przekształcenia systemu politycznego.

W.T. Kulesza klasyfikuje systemy autorytarne pod względem ideologicznym. Na podstawie tej klasyfikacji w najprostszym rozróżnieniu reżimy autorytarne dzielimy na monarchistyczne (np. Grecja) oraz republikańskie (np. Austria)¹⁵⁸. Kolejną klasyfikacją jest rozróżnienie reżimów autorytarnych względem ideologii, której cechy można zakwalifikować do rodziny ideologii nacjonalistycznych. Na przykład w państwach bałtyckich (nacjonalizm Smetony i jego partii politycznej narodowców posiadał zespół charakterystycznych sobie cech). Przypadek Litwy zasługuje na oddzielne potraktowanie. Schyłek demokracji nastąpił w tym państwie również w obliczu zagrożenia ze strony radykalnej ideologii komunistycznej. Procedury demokratyczne zastąpiono wówczas typem zastępczego uprawomocnienia rządów autorytarnych za pomocą ideologii nacjonalistycznej, która dążyła do wynarodowienia polskiej mniejszości na Litwie.

W analizie litewskiego autorytaryzmu międzywojennego należy odnieść się do koncepcji polskiego historyka Feliksa Konecznego, zgodnie z którą reżim smetoński przejawiał cechy państwa biurokratycznego, w którym administracja jest w gestii maszyny biurokratycznej. Jego przeciwieństwem jest państwo obywatelskie, gdzie administracja spoczywa w gestii obywateli.

Schemat 3. Elementy systemu politycznego autorytarnej Litwy

¹⁵⁸ W.T. Kulesza, *Kilka uwag o państwach autorytarnych międzywojennej Europy* [w:] Parlament Prawo, Ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi, red. S. Russocki, Warszawa 1996, s. 126-133.

Źródło: opracowanie własne.

Charakteryzując litewski reżim autorytarny, można stwierdzić, iż był skonsolidowanym i zinstytucjonalizowanym reżimem autorytarnym, który ukształtował się w wyniku kryzysu demokratycznego i zamachu stanu. Opierał się na wielorakich formach kontroli, legitymizacji, ideologii, w tym także procedurach demokratycznych, ograniczał jednak swobody polityczne, jak również bazował się na poparciu struktur biurokratycznych i wojskowych.

1.4. Przywództwo polityczne w systemie autorytarnym – przykład Antanasa Smetony

Paradygmat badań nad przywództwem politycznym stanowi przedmiot analiz w dziedzinie nauk politycznych. Kluczowymi zagadnieniami są m.in.: kwestie przywództwa w ramach sprawowanej władzy i jego charakterystyczne atrybuty; strategia wykonywania założeń i celów, jakie przywódca sobie wyznaczył w ramach sprawowanej władzy; wzajemne relacje między przywódcą i jego stronnikami (dwutorowa interakcja)¹⁵⁹. W badaniach nad typem przywództwa politycznego Smetony przyjęto klasyfikację amerykańskiej psycholog politycznej Margaret G. Hermann (mając na względzie dynamiczny charakter, który poprzez mechanizm wzajemnych oddziaływań [sprężenie zwrotne] zachodzi pomiędzy przywódcą politycznym a jego stronnikami)¹⁶⁰. Autorka koncepcji zasugerowała analizę przywództwa jako relacji zachodzących między przywódcą politycznym a otoczeniem, tj. społeczeństwem czy stronnikami pojmowanymi zarówno jako jednostki, jak i kolektyw. Poszerzony został zakres elementów przywództwa politycznego o kręgi wspierające przywódcę. W celu sklasyfikowania typologii Hermann wyszczególniono elementy przywództwa politycznego m.in. aktorów politycznych.

W niniejszym podrozdziale skoncentrowano się na analizie przywództwa politycznego Smetony. Poniżej zaprezentowano typologie i systematyki m.in. Jerzego Sielskiego, Jeana Blondela oraz Algirdasa Prazauskasa, które zastosowano do analizy przywództwa

¹⁵⁹ U. Jakubowska, *Czym jest przywództwo polityczne?* [w:] *Przywództwo polityczne*, red. T. Bodio, Warszawa 2001 s. 33-47.

¹⁶⁰ M. G. Hermann, *Leaders...*, *op.cit.*, s. 83-88.

Smetony. Zaproponowany przez Dorotę Marię Dzierżek model typologii zawiera następujące elementy:

- przywódca polityczny (oddziaływanie polityczne, instytucjonalizacja przywództwa, atrybuty sprawowanej władzy);
- grupy i stronnicy – rządzeni przez przywódcę (specyfika grupy i poszczególnych zwolenników, charakter oraz siła więzi między przywódcą a grupą i jej efekty);
- naród (aspekt przywództwa).

W nawiązaniu do typologii Sielskiego, polskiego politologa, który określił cztery zasadnicze typy aktorów politycznych, uwzględniając zakres interakcji – kandydat na polityka, działacz polityczny, przywódca polityczny i mąż stanu – litewskiego dyktatora w badanym okresie 1926-1940 należy zdefiniować jako przywódcę¹⁶¹. Antanasa Smetonę można porównać do aktora na scenie politycznej. Przed zamachem stanu był działaczem społecznym i politycznym, a później – przywódcą politycznym. Natomiast uznać należy, że Smetona nie mieścił się w kategorii męża stanu z uwagi na marginalną aktywność i brak znaczenia na forum ponadnarodowym.

Zgodnie z klasyfikacją stylów przywództwa¹⁶² politycznego zaprezentowanego przez Marka G. Ehrharta i Katherine J. Klein: demokratyczny, autokratyczny i liberalny¹⁶³, proces przywództwa Smetony charakteryzuje styl drugi – autorytarny, co oznacza, iż w procesie decyzyjnym wszelkie decyzje polityczne podejmował samodzielnie, wskazując drogi postępowania swoim zwolennikom¹⁶⁴.

Francuski politolog Blondel w modelu przywództwa politycznego wyodrębnia dwa kluczowe atrybuty realizowanej władzy przywódcy politycznego: permanentność cechowana długofalowością sprawowanych rządów i podejmowaniem strategicznych decyzji¹⁶⁵. Biorąc pod uwagę przytoczone atrybuty realizowanej władzy, litewski dyktator Smetona był (tradycyjnym) klasycznym wariantem przywódcy politycznego.

Podsumowując, charakter sprawowanych przez Smetonę rządów można określić – idąc za analizami podjętymi przez Piotra Łossowskiego (*Kraje bałtyckie w latach przełomu*

¹⁶¹ J. Sielski, *Typologia podmiotów polityki ze względu na zasięg wpływu*, [w:] *Partie polityczne – przywództwo partyjne*, red. J. Sielski i M. Czerwiński, Toruń 2008, s. 11.

¹⁶² Zgodnie z definicją Przemysława Żukiewicza styl przywództwa jest to zespół indywidualnych atrybutów osobowości oddziałujących na sposób zachowania się danego przywódcy w systemie politycznym. Zob. P. Żukiewicz, *O komunikacji w procesie przywództwa politycznego. Teoria i praktyka*, Warszawa 2011, s. 23.

¹⁶³ M. G. Ehrharta, K. J. Klein, *Predicting Follower's preference for charismatic leadership: The Influence of follower value and personality*, „Leadership Quarterly”, nr 12, 2001, s. 153-179.

¹⁶⁴ W modelu autokratycznym silnie akcentuje się przewagę komunikacji jednokierunkowej (asymetrycznej) jednej ze stron relacji, w tym przypadku przywódcy Smetony.

¹⁶⁵ Tamże, s. 13-16.

1934-1944) oraz Dorotę Dzierżek (*Antanas Smetona – litewski wariant przywództwa politycznego w systemie autorytarnym*) – jako realizowany w sposób pasywny. Dzierżek w swoim szkicu naukowym rozróżnia dwa okresy rządów Smetony – pierwszy do 1938 r., który określa mianem rządów cechujących się adaptacją kreatywną oraz drugi od 1938 r., w którym według badaczki nastąpiło przejście do adaptacji pasywnej. Przyczyną zmiany stylu sprawowania rządów miało być pojawienie się potężniejszych ośrodków władzy, tj. Republiki Weimarskiej oraz Związku Radzieckiego¹⁶⁶. Analiza aktualnie dostępnych materiałów źródłowych zgromadzonych w litewskich archiwach skłania jednak do odmiennych od wysuniętych przez autorkę szkicu *Antanas Smetona – litewski wariant przywództwa politycznego w systemie autorytarnym* wniosków. W świetle nowych faktów śmiało można wysunąć twierdzenie, iż Smetona był sterowany przez niemiecki rząd przez cały okres sprawowania urzędu prezydenta, tj. w latach 1926-1940. Pozwala to na postawienie hipotezy, iż jego rządy charakteryzowały się jedynie adaptacją pasywną, co wykaże analiza pozyskanych materiałów źródłowych.

Algirdas Prazauskas ze względu na rodzaj legitymizacji przywództwa określił trzy jego rodzaje: ideologiczny, tradycyjny i personalny. Uwzględniając przytoczoną powyżej typologię litewskiego politologa, należy wskazać, iż system rządów Smetony cechuje się legitymizacją ideologiczną opartą na nacjonalizmie¹⁶⁷. W eksplanacji legitymizacji ideologicznej należy pojmować ją jako projekt polityczny przywódcy, którego celem jest zachowanie ciągłości systemu wartości oraz uznane sposoby wykładni przyszłości, zaś w przypadku nacjonalizmu – ochrona substancji narodu¹⁶⁸. Podejmowane przez Smetonę działania skupiały się głównie na mobilizacji ludności przez implikowanie w ich świadomości zagrożenia ze strony Polski, co pobudzał systematycznie litewski nacjonalizm. Rodzaj legitymizacji tradycyjnej według Maxa Webera powstaje na podstawie zwyczajów przyjętych w ustrojach monarchistycznych¹⁶⁹. Natomiast rodzaj legitymizacji personalnej według Dawida Eastona wiąże się z okazywaniem szacunku i lojalności dla charyzmatycznego przywódcy¹⁷⁰. Poruszona problematyka wyjaśni w dalszej

¹⁶⁶ P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, *op.cit.*, s. 57-72; D. M. Dzierżek, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 463.

¹⁶⁷ Niniejsza praca doktorska traktuje o ideologii Litwy kowieńskiej rządzonej przez prezydenta-dyktatora Smetonę, a nie o doktrynie. Litwa smetonańska posiadała formalną ideologię, która zgodnie z koncepcją Adama Wielomskiego stanowiła kompleksowy, totalny projekt, mechanizm świata, ponieważ zawierała odpowiedzi na wszystkie zasadnicze dla społeczeństwa pytania wyznaczające rozstrzygnięcie nie tylko polityczne, ustrojowe, ekonomiczne, ale również moralne, co stanowi, iż stanowiła antysyntezę poglądu klasycznego opartego na religii. Zob. A. Wielomski i inni, *Ideologia*, [w:] *Mysł polityczna: główne pojęcia, doktryny i formy ustroju*, red. J. Bartyzel, B. Szlachta, A. Wielomski, Radom 2007, s. 129-134.

¹⁶⁸ W. Paruch, *Instytucja suwerena...*, *op.cit.*, s. 51-52.

¹⁶⁹ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, Warszawa 2002, s. 57.

¹⁷⁰ D. Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, Nowy Jork 1965, s. 15-17.

części pracy, iż ze względu na fakt przejścia władzy w drodze wojskowego zamachu stanu i stosunkowo niskie poparcie dla swojego obozu w poprzednich wyborach sejmowych wynoszące 4% (1920, 1922, 1923 oraz 1926 r.) poniżej progu wyborczego Smetona był „autokratą gabinetowym”¹⁷¹. Taka perspektywa badawcza wyklucza charyzmatyczność przywódcy jako element sankcjonujący. Amerykański politolog i biograf James MacGregor Burns prezentuje własną typologię przywódców politycznych:

- kolektywny (przywództwo intelektualne, reformistyczne, rewolucyjne, heroiczne oraz ideologiczne);
- państwowy (przywództwo reformistyczne oraz rewolucyjne);
- narodu (przywództwo reformistyczne oraz rewolucyjne);
- duchowy (przywództwo reformistyczne oraz rewolucyjne)¹⁷².

Na bazie typologii Burnsa należy wziąć pod uwagę dwie klasyfikacje przywództwa, reformistyczne oraz rewolucyjne, które w największym stopniu spełniają kryteria dla rządów Smetony. Wobec powyższego przywództwo Smetony można zakwalifikować jako typ mieszany przywódcy państwa i narodu litewskiego. Postępowość opierała się na zmiennych bazujących na wielu płaszczyznach. Smetona przyjmował założenia dla rozwoju państwa litewskiego po przewrocie grudniowym, że instytucjonalizacja przywództwa koniecznie powinna bazować na nowym systemie wartości politycznych – konserwatywnym nacjonalizmie jako międzypokoleniowym/generacyjnym dla ciągłości/kontynuacji XIX-wiecznego litewskiego ruchu narodowego. Wspomniana koncepcja była produktem trwającej propagandy antypolskiej, kontynuowanym po przewrocie grudniowym z 1926 r. przez obóz narodowców, w której podkreślano obecne zagrożenie polską inwazją quasi-militarną oraz represje Litwinów żyjących na terytorium wileńskim oraz sejneńskim¹⁷³. W rzeczywistości wdrażanie koncepcji nacjonalistycznej, która miała silnie oddziaływać na emocje Litwinów, ukierunkowane zostało na dokonanie transformacji systemu demokratycznego w autorytarny. Reformy przeprowadzone przez przywódcę musiały być weryfikowane poprzez ocenę opinii publicznej. Pozytywna lub negatywna ocena dokonań przywódcy w początkowej fazie przemian systemowych nie staje się zasadniczym elementem. Ważne elementy stanowią natomiast szacunek i aprobatą obywateli dla dyktatora w dalszych procesach sprawowania rządów, warunkujące sposób postrzegania przywódcy. Antanas Smetona obecnie w dyskursie politycznym oraz

¹⁷¹ A. Prazauskas, *Politologijos Ivdas*, Wilno 2006, s. 43; M. Zaremba, *Nacjonalizm jako...*, *op.cit.*, s. 17-36.

¹⁷² J. M. Burns, *Leadership*, New York 1978, s. 171-307; J. W. Borejsza, *Rzym a wspólnota faszystowska: O penetracji faszystowskiego w Europie Środkowej, Południowej i Wschodniej*, Warszawa 1981, s. 14-15.

¹⁷³ K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 169; P. Łossowski, *Po tej i tamtej...*, *op.cit.*, s. 239.

historycznym w litewskiej sferze publicznej postrzegany jest jako irrendenta, współzałożyciel i kreator państwowości litewskiej.

1.5. Podsumowanie

Rozwój badań nad zagadnieniem przemian systemowych na obszarze państw nadbałtyckich w okresie międzywojennym oparty był na założeniu, że transformacja reżimów politycznych mieści się w kategoriach zmian autorytarnych, które miały miejsce w Europie Środkowej i Południowej. Część badaczy skłania się ku dostrzeganiu transformacji międzywojennej państw nadbałtyckich jako odrębnego rodzaju transformacji (m.in. w ujęciu ideologicznym). Inni konstatawali, że zmiany te pozwalają na analizowanie ich w ujęciu prawnoustrojowym (m.in. P. Kierończyk, J. Zieliński, A. Miller). Z pewnością na charakter procesów transformacyjnych na obszarze państw nadbałtyckich okresu międzywojennego wpłynęły elementy natury instytucjonalnej (specyfika poprzedniego reżimu (w okresie rządów carskich), rodzaj istniejących instytucji publicznych, kultura polityczna, rola przywódcy – jako podstawową instytucją władzy państwowej) oraz procesualnych (partykularne interesy kluczowych uczestników politycznych w okresie zmian systemowych, i sposób ich urzeczywistnienia). Poszukując ich atrybutów specyficznych transformacji państw nadbałtyckich z okresu międzywojennego systemów politycznych, należy wyodrębnić następujące z nich:

Po pierwsze, upadek demokracji nastąpił w tych państwach na tle zagrożenia ze strony skrajnej ideologii komunistycznej. Po drugie, w większości ludności państw nadbałtyckich brak na zapotrzebowanie na demokratyzację przyjęła myśl polityczną zamachowców autorytarnych nasyconą wątkami nacjonalistycznymi - ochrona państwa w tym aspekcie była najskuteczniejszym narzędziem realizacji transformacji reżimu politycznego. Po trzecie, z brak obywatelskiej bazy dla tak gruntownych zmian, jakie zaszły na obszarze państw nadbałtyckich okresu międzywojennego, koresponduje fakt, że w ich przebiegu bardzo ograniczoną rolę miały szerokie warstwy społeczne. Transformacja była zainicjonowaną przez elity nacjonalistyczne i wojskowe, one nadawały tempo i wyznaczały kierunek zmian.

Rozdział 2. Instytucjonalne, społeczne i kulturowe uwarunkowania transformacji systemu politycznego międzywojennej Litwy

Badanie procesu tworzenia nieudanych demokratycznych systemów politycznych na obszarze państw nadbałtyckich z okresu międzywojennego uwzględniać powinna – jak wyżej wymieniono – ujęcie instytucjonalne, procesualny oraz kulturą polityczną. Funkcjonowanie reżimów autorytarnych i ich transformacji w państwach nadbałtyckich skłania do prowadzenia refleksji uwzględniających determinanty historycznych i kulturowych z okresu panowania reżimu carskiego. Polski politolog Rafał Czachor twierdzi, że polityka jako zjawisko historyczne jest determinowana kulturowo-społecznie, natomiast tradycja historyczna pełni kluczową funkcję w tworzeniu postaw i zachowań społecznych. W konsekwencji – jak twierdzi Bronisław Pasierb - system społeczny, a także system polityczny w konkretnych społeczeństwach jest rezultatem postępu historycznego¹⁷⁴. Adam Bodnar, analizując historyczne i cywilizacyjne elementy determinujące deklarowaną i prawdziwą strukturę systemu politycznego, wskazuje, że w analizie powinno wziąć pod uwagę dwie warstwy: jedną nawiązującą do szerszej kategorii tła historycznego oraz drugą, powiązaną z węższymi, obecnymi okolicznościami konkretnosytuacyjnymi¹⁷⁵. W związku z tym analiza niezbędnych rozwiązań ustrojowych lub aktualnych tendencji politycznych nie może być dokonana w odłączeniu od analizy podłoża historycznego. Z tych względów konieczne jest odwołanie się do determinantów instytucjonalnych oraz procesualnych. W konsekwencji tego zaprezentowane zostanie polityczne i społeczno-kulturowe tło transformacji, rozpatrywane jako jej kontekst instytucjonalny. W dalszej kolejności przeprowadzona zostanie charakterystyka kondycji i kluczowych celów głównych aktorów politycznych litewskiej sceny politycznej okresu budowania systemu parlamentarnego.

2.1. Struktura społeczeństwa

Litwa w okresie dwudziestolecia międzywojennego była najmniejszym państwem pod względem obszaru względem państw Europy. Według podpisanego porozumienia z Rosją Radziecką w roku 1920 r. Litwa uzyskała swoje przybliżone granice etnograficzne wraz ze stolicą Wilnem. Zgodnie z paktem litewsko-radzieckim do Litwy przynależało około 83000 km² powierzchni państw oraz 4 mln mieszkańców. Jednak po zerwaniu

¹⁷⁴ B. Pasierb, *Nauka o polityce a historia* [w:] *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, red. K. Opalek, Warszawa 1975, s. 262.

¹⁷⁵ A. Bodnar, *Historyczne uwarunkowania działań politycznych; system polityczny a podłoże historyczne* [w:] *Elementy teorii polityki*, red. K. Opalek, Warszawa 1989, s. 244.

układu suwalskiego z Polską, kiedy zajęła Wileńszczyznę w październiku 1920 r., Litwa straciła około 32000 km². Bez regionu wileńskiego od 1920 r. powierzchnia państw wynosiła 54780 km². Taki stan utrzymywał się do 22 marca 1939 r., kiedy to Niemcy inkorporowali Kłajpedę do III Rzeszy. Na początku 1939 r. Litwa bez okręgu Kłajpedy i Wilna miała najmniejsze terytorium w całym okresie swej państwowości – 52 822 km²¹⁷⁶. Według spisu ludności z 1923 r. Litwa liczyła 2029971 mieszkańców (bez regionu Kłajpedy i Wilna). W 1925 r. według spisu powszechnego w regionie Kłajpedy mieszkało 141645 mieszkańców. Po włączeniu Kłajpedy do Litwy kowieńskiej państwo zamieszkiwało łącznie ponad 2 mln mieszkańców¹⁷⁷. W latach 1939-1940 po przyłączeniu Wileńszczyzny osiągnęła 2462355 (licząc granice z 1923 r., z Kłajpedą)¹⁷⁸. Analizując dynamikę rozkładu populacji według miejsca zamieszkania, należy stwierdzić, że Litwa była państwem agrarnym: odsetek ludności zamieszkującej obszary wiejskie w 1923 r. wynosił aż 84%, w 1939 r. – 81%. W związku z tym liczba ludności miast wzrosła z 16% do 19% w okresie międzywojennym¹⁷⁹. Okręg kowieński wyróżniał się na tle innych litewskich miast, gdzie liczba mieszkańców miasta i wsi była równa regionowi Kłajpedy: w 1923 r. w okręgu żmudzkiem więcej osób mieszkało na obszarach miejskich niż na wsi (54%), a w 1938 r. liczba ta wzrosła do 64%, podczas gdy na pozostałej części Litwy tylko w okręgu kowieńskim była wyraźna przewaga ludności miejskiej nad wiejską (67%)¹⁸⁰.

Litwę można w okresie międzywojennym nazwać państwem katolickim, aczkolwiek tradycyjnie mieszkała tam ludność innych wyznań. Według danych z 1923 r. na Litwie zarejestrowano 30 wyznań religijnych, ale tylko 7 z nich liczyło ponad 1000 osób: katolicy – 1739393 (85,7%), judaishi – 155125 (7,65%), luteranie – 66787 (3,28%), staroobrzędowcy – 32149 (1,59%), prawosławni – 10678 (0,53%) oraz muzułmanie – 1107 (0,05%)¹⁸¹.

Status prawny mniejszości religijnych na Litwie przed przystąpieniem do Ligi Narodów w 1922 r. regulowała *Deklaracja praw mniejszości narodowych na Litwie*, która gwarantowała prawo do swobodnego wyznawania religii lub wiary¹⁸². W konstytucji

¹⁷⁶ B. Banys, *Lietuvos valstybingumas, sienų ir plotų kaita*, Wilno 1998, s. 35.

¹⁷⁷ R. Žepkaitė, *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919-1926 metais*, Wilno 1978, s. 9.

¹⁷⁸ *Lietuvos statistikos metraštis*. T. 12. Centrinis Statistikos Biuras (CSB), Wilno 1939, s. 13.

¹⁷⁹ *Miestų ir kaimų gyventojų skaičius 1923–1939 metais*, <<http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a004.html>> [dostęp: 05.02.2020].

¹⁸⁰ *Miesto ir kaimo gyventojų skaičius 1923.09.17 apskritimis*, <<http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a006.html>> [dostęp: 05.02.2020].

¹⁸¹ R. Laukaitytė, *Lietuvos religinės mažumos 1918-1940 m. valstybės globoje*. „Bažnyčios istorijos studijos”, t.3, 2010, s. 245.

¹⁸² Tamże, s. 247-249.

litewskiej z 1922 r. największe grupy wyznaniowe stanowiło 8 wyznań. Wynagrodzenie dla duchowieństwa oraz zasiłki i dotacje udzielane były przez rząd, Kościół wykonywał funkcję metrykacji cywilnej. W ten sposób duchowieństwo było uzależnione od władzy kościelnej oraz od ministerstwa spraw wewnętrznych, natomiast po oktrojowanej konstytucji z 1928 r. duchowieństwo było dodatkowo uzależnione od urzędników ministerstwa edukacji¹⁸³. Mimo różnorodności religii wyznawanych przez mieszkańców Litwy należy stwierdzić, że mniejszości religijne wciąż pozostawały w cieniu Kościoła katolickiego (obowiązek świętowania świąt katolickich), jak również bycie innowiercą w międzywojennej Litwie było dość trudne. Po roku 1926 r. reżim Smetony nie utrudniał prowadzenia działalności wspólnotom mniejszości religijnych w państwie, co doprowadziło do krytyki ze strony Kościoła katolickiego. Należy natomiast zauważyć, że reżimowi autorytarnemu zależało, aby utrzymywać polityczną oraz obywatelską lojalność duchownych – dane na ich temat były stale gromadzone przez policję polityczną¹⁸⁴.

Według struktury narodowo-etnicznej w roku 1923 r. Litwa była państwem jednolitym etnicznie: Litwini stanowili 86%, Żydzi – 6%, Polacy – 3%, Rosjanie – 2%, Niemcy – 1% mieszkańców. Co ciekawe, tylko 5% Litwinów mieszkało w miastach, podczas gdy 27% Żydów zamieszkiwało obszary miejskie. W przededniu I wojny światowej Litwa była najbardziej zacofanym gospodarczo krajem bałtyckim – pracowników przemysłowych było 2,5 razy mniej w porównaniu do Estonii oraz 7,5 razy mniej w stosunku do sąsiedniej Łotwy¹⁸⁵. Po I wojnie światowej i walkach o niepodległość litewskie rolnictwo poniosło ciężkie straty, zwłaszcza duże gospodarstwa rolne¹⁸⁶. W rezultacie w 1922 r. przyjęto ustawę o reformie rolnej. Autorami projektu ustawy był Mykolas Krupavičius i Albinas Rimka (w porównaniu z innymi krajami bałtyckimi Litwa ustawę przyjęła najpóźniej: w Estonii przyjęto ją w 1919 r., a na Łotwie w 1920 r.). Zgodnie z ustawą na Litwie pola uprawne o powierzchni powyżej 80 ha zostały wyłączone. 80 ha stanowiło zatem normę niepodlegającą wyłączeniu. W porównaniu do reformy rolnej z 1919 r. norma podlegająca wyłączeniu z 1922 r. nie była taka duża (również w porównaniu z Łotwą i Estonią). Jednak należy zwrócić uwagę na fakt, iż przed oficjalną reformą rolną na Litwie w latach 1919-1920 zgodnie z obowiązującą ustawą większe obszary prywatnych lasów, zbiorników wodnych i torfowisk

¹⁸³ Tamże, s. 254.

¹⁸⁴ Tamże, s. 257-258.

¹⁸⁵ G. Vaskela, *Lietuvos kaimo gyventojai 1920-1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Wilno 1992, s. 485.

¹⁸⁶ G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje 1919-1940 m.*, Wilno 1998, s. 477-478. <<http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/pazanga.html>> [dostęp: 05.02.2020].

wywłaszczono¹⁸⁷. Po reformie ziemi pozostające własnością właścicieli ziemskich zmniejszyły się 15-krotnie, działki ziemi otrzymało ponad 15 tys. chłopów dotąd bezrolnych. W historiografii litewskiej określano tę reformę jako zjawisko prawdziwej rewolucji agrarnej, która zlikwidowała wielką własność gospodarstwa rolnego i oddała większość ziemi uprawnej chłopom bezrolnym i drobnym¹⁸⁸. Po reformie rolnej z 1919 r. właściciele ziemscy utrzymali w swym posiadaniu 26% ziemi, natomiast po reformie rolnej z 1940 r. – zaledwie 1,5% ziemi. W przypadku chłopów i innych rolników własność ziemi w tym samym okresie wzrosła z 56% do 71%. Wskaźniki ekonomiczne dla Litwy uległy poprawie, gdy w 1923 r. obszar Kłajpedy włączono do jej terytorium. Wynikało to głównie z tego, że Kłajpeda należała do obszarów, gdzie produkty przemysłowe i rękodzielnicze miały największy udział w PKB. Wydajność rolnictwa również była tam najwyższa. Według obliczeń na Litwie w 1930 r. w sektorze rolnictwa zatrudniano około 1,232 mln aktywnej ekonomicznie ludności (z czego w regionie Kłajpedy tylko 4%), z tego 16% było najemną siłą roboczą, natomiast około 84% stanowili właściciele większych lub mniejszych gospodarstw. 7,5% było przedstawicielami bardzo drobnego rolnictwa, 27% stanowili drobni chłopci i około 37% – właściciele średnich gospodarstw. Właściciele dużych gospodarstw rolnych na Litwie stanowili około 10%¹⁸⁹ (tabela 1.1.). Tymczasem w przemyśle zatrudniano około 6,4% aktywnej ekonomicznie ludności (z czego w regionie Kłajpedy aż 10,4%), w instytucjach państwowych i publicznych – 3,2%, w handlu – 2,5%¹⁹⁰.

Tabela 2. Struktura klasyczna na Litwie w 1930 r.

Ludność (w mln)	2,3
Poziom zatrudnienia (%)	68
W tym w rolnictwie (%)	77
Rolnictwo:	
Wielcy właściciele ziemscy (>50 ha)	8
Gospodarstwa rodzinne	57
Proletariat	13
Pozarolnicze:	
Kapitałiści	6
Stara klasa średnia	4
Nowa klasa średnia	3
Proletariat	8
Razem:	99

¹⁸⁷ Tamże, s. 479.

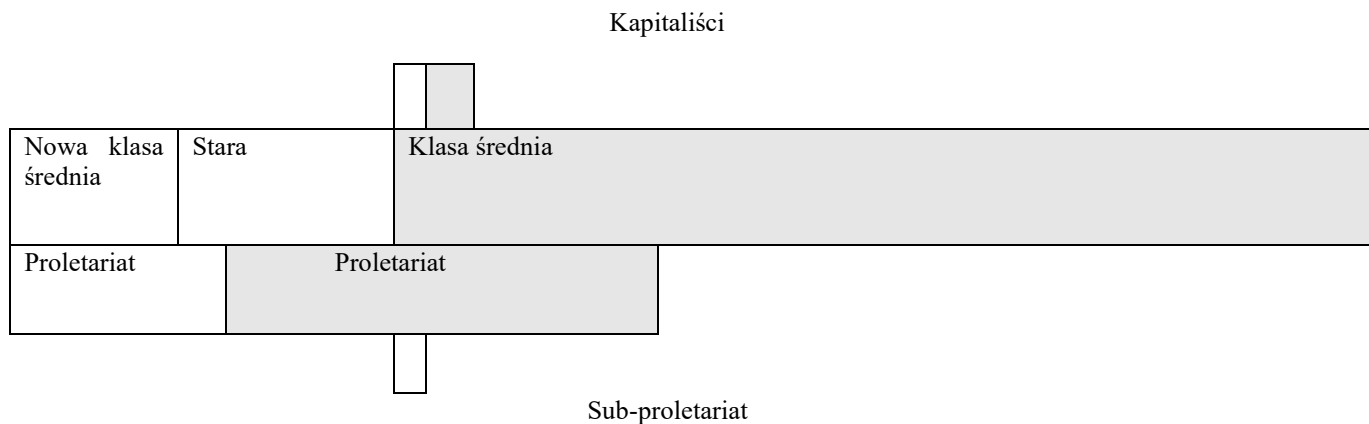
¹⁸⁸ G. Vaskela, *Lietuvos kaimo gyventojai...*, op.cit., s. 141-142.

¹⁸⁹ G. Vaskela, *Žemės reforma Lietuvoje...*, op.cit. s. 480.

¹⁹⁰ *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje...*, op.cit., s. 10-11.

Źródło: G. Vaskela, *Lietuvos kaimo gyventojai 1920-1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Wilno 1992, s. 41-42;

Schemat 4. Litwa: struktura klasowa w 1923 r. (obszar Kłajpedy w 1925 r.)

Szary kolor wskazuje osoby zatrudnione w sektorze rolniczym.

Źródło: G. Vaskela, *Lietuvos kaimo gyventojai 1920-1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Wilno 1992, s. 43;

Litwini stanowili 91% ogółu ludności zajmującej się rolnictwem, a 77% ludności zatrudnionej w handlu – ludność narodowości żydowskiej. W sektorze produkcyjnym także pracowała nieproporcjonalna liczba przedstawicieli innych narodowości (Żydów, Niemców i in.), tymczasem tylko 5% Litwinów było pracownikami przemysłowymi. Ogólnie należy zauważyć, że Litwini koncentrowali się głównie na wsi, podczas gdy w miastach stanowili tylko niewielką większość (57,1%)¹⁹¹.

Według danych z 1923 r. na Litwie aż jedna trzecia mieszkańców była niepiśmienna (33%)¹⁹², a najbardziej niepiśmienną grupą społeczną były osoby powyżej 60 roku życia. Biorąc pod uwagę narodowości tylko Rosjanie mieszkający na Litwie byli bardziej niepiśmienni niż Litwini (nawet 60%)¹⁹³.

2.2. Kultura polityczna na Litwie

W naukowej analizie systemu politycznego pojęcie kultury politycznej nie jest stare, ale jej istota i znaczenie były rozumiane od czasów starożytnych. Jak twierdzi Vytautas Vardys, sedno i przesłanie kultury politycznej tkwi w prawdzie socjalnej, w

¹⁹¹ I. Adomavičiūtė, *Tarpukario Lietuva*, Kowno 2007, s. 74-75.

¹⁹² 0-ties metų ir vyresnių gyventojų raštingumas amžiaus grupėmis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis, <<http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/c002.htm>> [dostęp: 06.02.2020].

¹⁹³ 10-ties metų ir vyresnių gyventojų raštingumas tautybėmis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis, <<http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/c004.htm>> [dostęp: 06.02.2020].

doświadczeniu – że ustrój i system polityczny są ściśle związane z charakterem obywateli i społeczeństwa. Platon, pierwszy wybitny myśliciel zachodu o tematyce relacji między państwem a społeczeństwem, a po nim Arystoteles i inni filozofowie idei państwa szczególnie podkreślali zależność systemu politycznego od zachowań i przekonań ludzi, od ich charakteru i systemu wartości. Kultura polityczna według V. Vardysa – zarówno w przeszłości, jak i obecnie – rzeczywiście wskazuje na związek przyczynowy między jakością i zachowaniem politycznym społeczeństwa obywatelskiego a charakterem ustroju politycznego. Dla działalności politycznej równie ważne jest zrozumienie, do jakiego stopnia pojęcie „charakteru narodowego” jest niezbędne do rozszyfrowania sposobu prowadzenia polityki międzynarodowej. Pojęcie kultury politycznej nie jest precyzyjne, ale wystarczająco skuteczne – podobnie jak inne koncepcje w naukach społeczno-politycznych – aby pomóc w wyjaśnieniu procesu politycznego i zachowania. Należy zauważyć, że w odróżnieniu od codziennego użycia, pojęcie kultury politycznej nie ogranicza się do norm moralnych czy zachowań, które w codziennej mowie nazywa się moralnymi, ale obejmują całą skalę postaw. W rezultacie niektórzy litewscy analitycy nauk politycznych twierdzą, że kultura polityczna jest swoistym charakterem działań i zachowań. Można ją określić jako sposób politykowania, charakter zarządzania sprawami państwowymi. Za pomocą tej analitycznej koncepcji starają się zrozumieć logikę zachowania samych polityków, wnikać, aby zrozumieć, dlaczego zachowują się tak, a nie inaczej i dlaczego rezultaty są takie, a nie inne. Analizując kulturę polityczną, litewscy politologowie dochodzą do wniosku, że aby zrozumieć proces polityczny, odpowiedzi należy szukać głębiej niż w systemie instytucji, ustaw lub norm prawnych w oparciu o zasady systemu prawa¹⁹⁴.

W klasycznej literaturze nauk politycznych kultura polityczna definiowana jest jako regularne gromadzenie indywidualnych poglądów i orientacji wśród członków systemu politycznego. Poglądy i orientacje powstają na podstawie wiedzy, emocji i ocen działań politycznych. Ze względu na fakt, że społeczeństwo polityczne nie jest homogeniczne, tj. jednolite, również odmienna jest kultura polityczna jej różnych nurtów. Jednak problem pojawia się w systemie politycznym, którego nie łączy wystarczająco zjednoczona kultura polityczna. Taki system nie jest w stanie w pełni służyć człowiekowi w postępie gospodarczym lub kulturowym i dobrobycie¹⁹⁵.

¹⁹⁴ V. Vardys, *Lietuvos politinė...*, *op.cit.*, s. 45.

¹⁹⁵ Wykład Vytautasa Vardysa wygłoszony na konferencji polityczno-publicznej 20 kwietnia 1993 r. w Southfield, Michigan.

Jak twierdzi Antonina Kłoskowska, kultura polityczna to, ogólnie rzecz biorąc, całokształt wartości, postaw lub też katalog określonych standardów zachowań w zakresie stosunków między podmiotami polityki, szczególnie odnoszący się do wzajemnych relacji na linii obywatel – władza¹⁹⁶. W orientacjach metodologicznych w obrębie socjologii polityki kultura polityczna odnosi się zarówno do zainteresowania polityką, wiedzą o polityce, znajomością faktów, jak też oceną poszczególnych, cząstkowych zjawisk i procesów politycznych oraz metod sprawowania polityki¹⁹⁷. W zakresie kultury politycznej niniejsza praca nawiązuje nie tylko do uznanych typów i rodzajów zachowań politycznych, ale także do zagadnień emocjonalnego podejścia oraz oceny takich zjawisk, jak państwo litewskie, ojczyzna, scena polityczna. W tym aspekcie odniesienie się do ówczesnej Litwy wydaje się być w dużej mierze kwestią interesującą.

2.2.1. Czynniki kultury politycznej w latach 1918-1926

Jak twierdzi Vardys, kultura polityczna nie pojawia się w formie deklaracji, ale jest wynikiem długiego, międzypokoleniowego wzrostu i dojrzewania. Na jej proces kształtowania się i zmianę mają wpływ różne inne czynniki. Na co zwracają uwagę litewscy politologowie, obecna litewska kultura polityczna jest w dużej mierze dziedzictwem cywilizacji sowieckiej. Zachodni sowietolodzy, mimo że dobrze znali sowiecki system polityczny, nie byli w stanie dokładnie ocenić wpływu sowieckiej socjalizacji na obywatela ZSRR i społeczeństwo.

Charakter i socjalizacja reżimu sowieckiego nie wyjaśniają rozwoju całej litewskiej kultury politycznej. Litewska kultura polityczna zaczęła się rozwijać w latach niepodległości (1918 r.). Warto zatem porównać lub przynajmniej wspomnieć o czynnikach, które ugruntowały litewską kulturę polityczną w latach przedradzieckich i które określały ją jako sowiecką. Należy zwrócić co najmniej uwagę na siedem z następujących czynników zaprezentowanych przez Vardysa, które ukształtowały kulturę polityczną niepodległej Litwy:

- w 1920 r. narodził się agresywny historyczny nacjonalizm litewski;

¹⁹⁶ A. Kłoskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa 1980, s. 40.

¹⁹⁷ M. Somers, *What's Political or Cultural about Political Culture and the Public Sphere? Toward an Historical Sociology of Concept Formation*, „Sociological Theory”, nr 13, 1995, s. 113-144.

- wpływ Kościoła katolickiego na: kształtowanie się struktury społeczeństwa, pojęcie władzy politycznej, kierunek i charakter kultury społecznej, indywidualne przekonania i socjalizację grupową;
- socjalistyczno-rewolucyjne poglądy szkoły rosyjskiej, które krystalizowały z jednej strony postawy antykatolickie, z drugiej zaś rewolucyjny fanatyzm, zarażający część litewskiej inteligencji;
- światopogląd oparty na pluralizmie politycznym, który utrudnił kompromisowy proces polityczny z powodu bardzo silnego sprzeciwu wobec kwestii religii i relacji na linii państwo – Kościół;
- egalitarna koncepcja demokracji, przyswojona od zachodniej kultury, ale praktykowana na przykładzie Rosji – bez tradycji kompromisu i tolerancji;
- dominujący wiejski charakter państwa z paternalistycznym systemem rodzinnym, uznaniem pełnego szacunku autorytetu, ogromną awersją do całej idei życia w mieście, rozwijania przemysłu, handlu i zorganizowanego, konkurencyjnego stylu życia;
- tradycja silnej władzy państwowej, która utożsamiała wolność i anarchię, autorytet prawny ze słabością i nieskutecznością, a nawet szkodliwością dla suwerenności państwa.

2.2.2. Problematyka litewskiej kultury politycznej jako elementu kultury obywatelskiej

W obszernie pojmowanej problematyce, jaką jest kultura polityczna, można wyodrębnić rozmaite rodzaje podkultur, m.in. takie, jak: regionalne, narodowościowe, transnarodowe, rozbieżnych doświadczeń historycznych, elementy składowe systemu politycznego itp. W praktyce politycznej spotyka się z rozmaite typy kultur politycznych. Niniejsza analiza koncentruje się na kulturze symptomatycznej dla systemów demokratycznych. Jak twierdzi Jerzy J. Wiatr, w przypuszczeniach różnych i teoretycznych rozpatrywaniach charakteryzuje ją wysoki poziom aktywności obywateli przy udziale w kwestii funkcjonowania nie tylko narodowego, ale także transnarodowego systemu politycznego, a którą należy scharakteryzować jako kulturę obywatelską¹⁹⁸.

W poniżej przytoczonych refleksjach poszukiwano odpowiedzi na pytanie badawcze, czy i w jakiej formie kultura obywatelska w I Republice Litewskiej

¹⁹⁸ J.J. Wiatr, *Socjologia polityki*, Warszawa 1999, s. 191.

uzewnętrzniała się w specyfice politycznej. Analizując dynamikę i funkcjonowanie roli kultury politycznej w konsolidacji demokracji litewskiej w latach 1918-1926, należy uwzględnić teoretyczne założenie, że kultura obywatelska jest rodzajem kultury pluralistycznej, w której główną funkcję pełni debata, argumentacja, konsensus i różnorodność. Jak twierdzi M. Szczurowki, taka kultura jest gotowa na zmiany. Autorzy współczesnych podejść rozumienia kultury obywatelskiej, tj. Sidney Verba i Gabriel Almond, wyodrębniają typy kultury politycznej, w których obywatele są aktywnymi czy nieaktywnymi w stosunku do spraw publicznych, wykazującymi więzi między partycypacją obywateli w życiu politycznym a ich postawą wobec systemu politycznego¹⁹⁹.

Obserwując litewską scenę polityczną, należy wziąć pod uwagę teoretyczne założenie, że kultura obywatelska, mająca miejsce w przestrzeni życia publicznego, przekłada się na uczestnictwo polityczne w sferze, w której zauważyć można m.in. takie zjawiska i procesy, jak: wyrażanie swoich poglądów politycznych, partycypacja w życiu politycznym, uczestnictwo w wiecach, zgromadzeniach, demonstracjach, tworzenie petycji, mobilizacja wokół celów politycznych²⁰⁰. Jednocześnie – jak twierdzi Edmund Wnuk-Lipiński – kultura polityczna silnie uwidacznia się w obszarze działań nieobowiązkowo politycznych w ścisłym znaczeniu, jak na przykład: działalność samopomocy, działalność filantropijna, samoorganizacja wokół politycznych celów, działalność oświatowa i propagująca pewne formy życia²⁰¹. W tym kontekście należy zaznaczyć, że skutecznie realizowana kultura obywatelska w dużym stopniu bazuje na społecznym zaufaniu, systemie wspólnych dla danej zbiorowości norm, wartości i więzi, co powoduje wysokim poziomem współpracy między obywatelami danej społeczności, wysokim zaufaniem, zasadą odwzajemnienia czynności oraz wysokim zaangażowaniem obywatelskim w kształtowaniu polityki państwa.

Jedno z kluczowych pytań badawczych odnoszących się nakreślonego w niniejszym podrozdziale problemu badawczego dotyczy poziom kultury politycznej, w tym również obywatelskiej, w okresie litewskiej sejmokracji.

W okresie dyktatury parlamentarnej (rządów chadeckich) w latach 1918-1926 na Litwie nie istniała kultura obywatelska. Społeczeństwo litewskie oceniało swoje państwo jako osiągnięcie będące rezultatem wysiłku patriotycznej inteligencji litewskiej opartej na

¹⁹⁹ Szerzej na ten temat patrz E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008, s. 160-162.

²⁰⁰ M. Szczurowski, *Symbole w przestrzeni politycznej Litwy*, „Nowa polityka wschodnia”, nr 1, 2011, s. 270.

²⁰¹ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia...*, *op.cit.*, s. 160.

antypolonizmie. Stosunek wobec polityki wykreowany był legalistycznie, estetycznie był wrogi konfliktom. W latach 1920-1926 stosunek wobec państwa i systemu politycznego zmierzał w kierunku pragmatycznej satysfakcji z życia niepodległego państwa, uczucia patriotyzmu i jedności narodowej wobec zagrożeń, zwłaszcza polskiego. Obywatele Litwy swoją pozycję pojmowali w kontekście partycypacji w wyborach, ale również poprzez aktywny udział w życiu zarówno politycznym, jak i społecznym, m.in. w rozbudowaniu modelu państwa narodowego. Zmiany wzorców nastawienia ludności litewskiej wobec państwa w latach 20. XX w. uwidaczniały się w fundamentalnej aprobacie: ładu politycznego, organów państwa, zachowań polityków, legalizacji dekretów, m.in. wprowadzenia stanu wojennego w 1920 r., który usankcjonował zawieszenie dużej części swobód obywatelskich na czas trwania stanu²⁰². Politykę percypowano coraz rzadziej instytucjonalnie i coraz bardziej punktowo – jako główny instrument pogłębiania: narodowego patriotyzmu (tak charakterystyczny dla tych samych generacji na Litwie), akceptacji interesów państwowych spojonych z obawą o utratę niepodległości i poczuciem (realizacji) misji odzyskania Wilna oraz budowania świadomości narodowej i umacniania jedności narodu w duchu przeciwstawienia się „odwiecznemu polskiemu zagrożeniu” oraz jego wpływom kulturalnym²⁰³. Pojmowana była jako długookresowy proces i ewoluowała w kierunku modelu państwa narodowego, przy jednoczesnym wytrąceniu poza nawias życia politycznego mniejszości polskiej. W latach 1920-1925 zauważalnie wzrastała duma narodowa z politycznych atrybutów litewskiego systemu, m.in. z praw mniejszości narodowych, (reformy) prawa rolnego, przed którego radykalnym nastawieniem musiało bronić się polskie ziemiaństwo na Litwie; agresywna litewska polityka zagraniczna wobec Polski, uzyskanie Kłajpedy z rąk Ententy w 1923 r.²⁰⁴.

Odzyskanie niepodległości przez Litwę w 1918 r. postawiło przed młodym państwem nowe wyzwania. Postcarskie społeczeństwo litewskie wychowało się w odrębnej kulturze politycznej. W efekcie państwo dotknęły problemy w procesie demokratyzacji życia politycznego i liberalizacji gospodarki, czego dowodem było bezrobocie, potrzeby zmiany struktury agrarnej, napięta sytuacja społeczna na wsi, radykalizująca się na tle trudnej sytuacji powojennej oraz przenikania do młodego państwa propagandy bolszewickiej, nasilające się ruchy nacjonalistyczne²⁰⁵. Zmiana nastawienia mieszkańców dawnej carskiej Rosji, jak również dążenie do jedności Litwinów oraz

²⁰² K. Buchowski, *Dyktatura parlamentarna...*, *op.cit.*, s. 30.

²⁰³ K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 158.

²⁰⁴ A. Gajewski, *Polska frakcja Poselska w Sejmach Litewskich*, s. 26.

²⁰⁵ J. Purickis, *Seimu laikai*, s. 114.

narodowej solidarności ponad podziałami i poglądami politycznymi, stały się celami ówczesnych władz litewskich. Opracowaną na potrzeby Litwinów wizję odrodzenia państwa jako państwa narodowego dostosowano do rozwiązywania problemów mieszkańców należących do mniejszości narodowych (jak również polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Litwy związanych z utratą Wilna). Pojawiły się również problemy, wyzwania i zadania, dla których młode państwo musiało znaleźć rozstrzygnięcie, a do których należały m.in.:

- faktyczna dominacja polskości w sferze kulturowej oraz stopniowa językowa polonizacja litewskich wsi;
- obywatelskie posłuszeństwo;
- konsolidacja społeczeństwa wokół chadeckiej władzy;
- emancypacja litewskiego narodu i nieodwracalne położenie tamy dla polskich wpływów kulturalnych;
- budowanie idei walki o Wilno²⁰⁶;
- proces kształtowania i ugruntowania poczucia świadomości narodowej wśród większości mieszkańców Litwy;
- budowanie ideologii litewskiego nacjonalizmu, która okazała się skuteczną legitymizacją poczynania monopolistycznej władzy jednej narodowej partii chrześcijańskiej demokracji²⁰⁷.

Symptomatyczną cechą litewskiej kultury politycznej po uzyskaniu niepodległego państwa była nostalgia za bezpieczeństwem – wywodząca się z doświadczeń niepewności jutra, jakie były udziałem carskiej, bolszewickiej i niemieckiej dominacji, oraz trwająca ekspansja polskiej kultury w państwie (która nadal zagrażała litewskiej tożsamości)²⁰⁸. Bezpieczeństwo w litewskiej kulturze politycznej pojmowano jednopłaszczyznowo. Dotyczyło nie tylko bezpieczeństwa obywatela, ale również całego narodu i jego państwa, które miały wzajemnie wspierać swoją tożsamość i egzystencję, oraz rozmaitych procesów

²⁰⁶ P. Łossowski w swojej monografii pisał: idea walki o Wilno, dla społeczeństwa litewskiego stanowiło ono w określonym znaczeniu zasadniczą oś, wokół której skupiało się życie polityczne Litwy. Była jednocześnie głównym celem i wskazówką aktywności zagranicznej państwa. Kwestia Wilna urastała do rangi posłannictwa narodowego, a kampania prowadzona wewnątrz państwa była przemyślana i centralnie kierowana. Opisanie walk o Wilno wypełnione były programy szkolne, na wyobraźnię i uczucia narodu, szczególnie młodzieży, silnie oddziaływała propaganda regularnie prowadzona w prasie i radio. Zob. P. Łossowski, *Litwa a sprawy polskie*, Warszawa 1985, s. 57-58, 60.

²⁰⁷ W rzeczywistości, jak pisze Marcin Zaremba, procedury demokratyczne zamieniono wtedy typem zastępczej legitymizacji władzy chadeków za pomocą ideologii nacjonalistycznej. M. Zaremba, *Nacjonalizm jako forma...*, *op.cit.*, s. 21-22.

²⁰⁸ „Laisvé” z 7 lipca 1920.

politycznych z nim związanych²⁰⁹. Polityka stanowiła element ryzyka, wskutek czego zmierzano do poszukiwania gwaranta bezpieczeństwa państwa²¹⁰, które prowadziło do umocnienia państwa narodowego i afirmacji silnego w działaniu, politycznego przywództwa – rządów silnej ręki. Po 1926 r. dochodziło na Litwie stopniowo do obniżania zaufania z dotychczasowych rządów chrześcijańskich demokratów, którzy przejawiali tendencje autorytarne poprzez łamanie konstytucji, łamanie swobód obywatelskich, utrzymanie znieawidzonego stanu wojennego oraz rozliczenie afer finansowych²¹¹. Powyższe fakty świadczą o tendencji do funkcjonowania społeczeństwa nieufności i problemów w odnalezieniu politycznej orientacji.

Natomiast zaufanie do polityków, a także polityczna orientacja uczestników społeczeństwa są niezmiernie ważne dla kierowania państwem. Jak twierdzi Hans Vorländer, jedynie przy wystarczającym zaufaniu działacze sceny politycznej i rządy mogą uzyskać znaczącą aprobatę obywateli. Odpowiednio skierowana edukacja obywatelska (polityczna) ma na celu zaangażowanie obywateli w proces krystalizowania poglądów politycznych, w którym oni sami podejmują poszczególne role i podnosić będą poziom zaufania wobec organów państwa oraz sankcjonować jej działanie²¹².

Upadek reżimu politycznego carskiej Rosji zmusił młode państwo do wypracowania nowych sposobów funkcjonowania państwa. Na jakość zmian systemowych wpływały dwa istotne czynniki – zaszłości historyczne oraz wdrożenie niezbędnych reform na trzech kluczowych płaszczyznach jednocześnie. Kwestia reformy rolnej była zdecydowanie najważniejszym priorytetem państwa agrarnego. U jej podstaw leżały trzy kluczowe grupy problemów państwa litewskiego: społeczne, ekonomiczne oraz gospodarcze. Jak słusznie twierdzi Krzysztof Buchowski, najistotniejszą grupą przyczyn wdrożenia reformy agrarnej były czynniki polityczne. Jej politycznym celem było ograniczenie pozycji polskich ziemian, szczególnie ich wyjątkowej pozycji gospodarczej. Kierunek ich aktywności politycznej oraz oddziaływanie kultury dworów polskich

²⁰⁹ K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 124.

²¹⁰ Umocnienie pozycji Litwy zarówno w stosunkach z Republiką Weimarską, jak i ZSRR, przy jednoczesnym stosowaniu taktyki płynnego lawirowania pomiędzy dwoma sojusznikami, zapewniło Litwie osiągnięcie możliwie największych korzyści – zarówno politycznych, jak i bezpieczeństwa. Zob. M. Malužinas, *Działalność Augustinasa Voldemarasa jako kreatora litewskiej polityki zagranicznej wobec Polski, Niemiec i ZSRR w latach 1926-1929*, red. Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, t. 54, LIV, nr 2. Warszawa 2019, s. 154.

²¹¹ A. Kasparavičius, „Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920-1926 metais”. <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr6/6_Istorija_Kasparavicius.htm> [dostęp: 06.02.2020].

²¹² H. Vorländer, *Erfolgsfaktoren für stabile Demokratien, Informationen zur politischen Bildung (Heft 284), 3/2004 [online]*, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/publikationen/8DBFCE.html> [dostęp: 23.04.2020].

postrzegano jako największe zagrożenie dla litewskiej suwerenności i tożsamości narodowej²¹³.

Symptomatyczne dla systemu carskiego było dążenie do niemonolitycznego społeczeństwa, nieracjonalnego podziału ludności miejskiej i wiejskiej na kategorie, przy jednoczesnym zachowaniu na wsi pełni władzy szlachty. W gorszej sytuacji znajdowała się warstwa chłopów, którzy nie posiadali wolności osobistej²¹⁴. System rosyjski łączył w sobie dwa przeciwstawne zjawiska: oświecenie i niewolnictwo, w którym nie było miejsca na indywidualizm. Symptomatyczne dla systemu carskiego było rozbudowanie instytucji kontrolnych i inwigilacji, które uniemożliwiły społeczeństwu rozwinięcie się w społeczeństwo obywatelskie. Ułatwiło to utrzymanie podobnej tendencji w latach 1920-1926, gdy w okresie sejmokracji partia rządząca bez obaw nadużywała różnych uprawnień dla własnych interesów. Sprowadzano komendantów wojennych dla drobiazgowej kontroli, inwigilacji i reglamentacji aktywności społeczno-politycznej obywateli oraz nagminnego używania sankcji karnych, od których nie przysługiwało odwołanie do sądu²¹⁵. Archaiczny system prawny i brak możliwości wypracowania zachowań obywatelskich, tak specyficznych dla okresu sejmokracji litewskiej, prowadziło do utrwalenia określonych atrybutów w litewskim społeczeństwie: poczucia frustracji, politycznej zależności, pasywnego oporu przeciwko organom władzy. To sprawiło, iż Litwini nie mieli możliwości wyrażania swojej woli politycznej, bycia aktywnymi wobec spraw publicznych, wykazywania więzi pomiędzy partycypacją obywateli w życiu politycznym a ich podejściem wobec systemu politycznego. Dlatego pod względem kultury politycznej społeczeństwo litewskie nie posiadało pełnej suwerenności rozumianej jako samodzielność polityczna – aktywności obywatelskiej.

Po sześciu latach rządów jednej partii politycznej pasywność polityczna stała się symptomatycznym atrybutem litewskiej demokracji parlamentarnej. Liczne ugrupowania lewicowe przejawiały intencje do współpracy. W kwietniu 1926 r. dobiegła końca kadencja II Sejmu Republiki Litewskiej. W zaciętej kampanii wyborczej ugrupowania lewicowe, wyczuwając w ludności litewskiej panujące nastroje niezadowolenia z dotychczasowych rządów chadeckich, wykorzystywały populistyczną retorykę dotyczącą poszanowania konstytucji, przestrzegania swobód obywatelskich.

²¹³ K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 127-128.

²¹⁴ Por. A. Szabaciuk, *Organizacja samorządu ziemskiego szlachty bałtyckiej na terytorium Inflant w latach 1561-1920*, „Annales UMCS” sectio F, Historia, t. 63, 2008.

²¹⁵ Seimo Stenogramos, II Seimas (Stenogramy II Sejmu Republiki Litewskiej), posiedzenie 140., 29 XI 1924; posiedzenie 158., 6 II 1925; posiedzenie 170. 20 III 1925; posiedzenie 193., 20 VI 1925; W. Wielhorski, *Byt ludności polskiej*, s. 11, 79-81, 150, 170-175.

Wybory 8-10 maja 1926 r. przyniosły oczekiwane zwycięstwo opozycji antysystemowej. Nowy rząd od razu przystąpił do realizacji przedwyborczych obietnic, które dotyczyły reform w polityce, gospodarce oraz w społeczeństwie²¹⁶.

Przeświadczenie o nieskuteczności modelu parlamentarnego systemu rządów i niechęć do demokratyzacji życia publicznego niektórych grup społecznych tworzyło płaszczyznę dla różnego typu trendów i ruchów politycznych narodowców oraz radykalnie nacjonalistycznej młodzieży konstatujących kierunek przemian. Taka sytuacja w 1927 r. spowodowała efekt stopniowego napięcia w państwie, co wpłynęło na odrzucenie idei demokratycznych.

Usankcjonowanie młodej demokracji było utrudnione poprzez deficyt wiarygodności litewskiej elity. Według Edmunda Wnuk-Lipińskiego na niską kulturę obywatelską składał się partykularyzm²¹⁷. U podstaw braku legitymizacji elit leżało doświadczenie partykularne praktyki politycznej – przekładano interesy partyjne nad interesy całego państwa, zniesławiano przeciwników politycznych, a zachowanie parlamentarzystów wykraczało poza granice przyzwoitości²¹⁸; ślepo popierano często eklektyczne i niepełne poglądy polityczno-ideologiczne – bez kompromisów²¹⁹. Te wady litewskiej kultury politycznej należy tłumaczyć brakiem doświadczenia ówczesnych polityków oraz faktem, że większość z nich pochodziła z obszarów wiejskich²²⁰.

W zderzeniu z dwiema tradycjami – przedwojennym systemem rządów carskich ze wszystkimi symptomatycznymi dla niego deformacjami społeczeństwa i państwa oraz powojenną demokracją niezbyt głęboko zakorzenioną w życiu społeczno-politycznym ze wszystkimi jej wadami – rozmiar frustracji nowym ładem politycznym na przełomie lat 1926 i 1927 był współmierny do tempa, dynamiki oraz intensywności terapii szokowej spowodowanej reformami i przewrotem politycznym z 17 grudnia 1926 r.

Proces budowania nowej świadomości politycznej obywateli w okolicznościach jeszcze nieskrystalizowanej litewskiej tożsamości narodowej doprowadził do nasilenia antydemokratycznych nastrojów. Kryzys polityczny był również kryzysem społeczeństwa

²¹⁶ K. Buchowski, *Dyktatura parlamentarna...*, *op.cit.*, s. 40.

²¹⁷ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia...*, *op.cit.*, s. 160-162.

²¹⁸ Często zdarzały się takie sytuacje, że za ordynarne zachowanie, przeszkadzanie, awantury polityków na sali poselskiej była wzywana policja. Zob. J. Barkauskas, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmėtis*, Kowno 1990, s. 164.

²¹⁹ Obserwując litewską sceną polityczną w okresie sejmokracji, trudno było zastosować typowy podział na prawicę, lewicę i centrum, która charakteryzowała się partyjną ideologią opartą na „twardej linii”. Z tych względów ślepo popierano często eklektyczne i niepełne poglądy polityczno-ideologiczne, bez kompromisów.

²²⁰ J. Paliduskaitė, *Lietuvos politinė kultūra: Lietuvos politinės kultūros raida valstybingumo atkūrimo ir įtvirtinimo laikotarpiu*, Kowno 1997, s. 30-34.

litewskiego, które odpowiedzialnością za problemy dnia codziennego obciążało decydentów politycznych. W litewskim modelu politycznym decyzje były często narzucane przez polityków, obywatel natomiast był zwolniony z odpowiedzialności. Wręcz przeciwnie niż – jak twierdzi Kamila Mazurek – w państwach o systemach demokratycznych, gdzie dochodzi do specyficznej odpowiedzialności obywatela za swoje własne życie i szczęście (dobrostan), ponieważ całą odpowiedzialność ponosi sama jednostka²²¹.

Kiedy społeczeństwo zmajoryzowane jest przez niepewność jutra, a decydowanie o swoim własnym życiu w okolicznościach słabo wykreowanych mechanizmów formalnego i pozaformalnego wychowania obywatelskiego powoduje, iż obywatel staje się łatwą ofiarą manipulacji demagogów. Podobne zjawisko występowało w pozamachowej kampanii obozu partii narodowców na Litwie, gdzie antypolska propaganda jeszcze się nasiliła. Kontynuowano i bardziej eskalowano „wileńskie” i antypolskie wystąpienia, które silnie wpływały na emocje. Nieustannie akcentowano aktualne zagrożenie polską inwazją oraz represje Litwinów żyjących na Wileńszczyźnie i Sejneńszczyźnie. Oba aspekty – z rodzaju manipulacyjnej politycznej retoryki i demagogii – wykorzystywano do ugruntowania rządów narodowców²²².

Konieczność wzmacniania kultury politycznej państwa Litewskiego bazowała na koncepcji, że każdy obywatel powinien być wychowany w najlepszych tradycjach patriotycznych, w duchu przywiązania do rodzinnej ziemi litewskiej, oddany całą duszą sprawie ratowania dla niej litewkości, uważając to zadanie za swój obowiązek patriotyczny i obywatelski²²³.

W tym procesie kultura polityczna po 1926 r. spełniała dwie funkcje w litewskim życiu politycznym:

- 1) dawała poczucie tożsamości i przynależności do litewskiej wspólnoty politycznej;
- 2) integrowała obywateli litewskich wokół uznawanych wartości i celów politycznych, jakim było budowanie litewskiej państwowości na nacjonalistycznej ideologii narodowców.

Deficyt instytucji (aktywności) obywatelskiej w okresie funkcjonowania systemu parlamentarnego, niezbyt głęboko zakorzenionego w życiu społeczno-politycznym, spowodował, iż obywatele Litwy nie byli w stanie wypracować wzajemnego zaufania

²²¹ K. Mazurek, *Kultura i edukacja polityczna w Niemczech i w Polsce: przyczynek do rozważań o kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego u progu XXI wieku*, „Kultura i Polityka”, nr 8, 2010, s. 125.

²²² K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 168.

²²³ B. Paszkiewicz, *Pod...*, *op.cit.*, s. 322.

społecznego, wspólnego dla danej zbiorowości systemu norm i więzi, co skutkowało niskim stanem współpracy między obywatelami, słabym zaufaniem i zasadą odwzajemniania uczynności, brakiem inicjatywy i zaangażowania obywatelskiego. Uwzględniając wszystkie powyższe czynniki – które w praktyce ustanawiają kanon zarówno norm społecznych, jak też w obrębie obrzędowości publicznej – międzywojenna kultura polityczna Litwy, a zatem i kultura obywatelska, posiadała swoje odmienne i specyficzne atrybuty na tle nie tylko państw Europy Zachodniej, ale też różniące się od dużej części państw regionu Europy Środkowo-Wschodniej.

W tym kontekście warto odwołać się do poglądu Almonda oraz Sidneya Verby, że system demokratyczny potrzebuje harmonijnej kultury politycznej, która sprzyja uczestnictwu politycznemu. Litewskie społeczeństwo agrarne nie było aktywnie zaangażowane w życie polityczne państwa. Nie znało zasad systemu politycznego i wykazywało nikłe bądź wręcz żadne zainteresowanie polityką, wiedzą o polityce, oceną zjawisk politycznych, sposobów uprawiania polityki, dlatego dominowała w nim parafialna kultura polityczna. Biorąc pod uwagę zaprezentowaną przez Gabriela Almonda, Bigham Powella i Sidneya Verbę typologię kultury politycznej, Litwę międzywojenną w analizowanym okresie **należy określić jako państwo zaściankowej kultury politycznej rozumianej jako parafialna**, charakteryzująca się małą świadomością obywateli danego terytorium w problematyce istnienia systemu politycznego, nierozwinięta, partycypacyjna kultura polityczna. Przyjmowane jest stanowisko, że ta kultura polityczna jest zamknięta oraz tradycyjna²²⁴.

2.3. Charakterystyka głównych aktorów politycznych

2.3.1. Elity polityczne w okresie litewskiej sejmokracji

Jednym ze specyficznych atrybutów litewskiej sejmokracji w latach 1920-1927 była burzliwa walka pomiędzy różnymi ugrupowaniami politycznymi, zachowanie cech i kluczowych mechanizmów państwa demokratycznego. Zgodnie z konstytucją, tzw. pełną, uchwaloną 1 sierpnia 1922 r.²²⁵, Litwa przyjęła republikańską formę rządów, respektowała suwerenność narodu i stała na gruncie modelu trójpodziału władzy²²⁶. Podkreślano, że

²²⁴ G. A. Almond, S. Verba, *Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton 1963.

²²⁵ *Konstytucja Republiki Litewskiej*, [w:] *Nowe Konstytucje*, red. J. Makowski, Warszawa 1925, s. 157-177.

²²⁶ K. Prokop, *Tryb wyboru prezydenta Republiki Litewskiej*, [w:] *Zachód w globalnej i regionalnej polityce międzynarodowej*, red. E. Kuźlewska, A. R. Barnicki, Toruń 2009, s. 128-130.

naród litewski jest piastunem najwyższej władzy. Szczególnie ważną rolę w systemie politycznym konstytucja przyznała instytucji ustawodawczej – Sejmowi, będącemu bezpośrednią emanacją woli politycznej narodu, ograniczając jednocześnie pozycję ustrojową egzekutywy²²⁷.

Okres dominacji Sejmu w politycznym życiu Litwy sprawił, iż najistotniejszą rolę odgrywała koalicja chrześcijańskich demokratów. Rola chadeków stanowiła trzon systemu politycznego Litwy do 1927 r. i sprzyjała w życiu politycznym dominacji elementów partyjnych w strukturach aparatu państwa – zmonopolizowała całkowicie przestrzeń polityczną, przejawiając wyraźne tendencje autorytarne²²⁸. Środkiem, który umożliwił utrzymanie władzy przez chadecję, był stan wojenny. Chrześcijańscy demokraci regularnie korzystali z jego restrykcji mimo wyraźnego sprzeciwu ze strony pozostałych ugrupowań, które nie tolerowały dysfunkcyjnego systemu pluralistycznego. Innym istotnym elementem polityki chadeckiej było obsadzanie prominentnych stanowisk państwowych przez członków partii chadeckiej, co faktycznie oznaczało powstanie nomenklatury²²⁹ i biurokracji. Na łonie partii chadeckiej koncentrowała się grupa o największej władzy, posiadająca szeroki dostęp do środków państwowych w partii. Oficjalna struktura partyjna była zainteresowana utrzymaniem władzy w celu korzystania z dostępnych dla jej członków przywilejów. Ze względu na problem sformułowań oraz lokalnej swoistości poszczególnych państw bałtyckich nomenklaturę należy definiować jako oficjalną strukturę organizacyjną establishmentu władz tych państw, które za pomocą środków administracyjnych, przedstawicieli resortów siłowych, propagandowych, zagwarantowały sobie dominację i kontrolę nad życiem politycznym oraz gospodarczym. Jej istota polegała na przyjęciu szeregu ustaw w 1924 r., które zwiększały prerogatywy instytucji władzy centralnej i ograniczały kompetencje samorządów oraz swobód obywatelskich²³⁰. Posiadająca większość w Sejmie ze wsparciem swojego prezydenta partia chadeków (kooperacja legislacyjna z egzekutywą) przestała liczyć się z zasadami demokracji i

²²⁷ M. Podolak, *Instytucja referendum...*, *op.cit.* s. 112.

²²⁸ K. Buchowski, *Dyktatura parlamentarna...*, *op.cit.*, s. 45.

²²⁹ Nomenklatura w okresie międzywojennym na Litwie zaczęła się kształtować pod wpływem XIX-wiecznego rosyjskiego, imperialnego modelu biurokracji z jej wielostopniową hierarchią, niską skutecznością administracji, brakiem nadzoru ze strony obywateli, tendencją do samowoli, rozwiniętymi relacjami nieformalnymi. Z tych względów na Litwie międzywojennej pojawiło się kryterium nomenklatury, co w pełni wpisywało się w przyjętą tradycję modelu rządzenia na Litwie, który był w okresie dwudziestolecia – podobnie jak w Rosji – niezależną od systemu politycznego wersją służby władcy. Zob. A.B. Оболенский, *Бюрократия для XXI века? Модели государственной службы: Россия, США, Англия, Австралия*, Moskwa 2002, s. 31-33, 144.

²³⁰ Tamże, s. 36.

przyzwoitości. Odsuwała ugrupowania opozycyjne na margines życia politycznego, wykorzystując przy tym retorykę narodowo-populistyczną oraz próbując przedstawić opozycję opinii publicznej jako złodziejów i zdrajców ojczyzny spiskujących przeciwko państwu²³¹. Nomenklatura establishmentu była zatem państwowo-partyjną o specyficie narodowo-populistycznej demagogii. Elita partii koncentrowała w swych rękach środki kontroli nad obywatelami poprzez omnipotencję szefów powiatowych oraz komendantów wojennych. Kluczowe decyzje gospodarcze – analogicznie jak obsadzanie swych działaczy partyjnych na większości państwowych posiad, na szczeblu centralnym czy lokalnym, oraz nadawanie przywilejów Kościołowi katolickiemu – zależały od czynników partyjnych. Partia chadecka dysponowała państwowymi funduszami bez obaw, częstokroć nadużywając swych przywilejów dla własnych interesów. Struktura nomenklatury charakteryzowała administracyjno-prawny podział Litwy, gdzie w większości jednostek samorządowych wprowadzono nomenklatury lokalne, podporządkowane partii chadeckiej.

Pomimo powyższego nomenklatura w okresie litewskiej sejmokracji w latach 1920-1927 zachowała cechy i podstawowe mechanizmy państwa demokratycznego, np. organizowanie wyborów. Gwałtowny rozwój opozycji spowodował klęskę wyborczą chadecji w 1926 r., zainicjował tymczasowe odprężenie polityczne oraz przemiany w życiu obywateli. Gabinet centrolewicowy postanowił stosunkowo szybko znieść stan wojenny oraz nałożone ograniczenia wolności i praw jednostki. W efekcie tego podjęto proces liberalizacji relacji społeczno-politycznych. Nowy rząd odsunął wielu skompromitowanych urzędników, komendantów wojennych, oficerów oraz policjantów oraz ograniczył przywileje Kościoła katolickiego i duchowieństwa, które stanowiło trzon struktury partyjnej. Do administracji publicznej przyjmowano osoby spoza partyjnej nomenklatury, zwłaszcza przedstawiciele mniejszości narodowych Polaków. Następowala zatem swoista wymiana elit władzy z dostrzegalnym spadkiem roli Kościoła katolickiego w polityce litewskiej²³². Partyjna nomenklatura została zastąpiona przez liberalno-lewicowe elity.

W litewskich elitach po 1926 r. doszło do krystalizacji otoczenia umiarkowanego, pragmatycznego, skłonnego do nawiązania stosunków polityczno-gospodarczych z Polską,

²³¹ Tamże, s. 37.

²³² Tamże, s. 40.

szukającego kompromisu z opozycyjną chadecją oraz narodowcami²³³. Jednakże takie zabiegi spotkały się z negatywnym rezonansem chadecko-narodowej opozycji. Stan konfrontacji oraz regularne próby podważenia rządów lewicowych zdeterminowały rozwój nowych elit politycznych narodowców prawicowych Smetony oraz Voldemarasa. Rezultatem był zamach stanu, który został następnie zalegalizowany przez część posłów – przedstawicieli starej nomenklatury – chadecji²³⁴. Nowi aktorzy polityczni nie sprzyjali petryfikacji systemu demokratycznego, kwestionując tym samym system parlamentarny. Dlatego przy pierwszej okazji doprowadzili do rozwiązania parlamentu i zapoczątkowali proces kształtowania się partyjnej nomenklatury narodowców.

2.3.2. Specyfika litewskiej nomenklatury partyjnej w latach 1918-1926

Przyczyny pojawienia się nomenklatury partyjnej, jej przeznaczenie i mechanizmy funkcjonowania w okresie międzywojennym należy analizować na podstawie materiałów historycznych z okresu carskiej Rosji. W badaniach nad nomenklaturą litewską nie występuje na Litwie wyraźnie wydzielony kierunek poszukiwań naukowych, którego celem byłyby poszukiwania odpowiedzi na pytanie badawcze, kto i jak rządził, oraz charakterystyka głównych przedstawicieli nomenklatury litewskiej w analizowanym czasie. W pierwszych latach po I wojnie światowej Litwa przeżywała eksploatację swojej gospodarki na potrzeby maszyny niemieckiej²³⁵, doświadczała konfliktów o granice (zwłaszcza z Polską o Wilno) oraz nabyła *de iure* wszystkie właściwości formalnej państwowości, natomiast zdobywszy członkostwo w Lidze Narodów, stała się *de facto* aktorem stosunków międzynarodowych. Procesowi temu towarzyszyła krystalizacja lokalnych elit. Po 1919 r. proces kształtowania się litewskiej nomenklatury charakteryzował się wykorzystaniem lokalnych zasobów, których większa część przedstawicieli ukończyła studia w Rosji. W tym okresie nomenklatura litewska przyjęła także cechy charakterystyczne dla rosyjskiej: korupcję, protekcjonizm oraz strach przed innowacjami²³⁶.

Mimo iż litewska nomenklatura cechowała się rusyfikacją (a przed I wojną światową tworzyła nawet projekty autonomii litewskiej w ramach Rosji)²³⁷, miała silne

²³³ Seimo Stenogramos, III Seimas (Stenogramy III Sejmu Republiki Litewskiej), posiedzenie 46., 26 XI 1926.; posiedzenie 52., 3 XII 1926.

²³⁴ W. Budzyński, *Ze wspomnień dwudziestolecia w Republice Litewskiej*, mps., Archiwum PAN, s. 45.

²³⁵ G. von Rauch, *The Baltic...*, *op.cit.*, s. 43.

²³⁶ V. Smalskys, A. Raipa, *Tarpukario Lietuvos valdininkų įvaizdis ir jų veiklos efektyvumo problemos*, „Viešojo politika ir administravimas”, nr 6, 2003, s. 73.

²³⁷ H. Wisner, *Wojna a nie wojna. Szkice z przeszłości polsko-litewskiej*, Warszawa 1978, s. 55-57.

poczucie swojej litewskiej tożsamości. Postrzegała siebie w kategoriach elity narodowowyzwoleńczej, przejawiając tym samym dużą aktywność na rzecz odzyskania niepodległości. Będąc najbardziej narodową elitą polityczną republik bałtyckich, litewska nomenklatura wykryształizowała na swym łonie kierunek narodowo-demokratyczny. W czasie I wojny światowej, będąc pod dominacją niemiecką, okupanci wyznaczyli litewskiej nomenklaturze kierunek działania zarówno w polityce wewnętrznej, jak i zagranicznej. W analizowanym okresie trudno było sobie wyobrazić istnienie samodzielnego młodego państwa litewskiego, mając na uwadze względy polityczne, militarne oraz ekonomiczne²³⁸. Wpływ elit niemieckich na lokalną litewską elitę władzy należało traktować jako gwarancję bezpieczeństwa niepodległego państwa na scenie międzynarodowej²³⁹. W odróżnieniu od litewskich elit, północni sąsiedzi, tj. Łotwa i Estonia, wołały mieć za partnera Polskę, gdy tymczasem litewska nomenklatura niechętnie odnosiła się do bilateralnych rozmów w sprawie zawarcia sojuszu z Polską. Nastroje antypolskie związane ze sporem o Wilno sprawiały, że Litwa nie widziała korzyści wypływających ze współpracy, tym bardziej z nawiązania jakichkolwiek stosunków z tym państwem. Sytuacja na linii Kowno – Warszawa spowodowała w 1924 r. zmiany w kadrach zarówno wyższej, jak i niższej biurokracji centralnej poprzez masowe zwolnienia przedstawicieli mniejszości narodowych, szczególnie z kategorii osób zajmujących najwyższe stanowiska w hierarchii aparatu państwowego. Znacjonalizowana warstwa polityczna (litewska nomenklatura) starała się odseparować od nomenklatury m.in. Polaków i Żydów (biurokracji), widząc w przedstawicielach mniejszości narodowych zagrożenie dla stabilności państwa i własnej pozycji.

W okresie dominacji partii chadeckiej nomenklatura chadecka umacniała swoją pozycję społeczną, dążąc tym samym do przywilejów politycznych. Budowała ona relacje koteryjne (m.in. z duchowieństwem), korupcję oraz nepotyzm. Litewski nomenklaturowy mechanizm rządzenia kierowany przez partię chadecką był oparty na zasadzie uznawania uprzywilejowanej i niepodważalnej pozycji obozu rządzącego, Kościoła katolickiego oraz komendantów wojennych. Partia formalnie w ciągu kilku lat występowała jako trzy odrębne stronnictwa – *de facto* była ściśle kooperującą partyjną federacją²⁴⁰. W jej skład weszło pierwsze, najstarsze, przez lata najsilniejsze ugrupowanie Chrześcijańscy-

²³⁸ Szerzej na ten temat M. Malužinas, *Działalność Augustinasa Voldemarasa...*, *op.cit.*, s. 151-177.

²³⁹A. Kasekamp, *Historia państw bałtyckich*, Warszawa 2013, s. 123.

²⁴⁰ A. Gražiūnas, *Kriščioniškoji demokratija Lietuvoje: lietuvos kriščionių demokratų partijos istorijos bruožai*, Wilno 1994; W. Roszkowski, *Litewskie partie chłopskie (1905-1970)*, [w:] *Europa nieprowincjonalna*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 1999.

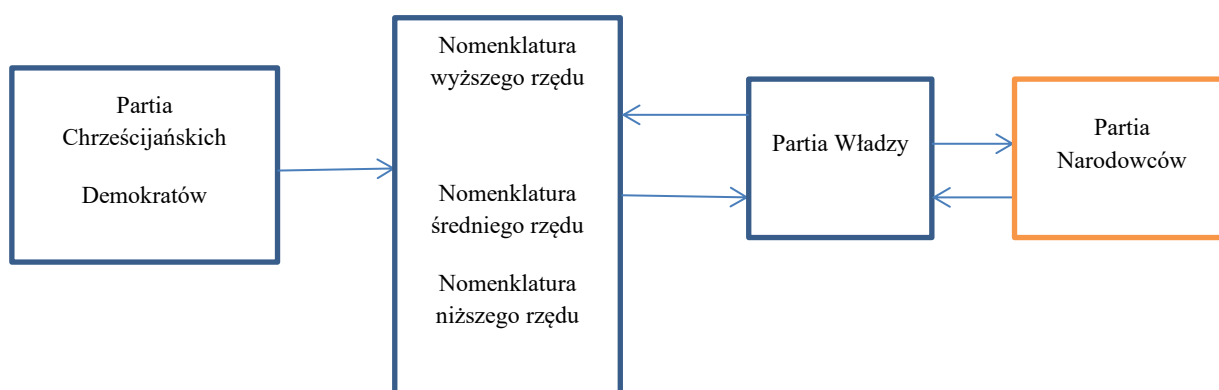
Demokraci (*Lietuvos Krikščionių Demokratų Partija*), którego liderem był minister rolnictwa w latach 1923-1926 ksiądz Mykolas Krupavičius, wielokrotny minister, marszałek Sejmu i szef rządu Leonas Bistras oraz wieloletni minister i szef rządu Litwy Ernestas Galvanauskas. O tym stronnictwie należy mówić, że było najbardziej wpływową nacjonalistyczno-katolicką partią na scenie politycznej, cieszącą się oficjalnym poparciem litewskiego Kościoła katolickiego, która rekrutowała się ze wspomnianych wcześniej katolickich duchownych uczestniczących w działaniach politycznych oraz w dużej mierze utożsamiała się z nacjonalizmem. Partia ta miała znaczne wpływy w gronie nomenklatury średniego szczebla, jak również niższego. Drugą grupę nomenklaturową stanowił Litewski Związek Rolników, którego liderem był dwukrotny prezydent Litwy Aleksandras Stulginskis (*Lietuvos Ūkininkų Sąjunga*), sterowany przez chadecję. Trzecią grupą była Federacja Pracy (*Darbo Federacija*) założona przez partię Chrześcijańskich Demokratów w celu scentralizowania działalności katolickich organizacji pracowniczych i odwrócenia uwagi pracowników od lewicowych związków zawodowych. Jej działacze partyjni stanowili kadre technokratyczną, skupiającą lokalne zasoby kadry z wpływami na szczeblu centralnym²⁴¹. Partia ta od 1920 r. zdobywała coraz większe wpływy w różnych środowiskach pracowniczych. Dzięki promowaniu idei współpracy między różnymi grupami społeczeństwa absorbowwała wielu działaczy o różnych poglądach, pochodzących z różnych środowisk społecznych²⁴².

Od 1927 r. należy mówić o transformacji elity rządzącej jako czynnika zmiany władzy politycznej na Litwie, która była pochodną dynamiki zachodzących w pozamachowej Litwie procesów politycznych. Alternacja władzy dokonała się w wyniku przemocy zbrojnej (grudniowego zamachu stanu), czego skutkiem było pojawienie się nowych aktorów wywodzących się ze środowiska nacjonalistycznego, dla których charakterystyczne było tworzenie nomenklatury partyjnej narodowców z silnie rozbudowaną biurokracją.

²⁴¹ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, T. XIII (Leo-Magazyn), Wilno 2008, s. 206.

²⁴² Tamże.

Schemat 5. Transformacja litewskiej nomenklatury po 1927 r.

Źródło: Opracowanie własne.

2.3.3. Aparat biurokratyczny

Niepodległość Litwy i proces budowania państwowości wymagały pilnego uformowania aparatu administracyjnego zarówno dla podstawowych funkcji życiowych państwa (zaopatrzenie wojska, kontrola granic, pobór podatków), jak i dla reform społecznych (m.in. reforma rolna). Na skutek wycofania się carskiej administracji rosyjskiej podczas wielkiej wojny nastąpił ogromny brak biurokratów. Sytuację pogarszał wydatnie bardzo wysoki poziom analfabetyzmu w społeczeństwie – w 1923 r. nawet jedna trzecia mieszkańców Litwy. W tym kontekście aparat administracyjny starał się przyciągnąć wszystkich piśmiennych obywateli. W rezultacie biurokracja stała się niezwykle zróżnicowana etnicznie i prezentująca różne grupy etniczne. Według danych z 1923 r. Litwini stanowili zaledwie 60%, Żydzi – 20%, Polacy – 3,2%. Silna reprezentacja grup etnicznych w administracji wskazywała na efekt integracyjny oraz łagodzący podziały etniczne. Nie był to jednak wynik świadomych wysiłków integracyjnych, a tymczasowa konieczność obsadzenia stanowisk w instytucjach państwowych oraz samorządowych, dopóki nie będzie odpowiednio przygotowanej liczby nacjonalistycznych kadr. Do 1926 r. liczba nowo wyszkolonych kadr litewskich szybko rosła²⁴³, tymczasem w organie prasowym partii Związku Narodowców otwarcie krytykowano o niewystarczająco homogenicznej administracji, oskarżając urzędników polskich i żydowskich o brak lojalności. Voldemaras w swojej prasie opozycyjnej stwierdził, że: „w obecnej chwili Żydzi będą pisać modlitewniki dla Litwinów”²⁴⁴. Jak zauważa V.S. Vardys, od 1924 r. poprzez gwałtowne zwiększenie liczby wyszkolonych kadr nacjonalistycznych

²⁴³ V. S. Vardys, J. B. Sedaitis, *Lithuania...*, *op.cit.*, s. 31.

²⁴⁴ A. Kasparavičius, *Parlamentarizmo...*, *op.cit.*

synchronicznie zwiększała się liczba skandali związanych z korupcją, co ostatecznie stało się jedną z głównych przyczyn frustracji prawicowego elektoratu chadecji i upadku jego rządu²⁴⁵. Podczas kampanii wyborczej do parlamentu w 1926 r. nieefektywność biurokracji i machinacje chadeckich urzędników były głównym tematem lewicowej retoryki²⁴⁶.

Kolejny ważny aspekt funkcjonowania aparatu administracyjnego był uwarunkowany specyfiką obowiązującego stanu wojennego, przez co administracja była wyjątkowo zależna od rządu. Aparat administracji państwowej ostatecznie przekształcił się w narzędzie polityczne do załatwiania spraw korzystnych dla partii chadeckiej. Stan wojenny znacznie rozszerzył uprawnienia szefów powiatowych – ich zakres obejmował możliwość wprowadzenia cenzury oraz przerywania posiedzeń według własnego uznania²⁴⁷. Szefowi powiatów odpowiadali wyłącznie przed ministrem spraw wewnętrznych, z tego względu mogli ograniczać działalność organizacji pozarządowych, prasy a nawet opozycji. Rządy chadeckie aktywnie z tego korzystały w latach 1924-1925, tłumiąc opozycję. Kasparavičius określił jako proces konsolidacji demokracji przez rządy chadeckie²⁴⁸. Podsumowując znaczenie aparatu administracyjnego w okresie parlamentaryzmu, należy wskazać, iż pełnił on istotną funkcję w integracji społecznej, zapewniał reprezentację grupom etnicznym oraz przyczyniał się do budowania relacji opartych na lojalności. W końcowej fazie stał się jednak narzędziem konsolidacji systemu władzy jednopartyjnej, powodując w ten sposób frustrację opinii publicznej, korumpowany system demokratyczny, a także wzmacniającą się pozycję partii lewicowych.

2.3.4. Siły zbrojne

Wprowadzony na Litwie stan wojenny od okresu walki o niepodległość do jej krótkotrwałego zniesienia w 1926 r. sam w sobie oznaczał wpływ wojska litewskiego na system polityczny Litwy. W procesie konsolidacji niepodległości Litwy i wcielenia terytorium Kłajpedy w skład państwa litewskiego w 1923 r. litewska opinia publiczna była wdzięczna wojsku, z tych względów armia była powszechnie szanowaną strukturą. Jedną z funkcji armii wiązała się z socjalizacją obywateli przez szkoły wojskowe – w ten sposób ludzie różnych zawodów i narodowości podlegali procesowi wychowania w duchu

²⁴⁵ V. S. Vardys, J. B. Sedaitis, *Lithuania...*, *op.cit.*, s. 31-32.

²⁴⁶ L. Truska, *Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje...*, *op.cit.*

²⁴⁷ A. Survila, *Nepriklausomos Lietuvos valstybės administracija. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kowno 1990, s. 106.

²⁴⁸ A. Kasparavičius, *Parlamentarizmo...*, *op.cit.*

wartości i jedności narodowej. W myśl rządu prawicowego wojsko powinno przyczyniać się do podnoszenia świadomości społecznej i łagodzenia etnicznych konfliktów. W litewskich siłach zbrojnych Litwini stanowiło 90%, Żydzi – około 4%, Rosjanie – 2,6%, Polacy – 0,2%²⁴⁹. Sytuację pogarszał brak kompleksowego szkolenia wojskowego i wyjątkowo duża liczba niepiśmiennych żołnierzy, którzy stanowili jedną trzecią ogółu żołnierzy²⁵⁰. W trakcie stanu wojennego z Polską, gdy w 1920 r. Wilno znalazło się w polskich rękach, armia cieszyła się wówczas w państwie wielkim prestiżem. Jak zauważa Kasparavičius, z roku na rok nieodwoływany stan wojenny stał się wiodącą tendencją nadużywania władzy i korupcji przez rządów chadeckich od 1924 r.²⁵¹, co oburzało dużą część społeczeństwa, inteligencję oraz partie lewicowe. Natomiast kiedy stan wojenny został zawieszony przez rząd lewicowy w 1926 r., a także gdy rozpoczął się proces likwidacji 2 pułków armii oraz zmniejszania liczby oficerów i podoficerów o blisko 30%, takie posunięcie miało negatywny rezonans wśród litewskiej opinii publicznej i było postrzegane jako zdrada państwa²⁵². Jeszcze przed zamachem stanu grupa oficerów zrzeszyła się, zakładając „Sejmokrację” w celu zlikwidowania inwigilowanej grupy związku tajnych oficerów, który później zorganizował zamach stanu w 1926 r.²⁵³. Należy zauważyć, że do 1926 r. wielu oficerów i żołnierzy otwarcie sympatyzowało z przywódcami narodowców, Smetoną i Voldemarąsem – przeciwnikami systemu demokratycznego²⁵⁴. Podsumowując znaczenie sił zbrojnych dla społeczeństwa litewskiego w okresie parlamentaryzmu, można stwierdzić, że odegrały rolę konsolidacyjną w socjalizacji ludzi różnych narodowości i środowisk społecznych oraz w tworzeniu poczucia tożsamości obywatelskiej. Z drugiej zaś strony miały uprzywilejowaną pozycję – w szczególności oficerowie – wyróżniały się pod względem moralnym, stanowiły autorytet dla innych grup (prestiż w społeczeństwie, stan wojenny). Czynniki te wpłynęły na widoczną ekskluzywność tej grupy, która stała się miejscem dla antydemokratycznych intryg oficerskich.

2.3.5. Rola Kościoła katolickiego w życiu politycznym Litwy przed 1926 r.

²⁴⁹ J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927-1940*, Wilno 2003, s. 166.

²⁵⁰ J. M. Laurinaitis, *Kariuomenė. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kowno 1990, s. 173.

²⁵¹ A. Kasparavičius, *Parlamentarizmo...*, op.cit.

²⁵² S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, Kowno 1990, s. 202.

²⁵³ J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė...*, op.cit., s. 167.

²⁵⁴ A. Svarauskas, *Lietuvos politinės dešinės radikalizacija XX a. ketvirtajame dešimtyje*. <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr7/7_politika_svarauskas.htm> [dostęp: 01.03.2020].

Kościół katolicki ogrywał kluczową rolę w litewskim systemie demokratycznym. Brał aktywny udział w rywalizacjach międzypartyjnych w latach 1920-1926, kształtując w ten sposób postawy i zasady polityczne. Na Litwie absolutną większość stanowili katolicy, tymczasem duchowni historycznie mieli wielki autorytet jako wychowawcy litewkości i narodu. W tych okolicznościach Kościół generował strukturę mobilizacyjną społeczeństwa litewskiego. Z jednej strony duchowieństwo katolickie popierało demokratyzację państwa i reformy społeczne – konstytucję z 1922 r. ustanawiającą system parlamentarny i reformę rolną partii chadeckiej²⁵⁵. Z drugiej zaś strony stanowczo sprzeciwiał się rozdziałowi religii od państwa i starał się umocnić swój wpływ w takich obszarach sprawowania władzy państwowej jak administracja, edukacja, a nawet w funkcjach metrykacji²⁵⁶. Rola kościoła była szczególnie zauważalna we wspieraniu chrześcijańskich demokratów podczas kampanii wyborczych, ponieważ duchowni prowadzili otwartą kampanię agitacyjną na rzecz tej partii²⁵⁷. Duchowieństwo odegrało ważną rolę w mobilizowaniu obywateli podczas wyborów. Jednak taki aktywizm polityczny organizacji religijnych miał skutek uboczny dla społeczeństwa, ponieważ z czasem gwałtowna agitacja w kościołach zaczęła oburzać znaczną część wierzących. Według Stasysa Raštikisa ludzie, którzy chodzili do kościoła, doświadczyli nacisku propagandy politycznej, co podburzyło przeciw kościołowi opinię publiczną²⁵⁸. W ten sposób aktywność duchownych podważyła swój autorytet moralny i wzmocniła lewicowe partie antyklerykalne (ludowców, socjaldemokratów, a nawet komunistów). Na uwagę zasługuje fakt, że Kościół katolicki pozostał stosunkowo dużym właścicielem ziemskim nawet po reformie rolnej – zaledwie 0,37% wszystkich ziem wywłaszczonych od właścicieli do 1926 r. stało się własnością Kościoła²⁵⁹. Ten ostatni aspekt został szeroko nagłośniony przez partie lewicowe jako przykład niesprawiedliwości przed wyborami parlamentarnymi w 1926 r. Z tego powodu rola Kościoła w okresie parlamentaryzmu litewskiego w pewnym sensie ustanowiła różnice między partiami politycznymi i prezentowane przez nie grupy społeczne w kwestii sekularyzmu. Kościół zjednoczył chłopów i robotników w aspekcie religijnym, zapewniając w ten sposób elektorat dla partii chrześcijańsko-demokratycznej. Jednocześnie aktywnie zaangażowani duchowni w życiu publicznym zachęcali do

²⁵⁵ V. S. Vardys, J. B. Sedaitis, *Lithuania...*, *op.cit.*, s. 32.

²⁵⁶ V. Mironas, „*Tikybos nepriklausomoje Lietuvoje*”. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kowno 1990, s. 387.

²⁵⁷ J. Purickis, „*Seimų laikai*”. *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kowno 1990, s. 130-131.

²⁵⁸ S. Raštikis, *Kovose dėl...*, *op.cit.*, s. 201.

²⁵⁹ *Lietuvos statistikos metraštis 1924-1926*, s. 137.
<http://www.stat.gov.lt/uploads/leidiniai/LSM_1924_1926.pdf> [dostęp: 28.02.2020].

mobilizacji i zjednoczenia się obywateli, którzy byli niezadowoleni z lewicowych partii politycznych, którzy w 1926 r. utworzyły koalicyjny rząd ze Sleževičiusem na czele. Z analizy wynika, iż Kościół wniósł znaczący wkład w litewski system polityczny, powstrzymując pojawienie się potencjalnego podziału klasowego (jednocząc klasę chłopską i robotniczą, przyczyniając się tym samym do rozwoju stosunków polityczno-religijnych między nimi), ale pogłębiając ideologiczny podział między religią a państwem w społeczeństwie.

2.4. Podsumowanie

W okresie parlamentaryzmu 1920-1926 system wielopartyjny był trudny do wdrożenia ze względu na agrarny model społeczeństwa litewskiego, w którym nie ukształtowały się żadne klasy społeczne (nie było do tego ekonomicznych warunków strukturalnych: industrializacja, urbanizacja, wystarczające umiejętności pisania i czytania, sekularyzm). Oprócz braku samoświadomości klasowej, w demokracji parlamentarnej partie polityczne i rządząca nomenklatura zaczęła odzwierciedlać podziały ideologiczne (np. religijne, etniczne, polityczne). Te ostatnie różnice są niezwykle trudne do pogodzenia i dlatego wymagają wysoce dojrzałej, opartej na kompromisie kultury politycznej. W przypadku braku tego warunku spory ideologiczne ulegają radykalizacji, a tworzenie koalicji staje się niezwykle trudne. Dokładnie taki scenariusz wydarzył się również na Litwie.

Stan wojny z Polską i klęska dyplomacji litewskiej w Lidze Narodów przełożyły się na permanentne poczucie zagrożenia zewnętrznego w społeczeństwie. Doprowadziło to do zwiększenia roli „sił zbrojnych” w życiu politycznym państwa litewskiego, zwłaszcza w okresie stanu wojennego do 1926 r. Wysoki status armii doprowadził do jej niezależności, co z kolei stworzyło w tej instytucji sprzyjające warunki do gromadzenia i organizowania akcji przez antydemokratycznych konspiratorów.

Polityczny aktywizm Kościoła katolickiego nie ułatwił wypracowania sprzyjających warunków dla powstania umiarkowanych centrowych partii politycznych. Wpływ duchowieństwa na mobilizację ludzi do wyborów doprowadził do polaryzacji ugrupowań politycznych w kwestii sekularyzmu. Chociaż Kościół jako instytucja nie sprzeciwiał się porządkowi demokratycznemu, jego wpływ na społeczeństwo i elitę polityczną zahamował kulturę kompromisu. Religijna retoryka i metafizyczna moralizacja przyjęta do programów partyjnych nie ułatwiła pracy Sejmu, a jedynie podzieliła społeczeństwo.

Litewskie elity polityczne miały niewielkie pojęcie co do sposobu funkcjonowania systemu demokratycznego, więc były dość statyczne – nie starały się przyciągnąć szerszego kręgu wyborców na swoją stronę, ale ograniczały się do kategorii ideologicznej.

Nieskuteczność aparatu administracyjnego i korupcja spowodowana brakiem odpowiednio wykwalifikowanej (albo kompetentnej) kadry oraz upolitycznienie instytucji biurokratycznych, były postrzegane przez społeczeństwo litewskie jako negatywne konsekwencje systemu politycznego. Stopniowa biurokratyzacja stawała się instrumentem dominującej partii politycznej dla napędzania frustracji wynikłej ze stanu demokracji w państwie.

W czasie transformacji reżimu nomenklatura chrześcijańskiej demokracji została zastąpiona przez nową - tym razem elitę narodowców. Pozostając strukturą hermetyczną, w latach 1920-1926 nie włączała nowych osób do swojej struktury. Jej wyraźna konfrontacja z opozycją doprowadziła do jej upadku po wyborach parlamentarnych w 1926 r.

W okresie sejmokracji elita polityczna była przywiązana do swojej zachowawczej ideologii nacjonalistycznej i mechanizmów obowiązujących w okolicznościach monopartyjności. Dodatkowo rządzący nie posiadali doświadczenia w kierowaniu państwem, co było wynikiem braku tradycji demokratycznego sprawowania rządów, a także braku kultury politycznej. Elita władzy zainteresowana był utrzymaniem stanu posiadania i nie była gotowa na przyjęcie demokratycznych reguł rywalizacji o władzę i jej utrzymanie. Dominująca elita chadecka w okresie sejmokracji nie spełniała przy tym fundamentalnych funkcji elity politycznej: właściwego przywództwa politycznego, efektywnego zarządzania państwem oraz realizacji interesów społeczeństwa.

Rozdział 3. Kształtowanie systemu politycznego państwa litewskiego w latach 1918-1926

Uzyskanie niepodległości przez Litwę w 1918 r. postawiło państwo w nowych realiach (warunkach). Jednym z zadań państwa w nowej rzeczywistości było odbudowanie instytucji państwowych, samorządu, systemu partyjnego. Newralgicznym punktem było wyznaczenie interesów państwowych, kierunków i zasad procesu budowania litewskiego systemu politycznego, a w szczególności nakreślenie przyszłego ustroju państwa, co było głównym celem transformacji. Ocena siedmiu lat budowy systemu politycznego (1920-1926) umożliwia wyciągnięcie następujących wniosków. Litewska elita zaczęła odbudowywać społeczne i polityczne życie państwa, ustanawiając państwowość opartą na deklaracji niepodległości, wypracowując model systemu partyjnego oraz samorządowego, uzyskując *de iure* odrodzonego państwa Litwy, wytyczając granice państwowe, wreszcie uchwalając stałą konstytucję, w której atrybutem charakterystycznym dla ustroju państwa była nadrzędna pozycja parlamentu w litewskim systemie władzy. Jednocześnie nie wykorzystano istniejących możliwości na przeprowadzenie zmian w zakresie kształtowania życia społecznego i kultury społecznej. Można przypuszczać, że jedną z przyczyn tego stanu rzeczy, było to, że praktyka życia politycznego w stanie wyjątkowym (lata 1920-1926) stworzyła warunki sprzyjające rozwojowi dyktatorskich rządów partii chadeckiej i ustanowieniu autorytarnej dyktatury po 1926 r.

3.1. Proces kształtowania ustroju politycznego – uwarunkowania i okoliczności

Narodziny suwerennego i niezależnego państwa litewskiego były zdeterminowane przez dwa zasadnicze wydarzenia historyczne, które to torowały drogę ku niepodległości tego małego państewka nadbałtyckiego. Faktem historycznym i decydującym było rozpoczęcie rewolucji październikowej w 1917 r. w Rosji²⁶⁰, która spowodowała przekształcenia organizacji państwowej Rosji będącej w owych latach faktycznym włodarzem terytoriów litewskich. Zaangażowane w wojnę domową ówczesne władze państwa i coraz niebezpieczniejsza sytuacja geopolityczna skłaniały owe rządy do pasywności w polityce ekspansjonistycznej wobec regionu państw nadbałtyckich.

²⁶⁰Rewolucja październikowa w 1917 w Rosji – termin stosowany na określenie zbrojnego przejścia władzy w Rosji przez bolszewików, początkowo w Piotrogradzie, później stopniowo na większości obszarów Rosji; okres przejścia przez zbolszewizowane Rady Delegatów Robotniczych (Sowiety) władzy Rządowi Tymczasowemu w Rosji.

Natomiast po przeciwnej stronie regionu środkowo-zachodniego terenów litewskich – Republika Weimarska. Wskutek porażki wojennej i wybuchu rewolucji wewnętrznej w państwie niemieckie władze okupacyjne straciły ową siłę ekspansyjną, która była nieodzowna w utrzymaniu okupowanych przez Niemców ziem litewskich. Kres elitarnych oddziałów wojskowych Republiki Weimarskiej wskutek wielkiej wojny sprawił, iż autentyczni włodarze terytoriów litewskich, nie będący w stanie oddziaływać w nieskończoność siłą militarną, zostali zobligowani do opuszczenia tych terenów. Nie bez znaczenia dla narodzin państwa litewskiego po postwersalskim porządku była rosnąca popularność koncepcji samostanowienia narodów²⁶¹. Propagowana przez szefa państwa Stanów Zjednoczonych Woodrowa Wilsona koncepcja samostanowienia narodów stała się fundamentem tworzenia się nowego kształtu Europy.

Na Litwie od momentu wysunięcia koncepcji niepodległości do uchwalenia pierwszej ustawy zasadniczej miał miejsce skomplikowany proces tworzenia systemu politycznego. Przesądziły o tym okoliczności wewnętrzne, jak również precedens prawno-polityczny, rewolucja z 1905 i 1917 r. oraz wielka wojna. Powyższe wydarzenia rzutowały na budowanie programów i instytucji państwowych. Wszakże stanowiły podstawę dla kształtowania się nowych form aktywności politycznej dla nowo formujących się komórek organizacyjnych rządu oraz stanowiącą podstawą do ich praw i rewindykacji do własnej egzystencji. W obliczu powyższego precedensu dały one podwaliny do tworzenia suwerennego państwa litewskiego. W następstwie tego Litwa przeszła do uchwalenia pierwszej stałej ustawy zasadniczej przez trzy etapy uzyskania suwerenności:

- 1) tworzenie koncepcji niezależności i dążenie do zapewnienia sobie bezpieczeństwa niepodległego bytu na scenie międzynarodowej²⁶²;
- 2) próba zaimplementowania modelu systemu władzy sowieckiej;
- 3) ukonstytuowanie państwowości bazującej na deklaracji niepodległości.

Etap pierwszy – tworzenie koncepcji niezależności i dążenie do zapewnienia sobie bezpieczeństwa niepodległego bytu na scenie międzynarodowej.

²⁶¹Początki prawa do samostanowienia narodów sięgają prądów umysłowych końca I wojny światowej. Samostanowienie narodów jako zasadę polityczną, przyznającą wszystkim narodom prawo do tworzenia i posiadania własnej państwowości, sformułował m.in. Włodzimierz Lenin. Przejawiała się ona na przykład w deklaracji prezydenta USA Woodrowa Wilsona przyznającej m.in. Polakom prawo do posiadania państwa. Samostanowienie narodów jest jedynym prawem człowieka o charakterze zbiorowym traktowanym jako warunek korzystania z innych praw człowieka tej generacji (3 generacji praw człowieka). Przyjmuje się, że samostanowienie narodów może być realizowane tylko przez ludność zamieszkującą określony obszar i dominującą na nim.

²⁶² A. Kasekamp, *Historia państw...*, *op.cit.*, s. 123.

Momentem kluczowym kształtowania się czynników działających na rzecz autonomii i niezależności było uwłaszczanie chłopów na Litwie²⁶³. Społeczność wiejska w dużej mierze wywodziła się z narodów tytularnych tych terytoriów. Była przywiązana do własnych zwyczajów, posługiwała się językiem regionalnym (narodowym), w życiu codziennym kultywowała język, tradycję i kulturę narodową. Osobnym procesem była jej migracja ze wsi do miast, gdzie szybko wykształcała świadomość i tożsamość narodową, sprzyjając powstaniu litewskiego ruchu narodowego na przełomie XIX i XX w. Wykorzystała to formująca się wówczas grupa społeczna – inteligencja narodowa²⁶⁴. Powstały różnego typu samoorganizacje społeczeństwa litewskiego. Działalność tych inicjatyw społecznych ukierunkowana była szczególnie na zwalczanie wpływów niemieckiej kultury²⁶⁵. Z biegiem lat powstały hasła polityczne.

Jako czynnik wpływający na nasilenie dążeń niepodległościowych można wskazać rewolucję z 1905 r. Zauważalne były tendencje do autonomizacji państwa. Po 1905 r. kolejną falą wzmożonej aktywności na rzecz uzyskania niepodległości był czas po wielkiej

²⁶³ W. Mościcki, J. Cynarski, *Historia najnowsza. Wiek XX*, Warszawa, bez roku wydania, s. 666.

²⁶⁴ Należy zaznaczyć, że gdy kształtował się gwałtowny w XIX w. ruch narodowy, który nie mógł pozostać bez oddziaływania na autochtoniczną ludność litewską, bytującą na terenach kowieńskich oraz na terenie księstwa żmudzkiego, rozpoczął się stopniowy proces formowania się litewskiej samowiedzy narodowej. Z tych względów narodziny litewskiej inteligencji narodowej, przyszłych działaczy społeczno-politycznych, członków gremium – Litewskiej Rady Państwowej – miały miejsce w okresie przemieszczania się do miast ludności chłopskiej, która rozszerzała poczucie świadomości i tożsamości narodowej. Typologię ruchów narodowych ze względu na społeczne pochodzenie inteligencji przeprowadził M. Honoch, wyznaczając – skądinąd oczywisty – fakt, że w przypadku Litwy „większość patriotycznej inteligencji litewskiej pochodziła ze wsi”. M. Honoch, *Małe Narody Europy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2003, (dodruk 2008), s. 86; Zob. D. Staliūnas, *Nacjonalizm litewski przed pierwszą wojną światową – aspiracje polityczne i granice wyobrazonej Litwy*, w: Imperia, narody i społeczeństwa Europy Wschodniej i Środkowej na progu pierwszej wojny światowej, red. A. Nowak, Warszawa 2016, s. 265-266; J. Grinbergs, A.L. Prams, *Latvia 1918-1940*, London 1952, s. 5.

K. Buchowski, *Dyktatura parlamentarna...*, *op.cit.*, s. 25.

²⁶⁵ Jacek Zieliński w swych analizach nad ustrojem państw bałtyckich podkreśla, że w 1880 r. język niemiecki był językiem urzędowym na peryferiach bałtyckiego cesarstwa, szczególnie na terytorium litewsko-żmudzki – region etnograficzny współczesnej Litwy. Zob. P. Kierończyk, *Wstęp, Konstytucja Łotwy*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001, s. 7; Na Litwie antagonizm ludności kierowany były także w stosunku do Polaków. Widoczne było to m.in. w okresie pobudzenia litewskiego nacjonalizmu za czasów Basanavičiusa, który współcześnie jest określane mianem ojca litewskiego odrodzenia narodowego. W 1883 r., będąc redaktorem naczelnym gazety nacjonalistycznej wydawanej przez stowarzyszenie miłośników Litwy „Aušra”, w jej treści i narracjach nawoływał do skonfrontowania tradycyjnie ze sobą powiązanych koncepcji litewkości i polskości, manifestując wielką potrzebę całkowitego odseparowania obu społeczności od jakichkolwiek dotychczas związków (z Polską). Z tych względów pierwsze litewskie organizacje polityczne w swoim programie politycznym niejednokrotnie prezentowały poglądy Basanavičiusa na kwestie nacjonalizmu politycznego, wskazując, że: interesy nowej Litwy jako państwa narodowego nie mają nic wspólnego z projektami polskiej polityki zagranicznej wobec Litwy. Z tych względów na ruchy nacjonalistyczne i ewolucję ustroju politycznego Litwy istotny wpływ miała gazeta „Aušra” redagowana przez Basanavičiusa. Problem ten porusza W. Wielochorski, *Litwa Etnograficzna*, Wilno 1928, s. 143-147; P. Łossowski, *Po tej i tamtej...*, *op.cit.*, s. 19-34; P. Kierończyk, *Antanas Smetona i jego czasy*, „Disputatio. Reżimy”, 2009, t. VIII, s.103-104; https://lt.wikipedia.org/wiki/Antanas_Smetona [dostęp: 27.03.2020.]; W. Mościcki, J. Cynarski, *Historia najnowsza...*, *op.cit.*, s. 503; Zob. Tenże, *Polska-Litwa. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1991, s. 7-11; tenże, *Litwa*, Warszawa 2001, s. 20-25.

wojnie. Strategię działania dyktował układ geopolityczny. Wybór gwaranta niepodległości był działaniem czysto pragmatycznym, kwestie ideologiczne nie były brane pod uwagę. Istotnym był interes narodowy. Głównym dążeniem w tym czasie było uzyskanie autonomii. By móc ją osiągnąć, potrzeba było zbudować silny sojusz²⁶⁶.

W 1917 r. sytuacja geopolityczna we Wschodniej Europie uległa zmianie. Doszło do rewolucji październikowej, której cele stały w sprzeczności z dążeniami niepodległościowymi Litwy. W związku z zaistniałą sytuacją Litwini skorzystali z pomocy niemieckiego protektora, który postrzegał Litwę wraz z Wileńszczyzną jako potencjalną nową kolonię niemiecką. Ustrojem politycznym nowo powstałej kolonii miała być monarchia konstytucyjna z księciem von Urach Wirtemberskim na czele²⁶⁷.

W połowie września 1917 r. (18 IX 1917) zorganizowano w Wilnie zjazd proniemieckich przedstawicieli Litwinów, którzy na mocy dyrektywy księcia Isenburg-Birstein mieli podjąć decyzję o utworzeniu niepodległego państwa²⁶⁸. Podczas zjazdu powołano do życia Litewską Radę Narodową, której przewodniczyć miał Antanas Smetona²⁶⁹. Jednym z pierwszych postulatów Rady było zawarcie wiecznego przymierza z

²⁶⁶ P. Łossowski, *Po tej..., op.cit.*, s. 84-85.

²⁶⁷ Koncepcja sprowadzała się do utworzenia państwa buforowego, oddzielającego Niemcy od Rosji (powiaty Dorpot, Werro, Fellin, Parnawa oraz Ozylia). Wydzielono Narwę. Praktycznie całe terytorium etniczne znalazło się w granicach jednej guberni. Należy także zauważyć, iż podobną wizję miały mocarstwa Ententy, które chciały nakłonić Litwę, aby znalazła się w koalicji państw *cordon sanitaire* uznawanych za główne państwo buforowe (w tym również Polska z innymi krajami bałtyckimi), odgradzając Zachód od potencjalnego agresora militarnego państwa Związku Radzieckiego – niebezpiecznego ideologicznie. Problem ten R. Žepkaite, *Konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos paastrejimas 1927 r. ir Tarybu Sajungos Pozicija*, 1972., s. 90.

²⁶⁸ 8 września 1917 r. tuż przed rozwiązaniem Komitetu Pomocy przez niemieckie władze okupacyjne Ober – Ostu Franz Joseph Isenburg-Birstein polecił aktywnemu działaczowi w sprawach odrodzenia państwa litewskiego Jonasowi Basanawiciusowi zorganizować pierwszą konferencję litewską w Wilnie, w jej skład weszło 222 członków. Podczas konferencji 18-22 września 1917 r. utworzono instytucję zwaną Landesratem (Rada Litwy), której tajną intencją było przywrócenie niepodległości Litwy. W jej gremiach dominowali działacze prawicowego skrzydła – Związek Litewskich Narodowców. Problem ten porusza T. Zubiński, *Ciche kraje*, Rzeszów 2006, s.7; K. Buchowski, *Panowie i Żmogusy. Stosunki polsko-litewskie w międzywojennych karykaturach*, Białystok 2004, s. 38-39; P. Kierończyk, *Antanas Smetona..., op.cit.*, s. 107.

²⁶⁹ Jednak na początku swojej działalności Rada nie miała realnej władzy państwowej. W początkowej fazie swojego funkcjonowania był to organ doradczy administracji obrony narodowej i spraw politycznych Litwy. Nie zważając na słowa prof. Alberta de Lapradelle, który w swej opinii uznał Litewską Radę Krajową „seule representation autorisee du peuple lithuanien”, tymczasem zorganizowana konferencja *de facto* nie została utworzona z wyborów autonomicznych całego społeczeństwa, zasiedlonego na ziemiach litewskich, a jej uczestników desygnowały niemieckie władze okupacyjne, całkowicie nie uwzględniając, co ważniejsze, reprezentantów społeczności polskiej, żydowskiej oraz rosyjskiej. Oznacza to, że była to instytucja wykonawcza niemieckich władz okupacyjnych Ober-Ostu powołana do życia dla zrealizowania planów niemieckich bez podstaw prawnych do przemawiania w imieniu ludności litewskiej. Problem ten porusza M. Mackiewicz, *Rola Oberbefehlshaber Ost w kształtowaniu litewskich struktur państwowych (1915-1918)*, Wrocław 2012, s. 130.

Rzeszą, które ze względu na ówczesną sytuację geopolityczną nie zostało zaakceptowane przez Niemców²⁷⁰.

Pomimo pierwszej porażki 16 lutego 1918 r. Rada przyjęła tzw. drugą proklamacją niepodległości zaakceptowaną przez kanclerza Rzeszy 28 marca 1918 r.²⁷¹. Zmieniająca się w szybkim tempie linia frontów nie gwarantowała niezmienności układów politycznych²⁷². Stabilności nie przyniósł również traktat brzeski z 3 marca 1918 r.²⁷³, mimo iż Rosja zrzekła się w nim roszczeń terytorialnych m.in. w stosunku do Litwy. Poskutkowało to osłabnięciem litewskich działaczy probolszewickich, jednak nie wpłynęło w żaden sposób na zagrożenie płynące ze strony Niemiec. Posiłkując się wypracowanym porozumieniem, Litewska Rada Narodowa przystąpiła do pracy nad projektem ustawy zasadniczej, w efekcie czego 2 listopada 1918 r. przyjęto tymczasową konstytucję Litwy. Dokument ten określał strukturę nowo powołanych władz litewskich²⁷⁴. Rada wystąpiła w charakterze organu ustawodawczego, zaś prezydium pełniło rolę kolegiatnej głowy państwa. Do głównych zadań władzy wykonawczej należało m.in. powołanie Prezesa Rady Ministrów, akceptacja zaproponowanego przez premiera składu rządu, a także desygnowanie przedstawicieli dyplomatycznych oraz głównodowodzącego litewskich sił zbrojnych.

Rada z mocy prawa miała wyłączną kompetencję powoływania i odwoływania rządu. Przewidywano zorganizowanie i przeprowadzenie pierwszych demokratycznych wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Przyjęto formalnoprawne podwaliny ustrojowe dla nowego państwa, jednak ich charakter był prowizoryczny. Poprawki naniesiono kilka miesięcy później, uchwalając ich nowelizację pod koniec stycznia 1919 r. Restrykcyjność procedur w zakresie procedowania przez prezydium została ograniczona. W okresie międzysesyjnym Rady umożliwiono rządowi wydawanie dekretów. Nowelizacje z 24 stycznia 1919 r. pozostawały w mocy prawnej do 4 kwietnia, wtedy uchwalona została druga prowizoryczna konstytucja. Na mocy nowego dokumentu prezydium zostało wcielone do Rady, stając się jej wewnętrznym organem. Utworzono urząd prezydenta,

²⁷⁰ Deklaracja budziła zaniepokojenie także polskiej większości w Wilnie. Zob. J. Korzeń, *Dramat narodów bałtyckich*, Warszawa 1987, s. 20.

²⁷¹ W. Mościcki, J. Cynarski, *Historia najnowsza...*, *op.cit.*, s. 502.

²⁷² Słabnąca potęga Niemiec na frontach I wojny światowej i wycofanie się Rosji z działań wojennych.

²⁷³ Traktat brzeski – Rosja sowiecka zawarła porozumienie pokojowe z centralnymi państwami: Niemcy i Austro-Węgry oraz ich sojusznikami – Turcja i Bułgaria podpisane 3 marca 1918 r. w Brześciu Litovsko. Inicjatorem traktatu pokojowego był rząd radziecko-rosyjski, który potrzebował powiewu inspiracji dla swojego reżimu po październikowym zamachu stanu, na który nie zaproszono delegacji Rady Litewskiej. M. Kondratas, *Lietuvių tautos ir valstybės istorija*, Wilno 1994, s. 178.

²⁷⁴ L. Mažylis rado *Vasario 16-osios Aktą (papildyta)*, „Vdu.lt.” <https://www.vdu.lt/lt/l-mazyllis-rado-vasario-16-osios-akta-papildyta/> [dostęp: 08.01.2020].

któremu powierzono prawo wydawania dekretów oraz uprawnienia związane z prowadzeniem działalności rządu. Prezydent był wybierany przez Radę, długość jego kadencji nie została określona. Pierwszą osobą powołaną na to stanowisko był Antanas Smetona²⁷⁵.

Dogodne okoliczności umożliwiły powołanie pierwszego Rządu Republiki Litewskiej, na czele którego stanął Augustinas Voldemaras wywodzący się z tego samego ruchu narodowego co urzędujący prezydent. Urząd został utworzony 11 listopada 1918 r.²⁷⁶.

Etap drugi – próba zaimplementowania modelu systemu władzy sowieckiej.

Porozumienie wypracowane 3 marca 1918 r. w Brześciu nie przetrwało długo. Zostało wypowiedziane przez sowiecką Rosję pod koniec 1918 r. Celem Armii Czerwonej było rozpropagowanie rewolucji w państwach Europy Zachodniej²⁷⁷. Państwa bałtyckie jako pierwsze doświadczyły sowieckiej inwazji. W grudniu na Litwie został utworzony rząd tymczasowy, któremu przewodniczył prosowiecki Vincas Mickevicius-Kapsukas. Rząd ten po inwazji na Wilno otrzymał promesę, iż będzie on sprawował władzę w nowo utworzonej Republice Litewsko-Białoruskiej. Choć 27 lutego 1919 r. utworzono Radę Komisarzy Ludowych Litewsko-Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, dotychczasowe struktury niepodległej Litwy funkcjonowały, sprawując władzę z Kowna. W tym okresie na Litwie panowała dwuwładza²⁷⁸.

Etap trzeci – ukonstytuowanie państwowości bazującej na deklaracji niepodległości.

Zamieszanie na wschodzie Europy spowodowane inwazją Armii Czerwonej nie wspierało prawidłowego funkcjonowania systemu utworzonego za pomocą prowizorycznych konstytucji. Stabilizację przyniosło ogłoszenie neutralności wobec wojny polsko-bolszewickiej. Podpisane zostały wówczas pakt o nieagresji pomiędzy Rosją a państwami bałtyckimi, w tym z Litwą 12 lipca 1920 r.²⁷⁹. Traktat ten respektował niepodległość Litwy, a także potwierdzał, iż Rosja rezygnuje z rewindykacji terytorialnej oraz praw wobec mniejszości zamieszkującej Litwę. Gwarancje udzielone przez Rosję dały impuls

²⁷⁵ G. Flanz, *Constitutions of the countries of the world. Lithuania*, New York 1992 s. 2-4; P. Kierończyk, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 108.

²⁷⁶ Z. Kiaupa, *Litwa w dwudziestym wieku. Republika Litewska w latach 1918-1940*, <https://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-10.pdf> [dostęp: 22.10.2020].

²⁷⁷ A. Kasekamp, *Historia...*, *op.cit.*, s. 103; H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 167-172.

²⁷⁸ J. Zieliński, *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Łotwie i w Estonii*, Warszawa 2004 s. 21.

²⁷⁹ 12 lipca 1920 r. został podpisany litewsko-sowiecki pakt o nieagresji. Moskwa uznała Litwę *de jure* wraz z jej historyczną stolicą Wielkiego Księstwa Litewskiego – Wilnem. Kreml zobowiązał się do respektowania jej pozycji jako bezstronnego obserwatora w wojnie polsko-bolszewickiej. Oprócz stosunków między stronami owego paktu regulował kwestię wschodniej granicy Litwy. *Lietuvos taikos sutartis su Rusija 1920 m. liepos mėn. 12 d.* „Lietuvos Žinios”, 1990 s. 4-7.

do wyłonienia konstytuanty w demokratycznym państwie. Rywalizacja wyborcza odbywała się w warunkach stanu nadzwyczajnego wprowadzonego na Litwie w lutym 1919 r.²⁸⁰. W strukturze programowej przeważały partie chrześcijańskie. Motywem przewodnim ówczesnych wyborów były hasła związane z przeprowadzeniem reformy rolnej²⁸¹. Struktura konstytuanty miała bezpośrednie przełożenie na ostateczny efekt przyjętych w konstytucjach prowizorycznych, a finalnie w konstytucji stałej, rozwiązań ustrojowych.

Na Litwie wybory do Sejmu Ustawodawczego odbyły się 14-16 kwietnia 1920 r.²⁸². Frekwencja wyborcza wyniosła 90%. W skład ciała ustawodawczego weszło 112 posłów: 59 stanowili chrześcijańscy demokraci, 29 – przedstawiciele bloku chłopów-ludowców, 13 – członkowie socjaldemokratów, 1 – związek ludzi pracy. Natomiast mniejszości narodowe zdobyły 10 mandatów – 6 Żydów, 3 Polaków oraz 1 Niemiec. Ugrupowanie prezydenta Smetony odniosło totalną porażkę, nie uzyskując ani jednego mandatu²⁸³. Układ sił²⁸⁴ w parlamencie wyglądał następująco: Partia Chrześcijańsko-

²⁸⁰ Wiosną 1920 r. w miarę stabilna sytuacja polityczna Litwy umożliwiła przeprowadzenie wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Siły militarne zostały wycofane z terytorium państwa. Armia Czerwona została wyparta przez polskie siły militarne na obszary wschodniej części Białorusi. Tymczasem litewskie siły zbrojne definitywnie uporały się z tzw. bermondczykami. Była to rosyjska Armia Ochotnicza wywodząca się z proniemieckich szeregów powstałych w wyniku kapitulacji Niemiec. W połowie lipca 1919 r. część wojsk niemieckich weszła w szeregi Bermondta, pod dowództwem płk. P.R. Bermondta-Awałowa próbowała 26 lipca 1919 r. podbić południowe tereny Litwy. Początkowym celem pułkownika było utworzenie na terytorium Łotwy Księstwa Bałtyckiego, gdzie rosyjscy ochotnicy mieli uzyskać nadziały ziemskie. Jednakże na początku października 1919 r. zorganizowano opór przeciwko oddziałom płk. P. R. Bermondta-Awałowa przez jednostki wojskowe Łotwy i Estonii wspomagane przez okręty mocarstw Ententy, w rezultacie czego doprowadziły oddziały płk. Bermondta-Awałowa do wycofania się poprzez Litwę do Prus Wschodnich, gdzie zostały aresztowane i wywiezione przez niemieckie służby wojskowe. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, T. III (Beketeriai-Chakasai), Wilno 2003, s. 102; V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918-1920*, Wilno 2004, s. 261; A. Skrzypek, *Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918-1939*, Gdańsk 1997, s. 17-24; P. Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918-1939*, Warszawa 1990, s. 8-9; J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 283; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945, Tom drugi 1919-1939*, Warszawa 1990, s. 187-196.

²⁸¹ W myśl ustawy o reformie rolnej zgłoszonej przez chadecję, a później propagowanej w czasie kampanii przez centrolewicowy sojusz socjaldemokratów i ludowców skonfiskowano ponad 1 mln hektarów ziemi ornej i lasów od polskiego ziemiaństwa. Ostatecznie została uchwalona przez nowo wybrany sejm 4 maja 1921 r. Przyjęcie reformy rolnej miało dla Pierwszej Republiki Litewskiej wielorakie znaczenie. Miało ona rozładować napięcia obywatelskie i zaspokoić głód ziemi, odczuwany na obszarach wiejskich, należy zauważyć, że 40 % ziemi znajdowało się w posiadaniu dworów. Steigiamojo Seimi Darbai – Stenogramy Sejmu Ustawodawczego Litwy, posiedzenie 89., 4 maja 1921 r.

²⁸² Wybory odbyły się na podstawie stosunkowo demokratycznej ordynacji. Zob. B. Paszkiewicz, *Pod znakiem ...op.cit.*, s. 178-179.

²⁸³ Wkrótce po uchwaleniu kolejnej konstytucji prowizorycznej 10 czerwca 1920 r. powołano gabinet koalicyjny ludowcy Kazysa Griniusa. W ten sposób Smetona stracił urząd prezydenta. Stanowisko to objął przewodniczący Sejmu Ustawodawczego Aleksandras Stulginskis. T. Zubiński, *Ciche...*, *op.cit.*, s. 33-34; P. Kierończyk, *System konstytucyjny...*, *op.cit.*, s. 37.

²⁸⁴ Układ sił politycznych – w tradycyjnej koncepcji w dawnych i współczesnych krajach starego kontynentu tworzą w głównej mierze ugrupowania i partie polityczne. Ugrupowań politycznych jest cały szereg, należy je klasyfikować na wiele wariantów. Wszystkie warianty klasyfikowania partii są dyskusyjne, gdyż brak

Demokratyczna tworzyła prawicową koalicję rządową z jej satelickimi ugrupowaniami: Związek Rolników oraz Związek Ludzi Pracy uformowały tzw. Blok Chrześcijańsko-Demokratyczny posiadający bezwzględną większość głosów w Sejmie²⁸⁵. Centrum tworzyły Partia Litewski Związek Chłopski oraz Litewska Partia Socjalistów Ludowców Demokratów. Natomiast najsłabszym ugrupowaniem w podziale litewskiej sceny politycznej było skrzydło lewicowe: Partia Socjaldemokratów²⁸⁶.

Konstytucja litewska z 1 sierpnia 1922 r. nadała parlamentowi pozycję nadrzędną w systemie politycznym²⁸⁷. Władza państwowa należała do Sejmu, rządu oraz sądów, odwołując się do klasycznego trójpodziału władzy. Władzę ustawodawczą sprawował parlament w 78-osobowym składzie wybieranym w wyborach pięcioprzymiotnikowych na 3-letnią kadencję. W skład rządu wchodził prezydent wraz z Radą Ministrów. Kadencja prezydenta wynosiła również 3 lata, a na urząd ten kandydat był powoływany przez parlament, był on również przed nim odpowiedzialny. Przyjęta została zasada dwukadencyjności. Prezydent mógł zostać odwołany przez parlament przez 2/3 wszystkich deputowanych, jednak konstytucja nie wskazywała wprost, w jakich okolicznościach mogło dojść do wdrożenia powyższej procedury²⁸⁸. Po dymisji bądź śmierci prezydenta parlament powoływał nowego kandydata, jednak na okres nie dłuższy niż do końca aktualnie przerwanej kadencji. W przypadku czasowej niedyspozycji spowodowanej m.in. chorobą obowiązki prezydenta przejmował przewodniczący sejmu. Prerogatywy prezydenta nadawały mu możliwość zastosowania *veta* zawieszającego wobec propozycji aktów prawnych uchwalonych przez Sejm oraz możliwość rozwiązania tegoż organu. W przypadku tego drugiego koniecznym było rozpisanie nowych wyborów na urząd prezydenta²⁸⁹.

Równocześnie ustawa upoważniała prezydenta do wydawania dekretów, jednak dla ich ważności wymagała kontrasygnaty, tj. zatwierdzenia przez premiera bądź odpowiedniego ministra. Prezydent był upoważniony do przewodzenia posiedzeniom Rady Ministrów. Ponadto sprawował klasyczne funkcje głowy państwa. Sprawował najwyższe zwierzchnictwo nad wojskiem litewskim, desygnował naczelnego wodza (na wniosek Rady Ministrów), przyjmował listy uwierzytelniające oraz mianował i odwoływał

pewności, że jakieś ugrupowania określające się jako skrajnie odmienne znajdują się w tej samej kategorii. Dlatego klasycznym podziałem jest podział na lewicę i prawicę.

²⁸⁵ Do priorytetowych zadań Sejmu Ustawodawczego należało uchwalenie skrajnej reformy rolnej oraz przyjęcie pełnej (stałej) ustawy zasadniczej. P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, *op.cit.*, s. 31-40.

²⁸⁶ P. Łossowski, *Litwa – Historia...*, *op.cit.*, s. 83; J. Zieliński, *Instytucjonalizacja...*, *op.cit.* s. 23.

²⁸⁷ Klasyczna, czy też typowa wersja dla systemu parlamentarnego.

²⁸⁸ Dla odwołania gabinetu konieczna była zwykła większość składu parlamentu.

²⁸⁹ P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, *op.cit.*, s. 46.

przedstawicieli dyplomatycznych, jak również stosował prawo łaski. Był uprawniony do korzystania z przywilejów i immunitetów. Wyłącznym organem konstytucyjnym upoważnionym do wszczęcia przeciwko niemu sprawy karnej o popełnione przestępstwo służbowe bądź zdradę stanu był Sejm. Postanowienie tego rodzaju wymagało poparcia absolutnej większości członków Sejmu, a proces prowadzony był przed Sądem Najwyższym.

W zakresie kompetencji głowy państwa główne elementy tego systemu to:

- reprezentowanie Republiki Litewskiej w myśl paragrafu 46 Konstytucji;
- ogłaszanie ustaw (w przypadku występowania wątpliwości prezydenta co do słuszności wprowadzonych w ustawie rozwiązań lub jej zgodności z ustawą zasadniczą – prezydent posiadał prawo weta zawieszającego) – paragraf 50 Konstytucji;
- zgodnie z paragrafem 46 Konstytucji prezydent dysponował również prawem czynnego i biernego przyjmowania i delegowania przedstawicieli dyplomatycznych²⁹⁰.

Prezydent Republiki Litewskiej na podstawie paragrafu 42 Konstytucji posiadał ponadto inne prerogatywy twórcze, do których należało m.in.:

- powołanie i odwołanie Kontrolera Państwowego i niektórych funkcjonariuszy publicznych;
- na wypadek konfliktu zbrojnego, na wniosek rady ministrów, pełnił funkcję Naczelnego dowódcy sił zbrojnych – paragraf 53 Konstytucji;
- mimo, iż głowa państwa była najwyższym dowódcą litewskich sił zbrojnych, jednocześnie została pozbawiona na mocy zapisów uprzedniej Konstytucji prerogatywy do desygnowania Naczelnego dowódcy sił zbrojnych, w związku z czym dowództwo to miało wyźwięk symboliczny;
- w myśl paragrafu 47 i 57 Konstytucji prezydent desygnował prezesa Rady Ministrów i dokonywał aktu powołania pozostałych członków gabinetu. Na podstawie tego samego paragrafu 47 Konstytucji dysponował co do zasady, prawem przyjmowania dymisji całej Rady Ministrów, jak również odwoływania konkretnego ministra, któremu Parlament wyraził wotum nieufności;

²⁹⁰ M. Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Wilno 1990, s. 57.

- paragraf 54 ustawy zasadniczej przewidywał również możliwość utworzenia organu pokrewnego do polskiej Rady Gabinetowej – głowa państwa posiadała co do zasady prawo kierowania lub brania aktywnego udział w obradach Rady; prezydent miał także prawo wystąpić z żądaniem o sprawozdanie z wykonania planu działalności całego gabinetu ministrów, jak i poszczególnych jego członków;
- zgodnie z paragrafem 52 Konstytucji prezydent miał prawo do rozwiązania Parlamentu bez podania powodów, aczkolwiek ograniczeniu uległa istotna klauzula, że nowo wyłoniony w wyborach bezpośrednich organ ustawodawczy przeprowadzi wtórny wybór głowy państwa;
- prezydent posiadał też tradycyjną kompetencję konstytucyjną – prawo łaski – wskazane w paragrafie 51 Konstytucji²⁹¹.

Szerokie uprawnienia Sejmu określał art. 22-39 konstytucji. Na mocy tegoż artykułu Sejm I Republiki Litewskiej został wyposażony w następujące prerogatywy:

- funkcję ustrojodawczą, ustawodawczą;
- realizował zadania związane z procedurą sprawowania kontroli na instytucją prezydencką oraz Radą Ministrów;
- wybierał prezydenta;
- zarządza wybory do rad samorządowych;
- uchwalał budżet państwa oraz sprawował kontrolę nad jego wykonaniem;
- ratyfikował i wypowiadał umowy międzynarodowe Republiki Litewskiej, rozpatrywał inne problemy polityki zagranicznej;
- wypowiadał wojnę i zawierał pokój oraz zatwierdzał i znosił stany nadzwyczajne²⁹².

Kwestie związane z demokracją bezpośrednią oraz zakresem praw i wolności obywatelskich zostały potraktowane pobieżnie. W katalogu form demokracji bezpośredniej wyszczególniono jedynie głosowania ludowe oraz inicjatywę ludową. Formy te zasadniczo odnosiły się jedynie do procedur zmiany konstytucji²⁹³. W rzeczywistości uprawnienia ustrojodawcze należały do Sejmu, a co za tym idzie tylko on korzystał z prawa uchwalania

²⁹¹ M. Malužinas, *Ewolucja pozycji ustrojowej prezydenta w konstytucjach Litwy w okresie międzywojennym*, „Przegląd Sejmowy”, nr 2, 2021, s. 45.

²⁹² K. Prokop, *Konstytucyjny system organów państwowych Republiki Litewskiej w pierwszych latach niepodległości (1918–1926)*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, Tom VIII, 2009, s. 99-100.

²⁹³ Z prawa zainicjowania zmian konstytucji korzystał także parlament i władza wykonawcza.

nowelizacji. W tej sytuacji referendum występowało jedynie w charakterze referendum *veto*.

Należy poświęcić uwagę kwestiom wolności obywatelskich. Podobnie jak w innych krajach regionu, tak i na Litwie hasła rewolucji socjalistycznej miały swoich zwolenników. Społeczeństwo opierało się głównie na warstwie chłopskiej i tworzącym się mieszczaństwie. Warstwa inteligencka była najmniej liczną²⁹⁴. Stawiało to przed ówczesną władzą wyzwania dla przedstawienia atrakcyjnej alternatywy zwolennikom Rosji sowieckiej, tak by ugruntować słabą wówczas niepodległość. Aby sprostać temu zadaniu konstytucja została wzbogacona o kilka rozdziałów odnoszących się do praw obywatelskich. Zbudowano je na zasadzie kryterium przedmiotowego, tj. ich tytuły nawiązywały to najważniejszych zagadnień z życia społeczno-politycznego²⁹⁵. Mniejszości narodowe zyskały prawa socjalne²⁹⁶. W ich zakres weszły takie uprawnienia jak możliwość zarządzania dobrami kultury narodowej, jedynie w granicach ustawowych. Dawało to prawo do nakładania na członków wspólnoty podatków, a także możliwość ubiegania się o dotacje od członków wspólnoty, w sytuacji gdy instytucje państwowe i samorządowe do tego dedykowane ich nie zaspokajały (zapisy te zostały zawarte w rozdziale VII konstytucji – Prawa mniejszości narodowych).

Uchwalenie właściwej konstytucji może zostać uznane za ukończenie procesu tworzenia ram prawnoustrojowych niepodległej Litwy. Choć opowiadano się w niej za przyjęciem formy demokracji parlamentarnej, rzeczywistość pokazywała na pewne uchybienia. Należy jednak wskazać, iż dążenie do uzyskania niepodległości nie opierało się na z góry precyzyjnie przygotowanym planie działania. W dużej mierze znaczącą rolę odgrywała tu przypadkowość splotu różnego rodzaju sprzyjających wydarzeń.

Dążenie narodowościowe Litwy były traktowane w Europie przedmiotowo. Brak było odpowiednio przygotowanych kadr oraz samo społeczeństwo nie było gotowe na precyzyjne wdrożenie rozwiązań niepodległościowych. Przyjęte rozwiązania ustrojowe

²⁹⁴ W. Mościcki, J. Cynarski, *Historia najnowsza...*, *op.cit.*, s. 666; P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, *op.cit.*, s. 45; J. Zieliński, *Instytucjonalizacja...*, *op.cit.*, s. 27.

²⁹⁵ W efekcie w rozdziale „Obywatele Litwy i ich prawa” ograniczono się do praw politycznych. Podstawowe przepisy, m.in. natury ekonomicznej i socjalnej, sklasyfikowano w oddzielnych rozdziałach: „Potrzeby oświaty” – rozdział IX oraz „Ubezpieczenie społeczne” – rozdział XIII, jak również znalazły się przepisy o obowiązku nauczania religii w szkołach – na podstawie wymogów związków religijnych, zabezpieczeniu emerytalnym pracowników, systemie ochrony bezrobotnych, ustawowej ochronie zdrowia i moralności społecznej. Rodzinom żołnierzy zapewniono opiekę i pomoc państwa – rozdział VIII o obronie Republiki Litewskiej.

²⁹⁶ Ponadto mniejszości narodowe mogły tworzyć własne partie polityczne, m.in. Polacy, Żydzi, Niemcy, Rosjanie. Drobne ugrupowania o charakterze etnicznym posiadające swoją reprezentację w Sejmie pozostawały na marginesie życia politycznego i rzadko brały udział w formowaniu rządów.

oparte były w dużej mierze na wzorcach zachodnich. Efektem tych działań było znaczne podobieństwo, a niekiedy kalka ustaw zasadniczych tychże państw, np. w zakresie określenia pozycji prawnoustrojowej prezydenta. Dochodziło jednak również do prób wzbogacenia przyjętych rozwiązań ustrojowych. Dużą rolę odegrała tu tworząca się warstwa inteligencka oraz mieszczaństwo wspierane przez warstwę chłopską zorientowaną narodowo. Modyfikacje te dały nową jakość przyjętych ustaw zasadniczych, wyprzedzając tym samym państwa zachodnie w sferze demokratyzacji charakterystycznej dla okresu międzywojennego²⁹⁷.

Niewątpliwy wpływ na proces narodotwórczy miała wówczas atmosfera ruchu rewolucyjnego, która napłynęła do Europy ze strony sowieckiej Rosji²⁹⁸. Hasła demokratyczne stanowiły przeciwwagę dla coraz częściej słyszanych haseł socjalistycznych. Wpływy rewolucyjne były motorem dla radykalnych rozwiązań zawartych w ustawie zasadniczej oraz impulsem dla reform społecznych i rolnych deklarowanych wówczas przez rząd. Działania te można odszukać w katalogu praw obywatelskich oraz rozdziałach konstytucji dotyczących spraw związanych z oświatą oraz ubezpieczeniami społecznymi i rolnymi. Stabilizacja polityczna, jaką wówczas osiągnięto, miała swoje przełożenie na kolejne lata funkcjonowania niepodległego państwa. Przyjęte rozwiązania zawarte w ustawie zasadniczej pokazały również, w jakim stopniu ugrupowania polityczne były gotowe do wdrażania i realizacji przyjętych mechanizmów funkcjonowania państwa.

3.2. Tworzenie systemu rządów parlamentarnych

Sytuacja polityczna na wschodzie Europy wpłynęła na poziom stabilizacji politycznej na Litwie. Koniecznym było wprowadzenie stanu nadzwyczajnego²⁹⁹, jednak sytuacja ta trwała nieuzasadnienie długo. Pomimo wyparcia Armii Czerwonej Rosja sowiecka była nieustannie postrzegana jako potencjalne zagrożenie dla stabilności państwa³⁰⁰. Poczucie zagrożenia ze strony wschodniego sąsiada było powodem do utrzymania stanu nadzwyczajnego na Litwie. Równie istotnym było wzmocnienie sił policji politycznej. Zagrożenie ponowną inwazją ze wschodu był argumentem dla tworzenia i utrzymywania organizacji paramilitarnych. Wzmocnienie wewnętrznych służb

²⁹⁷ W. Mościcki, J. Cynarski, *Historia najnowsza...*, *op.cit.*, s. 667; J. Zieliński, *Instytucjonalizacja...*, *op.cit.*, s. 28.

²⁹⁸ P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, *op.cit.*, s. 14.

²⁹⁹ W państwie litewskim obowiązywał do września 1922 r., J. Zieliński, *Instytucjonalizacja...*, *op.cit.*, s. 29.

³⁰⁰ W wielu sytuacjach obawy nie były racjonalnie uzasadnione.

specjalnych jednoczyło partie prawicowe i nacjonalistyczne. Utrzymywanie stanu nadzwyczajnego miało na celu sprawowanie kontroli nad ugrupowaniami komunistycznymi, wspierało również administrację cywilną i wojskową³⁰¹. Zastosowane obostrzenia negatywnie wpływały na swobodę funkcjonowania poszczególnych instytucji państwowych, m.in. parlamentu. Część zastosowanych ograniczeń była silnie skorelowana z kondycją finansową i ekonomiczną Litwy w latach 20. i 30. XX w.

Niezwykle utrudniona była debata ogólnospołeczna, w związku z czym dyskusja nad najważniejszymi problemami społeczeństwa podejmowana była jedynie na forum parlamentarnym. Jednak nie spełniała ona często oczekiwań płynących ze strony liderów partii politycznych. Sejm I kadencji³⁰² pomimo przeważającej siły ugrupowania chadeckiego nie funkcjonował poprawnie. Brak samodzielności Bloku Chrześcijańsko-Demokratycznego i niemożność sprawowania samodzielnych rządów spowodowały, iż jedynie udało się mu obsadzić urząd prezydenta, powołując 21 grudnia 1922 r. na to stanowisko Aleksandra Stulginskisa ze Związku Rolników. Chadecja podjęła działania zmierzające do zmonopolizowania parlamentu, czemu sprzyjały ówczesne nastroje społeczne³⁰³. Wykorzystując lukę prawną, zdecydowano się na rozpisanie wyborów do parlamentu. Pochodzący z chadeckiej nominacji prezydent, korzystając ze swoich prerogatyw, przychylił się do wniosku partii chadeckiej i 13 marca 1923 r. rozwiązał parlament. Z prawnego punktu widzenia było to samorozwiązanie Sejmu przeprowadzone za pomocą aktu prezydenta.

Rezultat wyborów, które odbyły się 12-13 maja 1923 r., mógł usatysfakcjonować chrześcijańskich demokratów³⁰⁴. Ugrupowanie to zdobyło 40 mandatów, uzyskując

³⁰¹ Piotr Łossowski szczególną uwagę zwraca na regulacje dotyczące działalności aparatu państwowego w stanach nadzwyczajnych, w których niejednokrotnie odwoływano się do rozstrzygnięć okresu caratu lub rewolucji z 1917 r. P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, *op.cit.*, s. 14-15.

³⁰² Wybory odbyły się w dniach 10-11 października 1922 r.

³⁰³ Hasła narodowe i antypolskie były w tym czasie bardzo popularne. Potęgował je konflikt polsko-litewski o Wilno, które Litwini uznawali za stolicę, zwłaszcza że Stolica Apostolska uznawała suwerenność Polski w Wilnie oraz w 1923 r. utworzyła tam polskie arcybiskupstwo. Duże znaczenie miały także rewindykacje Rzeszy do przejętego przez Litwinów (w 1923 r.) obszaru Kłajpedzkiego. Posiadała ona autonomię i własną reprezentację ludową w formie parlamentu (Seimelis). Gubernator, którego desygnował rząd litewski, upoważniony był do wetowania decyzji parlamentu. Władza wykonawcza należała do dyrektoriatu powoływanego przez gubernatora. Kłajpeda miała również własne sądownictwo funkcjonujące na prawie niemieckim. Język niemiecki był równoprawny z językiem litewskim; W. Mościcki, J. Cynarski, *Historia najnowsza...*, *op.cit.*, s. 594; J. Korzeń, *Dramat narodów...*, *op.cit.*, s. 27-28.

³⁰⁴ Należy natomiast zwrócić uwagę na przebieg kampanii wyborczej, która formalnie rozpoczęła się 13 marca 1923 r. Przebieg kampanii wyborczej został zdominowany przez kwestię kryzysu rolnego, którą początkowo planowano rozwiązać poprzez wywłaszczenia ziemiaństwa polskiego. W kampanii wyborczej chadecja czyniła wszystko, aby odzyskać bezwzględną większość w parlamencie, zwyczajnie angażując aparat administracyjny oraz struktury kościelne, a ponadto sprzyjające regulacje prawne w okresie obowiązywania stanu wojennego. Przykładowo: zdarzały się incydenty zastraszania opozycyjnych pretendentów na posłów. K. Buchowski, *Dyktatura...*, *op.cit.*, s. 35-36.

samodzielną większość w 78-osobowym Sejmie II kadencji³⁰⁵. Stronictwo Ludowe zdobyło 16 miejsc, a socjaldemokraci – 8. Mniejszość żydowska, rosyjska oraz niemiecka wystawiły zablokowaną listę. Efektem było ponowne zdobycie mandatów (7 dla Żydów, 2 dla Niemców, oraz 1 dla Rosjan)³⁰⁶. Natomiast narodowa Partia Postępu Narodowego ze Smetoną na czele ponownie nie weszła do parlamentu³⁰⁷. 19 czerwca nowo wybrany Sejm w pełnym składzie na urząd prezydenta ponownie wybrał Aleksandra Stuginskisa³⁰⁸. W ten sposób system polityczny Litwy został całkowicie zdominowany przez Blok Chrześcijańsko-Demokratyczny.

Charakterystycznym dla sceny politycznej Litwy w latach 20. XX w. była nie tyle dominacja jednego ugrupowania (chadecji), ile brak realnej opozycji. Ten sposób rządzenia należy uznać za arbitralny, czemu pomagał stan wyjątkowy³⁰⁹. Rozprawiano się z wszelkimi formami sprzeciwu. Zrozumiałym jest zatem, że władza dążyła do utrzymania jak najdłużej stanu wyjątkowego. Wyraźne były rozbieżności polityczne, które destabilizowały sytuację wewnętrzną Litwy. Ukształtował się bipolarny układ stosunków

³⁰⁵ P. Łossowski, *Litwa – Historia...*, *op.cit.*, s. 102-103.

³⁰⁶ S. Kaubrys, *Tautinių mažumų dalyvavimas rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą 1920-1926 m.: kiekybinių charakteristikų projekcija*, „Parlamento Studijos”, nr 4, 2005, s. 125-143; K. Buchowski, *Polacy w sejmach litewskich 1920-1926*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1997, t. 32, s. 79-82.

³⁰⁷ Przyczyny klęski eksprezydenta Smetony i jego partii w wyborach do II Sejmu Ustawodawczego należy dopatrywać się w jej prasie, gdzie w sposób otwarty prezentowano poglądy i zamiary, które nie wzbudzały u większości społeczeństwa litewskiego sympatii oraz poparcia. W okresie kampanii agitacyjnej do II Sejmu Ustawodawczego trwającej od końca 1922 r. w swoim organie antyrządowym narodowcy rozważali zmiany w prowizorycznej konstytucji litewskiej. Wszakże zgodnie z poglądem Smetony nie żądano wdrożyć kilka zmian w konstytucji, jedną z nich była nowelizacja projektu dot. prerogatyw prezydenta Republiki Litewskiej. W swoim artykule pt. *Apie demokratizma ir monarchijos liekana* w miesięczniku kowieńskim „Tevynes balsas” z 23 marca 1922 r. postulował, iż nowo wybrany prezydent w roku 1923 r. będzie mógł nie tylko stać na czele jako dowódca litewskich sił zbrojnych, ale na mocy nowej ustawy samodzielnym postanowieniem będzie mógł rozwiązać parlament, jak również korzystać z prawa *veta* przy wydawaniu obowiązujących ustaw. Następnie 24 marca 1922 r. na łamach tejże gazety Smetona koncytował nad zaletami i wadami sprawowania urzędu prezydenckiego oraz monarchy, nie ukrywając swoich sympatii dla idei monarchistycznych. Według eksprezydenta największy mankament w sprawowaniu funkcji głowy państwa litewskiego stanowiła intensywność zarządzania wyborów na prezydenta przez Sejm Ustawodawczy, ponieważ takie realia polityczne osłabiają i podważają autorytet prezydenta, wszakże również głowa państwa staje się zależna od partii politycznych. A. Smetona, *Apie demokratizma ir „monarachijos liekana”*, „Tevynes balsas” z dnia 23-24 marca 1922 r.; M. Malužinas, *Opozycyjna działalność polityczna prezydenta Antanasa Smetony w latach 1920-1926*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 13, 2020, s. 8.

³⁰⁸ Seimo Stenogramas, II Seimas (Stenogramy Sejmu Litwy, II Sejm), posiedzenie 4., 19 czerwca 1923 r.

³⁰⁹ W litewskiej historiografii można zauważać, że rządy chadeckie przejawiały tendencje autorytarne. Chadecji zarzucano, że od czasów walki o niepodległość państwa był utrzymywany stan wojenny obowiązujący na całym terytorium państwa, który służył jako pretekst w konflikcie z Polską. Komendanci wojenni mieli wówczas prawo do regulowania wszystkich przejawów życia obywateli, prasa podlegała regulacji, jak i przemieszczanie się w grupach po ulicach lub zażywanie wspólnej kąpeli w rzekach i jeziorach. Krytyka nastąpiła także, gdy rządowi chadeckiemu nie udało się w roku 1925 r. powstrzymać Stolicy Apostolskiej przed uznaniem *de facto* polskiej jurysdykcji nad diecezją wileńską. Zob. P. Wietrzak, *Antanas Smetona – międzywojenny dyktator Litwy*, <https://histmag.org/Antanas-Smetona-miedzywojenny-dyktator-Litwy-14483> [dostęp: 01.04.2020]; V.S. Vardys, J. B. Sedaitis, *Lithuania: The Rebel Nation*. New York 1997 s. 32.

między elementami systemu politycznego. Widocznym był tu podział na konserwatywne społeczeństwo znajdujące się na jednym biegunie, na drugim zaś – prosejmowi parlamentarzyści. Konfrontacja artykułowanych przez obie strony procesu interesów przybierała nieraz radykalne formy³¹⁰.

Konflikty interesów wpływały negatywnie na sferę ekonomiczną oraz stabilność i efektywność władzy. Problemy wewnętrzne, jakie można było zaobserwować w okresie międzywojennym na Litwie były charakterystyczne dla wielu państw tamtego czasu. Zauważalna była stopniowa dewaluacja systemu parlamentarnego. Niejednokrotnie wskazywano na nieadekwatność zastosowanych rozwiązań systemowych dla stabilności państwa i jego sukcesywnego rozwoju³¹¹. Dwie kadencje chadeków pokazały, iż pomimo pozornego pluralizmu politycznego partia ta sprawowała władzę nieomal samodzielnie, m.in. z uwagi na brak dobrze działającej opozycji³¹². Do zmian doszło w III kadencji Sejmu, na co wpływ miało odrzucenie projektu zniesienia stanu wojennego w Sejmie II kadencji oraz stan gospodarki litewskiej³¹³.

Wybory 8-10 maja 1926 r. przyniosły zaskakującą porażkę Bloku Chrześcijańsko-Demokratycznego, który stracił bezwzględną większość³¹⁴. Mimo to Blok zachował nadrzędną rolę w Sejmie, uzyskując 30 mandatów³¹⁵. W składzie wyłonionego 85-osobowego Sejmu III kadencji³¹⁶ dominował chłopskie centrum ludowców – 22 mandaty oraz Litewska Partia Socjaldemokratyczna – 15 mandatów. Do Sejmu weszły także Związek Litewskich Narodowców – 3 mandaty wraz z sojuszem centroprawicy Litewską Partią Rolników – 2 mandaty. Mniejszości narodowe uzyskały 13 mandatów: Niemcy – 6 mandatów (w tym przedstawiciele frakcji z obszaru autonomicznego Kłajpedy), Polacy – 4

³¹⁰ P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, *op.cit.*, s. 71; J. Zieliński, *Instytucjonalizacja...*, *op.cit.* s. 31-32.

³¹¹ A. Chrzęszczewski, *Od Sejmowładztwa po dyktaturę. Studium polityczno-porównawcze*, Warszawa 1930, s. 7.

³¹² Z tego względu Pierwszą Republikę Litewską można zaliczyć do grupy państw o demokracji wadliwej.

³¹³ Dominacja rządów chadeckich w państwie litewskim powodowała coraz większe niezadowolenia wśród rdzennych Litwinów. Głównymi przyczynami dawnego stanu rzeczy na Litwie było zjawisko nadużyć finansowych i korupcji politycznej ze strony elit politycznych. P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, *op.cit.*, s. 81; *Naujojo Seimo rinkimų dienos paskelbimo aktas (1926 03 08)*, „Vyriausybiės žinios” z dnia 12 marca 1926 r., nr 219; J. Zieliński, *Instytucjonalizacja...*, *op.cit.* s. 37.

³¹⁴ Należy natomiast zauważyć, iż retoryka propagandowa w sejmowej, ostrej kampanii wyborczej została ponownie zdominowana przez konflikt z Polską w sprawie Wilna. Wszystkie partie polityczne oprócz sił lewicowych partii socjaldemokratów rywalizowały w demonstrowaniu antypolskiej postawy z wykorzystaniem populistycznych haseł wileńskich. Główny temat wyborczy sił prawicowych partii chadecji i centrum ugrupowania ludowców skupiał się wokół potrzeby zemsty na polskiej mniejszości za *quasi* ekscesy wobec Litwinów na Wileńszczyźnie. „Lietuva” z dnia 29 marca 1926 r.

³¹⁵ A. Anušauskas, *Lietuvos žvalgyba 1918-1940*, Wilno 2014, s. 130.

³¹⁶ Liczbę deputowanych powiększono wskutek wcielenia do Litwy kowieńskiej autonomicznego obszaru Kłajpedy.

mandaty, zaś przedstawiciele środowisk żydowskich uzyskali 3 mandaty³¹⁷. W wyniku zmiany układu sił w parlamencie 2 czerwca 1926 r. zostało wyłonione nowe prezydium III Sejmu Republiki Litewskiej. Marszałkiem Sejmu został ludowiec Jonas Staugaitis, a jego zastępcą – propolski polityk, socjaldemokrata Steponas Kairys. W dalszej kolejności 7 czerwca 1926 r. Sejm w trybie tajnym wyłonił nowego Prezydenta Republiki Litewskiej. Nim został działacz partii ludowców Kazys Grinius. Za kandydaturą Griniusia głosowało 50 deputowanych, 10 było przeciw, natomiast 25 wstrzymało się od głosu³¹⁸.

III kadencja Sejmu borykała się już od samego początku z wieloma problemami. Partie parlamentarne nie mogły dojść do porozumienia w kwestii utworzenia sprawnie działającej koalicji. Ostatecznie utworzono gabinet centrolewicowy z Mykolasem Slezeviuciušem na czele, co nastąpiło po ponad miesiącu negocjacji. Pierwszym z działań podjętych przez nowo powołany gabinet było przywrócenie pełni praw obywatelskich oraz zniesienie stanu wojennego. Decyzje te spotkały się z akceptacją ze strony Związku Litewskich Narodowców z Voldemarasem i Smetoną na czele, co miało istotny wpływ na dalsze wydarzenia polityczne na Litwie³¹⁹. Zarówno narodowcy, jak i chadecja nie zrezygnowali z dalszych planów odzyskania władzy, promując swój program polityczny w dużej mierze inspirowany włoskim faszyzmem³²⁰.

Pierwsze przesłanki ku przekształceniu reżimu politycznego w kierunku dyktatury zostały zauważane w 1922-1923³²¹. Główną postacią był tu Antanas Smetona, swoją rolę

³¹⁷ K. Buchowski, *Dyktatura parlamentarna...*, *op.cit.*, s. 39.

³¹⁸ Seimo Stenogramos, III Seimas (Stenogramy III Sejmu Republiki Litewskiej), posiedzenie 4., 7 czerwca 1926 r.

³¹⁹ Natomiast zliberalizowany kurs polityki rządu wobec reform oświaty mniejszości narodowych wywołał burzę protestów ze strony chadecji i ugrupowania narodowców. We wrześniu 1926 r. chadecja oraz narodowcy zastosowali masowe ataki propagandowe z wykorzystaniem prasy, organizowaniem wieców, pikiet, demonstracji oraz marszów. Radykalizacja ruchu prawicowo-narodowego przez Smetonę i Voldemarasa miała na celu wpłynąć na narrację polityczną w tym okresie. Prowadziło to do procesu erozji demokracji oraz stopniowego załamania systemu politycznego. Dalsze zaognienie konfliktu nastąpiło w listopadzie i grudniu, podczas gdy policja usiłowała stłumić antyrządowe protesty studentów w Kownie, w Sejmie marszałek izby i przywódca socjaldemokracji Steponas Kairys opracowywał plan porozumienia mający na celu nawiązanie stosunków gospodarczych między Litwą a Polską. 26 listopada 1926 r. podczas posiedzenia sejmu opozycja oskarżała marszałka o zamiar zdrady stanu, godzącej w fundamenty suwerenności i niszczącej koncepcję narodu. Jednocześnie oskarżano centrolewicowy rząd o polonofilstwo i zaprzędanie właścicielom ziemskim polskiego rodu litewskich interesów narodowych oraz państwowych. W. Budzyński, *Ze wspomnień...*, *op.cit.*, s. 311; Seimo Stenogramos, III Seimas (Stenogramy Sejmu Litwy, Trzeci Sejm), posiedzenie 46., 26 listopada 1926 r.; „Dzień Kowieński” z dnia 13-14 grudnia 1926 r.

³²⁰ W. Mościcki, J. Cynarski, *Historia najnowsza...*, *op.cit.*, s. 664.

³²¹ Przyczyny klęski Partii Postępu Narodowego w wyborach do II i III Sejmu Ustawodawczego należy dopatrywać się w jej prasie, w której w sposób otwarty prezentowano poglądy i zamiary nie wzbudzające u większości społeczeństwa litewskiego sympatii oraz poparcia. W okresie kampanii agitacyjnej do II Sejmu Ustawodawczego trwającej od końca 1922 r. w swoim organie antyrządowym narodowcy rozważali zmiany w prowizorycznej konstytucji litewskiej. Wszakże zgodnie z poglądem Smetony należało wdrożyć kilka zmian w konstytucji, jedną z nich była nowelizacja projektu dot. prerogatyw Prezydenta Republiki Litewskiej, w swoim artykule pt. *Apie demokratizma ir monarchijos liekana* w miesięczniku kowieńskim

odgrywało również wojsko, młodzi oficerowie. Na fali prospołecznych reform podjętych przez centrolewicowy rząd i wpływów ruchu rewolucyjnego Antanas Smetona w 1926 r. podjął ponowne próby przekształcenia reżimu politycznego.

3.3. Kształtowanie się i funkcjonowanie systemu partyjnego

System partyjny to ogół interakcji zachodzących pomiędzy partiami politycznymi oraz norm i reguł normalizujących zarówno relacje międzypartyjne, jak i relacje pomiędzy partiami a aparatem państwowym. Nie jest elementem składowym, w jego skład nie wchodzi m.in. organizacje społeczne, których wpływ nie wywołuje nowych jakościowo treści i programów politycznych – dla przykładu lobby lub partie dysfunkcyjne w odniesieniu do odpowiedniego systemu politycznego, odrzucające demokratyczne reguły gry wyborczej³²².

J. La Palombara i M. Veiner na podstawie kryterium jakościowego określili dwa zasadnicze systemy partyjne: bazujące na zasadzie konkurencji i niedopuszczające konkurencji. Uwzględniając wymienione systemy, system partyjny Litwy w okresie parlamentaryzmu 1920-1926 r. opierał się na zasadzie konkurencji. Wtedy partie litewskie rywalizowały o głosy obywateli, a układ sił politycznych, jaki powstawał w litewskim Sejmie, był funkcją podziału preferencji wyborców. Biorąc pod uwagę zaprezentowaną przez G. Sartoriego typologię systemów, system partyjny Litwy międzywojennej w latach 1920-1926 r. należy określić mianem ekstremalnego pluralizmu, który cechuje się pokaźnym dystansem ideologicznym pomiędzy ugrupowaniami, doprowadzając do wyłaniania się partii antysystemowych. System ten charakteryzuje się pokaźną liczbą partii biorących udział w konkurencji politycznej i trendem do ośrodkowej rywalizacji. Analizując litewski przypadek, przyjęto wariant spolaryzowanego pluralizmu, który wykazywał zdolność do formowania rządów przez centrową partię ludowców, przy istnieniu lewicowej opozycji litewskiej socjaldemokracji oraz prawicowej chadecji³²³.

„Tevynes balsas” z 23 marca 1922 r. postulował, iż nowo wybrany prezydent w roku 1923 r. będzie mógł nie tylko stać na czele jako dowódca litewskich sił zbrojnych, ale na mocy nowej ustawy samodzielnie postanowieniem będzie mógł rozwiązać parlament, jak również korzystać z prawa *veta* przy wydawaniu obowiązujących ustaw. Następnie 24 marca 1922 r. na łamach tejże gazety Smetona koncytował nad zaletami i wadami sprawowania urzędu prezydenckiego oraz monarchy, nie ukrywając swoich sympatii dla idei monarchistycznych. Według eksprezdydenta największym mankamentem w sprawowaniu funkcji głowy państwa litewskiego była intensywność zarządzania wyborów na prezydenta przez Sejm Ustawodawczy, ponieważ takie realia polityczne osłabiały i podważały autorytet prezydenta, wszakże również głowa państwa stała się zależna od partii politycznych. Zob. A. Smetona, *Apie demokratizma ir „monarachijos liekana*, „Tevynes balsas” z 23-24 marca 1922 r.; M. Malužinas, *Opozycyjna działalność polityczna...*, *op.cit.*, s. 8.

³²² T. Goduń i inni, *Mały leksykon systemów politycznych*, Warszawa 2001, s. 21.

³²³ Tamże, s. 24-25.

3.3.1. Geneza litewskiego systemu partyjnego

Początków systemu partyjnego Litwy należy doszukiwać się w tworzeniu się pierwszych litewskich nacjonalistycznych organizacji o charakterze narodowo-politycznym³²⁴. W 1896 r. została założona pierwsza organizacja polityczna – Litewska Partia Socjaldemokratów. Natomiast w 1902 r. uformowało się ugrupowanie Litewska Partia Demokratyczna, a następnie w 1904 r. – Litewska Partia Chrześcijańskich Demokratów³²⁵.

Jak zauważa Miłosz Papła, trudno te ugrupowania polityczne analizować w szerszym aspekcie systemu partyjnego, jako że pod zaborem rosyjskim praktycznie nie funkcjonowały. Aczkolwiek od ich wykrystalizowania się na przełomie XIX i XX w. po czasy najnowsze zauważyć należy dwa symptomatyczne fakty: mocną pozycję partii chrześcijańsko-demokratycznej w systemie politycznym oraz współzawodnictwo między partiami litewskimi a partiami reprezentującymi interesy mniejszości narodowych, wśród których najliczniejsi byli Polacy (a od momentu uzyskania suwerenności na Litwie w 1990 r.) oraz Rosjanie³²⁶.

Ugrupowania te uczestniczyły w obradach Taryby³²⁷ – nieliczna grupa składająca się z litewskich działaczy politycznych i społecznych obradująca od 1917 r., która przyjęła deklarację niepodległości państwa litewskiego i opracowała projekt „małej konstytucji”. *De facto* od przeprowadzenia pierwszych wyborów do Sejmu Ustawodawczego 14-15 kwietnia 1920 r. na litewskiej scenie politycznej nastąpiła dalsza konsolidacja systemu partyjnego. Zmiany dotknęły w głównej mierze układu sił w rządzie: partia chrześcijańskich demokratów i Litewski Związek Chłopski zdecydowały o budowie bloku rządowego centrowo-chadeckiego³²⁸. Zmiana układu sił i relacji w łonie bloku rządzącego nastąpiła dopiero po wyborach parlamentarnych w 1926 r, kiedy upadł centro-chadecki gabinet Leonasa Bistrasa. W jego miejsce powstał centrolewicowy gabinet pod wodzą premiera Mykołasa Sleževičiusa, w skład której weszli socjaldemokraci, ludowcy oraz

³²⁴ Szerzej: M. Römer, *Litewskie stronnictwa polityczne*, Wilno 1921.

³²⁵ P. Łossowski, *Litwa...*, *op.cit.*, s. 31-32.

³²⁶ M. Papła, *System partyjny Litwy...*, *op.cit.*, s. 193.

³²⁷ Taryba to popularna nazwa obradującej od września 1917 r. Rady Krajowej Litwy (*Lietuvos Krašto Taryba*), konferencji litewskich działaczy politycznych, która miała zdecydować o przyszłym rozwoju Litwy. Od listopada 1918 r. Taryba przyjęła nową nazwę – Rada Państwa Litewskiego (*Lietuvos Valstybės Taryba*). Rozwiązała się w maju 1920 r. po wyłonieniu Sejmu Ustawodawczego.

³²⁸ R. Balicki, A. Ławniczak, *Kształtowanie się państwowości Polski i Litwy w czasach nowoczesnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, nr 31, 2014, s. 751.

posłowie mniejszości narodowych³²⁹. Tymczasem opozycja narodowców, prawicowo-nacjonalistyczna partia polityczna, funkcjonująca od 1924 r. i posiadająca bardzo szerokie wpływy w wyższych kręgach wojskowych, przeprowadziła udany zamach stanu w nocy z 16 na 17 grudnia 1926 r. Od tego okresu system polityczny Litwy uległ permanentnym zmianom.

Po przejęciu kontroli nad krajem narodowcy zapoczątkowali proces zmiany systemu partyjnego z wielopartyjnego w jednopartyjny. Natomiast po inkorporacji Litwy, jak również Łotwy i Estonii do ZSSR 26 sierpnia 1940 r., cała machina państwowa w państwie znalazła się w rękach Litewskiej Partii Komunistycznej (zdominowanej przez Komunistyczną Partię Związku Radzieckiego, KPZR)³³⁰.

Należy zauważyć, iż system polityczny Litwy wykazywał się z biegiem lat podobną tendencją, którą można zaobserwować na Łotwie i Estonii³³¹. W pierwszych latach istnienia młodej republiki największą i najbardziej zorganizowaną siłą polityczną w okresie parlamentaryzmu była **Litewska Partia Chrześcijańsko Demokratyczna** (*Lietuvos krikščionių demokratų partija*). We wszystkich wyborach do Sejmu przed zamachem stanu w 1926 r. ta siła polityczna uzyskiwała największe poparcie elektoratu (patrz tabela 1.2). Pod auspicjami chadecji powołano wiele różnych organizacji katolickich. W wyborach do Sejmu uczestniczyła w koalicji ze Związkiem Rolników oraz związkami katolickimi – Federacja Pracy³³².

Należy wskazać, że zgodnie ze swoim programem politycznym chadecja reprezentowała nie tyle wyraźne interesy klasy społecznej (w tym okresie praktycznie na Litwie nie było jasno skryształizowanych podstawowych segmentów struktury społecznej, wielkie grupy i zbiorowości), ale ogólnie litewsko-katolików, bez względu na to, że są chłopami lub robotnikami. Była to szczególnie aktywna siła polityczna dążąca do ukonstytuowania roli Kościoła katolickiego w życiu publicznym. W okresie rządów chadecjskich duchowni otrzymywali pensje jako urzędnicy państwowi, duchowieństwo zajmowało różne stanowiska administracyjne (np. rejestracja małżeństw), mieli duży wpływ na system edukacji i inne przywileje³³³. Co istotne, że wyraźnie opowiadając się za ważną rolą Kościoła w życiu publicznym oraz systemie politycznym Litwy, chadecja ze

³²⁹ L. Truska, *Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918-1940) bruožai* s. 8. <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr3/Istorija_Truska.htm#_ftnref70#_ftnref70> [dostęp: 08.02.2020]

³³⁰ M. Shaw, *International law*, Cambridge 1986, s. 446.

³³¹ Na Łotwie i w Estonii scena polityczna dzieliła się na obozy: lewicę z socjalistami, prawicę z partią agrarną i małe partie w centrum wegetujące na marginesie życia politycznego.

³³² A. Eidintas, *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940.*, New York 1997, s. 41.

³³³ V.S. Vardys, J. B. Sedaitis, *Lithuania...*, *op.cit.*, s. 32.

swej natury była stosunkowo liberalna w kwestiach dotyczących własności prywatnej i mniejszości narodowych (w rzeczywistości deklaracje te nie zawsze były przestrzegane, zwłaszcza od 1924 r.).

Za czasów dominacji partii chadeckiej zobowiązano się zrekompensować właścicielom ziemskim wywłaszczone ziemie („świętość własności”), zagwarantowano reprezentację mniejszości narodowych w Sejmie, przygotowana przez nich reforma rolna zachęcała poszczególne gospodarstwa rolne do współpracy i rozwoju gospodarki rolnej.

Oprócz nacisków na klerykalizację rządów państwowych można je uznać za dość umiarkowane, a nawet społecznie świadome (reforma rolna przydzieliła ziemię bezrolnym chłopom)³³⁴. W społeczeństwie agrarno-katolickim taka orientacja polityczna była perspektywiczna i aż do zamachu stanu w 1926 r. chadecja była w stanie zmobilizować największe poparcie wyborców. Krytykowano ją natomiast za zauważalne w tym środowisku tendencje autorytarne. Chadecji zarzucano od czasów walki o niepodległość państwa utrzymywanie stanu wojennego, obowiązującego na całym terytorium państwa, który służył jako pretekst w konflikcie z Polską. Komendanci wojenni mieli wówczas prawo regulowania wszystkich dziedzin życia obywateli, prasa podlegała regulacji, a także przemieszczanie się w grupach po ulicach lub zażywanie wspólnej kąpieli w rzekach i jeziorach³³⁵. Krytyka obejmowała także sprawy korupcji, nepotyzmu i klientelizmu a zwłaszcza system wsparcia przez budżet państwa dla organizacji katolickich oraz udział duchownych w kampaniach politycznych i aparacie administracyjnym³³⁶. W dodatku ciągnące się afery gospodarcze na najwyższych szczeblach aparatu władzy spowodowały spadek poparcia dla partii chadeckiej.

Odwrocenie tendencji posłużyło socjalistom – **Litewskiemu Ludowemu Związkiowi Chłopskiemu** (*Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga*), który był drugą siłą polityczną i najbardziej wpływową partią centrolewicową (patrz tabela 1.2) w okresie funkcjonowania systemu parlamentarnego. Jego korzenie tkwią w Litewskiej Partii Demokratycznej, która działała w czasach carskiej Rosji³³⁷ i której członkowie w znaczący sposób przyczynili się do powstania Ludowego Związku Chłopskiego jako organizacji politycznej. 3-5 grudnia 1922 r. doszło do formalnego zjednoczenia Litewskiego Związku Chłopskiego z Litewską Socjalistyczną Partią Ludowo-Demokratyczną w ugrupowanie pod nazwą Litewski Ludowy Związek Chłopski. Partia dążyła do reprezentowania

³³⁴ A. Kasparavičius, *Parlamentarizmo...*, op.cit. s. 5

³³⁵ P. Wietrzak, *Antanas Smetona...*, op.cit.

³³⁶ V.S. Vardys, J.B. Sedaitis, *Lithuania...*, op.cit., s. 33-34.

³³⁷ J. Jakštas, *Nepriklausomos Lietuvos istorija, 1918-1940*, Chicago 1992, s. 36.

interesów największej litewskiej grupy społecznej tamtych czasów – małych i średnich rolników (gospodarstwa rodzinne). Próbowano także przyciągnąć chłopski elektorat pochodzący głównie z wiejskiej klasy średniej. W istocie ich baza wyborcza była podobna do chrześcijańskich demokratów, różniły się tylko postawy ideologiczne, szczególnie w aspekcie sekularyzmu³³⁸. W działalność ludowców, mimo iż program partii zakładał reprezentację niższych klas społecznych, inteligencja litewska była aktywnie zaangażowana.

Ludowcy opowiadali się za ścisłym rozdziałem Kościoła od państwa – pod tym względem zasadniczo różniła się od głównego rywala na litewskiej scenie politycznej, partii chadeckiej. Mimo iż ugrupowanie nie pozostawało w bliskich relacjach z Kościołem katolickim, nie stawiało też w obronie fundamentalnych wartości chrześcijańskich, to i tak chadecja nie była w stanie pokonać go w walce wyborczej. W swoim programie politycznym ludowcy dążyli do bardziej radykalnej reformy rolnej na korzyść drobnych właścicieli, niż miało to miejsce w przypadku działań/programu chadeków, ostro protestując przeciwko niewystarczającemu ich zdaniem stopniowi parcelacji posiadłości ziemskich. Wraz ze zobowiązaniami do zrekompensovania wywłaszczonych gruntów rosły wymagania, aby nowi właściciele gruntów płacili za ziemię otrzymaną od państwa³³⁹. Jako przeciwwagę dla chrześcijaństwa ludowcy zaoferowali czysto naukowy światopogląd³⁴⁰, szczególną uwagę zwrócono na rozwój kultury i edukacji. Należy zwrócić uwagę, iż najważniejsi działacze centrolewicowej partii ludowców (Kazys Grinius, Mykolas Sleževičius, Jonas Vileišis itp.) należeli do litewskiej łoży masońskiej³⁴¹.

Przedstawiciele w rządzie miała również druga czołowa partia lewicowa – **Partia Litewskich Socjaldemokratów** (*Lietuvos socialdemokratų partija*) będąca trzecią siłą polityczną w okresie sejmokracji. Partia w analizowanym okresie miała stabilne poparcie na poziomie 11,5% (patrz tabela 1.2). Dopiero w 1926 r. w wyborach parlamentarnych poparcie dla lewicy wzrosło do 15%. Partia była wspierana przez środowiska związków zawodowych: pracowników i pracodawców (przedstawiciele tego ostatniego startowali z listy wyborczej w wyborach parlamentarnych oraz samorządowych)³⁴². Co istotne, w tym okresie nieliczny proletariats agrarny i miejski oraz część mniejszości narodowych poparły projekt ustawy wniesiony przez socjaldemokrację o ustanowieniu czterech języków

³³⁸L. Truska, *Parlamentarizm ...*, op.cit. s. 7

³³⁹ Tamże.

³⁴⁰ *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919-1926 metais*, Wilno 1978, s. 95-97.

³⁴¹ L. Kastanauskaitė, *Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918-1940)*, Wilno 2008, s. 166.

³⁴² *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. XII tomas, Wilno 2007, s. 197.

urzędowych (Litewski, Polski, Rosyjski oraz Niemiecki)³⁴³. Do grona partii należeli czołowi działacze, którzy przyczynili się do ogłoszenia Aktu niepodległości Litwy (m.in. Steponas Kairys, Mykolas Biržiška). Co ważne, była to najstarsza partia polityczna na Litwie funkcjonująca od 1896 r.

Mimo iż socjaldemokraci wyraźnie deklarowali swoje poparcie dla suwerenności Litwy oraz budowania demokratycznego i pluralistycznego systemu politycznego, odrzucając bolszewizm, byli jednocześnie niezwykle radykalni w swoim podejściu do reform systemu agrarnego i politycznego³⁴⁴. W deklaracji programowej socjaldemokracji domagano się na dużą skalę reformy rolnej. Występowano także przeciwko regularnej armii, popierano tworzenie milicji ludowej, krytykowano karę śmierci oraz występowano przeciwko: wzmocnieniu władzy wykonawczej, bliskim stosunkom między Kościołem i państwem, ustawie o stanie wojennym itp. Z powodu bezkompromisowej postawy większość społeczeństwa uważała ich za radykałów (np. gdy została przyjęta nowa konstytucja w 1922 r., demonstracyjnie opuścili salę sejmową, śpiewając międzynarodówkę)³⁴⁵. Ich propozycje programowe były odbierane przez inne ugrupowania jako dość niebezpieczne, biorąc pod uwagę kontekst międzynarodowy: stan wojenny z Polską, bolszewizm w Rosji. Socjaldemokraci nie byli wspierani przez szerokie masy chłopskie ani przez katolickie, robotnicze środowisko, dlatego do roku 1926 r. nie była to zbyt wpływowa partia, będąca jednak częścią koalicji rządowej z ludowcami.

Z mniejszych ugrupowań liczyła się w Sejmie obecność **Partii Postępu Narodowego** (*Tautos Pažangos partija*), a od roku 1924 Związek Litewskich Narodowców (lit. *Tautininkai*), który był prawdopodobnie najbardziej konserwatywną i nacjonalistyczną partią polityczną w historii Litwy. Mimo braku jej reprezentantów w Sejmie, wywierała znaczący wpływ na społeczeństwo oraz system polityczny Litwy. Niskie poparcie wyborcze (patrz tabela 1.2) częściowo wynikało z nieskutecznego programu opozycyjnego, m.in. nie formowano struktur organizacyjnych partii, jako kandydatów w poszczególnych wyborach partia wystawiała reprezentatywne osobowości³⁴⁶. Jej przywódcy A. Smetona i A. Voldemaras byli powszechnie szanowani w społeczeństwie ze względu na odegraną przez nich kluczową rolę w dniach odzyskania niepodległości. W swoim memoriale Naczelny Wódz Litewskich Sił Zbrojnych Stasys Raštikis wspomina o wielkim autorytecie Smetony wśród oficerów, którzy wiązali jego

³⁴³ A. Kasparavičius, *Parlamentarizmo...*, *op.cit.*

³⁴⁴ A. Eidintas, *Lithuania in European...*, *op.cit.*, s. 41.

³⁴⁵ A. Kasparavičius, *Parlamentarizmo...*, *op.cit.*

³⁴⁶ A. Eidintas, *Lithuania in European...*, *op.cit.*, s. 42, 51.

wyjatkową rolę z litewskimi siłami zbrojnymi w walce o niepodległość³⁴⁷. Tymczasem partia narodowców głosiła ultrakonserwatywne deklaracje w sprawie reformy rolnej: była zasadniczo wrogo nastawiona w kwestiach dotyczących przymusowych parcelacji majątków ziemskich i przekazywania ziemi małorolnym chłopom. Stanowiła jeden z głównych powodów, dla których nie miała szerokiego poparcia wśród rzesz chłopstwa³⁴⁸. Z drugiej zaś strony zyskała poparcie wśród wielkich właścicieli ziemskich. Ogólnie rzecz biorąc, społeczny program narodowców nie był zbyt atrakcyjny dla szerokich mas, jednak partia zyskała sporą popularność wśród właścicieli ziemskich, największych przemysłowców litewskich oraz w środowisku wojskowym, którzy byli niezadowoleni z istniejącego systemu politycznego i przekonani o konieczności zmian systemowych.

Bliska koncepcjom liberalnym była **Litewska Partia Rolników** (*Lietuvos ūkininkų vienybės partija*), która w latach 1926-1936 r. akceptowała autorytarną formę rządów narodowców. W rzeczywistości była to proprezydencka partia polityczna o programie agrarnym. Składała się głównie z rolników, reprezentujących własne interesy na litewskiej scenie politycznej. W III Sejmie miała dwóch przedstawicieli: Aleksą Jonasa Pranasa oraz Rapolasa Skipitisa. Po zamachu stanu w grudniu 1926 r. jej działacze partyjni – J.P. Aleksa i Juozas Jankevičius zasiadali w gabinecie Augustinasa Voldemarasa³⁴⁹. Konkludując, należy wspomnieć o mniej wpływowych partiach mniejszości narodowych i komunistycznych.

Otwarta antypaństwowa organizacja komunistyczna, która w początkowej fazie swojego funkcjonowania nawoływała do bojkotu burżuazyjnych wyborów parlamentarnych, w dalszej kolejności przekształciła się w partię polityczną jako **Związek Pracy** zwany „Darbo kuopą” i brała udział w wyborach. W 1921 r. rząd litewski zamknął kontrolowane przez komunistów związki zawodowe, w związku z tym partia działała w podziemnym środowisku.

Dla państwa katolickiego i rolniczego wciąż pamiętającego jeszcze dramatyczne wydarzenia z lat 1918-1919 (walk z bolszewikami) program partii komunistycznej nie stanowił atrakcyjnej alternatywy na litewskim rynku politycznym. Biorąc pod uwagę partie polityczne mniejszości narodowych w analizowanym okresie 1919-1926 r., ich wpływ na litewski system polityczny był ograniczony. W praktyce politycznej po wejściu w życie konstytucji z 1922 r. przestrzegano praw do autonomii mniejszości narodowych i

³⁴⁷ S. Raštikis, *Kovose...*, *op.cit.*, s. 206.

³⁴⁸ L. Truska, *Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje...*, *op.cit.*, s. 4.

³⁴⁹ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant, atsiminimai*, Chicago 1961, s. 388.

etnicznych, w rzeczywistości jednak od 1924 r. chadeckie rządy zaczęły je ograniczać (poprzez system edukacji, cenzurę)³⁵⁰. Jednak dla utworzenia lewicowego rządu w 1926 r. poparcie partii żydowskiej oraz niemieckiej było kluczowe dla uzyskania samodzielnej większości w Sejmie.

Warto tu wspomnieć o niektórych partiach nazistowskich, które powstały w regionie Kłajpedy po zamachu stanu. W 1928 r. powstały dwa tajne i nielegalne oddziały niemieckiej partii nazistowskiej – **Chrześcijański Socjalistyczny Związek Pracy** kierowany przez Teodora Zasasa oraz **Socjalistyczny Związek Narodowy** pod przewodnictwem Ernestasa Neumana. W strukturach oddziału powstały nazistowskie bojówki używające przemocy na ulicach Kłajpedy. Paramilitarna grupa była aktywnie wspierana przez nazistowską organizację polityczną. W 1934 r. paramilitarne bojówki Zasasa i Neumana przygotowywały się do powstania w Kłajpedzie przeciwko reżimowi Smetony. Po stłumieniu powstania i przyjęciu przez reżim Smetony surowej polityki antynazistowskiej Niemcy, zmieniając kurs polityki wobec Litwy, ogłosiły totalną blokadę. Tymczasem na Litwie kowieńskiej toczyła się słynna sprawa Neumana – Zasa³⁵¹ uważana wówczas za największą tego typu w Europie i mająca wielki rezonans³⁵². Natomiast mniej istotnymi partiami ciała, bliskimi ideom chrześcijańskiej demokracji, były dwa ugrupowania chadeckie: *Ūkininkų Sąjunga* oraz *Darbo Federacija*³⁵³. Ich działalność wręcz określana była jako ugrupowań satelickich wobec Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej.

Tabela 3. Liczba mandatów uzyskanych przez partie polityczne do Sejmu w okresie parlamentaryzmu

Partia polityczna	Sejm Ustawodawczy 1920-1922	Sejm I kadencji 1922-1923	Sejm II kadencji 1923-1926	Sejm III kadencji 1926
Blok Chrześcijańsko-Demokratyczny	59	38	40	30

³⁵⁰ A. Kasparavičius, *Parlamentarizmo...*, *op.cit.*

³⁵¹ Po rozpoznaniu planów i intencji nazistowskich przez litewski kontrwywiad, w lutym 1934 r. aresztowano przywódców separatyzmu nazistowskiego Neumana i Zasa oraz najbardziej aktywnych członków partii. Proces rozpoczął się 14 grudnia 1934 r. W wyniku przeszukania u 805 podejrzanych znaleziono 1104 sztuk broni palnej, nielegalną nazistowską literaturą propagandową, dokumenty. 26 marca 1935 r. 87 osób zostało skazanych, 35 uwienionych. Neuman i jego zastępca Vilius Bertulaičius zostali skazani na 12 lat więzienia, tymczasem Zas i jego zastępca Hanas Ropas zostali skazani na 8 lat pobytu w obozie pracy z konfiskatą mienia. B. Ivanovas, *Die Einstellung der regierenden Partei Litauens „Tautininkai“ gegenüber den Deutschen im Memelgebiet 1926–1939*, „in Annaburger Annalen”, nr 11, 2003.

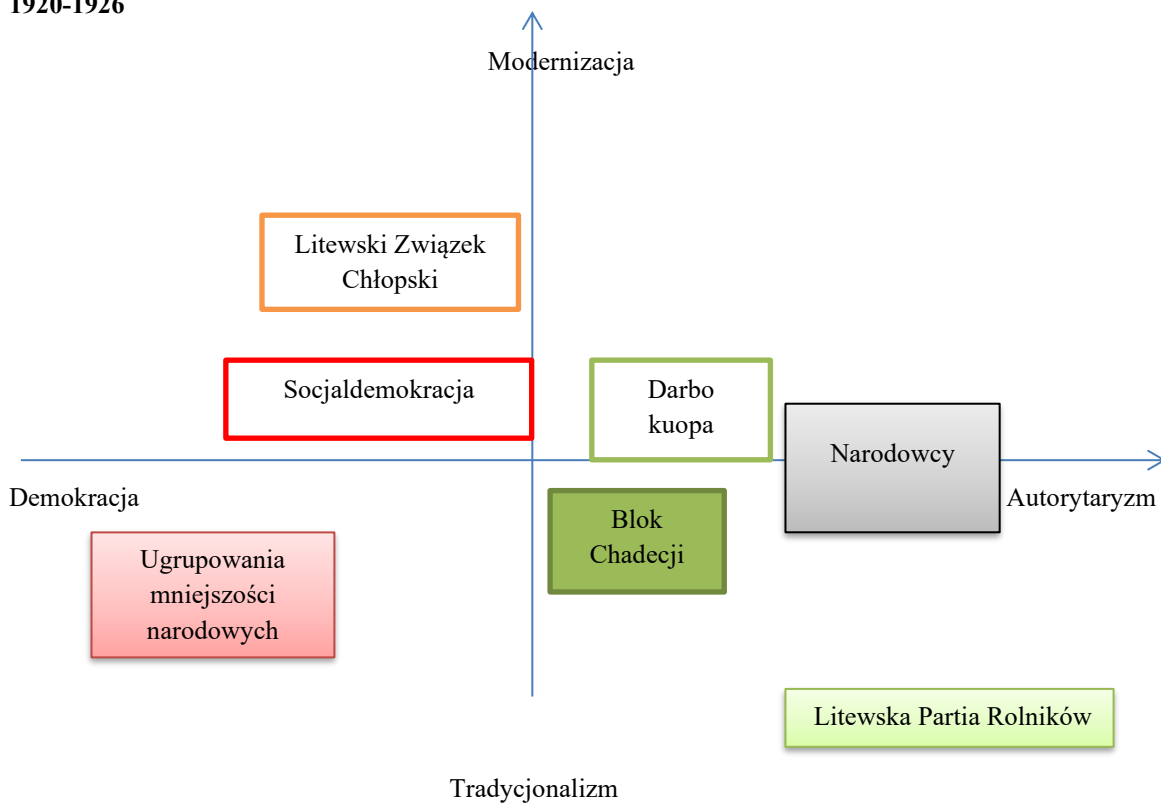
³⁵² P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923-1939*, Wilno 1992, s. 12-13.

³⁵³ A. Eidintas, *Lithuania in European Politics...*, *op.cit.*, s. 41.

Litewski Związek Chłopski	29	20	16	22
Litewska Partia Socjaldemokratyczna	13	10	8	15
Darbo kuopa (Komuniści)	–	5	–	–
Litewska Partia Rolników	–	–	–	2
Związek Litewskich Narodowców (Tautininkowie)	–	–	–	3
Ugrupowania mniejszości narodowych				
Żydzi	6	3	7	3
Polacy	3	2	4	1
Niemcy	1	–	2	5
Rosjanie	–	–	1	–
Niezależni	1	–	–	–
Razem	112	78	78	85

Źródło: A. Eidintas, *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940*, Wilno 1997, s. 43.

Schemat 6. Orientacje ideowe litewskich partii politycznych w wyborach parlamentarnych w latach 1920-1926

Źródło: Opracowanie własne

Ocena sześciu lat funkcjonowania partii politycznych w Pierwszej Republice Litewskiej pozwala na sformułowanie wniosku, że w państwie występował system rozbicia wielopartyjnego z partią dominującą.

3.4. Kształtowanie się samorządu terytorialnego

3.4.1. Instytucjonalizacja samorządu terytorialnego

Zasadniczym elementem kształtowanego systemu demokracji litewskiej stały się samorzady: miejskie, gminne oraz powiatowe. Wokół idei ich tworzenia od 1918 r. odbywała się ożywiona debata na szczeblu zarówno centralnym, jak i lokalnym. Symptomatyczne, jak zauważa Łossowski, że zatargi wokół samorządów stanowiły stosunkowo wierne odzwierciedlenie wielkich debat konstytucyjnych. Pojawiały się podobne kwestie i tendencje, ścierali się ci sami oponenty. Partia socjaldemokratów dążyła do nadania samorządom szerokich uprawnień w samodzielnym funkcjonowaniu poprzez powołanie instytucji władzy terenowej. Tymczasem chrześcijańscy demokraci sprzeciwiali się nadaniu samorządom zbyt szerokich kompetencji. Stanowisko chadecji, analogicznie jak w przypadku innych zagadnieniach – ze względu na układ sił w parlamencie – przesądziło³⁵⁴.

11 listopada 1918 r. nowo powstały rząd wezwał ludność litewską do budowania samorządu lokalnego – poprzez tworzenie komitetów parafialnych – nie precyzując, w jaki sposób. Spowodowało to istotne zamieszanie. Sytuację dodatkowo zaostrzyły odmiennie instrukcje wyborcze do władz samorządowych proponowane w prasie przez socjaldemokratów, chadecję i Litewski Związek Chłopski, które były sprzeczne z instrukcjami rządu³⁵⁵.

Pierwszy okólnik ministra spraw wewnętrznych został podpisany 17 grudnia 1918 r. Jego preambuła brzmiała: „Nie czekając, zanim Litewska Rada Państwowa będzie mogła uchwalić ustawę o samorządzie gminnym, powiatowym i miejskim, rząd tymczasowy dostrzega potrzebę przedstawienia tych zasad, które ustanowiłyby wspólne przepisy dotyczące tworzenia samorządów: miejskich, powiatowych i gminnych oraz zharmonizowałyby wszystkie prace przygotowawcze, kursy już są prowadzone lub

³⁵⁴ P. Łossowski, *Litwa...*, *op.cit.*, s. 99.

³⁵⁵ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918-1920 m.*, Szawli 2007, s. 68.

powinny być przeprowadzone na Litwie³⁵⁶. Wspomniany okólnik przewidywał, że terytorium gminne odpowiada granicom terytorium *kreizy* wprowadzonego przez okupantów niemieckich, że terytorium gminne najlepiej określałoby granice dawnych (rosyjskich) gmin (a zatem nie parafie). Okólnik przewidywał, że wpisani na listę pełnoprawnych obywateli gmin mają prawo do: 1) rozpatrywania i rozstrzygania na zgromadzeniach gmin wszystkich spraw dotyczących tylko gminy oraz wszystkich innych spraw, które zostaną powierzone jedynie posiedzeniom rady gmin, 2) wybierania i bycia wybieranymi do wszystkich instytucji samorządowych pod warunkiem, że zasady wyboru nie są precyzyjnie określone w stosowanych wytycznych dotyczących m.in. umiejętności pisania, umiejętności językowych i innych wymagań. Wszystkie elekcje miały odbywać się w głosowaniu powszechnym, równym i tajnym³⁵⁷.

Do czasu opublikowania ustawy o samorządzie terytorialnym w październiku 1919 r. zmieniła się definicja struktury i kompetencji instytucji samorządowych. Przy określeniu struktury samorządu terytorialnego głównym punktem dyskusji była kwestia tego, jaka powinna być władza decyzyjna samorządu gminnego: walne zgromadzenie czy zgromadzenie przedstawicieli lub rad. Różne partie polityczne proponowały różne modele. Litewski Związek Chłopski aktywnie promował ideę walnego zgromadzenia mieszkańców gmin. Ta forma demokracji bezpośredniej została również zapisana w pierwszych okólnikach ministra spraw wewnętrznych. Reszta opinii społecznej opowiadała się za zgromadzeniem pełnomocników lub rad. Jakże paradoksalne wydaje się stanowisko socjaldemokratów, które proponowało wybieranie rad spośród przedstawicieli. W ówczesnej prasie taki system uchodził za najbardziej niedemokratyczny. Przełom nastąpił na zjeździe szefów powiatowych i przedstawicieli samorządów w kwietniu 1919 r., gdzie opowiedziano się za koncepcją gminnych (i powiatowych) rad i zarządów. To właśnie te propozycje zostały uwzględnione przy uchwaleniu ustawy o samorządzie terytorialnym³⁵⁸. Walne zgromadzenia pozostały tylko w samorządach miejskich, ale nie podzielono ich na odrębne jednostki samorządowe.

Rada gminy nie była wymieniona w pierwszych okólnikach rządowych. Tylko socjaldemokraci wzywali do wyborów do rad. Tam, gdzie ich wpływy były bardziej wyraźne, na walnych zgromadzeniach miejskich wybierano przedstawicieli, którzy tworzyli rady gminne (członkowie rad wybierali komitety). Liczebność rad gminnych była

³⁵⁶ *Dėlei savivaldybių Lietuvoje. 1918 m. gruodžio 17 d. vidaus reikalų ministro (toliau – VRM) cirkuliaras Nr. 1.* Lietuvos valstybės teisės aktai (1918 II 16-1940 VI 15). Wilno 1996, s. 283-284.

³⁵⁷ Tamże.

³⁵⁸ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių...*, op.cit., s. 242.

bardzo zróżnicowana, w niektórych przypadkach były one dość małe, gdzie indziej obejmowały od 12 do 40 członków – czasem w mniejszych gminach funkcjonowały rady większe liczebnie niż w dużych³⁵⁹. Z analizy wyborów instytucji samorządowych w latach 1918-1919 wynika, że istnieje wielka różnorodność – zarówno w stosowaniu procedury wyborczej, jak i w nazwach instytucji oraz ich statusie. Sposób tworzenia samorządów w państwie przyjmował wielorakie formy, aczkolwiek wszędzie były wybierane zgodnie z zasadami demokracji. W większości przypadków uczestniczyli w nim wszyscy pełnoprawni obywatele, bez względu na narodowość, religię, płeć, status społeczny. Komitet gminny lub parafialny (organ wykonawczy) był wybierany przez zgromadzenie mieszkańców lub przez radę gminy wybieraną przez zgromadzenie. Ich spotkania można podzielić na dwie grupy w zależności od ich formacji: 1) walne zgromadzenia – czyli kiedy uczestniczyli w nich wszyscy mieszkańcy okręgu (oczywiście nie każdy mógł uczestniczyć, ale czasami w takim spotkaniu (np. w Żyżmorach) uczestniczyło nawet kilkaset, a czasem ponad 1000 mieszkańców; 2) spotkania wyborcze – czyli delegatów, pełnomocników i innych przedstawicieli z określonej wielkości okręgów wyborczych. Wybrani członkowie komitetu dzielili się obowiązkami – przewodniczący, skarbnik itp. W niektórych okręgach zależało to od woli elektoratu. Ciekawy przypadek odnotowano w wyborach komitetu w Pernarowie – z góry ustalono, że przewodniczącym komitetu zostanie osoba, która otrzyma największą liczbę głosów, następnie – kasjerem oraz sekretarzem. Pozostali członkowie mieli pozostać asystentami członków komisji, natomiast ci, którzy nie zostali wybrani do komitetu, stanowili zastępstwo członków komitetu w przypadku choroby członka komitetu³⁶⁰.

W latach 1918-1919 na Litwie samorządy – rady, komitety – były wybierane bardzo szybko i zaczęły zarządzać sprawami lokalnymi (przejęcia mienia od administracji niemieckiej, regulacja handlu, ochrona lasów, karanie wytwórców wódki, tworzenie milicji, zaopatrzenie w surowce w gospodarce lokalnej itp.). Aktywny udział mieszkańców w pierwszych wyborach samorządowych świadczy o ich świadomości i obywatelstwie, jednocześnie sprzyjając kształtowaniu partycypacji obywatelskiej. Wybierając swoją władzę, mieszkańcy przede wszystkim zdawali sobie sprawę, że są również elementem wsparciem dla nowego państwa litewskiego, popierali jego powstanie. Jednak reszta ludności litewskiej, głosując na komitety, usiłowała jedynie ustrzec przed nadejściem

³⁵⁹ (Be datos, tarp 1919 m sausio ir 1919 m. balandžio) P. Kuzmos pranešimas VRM. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 379, ap. 2, b. 109, l., s. 13.

³⁶⁰ 1918-12-13 Pernaravos parapijos susirinkimo protokolas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 417, ap. 1, b. 359, l. 23.

powojennego chaosu i ledwo zdawała sobie sprawę z przyszłego stanu politycznego. W momencie gdy na obywateli litewskiego państwa demokratycznego nałożone były również obowiązki, znaczna część z nich wykazywała bierność, posępną obojętność. Wobec powyższego nasuwa się pytanie, w jakim stopniu pojawiły się lokalne inicjatywy w zakresie rozwoju i funkcjonowania samorządów oraz w jakim stopniu władza centralna wywierała presję? Trudno jest to zmierzyć, z pewnością oba te zjawiska były rzeczywiste³⁶¹.

Złożoność relacji między samorządem a rządem centralnym rozprzestrzeniła się na różne sposoby. Tam, gdzie wpływ bolszewików i partii lewicowych był większy, samorzady nie akceptowały autorytetu Rady Państwa i rządu oraz wysyłanych przez nich przedstawicieli. Zjawisko to nasilało się w miarę zbliżania się Armii Czerwonej. Z drugiej strony sam fakt, że samorzady były wybierane demokratycznie, w opinii wielu mieszkańców zdecydował o ich wyższości nad władzą centralną. Czasami kongresy powiatowe same zatwierdzały wyznaczonych im przedstawicieli rządu, podkreślając w ten sposób najwyższą władzę. Niektóre sejmiki same nominowały swoich kandydatów na szefów powiatowych. Samorzady starały się, aby wyznaczeni przez rząd centralny urzędnicy byli również wybierani lub kontrolowani przez nich. Ogólnie rzecz biorąc, zasada wyboru była bardzo szeroko dyskutowana i stosowana. Nie tylko członkowie komitetu byli wyłanianiani przez samorzady, w niektórych obszarach urzędnicy i sekretarze byli również wybierani w pierwszych miesiącach działalności do czasu wyraźnego uregulowania prawnego. Selekcję funkcjonariuszy milicji regulowały nawet pierwsze okólniki Ministra Spraw Wewnętrznych³⁶². Po wzmocnieniu władzy centralnej próbowano ograniczyć nadmierną autonomię samorządów, co doprowadziło do protestów ze strony samorządowców.

W latach 1918-1919 stopniowo rozwijano działalność samorządową opartą na przepisach prawa. Równolegle wydawano inne akty zarządzania państwem. W pracach nad rozwojem samorządu terytorialnego utrudniały zarówno siły zewnętrzne, warunki wojny, jak i niestabilność rządu. Od listopada 1918 r. do października 1919 r., kiedy uchwalono ustawę samorządową, zmieniło się aż pięciu ministrów spraw wewnętrznych. W marcu 1919 r. Jonas Vileišis zrezygnował z funkcji ministra spraw wewnętrznych, publikując list otwarty – rodzaj sprawozdania z działalności resortu. W treści listu

³⁶¹ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių...*, op.cit., s. 243.

³⁶² *Dėlei savivaldybių Lietuvoje. 1918 m. gruodžio 17 d. vidaus reikalų ministro (toliau – VRM) cirkuliaras nr. 1. Lietuvos valstybės teisės aktai (1918 II 16-1940 VI 15)*. Wilno 1996, s. 285.

próbował wyjaśnić, dlaczego wydane okólniki określały jedynie pewne punkty odniesienia do kwestii organizacyjnych. Według Vileišisa tworzącym się samorządom okólniki rządowe nie mogły nakazać, aby wszystkie podążały w jednym kierunku: „byłoby kłopotliwe, bo nie każdy potrafi słuchać, i żenujące, ponieważ podstawowe prawo było i pozostaje wspólnym hasłem: «wszystko dla ludu przez lud»³⁶³.

Chociaż samorzady powstały w latach 1918-1919 wraz z utworzeniem nowoczesnego państwa narodowego Litwy, pozostawały pod silnym wpływem rosyjskiego dziedzictwa i tradycji. Świadczą o tym takie elementy, jak działalność sądów gminnych, specyfika formowania sołtysów, specyfika tworzenia instytucji miejskich i dążenie do zachowania granic gmin ukształtowanych z okresu zaboru rosyjskiego. W związku z tym – mimo że w powszechnej świadomości rosyjski reżim był traktowany jako okupacja – w instytucjonalnym i politycznym sensie kulturowym nie uniknięto rosyjskiego dziedzictwa³⁶⁴.

10 października 1919 r. Taryba przyjęła pierwszą ustawę o samorządzie terytorialnym w historii Litwy. Podział administracyjno-terytorialny na podstawie ustawy obejmował gminy i powiaty. W związku z tym przewidziano dwa poziomy samorządów³⁶⁵. Zgodnie z ustawą o systemie samorządowym na Litwie wybierano rady miejskie, gminne oraz powiatowe. Prócz tego obowiązywał pozornie ten sam system wyborczy jak do parlamentu³⁶⁶. Lokalne organy egzekutywy gminne i miejskie były wybierane przez rady i były bezpośrednio im podporządkowane. Do uprawnień nadanych samorządom lokalnym należały m.in. takie kwestie, jak: system oświaty, ochrona zdrowia, opieka społeczna oraz, w najszerszym zakresie, sprawy gospodarcze³⁶⁷. Zgodnie z ustawą samorzady posiadały własny budżet. Nadzór nad nimi ze strony rządu centralnego wykonywał odrębny departament powołany zarządzeniem ministra spraw wewnętrznych³⁶⁸. Zgodnie z uchwałą budżetową samorząd realizował zadania własne.

Miasta, w zależności od ich wielkości, mogły funkcjonować na prawach gminy lub powiatu. Ustawa określała obszary państwa (obszar gminy był określany przez mieszkańców gmin). Ponadto określono mechanizm podziału administracyjnego wsi i

³⁶³ W dalszej części cytatu było: „Rząd planował zrewidować, jak społeczeństwo zareaguje na jego instrukcje dotyczące uregulowania pracy centralnych organów rządowych, a dopiero potem ustalić bardziej precyzyjne kompetencje dla samorządów”, Zob. A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių...*, *op.cit.*, s. 244.

³⁶⁴ Tamże, s. 245.

³⁶⁵ *Lietuvos valstybės teisės...*, *op.cit.*, s. 293-294.

³⁶⁶ G. Žilinskas, *Vietos savivaldybių statusas Lietuvos respublikoje 1918-1940 m.*, Kowno 1999, s. 105.

³⁶⁷ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių...*, *op.cit.*, s. 245.

³⁶⁸ P. Łossowski, *Litwa – Historia...*, *op.cit.*, s. 100.

gmin. Dla jednostek wiejskich dążących do oddzielenia się od swojej gminy i połączenia się z inną konieczne było zwołanie zgromadzenia mieszkańców i uzyskanie jego zgody większością aż 2/3 głosów mieszkańców³⁶⁹. Aby połączyć dwie lub więcej gmin, na posiedzeniach tych gmin wymagana była ich jednomyślna zgoda. W obu przypadkach wymagano zgody rady powiatu i ostatecznie zatwierdzenia Departamentu Samorządu Terytorialnego. Obszar i granice powiatu musiały być ustalone w porozumieniu z radami sąsiednich powiatów. Gmina przygraniczna miała prawo oddzielić się od jednego powiatu i dołączyć do drugiego za zgodą co najmniej 2/3 mieszkańców gminy. W celu zapewnienia zasady reprezentacji ludności zalegalizowano również samorządy miejskie (jednostki organizacyjne miasta). Mieszkańcy miast mieli prawo wybierać starostę miasta, ale nie miały jednak szerszych funkcji samorządowych³⁷⁰.

Ustawa o samorządzie terytorialnym wprowadziła cenzus wiekowy wynoszący 24 lata dla kandydatów na radnych rady samorządu, natomiast dla czynnego prawa wyborczego – próg 20 lat, zgodnie z nowelizacją ustawy z listopada 1919 r. – 21 lat. Według Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė nowelizacja ustawy z listopada miała prawdopodobnie na celu ochronę przed młodzieńczą radykalizacją postaw. Jednak z drugiej strony taka decyzja uniemożliwiła młodym ludziom uczestnictwo w strukturach samorządu terytorialnego. Ustawa przewidywała procedurę głosowania z użyciem kulek: wybory do rad samorządowych odbywały się w głosowaniu tajnym³⁷¹, zatem wybór członków rady gminy (radnych) odbywał się w trybie tajnym z użyciem kulek. W miastach natomiast zastosowano proporcjonalny system wyborczy – głosowano na listę kandydatów.

Zgodnie z ustawą organem przedstawicielskim samorządu była rada samorządu, a organem wykonawczym – zarząd. Zarząd był wyłaniany przez członków rady. Przewodniczącym zarządu gminy był określany mianem szefa (*viršaitisa*), a miasta – burmistrza (*meras*). W skład zarządu wchodził również zastępca przewodniczącego zarządu i skarbnik. Wprowadzono mechanizm odwoływania członków zarządu, którzy nie wywiązują się ze swoich obowiązków służbowych. Samorząd zatrudniał również

³⁶⁹ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Vietos savivaldos sistema pirmojoje ir antrojoje Lietuvos respublikoje*, „Darbai ir dienos”, nr 53, 2010 r., s. 103.

³⁷⁰ Tamże, s. 104.

³⁷¹ Rzucanie kulek (...) – kulki są umieszczane w pewnym pudełku podzielonym na dwie części, jedna pomalowana na czarno, a druga na biało. Kulka była umieszczana w czarnej części pola przez wyborcę, który nie chciał głosować na kandydata, a w białej części przez wyborcę, który chciał, aby kandydat został wybrany. Taka specyfika miała ułatwić głosowanie dla niepiśmiennych, z których większość pochodziła wówczas ze wsi. Zob. *Lietuvos valstybės teisės...*, *op.cit.*, s. 293.

pracowników najemnych, ale w rzeczywistości aparat biurokratyczny był wówczas bardzo mały³⁷².

Ustawa o samorządzie terytorialnym z 1919 r. szczegółowo zdefiniowała 18 dziedzin aktywności samorządu lokalnego. W owym czasie, podobnie jak obecnie, samorzady było odpowiedzialne za opiekę społeczną, edukację, transport, zarządzanie infrastrukturą itp. Władze lokalne miały prawo do samodzielnego pobierania niektórych podatków, dysponowania majątkiem publicznym³⁷³.

Pierwsza ustawa o samorządzie terytorialnym z 1919 r. była ważnym krokiem w budowaniu praworządnego państwa. Przez cały okres niepodległości do 1940 r. pojawiło się kilka innych ustaw o samorządzie lokalnym i ich poprawek, ale ustawa z 1919 r. jest ważna spośród innych aktów prawnych nie tylko dlatego, że była to pierwsza ustawa, która powołała do życia samorzady lokalne, ale ustanowiła już nie klasowy, a terytorialny samorząd, w którym mogli uczestniczyć wszyscy mieszkańcy – niezależnie od posiadanego majątku, rasy, płci, języka lub religii. W ten sposób stanowiła przejaw dynamicznego procesu konsolidacji i upodmiotowienia politycznego społeczeństwa lokalnego, umożliwiając mu zarządzanie własnymi sprawami. Jak zauważa A. Morkūnaitė-Lazauskienė, była to cecha demokratycznego, modernizującego się państwa³⁷⁴.

Na terenie całej Litwy rady gmin były wybierane wyłącznie na mocy ustawy o samorządzie terytorialnym, czyli na przełomie lat 1919 i 1920. Ustawa przewidywała wybór jednego przedstawiciela do rady na 300 mieszkańców oraz wymagała minimalnego składu liczbowego radnych – 12 osób. Gmina była uważana za okręg wyborczy i podzielona na mniejsze jednostki – okręgi, które utworzono w taki sposób, aby co najmniej trzech członków każdego z nich mogło być delegowanymi do rady gminy. Frekwencja wyborcza była niższa niż w poprzednich wyborach do samorządu terytorialnego w 1918 r. Jak twierdzi badacz Juozas Sireika, powodów należy dopatrywać się przede wszystkim w postawach obywateli, ponieważ wielu mieszkańców stawało się coraz bardziej sfrustrowanymi systematycznym organizowaniem prawyborów i różnego rodzaju symulacji wyborów przez administrację lokalną³⁷⁵.

³⁷² Jak twierdzi Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, najważniejszą osobą w urzędzie jednostki samorządu terytorialnego był sekretarz, który zgodnie z ustawą prowadził całą kancelarię urzędu samorządu i jej dokumentację; nadzorowany przez viršaitisa (w miastach – burmistrza).

³⁷³ Tamże.

³⁷⁴ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Vietos savivaldos sistema...*, *op.cit.*, s. 104-105.

³⁷⁵ J. Sireika, *Lietuvos savivaldybės...* *op.cit.*, s. 54.

Inna ustawą, która zmieniła jedynie system wyborczy, była Ustawa o wyborach samorządowych przyjęta przez Sejm Ustawodawczy w 1921 r. Legitymizowała bezpośrednie wybory do rad powiatów, które w praktyce w okresie międzywojennym nigdy się nie odbyły. Rady powiatowe były nadal wybierane przez członków rad gmin. Ustawa obniżyła cenzus wieku do 20 lat i zniosła cenzurę miejsca zamieszkania. Zasada wyborów powszechnych została również zapisana w konstytucji z 1922 r.³⁷⁶.

3.4.2. Proces ograniczania kompetencji samorządu – tendencje do centralizacji

Punktem przełomowym systemu samorządu w Pierwszej Republice Litewskiej była reforma samorządowa z 1924 r. Dojście do władzy chrześcijańskich demokratów zaostriżyło tendencję do centralizacji państwa. Pozostawiając dotychczasową ustawę z 1919 r., zainicjowali szereg istotnych zmian. 24 lipca 1924 r. po przyjęciu przez Sejm nowelizacji ustawy zmieniono procedurę mianowania wójta gminy (a także burmistrzów miast, które miały status gminy). Spośród trzech kandydatów zaproponowanych (wybranych) przez radę jeden zostawał mianowany przez szefa powiatu, zamiast wyłaniania go przez radę, jak miało to miejsce w poprzedniej ustawie. Oczywiście stało się, że zamiast zasady demokratycznego wyboru kierowników lokalnych organów wykonawczych wprowadzono niedemokratyczną zasadę mianowania³⁷⁷. Ponadto szefowie powiatu powołani przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zostawali przewodniczącymi zarządu powiatu. W ten sposób władza wykonawcza powiatu uzależniła się od rządu centralnego. Do tego czasu przewodniczący zarządu powiatu był wybierany przez członków rady powiatu, a zatem przez samych samorządowców. Połączenie instytucji szefa powiatu i przewodniczącego zarządu powiatu pozwoliło uniknąć dublowania funkcji zarządczych, ale wpłynęło na autonomię samorządu lokalnego i demokrację³⁷⁸. Powiat odegrał rolę pośredniczącą między rządem centralnym a gminą. Powiat zaczął być kształtowany jako instrument zarządzania terytorialnego rządu centralnego, a prawa samorządu gminnego zostały ograniczone. Wadą jest, iż ten rodzaj sprawowania rządów był bardzo zbliżony do scentralizowanego modelu państw autorytarnych. Sytuacja w analogicznym okresie wyglądała podobnie w innych krajach europejskich (Włochy, Niemcy, Łotwa) - zasada wyznaczenia była jeszcze szerzej stosowana³⁷⁹. Ogólnie rzecz

³⁷⁶ G. Žilinskas, *Vietos savivaldybių statusas...*, op.cit., s. 14.

³⁷⁷ J. Sireika, *Vietos savivaldybių reformos Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais*, „Istorija”, t. LVII, 2003, s. 54.

³⁷⁸ Tamże.

³⁷⁹ G. Žilinskas, *Vietos savivaldybių statusas...*, op.cit., s. 22.

biorąc, zasada mianowania opierała się na dwóch argumentach: nadzoru (rząd centralny musi nadzorować działalność samorządów, ponieważ pełnią one również funkcje publiczne) i profesjonalizmu (w przypadku procedury mianowania brano pod uwagę kwalifikacje urzędników, czego nie zapewniał system wyborczy)³⁸⁰.

Jednak mimo wszelkich ograniczeń naród litewski postanowił aktywnie wziąć udział w wyborach samorządowych w 1924 r. Podczas wyborów samorządowych 18-19 września 1924 r. sporządzono dużą liczbę zgłoszeń list kandydatów na radnych. Polityka chrześcijańskich demokratów wywołała ogromną reakcję opozycji. W hasłach kampanii wyborczej Litewski Związek Chłopski głosił, że wszyscy zwolennicy samorządu lokalnego i obrońcy ich praw powinni iść na wybory jako zjednoczony front przeciwko niszczycielom reaktywowanego samorządu terytorialnego³⁸¹. W tym celu w Kownie partia ludowców zainicjowała utworzenie list kandydatów jej członków określając je mianem Komitetów Ocalenia Samorządów. Krajowa frekwencja wyborcza w wyborach samorządowych wyniosła 72%³⁸². W innych samorządach frekwencja również była wysoka: w Wilkomierzu – 63%, w Olicie – 78%, w Mariampolu – 60%, w większości gmin powiatu kowieńskiego wyniosła ponad 60%, natomiast w gminie Średniki nawet 82%³⁸³. Należy zatem mówić o wysokim zainteresowaniu polityką lokalną przez społeczeństwo.

3.5. Podsumowanie

Podejmując próbę usystematyzowania przebiegu procesu budowania i utrwalania państwowości, demokratyzacji oraz pluralizacji systemu politycznego w państwie litewskim, można wyodrębnić dwa etapy. Są to:

- etap wysuwania idei samodzielności i ustanowienia państwowości. Charakteryzował się on ścisłą współpracą z rządem niemieckim, mającą na celu wybicie się Litwinów na niepodległość z pomocą protektora niemieckiego. W niemieckiej wizji Litwa wraz ze stolicą w Wilnie miała zostać monarchią konstytucyjną sprzymierzoną z II Rzeszą. Jednakże okoliczności międzynarodowe sprawiły, że Litwa wybiła się na niepodległość samodzielnie. Korzystając z

³⁸⁰ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Vietos savivaldos sistema...*, *op.cit.*, s. 106.

³⁸¹ „Lietuvos žinios” z 7 sierpnia 1924 r., nr 176, s. 1.

³⁸² R. Čepas, *Papilės valsčiaus savivaldybė 1918–1940 metais*, Wilno 2004, s. 283. <http://lt.lt/pdf/papile/istorija-savivaldybe.pdf> [dostęp: 08.012.2020].

³⁸³ J. Sireika, *Lietuvos savivaldybės...*, *op.cit.*, s. 77.

powstałej sytuacji geopolitycznej uchwalono tymczasową konstytucję państwa litewskiego.

Etap ustanowienie państwowości opartej na deklaracji niepodległości. Początku procesu ustanowienie państwowości upatrywać należy w przyjęciu przez Radę Państwa Litewskiego postulatów zapisanych w konstytucji z 1918 r. Na tym etapie budowania litewskiej państwowości pojawiły się hasła charakterystyczne dla rządów demokratycznych. W obliczu ówczesnej sytuacji geopolitycznej o kolejności realizowania poszczególnych działań rozstrzygnęła uchwalona w państwie strategia, w wyniku której Litwa przyjęła w tym okresie akty prawne, mające na celu ustanowienie suwerenności państwowej (symboliki państwa, języka narodowego, przewrócenie historycznych świąt narodowych z okresu Wielkiego Księstwa Litewskiego) oraz kształtujące demokratyczne podstawy ustrojowe. Wejście na drogę odbudowy państwa oznaczało potrzebę całkowitego ukształtowania systemu – nie tylko relacji pomiędzy władzą legislacyjną, egzekutywą i judykatywą, ale także struktur państwowych. Projektując ten proces wzorowano się na liberalnych demokracjach zachodnich. Wprowadzono m.in. nadrzędność parlamentu w systemie organów państwowych oraz system wielopartyjny, zainicjowano proces kształtowania samorządu terytorialnego (polegającego w początkowej fazie na możliwości kształtowania własnej, wewnętrznej organizacji, wyborze organów przedstawicielskich oraz kompetencjach do stanowienia prawa miejscowego), wprowadzano zasady wyboru najwyższych instytucji władzy – (ordynacja wyborcza) system wyborczy.

Przyjęte w tamtym czasie rozwiązania wynikały z dążenia do zerwania z carskim systemem politycznym i przyjęcie rozwiązań właściwych dla demokracji zachodnich z przełomu XIX – XX w. Należy w tym kontekście pamiętać, że budowanie państwa litewskiego miało miejsce w czasie występującego zjawiska tzw. „fal demokracji”, czyli nasilających się w tamtym okresie procesów demokratyzacji w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Na występowanie tych procesów miało wpływ także wiele różnych czynników, do których zaliczyć można wojny, rewolucje czy rządy carskiej Rosji.

Rozdział 4. Transformacja systemu politycznego na Litwie w latach 1926-1940

Wojskowy zamach stanu w 1926³⁸⁴ r. i jego konstytucyjnoprawne następstwa otworzyły nowy etap ewolucji systemu politycznego i życia politycznego w Pierwszej Republice Litewskiej, a tzw. konstytucja oktrojowana z 1928 r. stała się w tym czasie fundamentem kształtowania systemu sprawowania władzy. W analizowanym okresie nastąpiła nie tylko reforma organów, ale również mechanizmu kierowania państwem. Było to wynikiem wprowadzenia w życie systemu zapewnienia reprodukcji i lojalności aparatu biurokratycznego rządu centralnego, lokalnych instytucji pionu partyjnego czy funkcjonowania systemu partyjnego. W reformowanym systemie instytucjonalnym nadzór nad wszystkimi segmentami państwa i nad obywatelami należało do kompetencji głowy państwa. Warto przy tym nadmienić, że nie istniał wówczas obowiązek ponoszenia odpowiedzialności, która w praktyce została przeniesiona na inne instytucje publiczne. Oktrojowana ustawa zasadnicza przez prezydenta Antanasa Smetonę posłużyło jako argument do zalegalizowania zamachu stanu przeprowadzonego w grudniu 1926 r. Posłużyło to wypracowaniu solidnego (mechanizmu) fundamentu dla systemu sprawowania władzy dyktatorskiej w państwie przy ograniczonym funkcjonowaniu Sejmu³⁸⁵. W konsekwencji kadencja Smetony została przedłużona do roku 1931 oraz 1938, a Sejm III kadencji został rozwiązany zarządzeniem prezydenta z 17 kwietnia 1927 r. Fakt ten stał się jednym z powodów narastającego napięcia w państwie oraz konfliktu z centrolewicową opozycją w latach 1927-1936.

Obóz rządzący, na czele z prezydentem Smetoną, wzmocnił w tym okresie nadzór nad obywatelami, a także nad partiami i organizacjami politycznymi, co było następstwem przejścia od systemu wielopartyjnego do jednopartyjnego (systemu dominującej jednej partii) oraz ograniczenia kompetencji samorządu terytorialnego.

³⁸⁴ Do powrotu Smetony do steru życia politycznego doszło w wyniku przewrotu wojskowego w grudniu 1926 r. W nocy z 16 na 17 grudnia 1926 r. dokonano zamachu stanu, na czele którego stanął major Povilas Plechavičius. Z inicjatywy Plechavičiusa przywódca narodowców Smetona został ogłoszony wodzem narodu. W pierwszej kolejności narodowcy dążyli do oficjalnego zalegalizowania swojej władzy. Presją i szantażem nakłonili głowę państwa Griniusą, by odwołać gabinet Sleževiciusa i powołać nowy rząd z Voldemarasem na czele. Grinius został nakłoniony do złożenia wniosku ze swoją dymisją na ręce przewodniczącego sejmu. 19 grudnia 1926 r., pomimo braku kworum oficjalnie przyjęto dymisję Griniusą i przeprowadzono wybory na prezydenta. W ich rezultacie prezydentem został Smetona, uzyskując 38 głosów. Zob. J. Rutkiewicz, W. N. Kulikow, *Wojsko litewskie 1918-1940*, Warszawa 2001, s. 90; P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, op.cit., s. 92-95; tenże, *Geneza, przebieg i następstwa przewrotu prawicowego na Litwie 1926 r.*, „Rocznik Białostocki” 1965, t. IV.

³⁸⁵ A. Eidintas, *Antanas Smetona and his Lithuania. From the national liberation movement to an authoritarian regime (1893-1940)*, Leiden-Boston 2015, s. 180.

Na fali opozycyjnego niezadowolenia oraz pomimo braku społecznego mandatu - nowo ukształtowany ustrój państwa w pełni zaczął funkcjonować. Odizolowana od obywateli rzeczywistość polityczna przyczyniła się do wykrystalizowania ustroju niedemokratycznego nieaprobowanego przez opozycję antysystemową.

W konsekwencji - od momentu zamachu stanu i objęcia władzy - prezydent Smetona zmierzał zmienić litewski system polityczny, kumulując prerogatywy głowy państwa, co było zupełnie przeciwnym ruchem w stosunku do dotychczasowych dokonań na płaszczyźnie demokracji parlamentarnej. Działania te, nieakceptowane przez szerokie kręgi społeczne, przyczyniły się do radykalnych prób obalenia rządów Smetony w drodze zamachu stanu. Rosnące napięcie w państwie oraz degradacja systemu partyjnego skutkowały wywarciem presji na Smetonę, wymuszając na prezydencie reaktywację Sejmu. Sprowadzono ten organ do roli instytucji fasadowej, czyniąc z parlamentu bezwolną instytucję, która w 1938 r. uchwaliła nową konstytucję państwa. Celem niniejszego rozdziału jest zaprezentowanie procesu transformacji systemu politycznego Litwy w latach 1926-1940. Wykorzystane ujęcie analityczne, bazujące na paradygmacie neoinstytucjonalnym, umożliwi uchwycenie logiki zmiany systemowej. W rozdziale dużo uwagi poświęcono zagadnieniom prawnym i ustrojowym.

4.1. Pozycja ustrojowa prezydenta w świetle konstytucji z 1928 r. Implementacja systemu prezydenckiego o charakterze autorytarnym

Po wyłonieniu kandydata na prezydenta 19 grudnia 1926 r. nowo wybrana głowa państwa otwarcie zaczęła mówić o konieczności rozwiązania Sejmu, zmianie konstytucji oraz umocnieniu pozycji prezydenta w systemie politycznym³⁸⁶. Zainicjowane zmiany w latach 1927-1928 dokonywały się dwutorowo. Po pierwsze nowy rząd, nie mogąc zwyciężyć silnej opozycji centrolewicowej Parlamentu, 12 kwietnia 1927 r. dekretem prezydenta na podstawie art. 52 konstytucji rozwiązał parlament³⁸⁷. W ten sposób zamach

³⁸⁶ W styczniu 1928 r. w organie rządowym „Lietuvos” pojawił się artykuł nr 86, w którym prezydent Smetona zwrócił się do opinii publicznej. Na łamach tej gazety artykuł udowadniał zasadność rozwiązania Sejmu, a nawet jej legitymizację oraz podkreślał potrzebę nowej konstytucji. W ten sposób partia narodowców próbowała nadać swojej dyktaturze konstytucyjność. Jak pisał w swoich wspomnieniach premier Voldemaras, Smetona nie był w pełni usatysfakcjonowany ze swojego stanowiska głowy państwa, ponieważ konstytucja z 1922 r. formalnie ograniczała władzę instytucji prezydenckiej na rzecz legislatywy, która w obowiązującej konstytucji odgrywała dominującą rolę w systemie politycznym. A. Smetona, *Pasakyta parasyta (1927–1934)*, Kowno 1935, s. 269-270; R. Lopata, *Autoritarinis režimas...*, *op.cit.*, 91.

³⁸⁷ Jak zauważa Przemysław Kierończyk, legalnie, na podstawie art. 52 konstytucji z 1922 r. prezydent miał do tego prawo, natomiast prawnik zwraca uwagę, że nowe wybory do parlamentu powinny odbyć się w okresie 60 dni od rozwiązania izby, a nowy parlament miał wybrać nowego prezydenta. Jednakże problem tkwił w tym, że litewski system polityczny funkcjonował bez Sejmu aż do 1936 r. Szerzej o tym okresie w

grudniowy został doprowadzony do skutku, pełnię władzę przejęli przywódcy narodowców Smetona i Voldemaras³⁸⁸. Po drugie zapoczątkowano proces dokonywania zmian w systemie politycznym Litwy³⁸⁹. Pierwszą fazą tego procesu było wydanie nowej konstytucji przez prezydenta Smetonę, ogłoszonej 15 maja 1928 r. Była to jedna z pierwszych w Europie ustaw zasadniczych, za pomocą której przechodzono proces transformacji systemowej od demokracji do autorytaryzmu³⁹⁰. Nowa konstytucja litewska zawierała katalog przepisów dotyczących reorganizacji struktury władzy, w głównej mierze poprzez zwiększenie prerogatyw głowy państwa, który z władzy wykonawczej stawał się kierownikiem państwa. Głównymi elementami tego procesu były m.in.:

- inkorporacja przez prezydenta uprawnień Sejmu w formie wydawania dekretów posiadające moc prawną, w tym także dekrety z mocą ustawy bez żadnych ograniczeń przedmiotowych;
- uprawnienie głowy państwa do rozwiązania Sejmu bez wyjaśnienia powodów oraz mianowania członków rządu;
- brak obowiązku zwoływania sesji Sejmu;
- wybór prezydenta przeniesiono z forum parlamentu do nowo powołanej instytucji Kolegium Elektorów wybieranych przez samorządy lokalne (złożone głównie z osób desygnowanych przez władzę administracyjną);
- brak odpowiedzialności politycznej oraz konstytucyjnej głowy państwa z uwagi na możliwość zastosowania kategorii decyzji państwowych;

działach Litwy P. Kierończyk, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 111; P. Kierończyk, *Państwo bez parlamentu...*, *op.cit.*

³⁸⁸ Warto jednak zauważyć, że w początkowej fazie dyktatury przywódcy narodowców Smetona i Voldemaras dążyli do zalegalizowania przewrotu grudniowego, do czego niezbędna była aprobata Sejmu. Jak wcześniej wspomniano, poparcie ze strony parlamentu otrzymano od strategicznego koalicjanta, bloku chrześcijańsko-demokratycznego, który początkowo związał się ze spiskowcami w celu obalenia rządu oraz popierał określoną linię polityczną wytyczoną przez duumwirat Smetona – Voldemaras. W ten sposób (rozwiązując Sejm) zamach grudniowy został doprowadzony do skutku. K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 158.

A. Miller, *Nowa konstytucja państwa litewskiego*, Warszawa 1930, s. 50; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 158; R. Lopata, *Autoritarinis režimas...*, *op.cit.*, s. 82.

³⁸⁹ Należy zauważyć, że proces zmian systemowych nastąpił, gdy skończyła się walka o potęgę i władzę na wewnętrznej arenie politycznej Litwy, a mianowicie w koalicji narodowcy – chadecja. W gabinecie Voldemarasa zasiedli sojusznicy narodowców, chadeccy ministrowie, którzy za swój podstawowy cel uznali jak najszybsze usunięcie skutków półrocznych rządów centrolewicy. Drogi porozumienia obu sojuszników rozeszły się, gdy chadecja postanowiła wystąpić z wnioskiem do prezydenta Smetony o rozpisanie wyborów do Sejmu. Plan (partykularny cel) chadecji zakładał zmianę układu sił w parlamencie, przewidując uzyskanie przez ich przedstawicieli większości absolutnej w izbie, dążąc po raz kolejny do zmonopolizowania parlamentu litewskiego. Przewidując zamiary swojego sojusznika koalicyjnego, 10 maja 1927 r. narodowcy postanowili wszcząć procedurę impeachmentu przeciwko przedstawicielom partii zasiadającym w rządzie – L. Bistrasa, P. Karvelisa i J. Jankeviciusa. W efekcie nastąpiła erozja dotychczasowej koalicji. K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 159; A. Eidintas, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 108.

³⁹⁰ M. Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Wilno 1990, s. 261.

- dekrety głowy państwa wprowadzające stany wyjątkowe nie podlegały aprobacie parlamentu.

Na początkowym etapie projektu zamierzano ku kluczowej koncepcji w zakresie nowelizacji konstytucji Republiki Litewskiej, opierającej się na zwiększeniu zakresu prerogatyw głowy państwa i umocnieniu jego pozycji w systemie rządów kosztem Sejmu. Nowa ustawa była w gruncie rzeczy klasycznym produktem autorytarnego rządu Smetony, który przejął władzę poprzez spisek zbrojny i sprawował ją bez konstytucyjnej podstawy prawnej. Próba wejścia rządów Smetony na płaszczyznę konstytucyjnego uregulowania ustroju politycznego Litwy była uzasadnieniem zamierzającym do nadania statusu prawnego swojej pozycji oraz ugruntowania własnej ideologii politycznej (nacjonalizmu). W sensie prawnym nowa ustawa zasadnicza została przyjęta w charakterze oktrojowania³⁹¹. Przywódca partii narodowców i głowa państwa Smetona 15 maja 1928 r. usankcjonowaniem rady ministrów wspólnie z Kontrolerem Państwowym nadał (oktrojował) nową ustawę zasadniczą³⁹². Warto wskazać, iż z punktu widzenia systematyki nowa konstytucja Republiki Litewskiej *quasi* nie odróżniała się od uprzedniej (antecedentnej). W systematykę nowego aktu weszło 15 analogicznie zatytułowanych i skompowanych tematycznie rozdziałów, obejmujących 107 artykułów. Pomimo to w jej treści wprowadzono około 20 kluczowych korekt. Podstawowe zasady ustroju państwa nie podlegały kluczowym zmianom. Zgodnie z paragrafem 1 konstytucja, w równej mierze jak jej poprzednia wersja dokumentu, uznawała republikański ustrój polityczny oraz ideę zasady zwierzchnictwa narodu litewskiego. Państwo litewskie po raz drugi z rzędu zostało w konstytucji zdefiniowane jako republika demokratyczna. Zgodnie z paragrafem 2 konstytucji podkreślano również, chociaż w formie powszechnej, model organizacji państwa oparty na podstawie teorii trójpodziału władzy wg koncepcji Monteskiusza³⁹³ – wyczytując w przepisach organ ustawodawczy, wykonawczy oraz sędowniczy. Konstytucja stała na straży jednolitej formy państwa³⁹⁴, jednocześnie przewidywano opcję

³⁹¹ Konstytucja oktrojowana – akt prawny dokonany przez rząd panującego z pominięciem wcześniejszych procedur ustawodawczych; konstytucja narzucona.

³⁹² „Vyriausybes žinios” z dnia 25 maja 1928 r., nr 275-1778.

³⁹³ Monteskiusz właśc. Charles Louis de Secondat, zainspirowany dziełami Johna Locke’a, w swoim dziele *O duchu praw* stwierdził, że posiadanie władzy skłania do jej nadużywania i łamania praw obywatelskich. Warunkiem zachowania wolności politycznej obywateli jest podział władz między różne, niezależne, wzajemnie dopełniające, hamujące i kontrolujące się podmioty. Według niego w każdym państwie funkcjonuje władza ustawodawcza (zalecał, by sprawował ją bikameralny parlament), władza wykonawcza (którą miał dysponować monarcha) oraz władza sędownicza (sprawowana przez niezależne sądy).

³⁹⁴ Państwo jednolite (unitarne) – charakteryzuje się jednolitą strukturą prawno-administracyjną, ponadto nie występują w nim terytoria mające odrębny czy autonomiczny charakter. Również władza (wykonawcza, ustawodawcza oraz sędownicza) ma jednolity charakter. W państwie jednolitym kontrolę nad całością

wyodrębnienia samodzielnych i niezależnych od władzy centralnej jednostek na terytorium Litwy. Podmioty te miały zostać wyposażone w pewien zakres suwerenności, który pozwoliłby im na samodzielne decydowanie o własnych potrzebach – wskazywał paragraf 6 konstytucji.

Symptomatyczne jest, iż twórca oktrojowanej konstytucji – Smetona postanowił w ustrojowej regulacji wolności i praw obywatelskich nie zmieniać ich kluczowych postanowień w odniesieniu do jej poprzedniczki, aczkolwiek zakładał całe spektrum ich usprawnień – określał paragraf 9 i 23 konstytucji. Warto zwrócić uwagę także na fakt, iż zgodnie z paragrafem 103 konstytucji twórca nowego aktu postanowił zachować podstawowe instytucje demokracji uczestniczącej. Natomiast zasadnicze zmiany nastąpiły w regulacjach ustrojowych dotyczących konstytucyjnych kompetencji głowy państwa, a zwłaszcza w systemie wyboru głowy państwa. Konstytucja oktrojowana, zmierzająca do separacji władzy głowy państwa od parlamentu, na podstawie paragrafu 43 ustawy wprowadziła anglosaską procedurę wyboru głowy państwa za pośrednictwem Kolegium Elektorów. Natomiast okres pełnienia funkcji prezydenta Republiki Litewskiej przedłużono do siedmiu lat³⁹⁵.

Wprowadzając nową wersję dokumentu konstytucyjnego nie zapomniano poprawić aktów wykonawczych, jak również określenia „druga kadencja głowy państwa” na sformułowanie „kolejna kadencja”. Jako dowód umocnienia pozycji ustrojowej prezydenta w akcie oktrojowanym nie znalazły się uchwały z uprzedniej konstytucji, a mianowicie dotyczące odpowiedzialności prawnej prezydenta. Oprócz tego zniesiono współzależność okresu urzędowania głowy państwa z kadencją Sejmu. Zachowano zaś zgodnie z paragrafem 65 konstytucji odpowiedzialność konstytucyjną głowy państwa. Za przekroczenie uprawnień lub przestępstwo godzące w najistotniejsze interesy państwa – zdrada stanu przez prezydenta – parlament miał prawo wymierzyć sprawiedliwość wobec głowy państwa. Na podstawie paragrafu 65 konstytucji, nawiązującego do te samej materii, oskarżony prezydent miał stanąć przed naczelnym organem władzy sądowniczej Republiki Litewskiej. Symptomatyczne w tej kwestii jest, iż uległa zwiększeniu wymagana większość sejmowa przy kworum wynoszącym 3/4 aktualnego składu Sejmu, niezbędna do podjęcia uchwały, podczas gdy poprzednie postanowienia z paragrafu 63 ustawy zasadniczej z 1922 r. wymagały jedynie bezwzględnej większości. Skuteczność działania

państwa sprawują organy ogólnopaństwowe, którym podporządkowane są jednostki niższego szczebla – dotyczy to zwłaszcza jednostek podziału terytorialnego podlegających pod względem politycznym wyższym organom.

³⁹⁵ A. Zakrzewski, *Wstęp...*, *op.cit.*, s. 16.

określonego przepisu prawnego, dotyczącego odpowiedzialności ponoszenia konsekwencji zachowania głowy państwa, jest z punktu widzenia nowego aktu wysoce kontrowersyjna. Wątpliwości wywołuje zwłaszcza w przepisach konstytucyjnych normujących zakres odpowiedzialności rządu brak określenia przestępstwa służbowego, a mianowicie odnoszący się do nadużycia służbowego; nie jest oczywiste, czy dotyczy najwyższego gremium rządowego naruszającego przepisy ustawy zasadniczej. Ponadto oktrojowana konstytucja litewska przyznaje głowie państwa skorzystanie z prawa łaski w odniesieniu do skazanych członków ekipy rządzącej. Postanowienie znane z jej poprzedniczki wymagało uzyskania zgody parlamentu, tymczasem przypis odnoszący się do tej materii konstytucyjnej nie znalazł się w nowej ustawie zasadniczej.

Natomiast, wracając do przyjęcia takiej konstrukcji ustawy zasadniczej przez Smetonę, która zapewniałaby jego urzędowi maksimum prerogatyw a oddziaływanie polityczne Sejmu ograniczyła się do minimalnego zakresu, należy wymienić kolejne uprawnienia strategiczne instytucji prezydenckiej przyjęte w nowej konstytucji litewskiej. W sferze prawodawstwa nowy akt prawny nadał głowie państwa zbyt obszerne prerogatywy. Zgodnie z paragrafem 51 konstytucji przysługiwało mu zwłaszcza veto zawieszające w zbyt szerokich granicach, ponieważ dla uchwalenia podważanego przez niego aktu prawnego obligatoryjna była zasada większości kwalifikowanej do 2/3 głosów całkowitej liczby posłów (w myśl paragrafu 50 poprzedniej wersji dokumentu konieczna była jedynie większość bezwzględna)³⁹⁶. Co więcej, nowo wprowadzony paragraf 104 ustawy zasadniczej nadał głowie państwa dodatkową prerogatywę, która aprobeje prezydenta powstrzymać albo odłożyć wydawanie przez parlament ustawy, pod warunkiem, że jest jej nieprzechylny. Istota tego konstytucyjnego uprawnienia polegała na poddaniu w okresie *vacatio legis*³⁹⁷ przyjętego bądź wstrzymanego przez parlament aktu prawnego pod referendum ludowe, które miało zdecydować definitywnie o racji bytu odnośnej ustawy. Symptomatyczne stają się, iż wzmocnieniu uległy prezydenckie uprawnienia do rozwiązania parlamentu – określał to paragraf 53 konstytucji. Jego realizacja nie wiązała się, jak uprzednio, z wymogiem przeprowadzenia nowych wyborów prezydenckich³⁹⁸.

Wszakże niezwykle istotne wydaje się, iż akt oktrojowany rządu dyktatorskiego Smetony formułujący nowy ustrój polityczny, zwany przez prawnika Robinsona Redsloba

³⁹⁶ M. Maksimaitis, *Lietuvos prezidento...*, *op.cit.*, s. 27-30.

³⁹⁷ *Vacatio legis* – określony w przepisach prawa okres między publikacją aktu prawnego a jego wejściem w życie. Celem *vacationis legis* jest umożliwienie wszystkim zainteresowanym zapoznania się z nowymi przepisami i przygotowania do ewentualnych zmian, jakie mogą wynikać z ich wejścia w życie.

³⁹⁸ A. Miller, *Nowa konstytucja...*, *op.cit.*, s. 66-67.

prezydentokracją³⁹⁹, umożliwiał mu kształtowanie szerokich uprawnień w zakresie delegacji ustawowej. Paragraf 53 konstytucji również nadał głowie państwa prawo do wydawania dekretów w czasie sesji parlamentarnej lub w sytuacji braku ciała ustawodawczego⁴⁰⁰. Owe dekrety prawodawcze głowy państwa nie wskazywały ograniczenia przedmiotowego. W eksplanacji prawno konstytucyjnej oznacza to, iż owe dekrety prezydenta nie sprowadzały się jedynie do wyjątkowych sytuacji w naglącej konieczności polityczno-państwowej. Jednakże doręczone administracji rządowej jako powierzone uprawnienia w sytuacjach zwyczajnych, nie obligujące zatwierdzenia parlamentu, mogły być przez niego unieważnione. Zgodnie z tym samym paragrafem 53 konstytucji zasięg prerogatyw prawodawczych instytucji prezydenckiej obejmować miał tak szeroko, że w czasie braku Sejmu lub w wyjątkowej sytuacji, kiedy konwokacja Sejmu jest niedopuszczalna prezydent z mocy prawa zatwierdzał budżet państwa i zgodnie z paragrafem 31 ustawy zasadniczej realizował go. Ponadto na podstawie paragrafu 32 konstytucji prezydent przyjmował obowiązki Sejmu w ratyfikacji umów międzynarodowych, nie obligujących naturalnie pierwotnej aprobaty ciała legislacyjnego.

Tak daleko sięgający zakres prerogatyw dla delegacji prawodawczej prezydenta Smetony kształtuje szczególną i nadzwyczajną pozycję ustrojową głowy państwa, czyniąc z jego naturalny i autonomiczny faktor (czynnik) legislacyjny, funkcjonujący obok ciała prawodawczego. Zaciera to podstawowe różnice pomiędzy ciałem ustawodawczym i wykonawczym tak znacząco, że nieomal kompletnie obydwie te organy, z naruszeniem konstytucyjnej zasady trójpodziału władzy, scentralizowały się w rękach instytucji prezydenckiej. Natomiast jedną z kluczowych prerogatyw prezydenta konstytucja ustanowiła w obszarze postępowania przy korekcie lub całkowitej zmianie konstytucji. W myśl paragrafu 103 i 104 aktu oktrojowanego nowa ustawa zasadnicza z 1928 r. zakładała prawo do zainicjowania zmiany ustawy zasadniczej pomiędzy trzema elementami: legislatywą, egzekutywą – instytucja prezydenta – oraz inicjatywą ludową, która przysługiwała grupie co najmniej 50 000 obywateli. Wystąpienie z inicjatywą przez jeden z tych trzech możliwych elementów następowało za pośrednictwem wniesienia projektu pod obrady parlamentu, który podejmował jego uchwałę przez procedurę większości kwalifikowanej przy kworum wynoszącym 3/5 ustawowej liczby posłów. Należy jednak zwrócić uwagę, iż uchwała Sejmu w istocie nie prowadziła sprawy do definitywnego rozstrzygnięcia, ponieważ w ciągu 90 dni głowa państwa, relatywnie 50 000 wyborców

³⁹⁹ R. Redslob, *Le regime parlementaire*, Paris 1924, s. 1.

⁴⁰⁰ M. Maksimaitis, *Lietuvos valstybės...*, *op.cit.*, s. 212.

litewskich, miała uprawnienia, by tę uchwałę odrzucić, przekazując odnośny projekt pod przesądzenie plebiscytowe.

Jak zauważa Artur Miller, w swym całokształcie akt oktrojowany podążał za schematem postępowania proceduralnego przy zmianie ustawy zasadniczej w sposób uzależniony od jego rezultatu zainicjowanej zmiany od przyjętego stanowiska instytucji prezydenckiej. Nie ulega to wątpliwości, gdyż z praktyki państw o narodach politycznie bardziej dojrzałych niż naród litewski wynika, że powszechne głosowania przynoszą z reguły pozytywny rezultat dla tych, którzy je organizują. Niniejsza konstrukcja procedury mogła doprowadzić w pewnych warunkach do sytuacji budzącej kontrowersje z perspektywy charakterystyki państwa o ustroju parlamentarnym. Projekt ustawy o zmianie konstytucji, zainicjowany przez 50 000 wyborców litewskich i podjęty uchwałą kwalifikowanej większości wynoszącej aż 3/5 głosów ogólnej liczby deputowanych, nie uzyskiwał mocy obowiązującej, a tym samym nie wystąpił w obiegu prawnym, jeśli głowa państwa ogłasza plebiscyt, który prezentuje przeciwstawny pogląd. Jak wcześniej opisano, o taką afirmację nie trudno, podczas gdy kampania plebiscytowa koncentruje się w rękach instytucji prezydenta⁴⁰¹.

Konstytucja oktrojowana na podstawie paragrafu 64 umożliwiała prezydentowi wszcząć sprawę karną za przestępstwo służbowe lub zdradę stanu przed naczelnym organem władzy sądowniczej Litwy przeciwko szefowi rządu, członkom Rady Ministrów lub Kontrolerowi Państwowemu. Wydatnie wzmocniało pozycję ustrojową głowy państwa przekazanie mu uprawnienia do desygnowania i odwoływania członków Rady Ministrów – co wskazywał paragraf 49 konstytucji. Zgodnie z paragrafem 55 konstytucji przejęcie kontroli nad siłami zbrojnymi Republiki Litewskiej miało na celu zaaprobowanie głowy państwa jako naczelnego dowódcę wojska litewskiego. Istotnym *novum* było dobitnie ujęte w paragrafie 50 nowej konstytucji uprawnienie prezydenta do dysponowania prawem desygnowania wszelkich rang oficerów⁴⁰².

Reasumując, należy zauważyć, iż, idąc po linii demokracji reprezentacyjnej, zgodnie z paragrafem 106 konstytucji, była umowa przewidująca konieczność poddania niniejszej konstytucji instytucji referendum w terminie 10 lat, jak również utrata mocy prawnej dokumentu w sytuacji jego nieratyfikowania w referendum. Jak zauważa Przemysław Kierończyk, powyższy zapis w konstytucji o wymogu uchwalenia jej w głosowaniu powszechnym miał stanowić jedynie fasadę w oczach opinii publicznej oraz zatuszować

⁴⁰¹ A. Miller, *Nowa konstytucja...*, *op.cit.*, s. 16.

⁴⁰² A. Zakrzewski, *Konstytucja...*, *op.cit.*, s. 11.

negatywne wrażenia spowodowane oktrojowaniem jej przez prezydenta Smetonę⁴⁰³. W odniesieniu do powyższego warto zauważyć, że celem nowej konstytucji oktrojowanej było wypracowanie solidnego fundamentu do systemu sprawowania władzy dyktatorskiej w państwie bez funkcjonowania Sejmu.

Oceniając przepisy opisywanego aktu oktrojowanego, należy uznać, iż zmierzały one przede wszystkim w kierunku uznania autorytarnych rządów quasi-legalnego statusu. Autokrata A. Smetona czynił próby, by zalegitymizować swoją władzę. Jak powyższy akt prawny ocenia Władysław Teofil Kulesza w swojej rozprawie *Direct Democracy Institutions in Authoritarian States in Pre-War Europe*, nowa ustawa zasadnicza z 1928 r., oktrojowana, na podstawie sprawdzonych XIX w. form, przez głowy państwa i rady ministrów obejmuje w swym zakresie przepisy uprawniające do definiowania jej mianem systemu autorytarnego. Za Waldemarem Paruchem można wskazać na takie elementy, jak proces tworzenia prawa umożliwiającego ograniczenie roli opozycji, polaryzacji na linii elita rządząca – opozycja antysystemowa⁴⁰⁴. Natomiast Konstanty Grzybowski wskazuje pozycję strażnika konstytucji w systemie autorytarnym, w którym według autora autokrata za pomocą nadanych sobie prerogatyw, nie przestrzegając obowiązujących norm prawnych, stabilizował porządek aksjologiczny oraz polityczny w sytuacji zagrożenia, tj. w czasie, gdy instytucje państwowe koncentrujące władzę typu *potestas* stawały się niewystarczające w stosunku do złożoności zaistniałych zdarzeń i skali zagrożenia. Przywódca autorytarny mógł wówczas korzystać z prerogatyw definiowanych jako *auctoritas*⁴⁰⁵. Innym istotnym elementem autorytaryzmu jest niewątpliwie brak odpowiedzialności politycznej oraz konstytucyjnej. Z uwagi na możliwość zastosowania kategorii decyzji państwowych występuje tu brak indywidualnej odpowiedzialności za podjęte daleko idące decyzje⁴⁰⁶. W litewskim systemie politycznym po 1928 r. prezydent wyznaczał podstawy nowego ładu państwowego, co było cechą charakterystyczną dla przywódców w klasycznych systemach autorytarnych. Autokrata miał możliwość kreowania nowego ładu polityczno-prawnego oraz poszerzania zakresu własnych uprawnień⁴⁰⁷.

⁴⁰³ P. Kierończyk, *Państwo bez parlamentu. Kilka uwag do międzywojennej historii konstytucjonalizmu litewskiego*, „Przegląd Sejmowy”, nr 4, 2003 r., s. 89.

⁴⁰⁴ W. Paruch, *Autorytaryzm w Europie...*, *op.cit.*, s. 139.

⁴⁰⁵ K. Grzybowski, *Moderator imperii*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, nr 2, 1963 r., s. 97-124.

⁴⁰⁶ K. Grzybowski, *Od dyktatury ku kompromisowi konstytucyjnemu*, Kraków 1930, s. 11; zob. D. Górecki, *Pozycja ustrojowo-prawna Prezydenta Rzeczypospolitej i rządu w ustawie konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 roku*, Łódź 1992, s. 49.

⁴⁰⁷ W. Paruch, *Autorytaryzm w Europie...*, *op.cit.*, s. 133.

Należy zwrócić szczególną uwagę na rolę Sejmu litewskiego, który został pozbawiony prawa inicjatywy ustawodawczej⁴⁰⁸. Inny problem polegał na tym, że to postępowanie było w pewnym stopniu pozbawione również sensowności, gdyż *de iure* Litwa w dalszym ciągu utrzymywała status państwa o parlamentarno-gabinetowej formie rządów⁴⁰⁹. W okresie obowiązywania oktrojowanej ustawy zasadniczej efektywnie stabilizowano system polityczny Litwy. Pomimo wewnętrznych konfliktów i zawirowań w rządzącym obozie między premierem Voldemaraszem a prezydentem Smetoną, definitywne zwycięstwo w pojedynku na szczycie partii narodowców odniósł Smetona, w związku z czym jego system sprawowania rządów dyktatorskich uległ stabilizacji⁴¹⁰. Zgodnie z powyższą analizą należy odwołać się do badaczki współczesnych systemów politycznych Ewy Nowackiej, która w swojej monografii naukowej *Współczesna myśl polityczna* wyróżniła dwa rodzaje państwa –prawne oraz prerogatywne. Państwo litewskie po oktrojowanej konstytucji z 1928 r. stanowiło państwo prerogatywne, charakteryzujące się niedopuszczeniem przez reżim Smetony do stosowania wobec jego rządów ograniczających norm prawnych. Państwo prerogatywne to państwo o systemie autorytarnym⁴¹¹. Istniała tendencja autokratyczna w krajach europejskich. Rozwiązanie systemowe przyjęte wówczas przez Litwę znalazło zastosowanie również w międzywojennej Łotwie i Estonii.

Instytucja głowy państwa zdominowała w aspekcie formalnym nowy system polityczny Litwy, co w dalszej perspektywie oznaczało długookresowe zablokowanie procesu demokratyzacji oraz sprzyjające warunki dla dalszego rozwoju reżimu autorytarnego. Kierunek litewskiej międzywojennej transformacji systemowej ustalił przebieg granic prawnych oraz praktykę życia politycznego wykazujące się słabym, nieukształtowanym system partyjnym w okresie sejmokracji, niską świadomością obywatelską cechującą się brakiem aktywności i odpowiedzialności za wspólnotę – biernością obywateli, zaściankową kulturą polityczną oraz, co ważniejsze, silną i zdeterminowaną do przejęcia władzy przez jednostkę, która za poparciem narodowców i wojska wprowadziła rządy dyktatorskie.

Wśród ościennych państw model silnej instytucji prezydenckiej funkcjonował w Polsce. Pozostałe państwa bałtyckie obrały autorytarny model rządów ze wzmacniającą

⁴⁰⁸ W.T. Kulesza, *Direct Democracy Institutions in Authoritarian States in Pre-War Europe*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, nr 2, 2016, s. 128.

⁴⁰⁹ P. Kierończyk, *Litewskie konstytucje...*, *op.cit.*, s. 82.

⁴¹⁰ L. Mitkiewicz, *Wspomnienia kowieńskie 1938-1939*, Warszawa 1990, s. 51-52.

⁴¹¹ E. Nowacka, *Współczesna myśl polityczna*, Kraków 2003, s. 274.

pozycją prezydenta na Łotwie w latach 1936-1940 (Kārlis Ulmanis) oraz w Estonii w latach 1938-1940 (Konstantin Päts).

Komparystyka ustroju ukształtowanego na Litwie w wyniku oktrojowania konstytucji z ustrojami sąsiednich państw prowadzi do konkluzji, że litewski ustrój polityczny charakteryzuje system prezydencki zbliżony do polskiego. Siła litewskiego Sejmu była nieznacznie słabsza od siły Sejmu polskiego. Z kolei gabinet na Litwie miał obszar uprawnień zdecydowanie mniejszy niż rząd Polski z marszałkiem Piłsudskim na czele. Podobne procesy miały miejsce na Łotwie i w Estonii, gdzie legislatura w formie władzy była dużo słabsza od siły egzekutywy m.in. instytucji prezydenta⁴¹².

Przejście od sejmokracji do autorytaryzmu na Litwie i w innych krajach regionu dokonywało się poprzez zmiany ustrojowe w okolicznościach kryzysu gospodarczego⁴¹³. Wybieralność prezydenta Smetony przez Kolegium Elektorów (osoby mianowane przez władze administracyjne) oraz konstytucyjną możliwość zdymisjonowania go z zajmowanej funkcji zgodnie z określeniem Guillermo O'Donnella należy definiować jako reżim biurokratyczno-elektoralny⁴¹⁴. Inne określenie prezydentokracji⁴¹⁵ wskazuje formułę dyktatorskiego systemu rządów Smetony z zachowaniem fasady pozornej demokracji, m.in. przy rozszerzeniu form demokracji bezpośredniej poprzez zaimplementowanie (poza inicjatywą ustawodawczą) przepisu uprawniającego obywateli do zawetowania dowolnej ustawy przyjętej przez Sejm, co kształtowało wrażenie zwiększenia roli społeczeństwa⁴¹⁶.

Kształtowanie autorytarnego reżimu na Litwie, Łotwie i w Estonii dowodzi, że kluczowe znaczenie dla transformacji ustrojowej oprócz niestabilnych rządów w okresie parlamentaryzmu miało położenie geopolityczne, gdzie państwa bałtyckie znajdowały się pomiędzy dwoma bezwzględnie i agresywnymi krajami totalitarnymi, hitlerowską III Rzeszą a stalinowskim ZSRR, zatem wymagały jedności i silnych ośrodków władzy⁴¹⁷. Jak celnie zauważa Krzysztof Buchowski, Smetona uzurpował władzę pod populistycznymi hasłami nacjonalistycznymi i antypolskimi, kładąc nacisk na brak aprobaty dla słabości

⁴¹² W początkowej fazie destabilizacji wewnętrznej na Łotwie i w Estonii wprowadzony został stan wojenny, z tych względów nastąpiło przejęcie funkcji prezydenta przez premiera Pätsa w Estonii oraz Ulmanisa na Łotwie, który połączył oba urzędy w swoim ręku. Zob. G. Górski, *Historia ustrojów państw*, [w:] Warszawa 2001, s. 389-391.

⁴¹³ J. Zieliński, *Instytucjonalizacja...*, *op.cit.*, s. 37.

⁴¹⁴ P. Tarczyński, *Przywództwo w autorytaryzmie...*, *op.cit.*, s. 21-22; szerzej na ten temat A. Schedler, *The Logic of Electoral Authoritarianism*, www.ethiomeia.com/accnt/ea_schedler.pdf [dostęp: 03. 07. 2020].

R. Snyder, *Beyond Electoral Authoritarianism: The Spectrum of Non-Democratic Regimes*, <www.brown.edu/Departments/Political_Science/documents/BeyondElectoralAuthor.pdf>. [03. 07. 2020]

⁴¹⁵ D. Robinson, *Der litauische...*, *op.cit.*

⁴¹⁶ P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, *op.cit.*, s. 93.

⁴¹⁷ A. Kasekamp, *Historia...*, *op.cit.*, s. 114.

aparatu państwowego, *de facto* opowiadając się przeciwko liberalizmowi politycznemu oraz modelowi demokracji parlamentarnej, co okazało się prostym i przemawiającym do wyobraźni wielu Litwinów uzasadnieniem transformacji⁴¹⁸. W społeczeństwie litewskim w procesie zmian systemowych narzucano reżimową propagandę, że to tylko Smetona jako wódz narodu w dobie złej koniunktury jest mężem godnym zaufania, ponieważ jako „Zbawca Ojczyzny” i symbol dążeń narodowych w walce o Wilno wyprowadzi Litwę z marazmu⁴¹⁹.

4.2. Charakterystyka kluczowych aktorów politycznych reżimu – wymiar strukturalny i funkcjonalny

W okresie obowiązywania ustawy zasadniczej z 1928 r. skutecznie petryfikowano istniejący system polityczny. Nie obeszło się jednak bez wewnętrznych problemów i konfliktów w rządzącym obozie. Na następnym etapie po wprowadzeniu konstytucji i faktycznej dyktatury prezydenta doszło do polaryzacji między prezydentem Smetoną a premierem Voldemarąsem⁴²⁰, czego efektem było usunięcie Voldemarasa z zajmowanego stanowiska⁴²¹. Zastosowano szerokie represje rządowe wobec aktywnych zwolenników

⁴¹⁸ K. Buchowski, *Polacy...*, *op.cit.*, s. 157.

⁴¹⁹ M. Malužinas, *Opozycyjna działalność polityczna...*, *op.cit.*, s. 20.

⁴²⁰ Oficjalna litewska historiografia, m.in. Algis Bitautas zwraca uwagę na różnice w poglądach ideologicznych względem taktyki zarządzania: A. Voldemars był zwolennikiem silnej ręki, nie ukrywając sympatii do porządku wprowadzonego przez włoskiego dyktatora Benito Mussoliniego, tymczasem Smetona wyraźnie opowiadał się za własnym, litewskim modelem rządów autorytarnych. Analizując źródła historyczne, należy zauważyć, że często pomija się w nich wystarczająco dyktatorski styl zarządzania Voldemarasa, który powodował coraz większe niezadowolenie w Związku Narodowców oraz znacznej części członków gabinetu w jego składzie. Minister spraw wewnętrznych I. Musteikis wykazywał swoje niezadowolenie z powodu zbyt częstej ingerencji Voldemarasa w pracę policji, w sposób arbitralny narzucającego własne zdanie i wymuszającego określone zachowanie. Niezdolność Voldemarasa do kompromisu podczas prac administracyjno-organizacyjnych była efektem niezadowolenia ministra rolnictwa J. Aleksa. W roku 1928 Voldemaras został oskarżony o przekazywanie funduszy rolnych na ministerstwo obrony narodowej oraz opóźnienia przyjęcia niezbędnych przepisów ustawy dotyczących rolnictwa. Podobne oskarżenia wysunął przeciwko Voldemarasowi minister edukacji K. Šakenis. Jak zauważa ówczesny redaktor gazety międzywojennej „Lietuvos Aidas” Valentinas Gustainis, Smetona zdając sobie sprawę o narastającym konflikcie między działaniami prezydenta i premiera oraz obawiając się o jego aspiracje, by stać się nieograniczonym dyktatorem Litwy na modłę Mussoliniego w faszystowskich Włoszech, rozpoczął planowanie usunięcia ze stanowiska premiera Voldemarasa wiosną 1929 r. Warto zwrócić uwagę, iż Voldemaras poczuł moc i bezkarność, gdy miał szerokie poparcie kilkutysięcznej organizacji Żelazny Wilk oraz w kręgach wojskowych i studenckich naśladowujących wzory faszystowskie, dzięki funduszom rolnym przekazywanym na działalność organizacji Żelazny Wilk i ministerstwo obrony. Szerzej na ten temat zob. A. Bitautas, *Lietuvių tautininkų sąjungos Šiaulių apskrities skyrius: sudėtis ir veikla 1924-1940 m.*, Wilno 2012; LEU *Lietuvos istorijos katedros metodinis kabinetas. Saug. Vien*, nr. 1109. s. 29; A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Wilno 1992, s. 10; V. Gustainis, *Nuo Griškabūžio iki Paryžiaus*, Kowno 1991 s. 83; A. Merkėlis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York 1964 s. 372.

⁴²¹ Odwołania gabinetu i jego szefa przez prezydenta specjalnym dekretem z 19 września 1929 r., które w myśl poprzedniej konstytucji z 1922 r. należało do Sejmu, porucza nowa konstytucja z 1928 r. wyłącznie prezydentowi – paragraf 49. „Vyriausybės žinios” z dnia 5 maja 1928 r., nr 275.

premiera. Z formalnych struktur grup odniesienia dla reżimu stopniowo wyeliminowano organizację militarną Żelazny Wilk⁴²².

Po ustabilizowaniu sytuacji w obozie rządzącym potwierdzono stanowisko reżimu, że najważniejsze instytucje systemowe, tj. Sejm i partie polityczne nie są konieczne dla funkcjonowania państwa. Najbardziej pożądanym dla Smetony rozwiązaniem było zmarginalizowanie roli partii politycznych w systemie politycznym poprzez stosowanie terroru i represji. W tym celu w grudniu 1927 r. powołano do życia skrajnie prawicową tajną organizację polityczno-militarną Żelazny Wilk (*Geležinis Vilkas*), która inwigilowała i zwalczała wszelkie przejawy działalności strony opozycyjnej⁴²³. Kształtowano w opinii publicznej polityków opozycyjnych jako polonofilów pracujących na szkodę państwa lub zdrajców narodu spiskujących przeciwko państwu z Polakami⁴²⁴. Smetona zmierzał do deprecjacji i zawężenia zakresu autonomii całego podległego mu obozu rządzącego⁴²⁵. Zmierzał do stopniowego wyeliminowania szeregu społecznych, kulturalnych i charytatywnych organizacji oraz towarzystw katolickich, utrudniających budowanie – zgodnie z kultem wodza i zasadą wodzostwa – jego interakcji ze społeczeństwem, co odbiło się na opozycji antyreżimowej i Kościele katolickim, które stały się ofiarami

⁴²² Pod patronatem Smetony 26 maja 1928 r. powołano organizację Żelazny Wilk. Założona przez Algirdasa Sliosaitysa miała wcielać w życie teorię uzbrojonego narodu. Idąc za przykładem Mussoliniego i Włoch, wydano organizacji ściśle tajne zalecenie prowadzenia na rzecz bezpieczeństwa wewnętrznego państwa – interweniowania w sprawy kulturowe społeczeństwa litewskiego, jak również nadzorowania mniejszości polskiej zamieszkującej terytorium kowieńskie. Celem realizowanego planu było kontrolowanie oraz „oczyszczenie” z nielojalnych elementów i instytucji państwowych i organizacji publicznych reżimu Smetony – Voldemarasa. Mimo że oficjalnym przywódcą był Smetona, faktycznie wpływ posiadał premier Voldemaras, skupiał wokół siebie zwolenników o faszystowskich poglądach politycznych nazywanych voldemarystami. W początkowej fazie wdrożenia zmian systemowych organizacja Żelazny Wilk funkcjonowała wyłącznie przy partii Narodowców, natomiast na początku roku 1928 r. dekretem premiera była niezalążaną strukturą państwową. Smetonie tajna organizacja militarna wydawała się nie do przyjęcia ze względu na swoje postawy polityczne oraz ideologiczne, jak również chęć organizacji aktywnego udziału w strukturach systemu politycznego poprzez dążenie do przebudowy porządku społeczno-politycznego i ustrojowego w oparciu o wzory faszystowskie, które zostały wyrażone na łamach prasy Żelaznego Wilka. Szerzej na ten temat zob. M. Malužinas, *Rozwój sportu litewskiego w okresie międzywojennym pod auspicjami tajnej profaszystowskiej organizacji polityczno-militarnej Żelazny Wilk*, red. Polityczne Kształty Sportu [w:] Bogucki Wydawnictwo Naukowe, red. A. Dubicki, R. Jung, M. M. Kobierecki Poznań 2019, s. 147, tenże, P. Haslinger, V. Petronis, *Erster Weltkrieg, Systemkonsolidierung und kollektive Gewalt in Ostmitteleuropa. Litauen und der „Eiserne Wolf“, Gewaltgemeinschaften. Von der Spätantike bis ins 20. Göttingen 2013, s. 343-356.*

⁴²³ Tajna struktura reżimu nocą interweniowała w mieszkaniach działaczy opozycyjnych, zastraszając bronią i torturowaniem. M. Malužinas, *Rozwój sportu litewskiego...*, *op.cit.*, s. 157.

⁴²⁴ S. Sierpowski, *Pilsudski w Genewie*, Poznań 1990 s. 25-26.

⁴²⁵ Patrząc od strony etymologicznej, autokracja oznacza system, w którym władza jest skoncentrowana w rękach jednostki (*autos*), a nie należy do wielu podmiotów politycznych (*heteros*). W związku z tym należy odwołać się do typologii Linza i Stepana charakteryzującej dalsze rządy Smetony jako reżim sułtański, tj. system rządów silnie spersonalizowanego reżimu, którego realizacja charakteryzowała najwyższy poziom arbitralności. Szerzej na ten temat zob. J.J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Postcommunist Europe*, Baltimore 1996; J. J. Linz, *Totalitarian and...*, *op.cit.*, s. 181-182.

surowych restrykcji policyjno-administracyjnych⁴²⁶. Działalność polityczna Smetony nabrała cech wyraźnie demagogicznych i biurokratycznych, co znacznie wpłynęło na funkcjonowanie elity władzy jako aktora politycznego.

Nowa konstytucja z 1928 r. zapoczątkowała powstanie nowej politycznej areny, na której zaczęły w praktyce politycznej funkcjonować dwa podmioty władzy państwowej. Pierwszym był nieposiadający demokratycznej legitymizacji wyborczej ani praktycznie żadnego poparcia w społeczeństwie, ale posiadający władzę, obóz rządzący narodowców kontrolowany i skoncentrowany wokół Smetony wraz z kierowaną przez siebie partią Narodowców. Drugim był formalnie zachowujący legitymizację, jednakże pozbawiony pełnej zdolności do funkcjonowania Sejm III kadencji, który ze względu na pozbawienie go należytych (uprawnień) instrumentów prawnych oraz braku obowiązku zwoływania sesji zostawał częścią spychanej na margines przez reżim opozycji⁴²⁷. Po 1929 r. ukształtował się reżim, który wskazywał na występowanie nepotyzmu, elityzmu, zależności od nieformalnych mechanizmów sprawowania rządów przez nowe kierunki: od pluralistycznej elity politycznej do nomenklatury partyjnej, od wybieralności naczelnych władz państwa do nominacji, do rządów gabinetu ministrów do władzy komitetów partyjnych, od samorządu terytorialnego do monopolu władzy administracyjnej (zjawisko to zostanie wyjaśnione na następnym rozdziale tej pracy)⁴²⁸.

W rozrastających się grupach odniesienia dla Smetony coraz większą rolę zaczęła odgrywać biurokracja oraz przedstawiciele aparatu przymusu⁴²⁹. Stanowiły zmianę najbliższego otoczenia Smetony z lat 1927-1929, z których część, nieprzychylna urzędującemu prezydentowi, sama zrezygnowała z zajmowanych funkcji, część natomiast została usunięta w drodze zamachu stanu lub tajnych działań w obozie Smetony. Dlatego Smetona traktował biurokrację jako główny filar swoich rządów, nazywając ją „solą ziemi”. Obsadzenie każdego kluczowego dla funkcjonowania reżimu stanowiska powiązane było z lojalnością wobec Smetony.

Nowy kształt nomenklatury miał charakter dynamiczny i w trakcie swojego postępu zaczęła dotyczyć również stanowiska w szczególności uczelni wyższych, szkół,

⁴²⁶ Celem politycznym Smetony było całkowite podporządkowanie sobie hierarchii kościelnej. W pierwszej kolejności minister edukacji narodowej z ramienia narodowców Konstantinas Šakenis 30 sierpnia 1930 r. okólnikiem nr 244 zlikwidował wszystkie organizacje młodzieży katolickiej na Litwie, w efekcie czego jej działalność została zepchnięta do podziemia. A. Skrupskelis, *Ateities draugai. Ateitininkų istorija iki 1940 m.* Wilno 2010, s. 588-617.

⁴²⁷ P. Kierończyk, *Państwo bez parlamentu...*, *op.cit.*

⁴²⁸ A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka...*, *op.cit.*, s. 156; I. Jakubavičienė, *Duetas: Antanas ir Sofija Smetonos*, Wilno 2016, s. 440; E. Zieliński, *Przeobrażenie ustrojowe w Polsce*, Warszawa 2003, s. 8.

⁴²⁹ D.M. Dzierżek, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 464.

instytucji kultury z instytucjami kultury fizycznej⁴³⁰. Nowa forma nomenklatury przenikała w tworzeniu przez władze organizacji społecznych. Zby szerzyć swoją ideologię narodową i mobilizować wiele sfer społecznych, obóz narodowców utworzył obok siebie organizacje „pomocnicze” (młodzieżowe, zawodowe, kulturalne itp.), które stały się nie tylko sojusznikami politycznymi (mającymi znaczący wpływ na rozprzestrzenianie się litewskiego nacjonalizmu), ale także wsparciem dla rządów Smetony w celu wzmocnienia autorytarnego reżimu⁴³¹. Wskazywało to na początek powszechnej indoktrynacji obywateli. Ponadto prywatny sektor gospodarki pośrednio znalazł się pod kontrolą reżimu. Stał się obiektem mocnego nacisku przez władzę, by zrzeszał się w kooperatywy. Przyspieszano proces z użyciem budżetu państwa, tym samym osiągając niezbędną centralizację kapitału dla większych projektów⁴³². Za realizację programu odpowiadał szereg instytucji upoważnionych do prowadzenia kontroli działalności gospodarczej, które kształtowały bezpośrednią współzależność niepaństwowego sektora gospodarki od nowej nomenklatury. W dyskryminowanej mniejszości polskich przedsiębiorców, którzy doświadczyli coraz bardziej złożonych procedur rejestracji podmiotów gospodarczych, licznych ponownych rejestracji i koncesjonowania wielu dziedzin działalności, były inwigilowane przez służby podległe reżimowi⁴³³. Wygenerowany na Litwie model relacji społecznych należy określić mianem „autorytarnego korporatywizmu”⁴³⁴.

⁴³⁰ Po przyjęciu modelu państwa narodowego, ogólnie, w sposób arbitralny narzucano potrzebę implementacji patriotyzmu litewskiego i przepojenia obywateli duchem narodowym. Szczególnie podjęto działania mające na celu wychowanie młodzieży w duchu narodowym. W latach 1927-1929 narodziła się idea potrzeby militaryzacji narodu litewskiego przez wychowanie fizyczne. Według koncepcji obozu rządzącego militaryzacja i kultura fizyczna to dwa nierozłączne elementy systemu edukacyjnego. Podkreślano, że są one kluczowymi elementami wychowania narodowego społeczeństwa litewskiego. Militaryzacja i wychowanie fizyczne obywateli stanowiły jedną z gałęzi wychowania kulturowego narodu litewskiego mającego zmierzać do wydobycia waleczności u młodzieży i obywateli definiowanej jako: walki przeciwko wrogom reżimu i państwa. W efekcie w programach szkolnych i sekcjach sportowych wdrażano, kultywowano oraz uprawiano tylko wyznaczone dyscypliny sportu, w których uwidaczniał się hart ducha narodu. Z tych względów litewska kultura fizyczna podporządkowana była militaryzacji. Zob. *Budujmy salę gimnastyczną* „Dziennik Kowieński”, 1930, 73, s. 3; Lietuvos tautininkų sąjungos generalinio sekretoriaus konfidencialus raštas komiteto pirmininkui.LTA GV Vyriausio Štabo aplinkraštis grupių vadams, 1928-12-12. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 563, ap. 1, b. 2, l. 89.

⁴³¹ M. Kundrotas, *Antanas Smetona – signataras, tautininkas, prezidentas*, „www.alkas.lt” <http://alkas.lt/2014/12/03/m-kundrotas-antanas-smetona-signataras-tautininkas-prezidentas> [dostęp: 31.01.2020].

⁴³² Należy przy tym zauważyć, że w latach 1930 spora część właścicieli ziemskich i liczne przedsiębiorstwa prywatne, zburzone po reformie rolnej, zainicjowała prowadzenie zakładów kooperatywnych przemysłu rolno-spożywczego i drzewnego, dzięki szeroko zakrojonemu rządowemu programowi wsparcia finansowego, co w efekcie umożliwiło trzykrotnie powiększenie skali produkcji przemysłowej w państwie. Zob. P. Šalčius, *Vartotojo bendrovės ir privatinė prekyba*, Kowno 1919, s. 5.

⁴³³ Jednocześnie dawał się zaobserwować relatywny brak zakorzenienia struktur narodowców w szerokich kręgach społecznych, którzy wykazywali coraz wyraźniejsze symptomy sprzeciwu wobec działań nowego rządu. Jako jeden ze środków na te kwestie reżim zastosował taktykę już sprawdzoną za rządów chadecji – pobudzenia litewskiego nacjonalizmu z elementami antypolskimi, m.in. osłabienia w państwie polskich wpływów gospodarczych poprzez zablokowanie drogi wiodącej do polonizacji społeczeństwa litewskiego

W establishmencie politycznym Litwy po 1929 r. można było wyodrębnić trzy szczeble z uwagi na terytorialny zakres oddziaływań – państwowy, regionalny i lokalny – oraz trzy szczeble z uwagi na pozycję i zakres ich oddziaływania:

- wyższy szczebel – kierownictwo polityczne państwa oraz elity strategiczne (prezydent i jego najbliższe środowisko, administracja prezydenta, kierownictwo rządu, kierownictwo partii narodowców, Sztab Generalny Wojska Litewskiego, Departament Bezpieczeństwa);
- średni szczebel – szefowie poszczególnych ministerstw, administracji lokalnej, większych ośrodków miejskich, Sądu Najwyższego, sądów wojskowych i specjalnych, centralnej komisji wyborczej (m.in. Kolegium Elektorów prezydenta);
- niższy szczebel – aparat urzędniczy centralnych i lokalnych instytucji władzy, kierownictwo samorządowych organów przedstawicielskich, szefowie sądów, policji politycznej, komendanci wojenni, oraz kierownicy przedsiębiorstw państwowych, instytucji społecznych, władze uczelni⁴³⁵.

Z uwagi na hierarchizację i nomenklaturową formę litewskiej elity w czasie rządów Smetony wykreowała się kontrolita, której pozycja wyznaczała aktywność społeczno-polityczną usytuowaną poza systemem, szczególnie z uwagi na antyprezydencki charakter. W jej szeregach znalazło się wielu byłych członków elitarniej organizacji paramilitarnej wewnątrzpartyjnej Żelaznego Wilka, większość czołowych aktywnych działaczy środowiska polskiego, liderzy polskich organizacji społecznych działających w państwie litewskim, duchowni Kościoła katolickiego, liderzy organizacji katolickich oraz przywódcy największych partii opozycyjnych. Nowa forma nomenklatury w czasie rządów Smetony uzasadnia biurokratyczny, patrymonialny charakter reżimu politycznego Litwy⁴³⁶. Konsekwencją jego dyktatorskich rządów stało się zjawisko jednolitego i scentralizowanego systemu władzy „zawłaszczenia państwa”. W spersonalizowanym reżimie litewskim dominował klientelizm, elityzm, z którymi związany był nieoficjalny charakter władzy. Prezydent utrzymywał koteryjne stosunki z żydowską finansjerą i

oraz ugruntowania litewskiej świadomości narodowej wśród ogółu obywateli. A. Eidintas, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 108-110; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 289-290.

⁴³⁴ Smetona w swojej doktrynie propagował ideę estatystycznego ładu korporacyjnego opartego na prymacie kolektywu nad jednostką, narodowością i autorytaryzmem. R. Lopata, *Autoritarinis režimas...*, *op.cit.*, s. 96-97.

⁴³⁵ M. Kundrotas, *Antanas Smetona – signataras...op.cit.*; *Vietos savivaldybės įstatymo pakeitimas*, „Vyriausybės žinios” z dnia 1 października 1934 r., nr 458, s. 1-3.

⁴³⁶ P. Kierończyk, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 117.

burżuazją oraz dużymi grupami przemysłowców litewskich⁴³⁷. Z uwagi na zasilanie budżetu państwa wpływami z podatków pochodzącymi od tych grup społecznych, Smetona był zobligowany liczyć się z zamożnymi przemysłowcami, finansistami oraz handlowcami, w tym przedstawicielami środowisk żydowskich. Smetona dopuszczał do długookresowego powiązania koterii z poszczególnymi stanowiskami. Szczegółową uwagę zwracano na ważność elementów budowania niezwyklej lojalności wobec reżimu, a w przypadku jej braku dokonywały się regularne rotacje w obsadzie wysokich stanowisk państwowych. Klientelizm jako system władzy litewskiej obrazował dokonany przez Smetonę wybór składu reaktywowanego w 1936 r. IV Sejmu, który sprowadzono do roli instytucji fasadowej stanowiącej jeden z elementów władzy jako narzędzie polityczne prezydenta, które odegrało drugoplanową rolę w systemie politycznym Litwy⁴³⁸.

W życiu politycznym międzywojennej Litwy można było wyodrębnić trzy wpływowe koterie w środowisku Smetony oraz mniejsze grupy odniesienia. Przywódcą pierwszej, najbardziej wpływowej w tym okresie koterii i prominentnego stanowiska był Juozas Tūbelis, wieloletni premier i lider partii narodowców, szwagier Smetony⁴³⁹. Druga kształtowała się przy szefie Departamentu Bezpieczeństwa Państwa Jonasi Stacevičius-Statkusu oraz Naczelnym Wodzu Litewskich Sił Zbrojnych Stasysu Raštikisu, który był powiązany rodzinnie z prezydentem jako mąż córki starszego brata Smetony, Motiejusa Smetony⁴⁴⁰. Trzecia natomiast – wokół kancelarii prezydenta i „pionu prezydenckiego”, w

⁴³⁷ W literaturze i prasie żydowskiej wydawanej na Litwie Smetona przedstawiany był jako niezwykle tolerancyjna osobowość polityczna. Jak wskazuje Izidorius Kisinis, w jego myśli politycznej nie było miejsca dla antysemityzmu oraz szowinizmu. Z tych względów, jak zauważa Eidintas, Smetona i Związek Narodowców byli zobowiązani dostosowywać swoją linię ideologiczną do wpływowych środowisk żydowskich, co stało się przedmiotem zarzutów ze strony prawicowego skrzydła Związku Narodowców wobec prezydenta. Z tych powodów niejednokrotnie atakowano Smetonę za filosemityzm. K. Musteikis, *Pisiminimu fragmentai*, Londyn 1970, s. 41-42.

⁴³⁸ *Apygardų apskričių kandidatų į tautos atstovus sąrašai*, „Vyriausybės žinios” z dnia 3 czerwca 1936 r., nr 537.

⁴³⁹ Po dymisji Voldemarasa Smetona, będąc nominalnym przywódcą oraz powierzając ceremonialne stanowiska zaufanym osobom, 23 września 1929 r. zlecił swojemu szwagrowi Tūbelisowi misję utworzenia nowego gabinetu. Z politycznego punktu widzenia był to skuteczny manewr Smetony, ponieważ dyktator był w pełni świadomy, iż Tūbelis, jak i według świadectw współczesnych, był osobą umiarkowaną i skromną – dokładne przeciwieństwo Voldemarasa. Nie miał intencji stanąć do rywalizacji i ubiegać się o stanowisko głowy państwa. Niniejsze założenie dyktatora zostało w pełni potwierdzone – tandem dwóch polityków działał sprawnie i harmonijnie. Tūbelis sprawował funkcję premiera aż do 1938 r., przez co w efekcie udało się Smetonie umiejętnie utrzymać równowagę pomiędzy poszczególnymi członkami rządu. Badaczka historii Ingrida Jakubavičienė w swojej monografii *Duetas: Antanas ir Sofija Smetonos* określiła okres rządów Smetony republiką szwagrow (polityczne rodziny), ponieważ Juozas Tūbelis, podobnie jak były premier Voldemaras, dostał to stanowisko z powodów rodzinnych lub przyjacielskich, a więc w swoim systemie politycznym Smetona opierał swoje relacje na nepotyzmie. Szerzej na ten temat zob. I. Jakubavičienė, *Duetas: Antanas ir Sofija Smetonos*, Wilno 2016, s. 440; P. Łossowski, *Litwa – Historia...*, *op.cit.*, s. 132-133.

⁴⁴⁰ W 1934 r. Raštikis został mianowany przez Smetonę na stanowisko szefa sztabu generalnego, w styczniu 1935 r. został desygnowany na Naczelnego Wodza Litewskich Sił Zbrojnych, a w 1937 r. Smetona

którym ważną rolę pełnili Stasys Lozoraitis, Izidorius Tamošaitis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Vladas Mironas, Konstantinas Šakenis oraz Stasys Šilingas⁴⁴¹.

Juozas Tūbelis, będąc jednocześnie szefem resortu finansów, był odpowiedzialny za kontrolę działalności gospodarczej. Natomiast Jonas Stacevičius-Statkus i Stasys Raštikis odpowiedzialni byli za osobiste bezpieczeństwo Smetony, a także za utrzymanie oraz zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa⁴⁴². S. Lozoraitis do kręgu współpracowników dołączył po odejściu Dovasa Zuniusa z urzędu ministra spraw zagranicznych, stając się 12 czerwca 1934 r. szefem dyplomacji litewskiej. Na nim spoczywało zadanie formułowania i rozwijania utrzymywanej w duchu propagandy antypolskiej wizji polityki zagranicznej Litwy wobec Polski. Tymczasem na Stasysie Šilingasie – ministrze sprawiedliwości spoczywało zadanie z zakresu koordynacji i nadzór nad całym systemem sądownictwa; opracowywał ustawy oraz konstytucję litewską z 1938 r.⁴⁴³.

Mniejsze grupy interesu kształtowały się wokół poszczególnych technokratycznych członków gabinetu oraz aparatu prezydenta, jak też premiera Tūbelisa: Jokūbas Stanišauskas, Juozas Tonkūnas, Dovas Zaunius, który został powołany przez prezydenta na stanowisko ministra spraw zagranicznych (a od 12 czerwca 1934 r. był prezesem banku centralnego Litwy i przewodniczącym komisji monetarnej), czy ministra oświaty i nauki Juozasa Tonkūnasa⁴⁴⁴. Ideowi technokraci zachowywali neutralną pozycję lub też separowali się od dominującej w establishmencie władzy idei narodowej lub budowania systemu opartego na administracji i policji, którą prezentowali m.in. Steponas Rusteika, Konstantinas Šakenis. Wymienione osoby polityczne tworzyły przedstawicielstwo interesów odrębnych koterii, których funkcjonowanie z uwagi na nieoficjalny charakter związane było z korzyściami materialnymi, a zachowanie posiadanych przywilejów odbywało się za zgodą prezydenta.

desygnował go generałem brygady, natomiast od grudnia 1938 r. sprawował urząd ministra obrony narodowej. Ostatecznie w 1940 r. został awansowany na stopień generała dywizji. Jak zauważa Alfonsas Eidintas, podobnie jak były premier Voldemaras oraz Tūbelis, Raštikis dostawał ważne stanowiska wyłącznie z powodów rodzinnych. A. Anušauskas, *Lietuvos žvalgyba ...*, *op.cit.*, s. 213-215; V. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės vadai*, Wilno 1992, s. 141-142; R. A. Woytak, *Wywiad z litewskim Wodzem Naczelnym generałem Stasysiem Raštikisem*, „Zeszyty Historyczne”, nr 35, 1974; A. Eidintas, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 152.

⁴⁴¹ A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka...*, *op.cit.*, s. 24-35.

⁴⁴² A. Andrijonas, *Lietuvos šauliai Tėvynės sargyboje (1922-1940)*, *Lietuvos Šaulių Sąjunga valstybės ir visuo-menės tarnyboje 1919-2004*, Kowno 2005, s. 130-131.

⁴⁴³ A. Vaičiūnas, *Stasio Šilingo gyvenimo kelias*, Wilno 2009.

⁴⁴⁴ „Lietuvos aidas” z dnia 23 lutego 1940 r. nr 88.

Otoczenie Smetony nie artykułowało interesów politycznych, ograniczając się do czerpania korzyści dawanych przez dyktatora. Niewątpliwie był to rezultat wcześniejszej krytyki, totalnej negacji przez Smetonę wartości pośredniczących instytucji systemu politycznego, Sejmu, partii politycznych i ich deprecjonowania⁴⁴⁵. W okresie 1927-1940 prowadziło to do marginalizacji pozycji elit litewskich. Reżim Smetony, działając wbrew zasadom demokracji, postanowił stworzyć system terroru. Sądy wojskowe zwiększyły znacząco ilość wydawanych wyroków, rozbudowano system obozów pracy przymusowej celem sterroryzowania elit, o czym pisze profesor Łossowski w swojej monografii *Litwa – Historia państw świata XX wieku: „złamać duch opozycji”*⁴⁴⁶.

Ze strony opozycji i kręgów wpływowych systematycznie pojawiały się głosy o powszechnym niezadowoleniu z rządów Smetony. W szeregach jego zaplecza oraz wśród przeciwników politycznych zarzucano mu słabość w prowadzeniu polityki, będącą rezultatem manipulacji środowiska prezydenta⁴⁴⁷. To właśnie zakulisowe konflikty pomiędzy poszczególnymi koteriami w pionie prezydenckim stały się przyczyną niestabilności reżimu. Jednakże zakulisowe konflikty nie doprowadziły do zmian układu sił między poszczególnymi członkami koalicji rządzącej, a tym bardziej do zakłócenia równowagi umiejętnie utrzymywanej przez prezydenta. Z upływem lat Smetona coraz lepiej radził sobie z narastającymi konfliktami na łonie obozu rządzącego – przede wszystkim między konserwatywnie nastawionym starym pokoleniem narodowców (J. Tūbelis, V. Mironas, K. Šakenis) a reformatorsko nastawionymi młodymi tatuninkami (Domas Cesevičius, Jonas Statkus, Vincas Rastenis, Vytautas Alantas, Tomas Bronius Dirmeikis, Bronys Raila)⁴⁴⁸. Niewątpliwie po 1929 r. obóz rządzący i grupy interesu zostały podporządkowane przez przedstawicieli ministerstw siłowych. Związane to było z faktem, że Smetona przykładał dużą wagę do spraw bezpieczeństwa i kontroli społecznej, co przyczyniło się do rozwoju systemu instytucji bezpieczeństwa wewnętrznego oraz

⁴⁴⁵ Będąc już w opozycji pozasejmowej, w latach 1922-1926 na łamach prasy Smetona pisał, że system parlamentarny oddaje losy państwa partiom, a te reprezentują interesy tylko określonych grup społecznych. Ze względu na brak przedstawicieli w parlamencie narodowcy, ze Smetoną na czele, zachęcali do jedności narodu litewskiego poprzez emancypację od partyjnej „machiny nienawiści i fanatyzmu”. W ich przekonaniu prasa musiała skupić się na bieżących sprawach życia narodu, nie na działalności parlamentarnej. Przyszły dyktator, broniąc się przed zarzutami związanymi z aspiracjami dyktatorskimi, w organach narodowców pisał, że narodowcy to nie rewolucjoniści, a ewolucjoniści będący bezwzględni przeciwnikami nieograniczonej wolności i stronnikami wizji stworzenia silnego fundamentu ładu prawnego. Zob. J. Girmius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago 1975 s. 203-213; A. Eidintas, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 150-151; J. Kozłowska, *Ideologia na...*, *op.cit.*, s. 53.

⁴⁴⁶ P. Łossowski, *Litwa – Historia...*, *op.cit.*, s. 125.

⁴⁴⁷ D. M. Dzierżek, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 466.

⁴⁴⁸ S. Svarauskas, M. Tamošaitis, *Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje*, „Istorija”, t. 68, 2007, s. 49-52.

aparatu policyjno-spiegowskiego. W skład organów wchodził m.in. Departament Bezpieczeństwa Państwa, prokuratura i organy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych czy Związek Strzelców Litewskich⁴⁴⁹. Ich prace były koordynowane przez Departament Bezpieczeństwa Państwa – instytucję powołaną do życia na mocy dekretu ministra spraw wewnętrznych Steponasa Ruseikisa 1 czerwca 1933 r., na czele której stanął Jonas Stacevičius-Statkus. Pozycja polityczna Statkusa i Departamentu Bezpieczeństwa wzrosła istotnie na początku 1934 r. Celem przeniesienia na tę instytucję spraw związanych z bieżącym funkcjonowaniem systemu władzy narodowców było prowadzenie czynności szpiegowskich w związku z planowanym przez członków Żelaznego Wilka i wojskowych zwolenników Voldemarasa zamachem stanu 6 czerwca 1934 r.⁴⁵⁰.

W efekcie lata 1934-1938 przebiegły w pewnej mierze pod znakiem znaczącego wzmocnienia koterii Statkusa oraz Raštikisa, który od grudnia 1938 r. sprawował urząd ministra obrony narodowej. Raštikisa zyskał faktyczną kontrolę nad procesami politycznymi poprzez rozbudowę organizacji paramilitarnej Związek Strzelców Litewskich (lit. *Lietuvos Šaulių Sąjunga*). Natomiast Statkus poprzez rozbudowę Departamentu Bezpieczeństwa i wzrost jej roli jako instytucji koordynującej bieżące funkcjonowanie instytucji państwa oraz siatkę swoich współpracowników w różnych organach, szczególnie w aparacie głowy państwa. Systematyczne dążenie Smetony do deprecjacji oraz ograniczenia roli nawet oddanej i lojalnej mu elity politycznej potwierdziły przemiany ustrojowe wdrożone w 1928 r. Pozycja ustrojowo-polityczna Sejmu została znacząco zmarginalizowana, natomiast posady na wysokich szczeblach zależały wyłącznie od woli prezydenta. Praktyka polityczna z początku 1927 r. wykazała, że zachowując wierność konstytucji z 1922 r., posłowie partii chadeckiej, ludowej oraz socjaldemokratycznej zostali odseparowani od życia społeczno-politycznego. Tymczasem skład reaktywowanego IV Sejmu w 1936 r. formował się w wyniku składanych przyrzeczeń lojalności wobec prezydenta. W konsekwencji do Sejmu weszli reprezentanci partii narodowców pozbawionej najbardziej niezależnych polityków oraz działacze bezpartyjni, których

⁴⁴⁹ A. Papaurėlytė, *Laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918-1940 m.*, Wilno 2003, s. l. 94.

⁴⁵⁰ Aktywni wojskowi voldemaryści oraz członkowie Żelaznego Wilka niezadowoleni z polityki prezydenta postanowili działać zarówno w szeregach wojska, jak i społeczeństwa. Już jesienią 1933 r. wielu żołnierzy – zwolenników Voldemarasa zaczęło planować zamach stanu na rządy dyktatorskie Smetony, którego celem była konsolidacja sił narodowców w państwie, powrót do władzy Voldemarasa, który miał – jak zauważa Vaičėnėnis – wprowadzić totalitarny system rządów. Starano się ożywić i zreaktywować profaszystowską organizację Żelazny Wilk, usunąć Smetonę, premiera Tūbelisa i jego najbliższy krąg współpracowników z władzy, demonstrować ich całkowitą niezdolność. Powrót ewentualnego przewrotu politycznego był mocno popierany przez oficerów lotnictwa wojskowego, który tworzył jądro przyszłego przewrotu. Szerzej na ten temat zob. J. Vaičėnėnis, *Lietuvos kariuomenė...*, *op.cit.*, s. 74, Aviacijos majoro Mikalojūno parodymai dėl birželio 7 d. įvykių, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 378 Ap. 5 B. 4310, s. 4.

doboru dokonywano poprzez aparat administracyjny samorządu terytorialnego podporządkowanego całkowicie narodowcom⁴⁵¹. Przewodniczącym Sejmu został Konstantinas Šakenis, który od 1927 do 1934 r. pracował jako szef resortu edukacji w rządzie Voldemarasa i Tūbelisa, następnie pełnił m.in. urząd kontrolera państwowego w latach 1934-1940⁴⁵², co uzasadnia, że zaplecze polityczne Smetony stanowili działacze nomenklatury narodowców z kręgów najlojalniejszych, politycznych przyjaciół prezydenta.

Celem przeprowadzonej przez Smetonę roszady w obsadzie personelu była konieczność organizacji planowanej przez dyktatora kampanii walki z przeciwnikami politycznymi⁴⁵³.

Głównym celem reaktywowanej instytucji Sejmu było uchwalenie 11 lutego 1938 r. nowej konstytucji, za pomocą której rozwiązaniu uległy rozwiązania właściwe dla poprzedniego systemu politycznego, a mianowicie przyniosła restrukturyzację Sejmu, który przestał być organem przedstawicielskim interesów obywateli oraz obszarem rywalizacji partii politycznych⁴⁵⁴. Wraz z upadkiem pozycji Sejmu rozwiązaniu uległa zasada trójpodziału władzy. Nowy układ aktorów politycznych nie wyrównał zachwianej poprzednio proporcji między nim a obozem prezydenckim. Wręcz przeciwnie, definitywnie powiększył przewagę prezydenta, która w ten sposób zdominowała cały system polityczny. Monopartyjna majoryzacja i jej forsowanie w życiu politycznym międzywojennej Litwy było zapowiadane jako realizacja obywatelskiego zapotrzebowania na bezpośrednie rządy instytucji głowy państwa, co definitywnie ugruntowało pozycję i

⁴⁵¹ Zgodnie z ustawą organizacje publiczne i grupy obywatelskie nie mogły nominować kandydatów do IV Sejmu, nie miała więc charakteru powszechnego. Jak zauważa Tadeusz Katelbach, pogwałcono art. 25 konstytucji z 1928 r. zapewniający proporcjonalność i bezpośredniość wyborów parlamentarnych, ponieważ listy kandydatów zostały opracowane przez samorządy podporządkowane Związkowi Narodowców. Szerzej na ten temat zob. V. Šliogeris, *Antanas Smetona žmogus ir valstybininkas*, Bachun 1966, s. 149; *Respublikos Prezidento aktai*, „Vyriausybės žinios” z dnia 9 maja 1936 r. nr 533; T. Katelbach, *Za litewskim...*, *op.cit.*, s. 70; L. Truska, *IV Seimas (1936-1940). Lietuvos Respublikos Seimų I (1922-1923), (1923-1926), III (1926-1927), IV (1936-1940) [w:] narių biografijos žodynas*, red. A. Ragauskas ir M. Tamošaitis, Wilno 2007, s. 578-614.

⁴⁵² L. Truska, *IV Seimas...*, *op.cit.*, s. 501-502.

⁴⁵³ L. Truska, *Lietuvos Respublikos...*, *op.cit.*, s. 101.

⁴⁵⁴ Głównym zadaniem reaktywowanej i wybranej instytucji Sejmu było uchwalenie 11 lutego 1938 r. nowej ustawy zasadniczej (przestrzegając wszystkich reguł prawidłowego procedowania) o modelu monokratycznym, która kładła podwaliny pod ostateczne zalegalizowanie dyktatury Smetony i jeszcze silniej akcentowała pozycję głowy państwa w systemie politycznym Litwy. Co istotne, Kierończyk podkreśla, że nowy akt prawny został wprowadzony do obiegu prawnego 12 maja 1938 r., na trzy dni przed upływem okresu przewidzianego dla oddania pod referendum ustawy zasadniczej z 1928 r. Zgodnie z przytoczoną już wcześniej hipotezą Kierończyka Smetona chciał zatrzeć tym negatywne wrażenia litewskiej opinii publicznej, spowodowane oktrojowaniem przez niego konstytucji. M. Podolak, *Instytucja referendum...*, *op.cit.*, s. 115.

relacje na linii prezydent – społeczeństwo, gdzie nastąpiła monopolizacja władzy oraz zmiany w specyfice komunikacji politycznej.

W rezultacie zablokowania procesu kształtowania się systemu partyjnego w 1936 r. Smetona zmopolizował funkcje związane ze sprawowaniem władzy i wytyczeniem kierunków polityki państwa, jak również rekrutowanie i tworzenie litewskiej elity politycznej. Prezydent sprawował funkcję najwyższego arbitra spraw państwowych, a o rekrutacji i doborze urzędników na najwyższe stanowiska w administracji rządowej zaczął decydować element lojalności wobec funkcjonującej partii narodowców. Tworzenie się (rozrost) związków klientelistycznych aparatu administracyjnego (biurokracji) z pionowym systemem rządów znacząco rzutowało na homeostazę systemu, a także wygenerowanie nowych powiązań i lojalności wobec prezydenta, a nie obywateli. Równocześnie głowa państwa przejęła kontrolę nad litewskimi elitami politycznymi, neutralizując rywalizujących z nią aktorów⁴⁵⁵.

Neutralizacja ta spowodowała powstanie luki w systemie – wykreowanie sytuacji, w której znaczna część litewskiego elektoratu nie posiadała swojego oficjalnego przedstawicielstwa do reprezentowania ich interesów na forum politycznym, które pomagałoby obywatelom Republiki Litewskiej w wyrażeniu swojej woli politycznej oraz uczestniczeniu w procesie sprawowania władzy państwowej i samorządowej (wątek ten zostanie rozwinięty w następnym rozdziale)⁴⁵⁶.

Opozycja antysystemowa po 1936 r. skoncentrowała swoją działalność w podziemiu. Główną płaszczyzną aktywności i współpracy podziemnych partii – ludowej i chrześcijańskich demokratów – stała się gazeta „Žygis”, która przyciągała uwagę zarówno instytucji, jak i osób prywatnych⁴⁵⁷. W artykule z 17 grudnia 1938 r. stwierdzono, że obecny reżim prowadzi Litwę do demoralizacji i katastrofy oraz że obecny system jednopartyjny należy zastąpić nowym, aktywnym i silnym systemem wielopartyjnym, opartym na jak najszerszych warstwach ludności litewskiej. Okoliczności te zdecydowanie skłoniły ludzi o różnych poglądach politycznych do wspólnego działania i uzgodnienia wspólnych wytycznych dotyczących przyszłości Litwy. W czołowej gazecie opozycyjnej deklarowano wolę budowy społeczeństwa obywatelskiego, przewidywano reorganizację systemu bezpieczeństwa narodowego, zmiany w administracji państwowej i zarządzaniu, zapewnienia praw obywatelskich i politycznych każdemu obywatelowi, określono kwestie

⁴⁵⁵ A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka...*, op.cit., s. 495-497.

⁴⁵⁶ *Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas*, „Valstybės žinios” 1990 r., nr 29, 692.

⁴⁵⁷ G. Rudis, *Jungtinis...* op.cit., s. 195.

kultury naukowej i duchowej oraz kierunki transformacji ochrony socjalnej. Mimo iż aktywność objęła wszystkie kręgi opozycyjne, opozycyjny ruch antysmetoński nie miał wspólnego stanowiska w sprawie reżimu Smetony. Wspólny organ prasowy opozycji ujawnił różne wizje przyszłości Litwy tworzone przez voldemarystów, chrześcijańskich demokratów oraz ludowców, które nie przeszły bez negatywnego rezonansu wśród opinii publicznej. Niespójność poglądów, próby zablokowania opozycji przez rząd i nieporozumienia na łonie voldemarystów doprowadziły do szybkiego upadku ruchu antysmetońskiego⁴⁵⁸.

Z tych względów partie podziemne nie były w stanie zaaktywizować szerokich grup społecznych w walce z reżimem. Były pochłonięte konfliktami wewnętrznymi, nieraz motywowanymi osobistą rywalizacją. Nieskuteczne okazały się także działania mające na celu zaangażowanie w proces aktywizacji obywateli w walce z rządem m.in. Kościoła katolickiego i organizacji katolickich⁴⁵⁹.

4.3. Proces ewolucji systemu partyjnego – etapy tworzenia systemu monopartyjnego oraz ograniczenia pluralizmu

Celem tego podrozdziału jest analiza przyczyn likwidacji systemu wielopartyjnego oraz instytucjonalizacja systemu jednopartyjnego w okresie transformacji reżimu politycznego. Przeprowadzona zostanie analiza aktów prawnych, które ograniczyły pluralizm polityczny, działalność partii politycznych i funkcjonowania systemu partyjnego

⁴⁵⁸ Valstybės saugumo departamento Agentūros skyriaus viršininko apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veikimą 1939 m. vasario mėn. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 378. Ap. 10. B. 138. L. 38.

⁴⁵⁹ Jednak najbardziej aktywne siły społeczne, w tym Kościół, zostały zepchnięte przez władzę na margines życia politycznego. Nie tolerowały takiego stanu: na różne sposoby próbowały nagłośnić największe wady reżimu autorytarnego – ograniczenia demokratycznych wolności i praw obywateli. Ważną rolę próbowało odegrać Centrum Akcji Katolickiej (*Katalikiškoji Akcija Lietuvoje*) znajdujące się pod auspicjami chadecji, które stanowiło jeden z elementów prób destabilizacji autorytarnego reżimu Smetony. Działalność Centrum Akcji Katolickiej sprowadzała się do roli zwierzchnika i koordynatora wielu różnych społecznych, kulturalnych, a także dobroczynnych organizacji oraz stowarzyszeń katolickich. Jak zauważa Łossowski, godna uwagi była dynamika i metody, w odniesieniu do których Akcja przystąpiła do czynności, zrzeszając wiele różnych organizacji i środowisk ludzi wierzących. 30 sierpnia 1930 r. minister edukacji narodowej z ramienia narodowców Konstantinas Šakenis okólnikiem nr 244 zlikwidował wszystkie jednostki ateininków na Litwie, w efekcie czego jej działalność została zepchnięta do podziemia. Szerzej o tym okresie w dziejach Litwy K. Žemaitis, *Lietuviškoji inteligentija neabejinga katalikiškajai akcijai (1918–1940)*, „Soter”, t. 5, nr 33, 2001 r., s. 95-100. Należy również zauważyć, że organizacja voldemarystów Związek Litewskich Aktywistów działająca w Kłajpedzie sympatyzowała z III Rzeszą. Ponadto niejednokrotnie kontaktowano się z niemieckimi nazistowcami, prosząc o wsparcie finansowe na rozwój kampanii voldemarystów. Organizacja voldemarystów pokładała nadzieję, że niemiecki rząd zmusi Smetonę do kapitulacji, której ostatecznym efektem byłoby powstanie rządu voldemarystów. W tym celu Niemcy miały otrzymać pełną i nieograniczoną autonomię w regionie Kłajpedy, a Litwa porzucić neutralną politykę i zgodzić się na przyłączenie do bloku niemiecko-włoskiego. Jednak Niemcy odmówili poparcia politycznej organizacji voldemarystów, ponieważ nie znalazła się ona w programie problemów politycznych Rzeszy.

oraz ugruntowały kierowniczą rolę partii *narodowców* w systemie społeczno-politycznym. O zlikwidowaniu zasady pluralizmu politycznego stanowiły trzy generalne akty administracyjne: *Ustawa o stowarzyszeniach i związkach* (1936 r.), *Ustawa o prasie* (1935 r.) oraz *Ustawa o spotkaniach i rozrywkach* (1932 r.). Wspomniane ustawy miały charakter systemowy. Szerokie uprawnienia dykrecjonalne przyznane urzędnikom państwowym na mocy przepisów administracyjnych pozwoliły z jednej strony rządowi na szybsze reagowanie na zmieniającą się sytuację w państwie, z drugiej zaś strony pozwoliły przejść do zasady tworzenia systemu jednopartyjnego – ustanowienia partii narodowców jako jedynej partii politycznej z prawem do legalnego funkcjonowania o specjalnym statusie prawnym w państwie.

Szczytową fazą rozwoju litewskiego systemu partyjnego były lata 1918-1926, gdy w obliczu przyjętej pierwszej tymczasowej konstytucji z 11 lutego 1918 r., która oprócz ustanowionej wolności prasy, wypowiedzi i zgromadzeń gwarantowała wolność tworzenia i działania partii politycznych, powstała znaczna liczba partii politycznych oraz wzrosła ich aktywność wśród klienteli wyborców⁴⁶⁰. Jednocześnie w tych latach odsłonięta została słabość całego systemu – ze wzrostem liczby partii politycznych pojawiały się ostre podziały partyjne, stagnacja obywatelskiej kultury politycznej, utrzymujące się ograniczenia swobód obywatelskich, stan wojenny, dwie kadencje parlamentu zdominowane przez chadecję oraz praktyczny brak silnej opozycji. Słabło znaczenie i rola partii politycznych w procesie tworzenia ustroju politycznego oraz ich kluczowych funkcji w formie reprezentacji interesów obywatelskich. Warto zauważyć, że litewskie partie polityczne do roku 1926 r. nie odegrały ważnej roli w kształtowaniu instytucji demokratycznych, a cały proces parlamentaryzacji, włączając element tworzenia systemu partyjnego do zainicjowania procesu demokratyzacji państwa, nie przyniósł oczekiwanych efektów.

Powody nieefektywnego systemu partyjnego i niepowodzeń w jego tworzeniu były paralelne z przyczynami nieudanej próby tworzenia systemu demokratycznego i pojawienia się w latach 30 XX w. na Litwie, podobnie jak w innych krajach europejskich (Austria, Włochy, Polska itp.), autorytarnych form rządów i dyktatorskiej egzekutywy⁴⁶¹.

⁴⁶⁰ *Lietuvos Valstybės Laikiniosios Konstitucijos pamatiniai dėsnių*, „Lietuvos Vyriausybės žinios” 1918 r., nr 1; K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 58-59.

⁴⁶¹ J. Robinzonas, *Naujų konstitucijų revizijos Europoje 1933–1935 m.*, „Teisė” nr 34, 1936 r., s. 125.

Zahamowanie procesu tworzenia się systemu partyjnego było efektem rozwiązania Sejmu i nierozpisywania nowych wyborów w pierwszym okresie rządów narodowców⁴⁶², ogłoszenia przez prezydenta dekretowanego dokumentu pt. *Konstytucja Państwa Litewskiego*⁴⁶³ oraz wprowadzenia rządów dyktatorskich z silną pozycją ustrojową prezydenta. Te z kolei były skutkiem stopniowej erozji instytucji państwowych i demokratycznych – poprzez ograniczenia wolności prasy, zrzeszanie się w związki zawodowe oraz organizacje społeczne, przy użyciu aparatu represyjnego wobec działaczy opozycyjnych za pomocą inkwizycji, więzienia oraz propagandy w latach 1927-1929⁴⁶⁴. Proces ten wynikał z charakteru litewskiej kultury politycznej, z niestabilnych rządów w okresie parlamentaryzmu, który znalazł się w niebezpieczeństwie w wyniku kryzysu gospodarczego. Partie polityczne zasiadające w Sejmie nie były w stanie efektywnie z nim walczyć, więc rosło napięcie polityczne⁴⁶⁵.

Kryzys parlamentaryzmu w wymienionych wyżej ramach czasowych wygenerował powszechne poczucie nieufności zarówno w stosunku do partii politycznych, jak i całego aparatu państwowego. Stworzył zapotrzebowanie w masach patriotycznie nastawionych, konserwatywnych kręgów katolickich, stanowiących większość społeczeństwa, na jedność i silne kierownictwo⁴⁶⁶. Wkrótce pojawiały się hasła odnowy autorytetu przywództwa politycznego, który w celu zwalczania politycznej korupcji parlamentarnej, konfliktu interesów mniejszości narodowych i strajków robotniczych uzyskałby mandat społeczny do ograniczenia wolności politycznej. Dalsze wydarzenia polityczne, tj. ograniczenie przez obóz Smetony roli partii w życiu politycznym państwa, były powszechnie aprobowane, gdyż były motywowane potencjalnym zagrożeniem zamachu komunistycznego oraz zagrożeniami związanymi z działalnością organizacji i partii antypaństwowych, których celem było zjednoczenie Litwy lub jej części z innym państwem (Polską), a także obalenie istniejącego rządu lub wprowadzenie w państwie chaosu. Dlatego reżim prezydencki przejął funkcje partii politycznych w formie agregacji, artykulacji, reprezentacji i realizacji

⁴⁶² „Vyriausybės žinios” 1927 r., nr 252..

⁴⁶³ „Vyriausybės žinios” 1928 r., nr 275.

⁴⁶⁴ J. Audenas, *Atsiminimai*, New York 1966, s. 103-104.

⁴⁶⁵ Z przeprowadzonej analizy wynika, że stosunkowo homogeniczne społeczeństwo agrarne i niepiśmienne w okresie funkcjonowania systemu parlamentarnego, w którym praktycznie nie istniała samoświadomość klasowa, nie była w stanie ukształtować przynajmniej tolerancyjnej kultury politycznej dla skutecznego funkcjonowania systemu demokratycznego. Niezdolność partii politycznych do kompromisu oraz nieporozumienia ideologiczne różnic dzielących ugrupowania (np. w kwestiach sekularyzmu) zaostrzały je do skrajności, co racjonalnie uzasadnia postawy i zachowania społeczeństwa litewskiego w systemie demokratyczny w latach 1919-1926. Zob. A. Kasekamp, *Historia...*, *op.cit.*, s. 112.

⁴⁶⁶ Tamże, s. 114-115.

interesów narodu⁴⁶⁷. Likwidacja systemu politycznego przez narodowców była możliwa dzięki konsolidacji jedności narodowej i wycofaniu się obywateli do sfery życia prywatnego – depolityzacji społecznej (zgodnie z kategorią reżimów autorytarnych zaprezentowanej przez Juana J. Linza: depolityzacja i mobilizacja). Rządowa kampania skierowana przeciwko partiom politycznym przynosiła rezultaty. Nieco ponad rok po zamachu stanu zniechęciła obywateli do zrzeszania się w organizacje o charakterze politycznym⁴⁶⁸. W tym celu użyto również całego państwowego aparatu propagandowego oraz prasy kontrolowanej przez narodowców. Organizowano wcześniej zaplanowane agitacje o treści politycznej oraz ujawniano kompromitujące incydenty wobec liderów opozycyjnych partii politycznych podczas wydarzeń publicznych (podczas mszy, festiwali miejskich i innych wydarzeń publicznych). Ministerstwo spraw wewnętrznych wydało instrukcje przeciwko działaczom partyjnym do zorganizowania działania oporu cywilów lojalnych wobec narodowców. Celem tych akcji było pokazanie, iż naród litewski solidaryzuje się z rządem w walce przeciwko wrogom reżimu, tworząc w ten sposób negatywny wizerunek partii politycznych, którzy opowiadali się przeciwko rządowi⁴⁶⁹.

Pośród bezpośrednich przyczyn słabości litewskiego systemu partyjnego warto zauważyć, że w okresie międzywojennej kultury politycznej brakowało pluralizmu politycznego, a wprowadzony system rządów prezydenckich wyeliminował możliwość politycznej konkurencji. Praktycznie – wobec niezwoływania Sejmu – inne partie polityczne zostały usunięte z zarządzania państwem i udziału w procesie decyzyjnym. Wykorzystując możliwości, jakie dawał wprowadzony stan wyjątkowy, stworzono mechanizmy zamrażające działalność partyjną odsuniętych od władzy partii. W ciągu pierwszych kilku lat rządów Smetony realna opozycja polityczna stała się fasadową. Z drugiej strony, jak zauważa Kristina Ivanauskaitė-Pettinari, doświadczenie litewskiej społeczności wielokrotnie dowodziło, że czasami dyktatura może być lepsza niż anarchia, ponieważ przyczynia się do zachowania balansu między wojną a pokojem⁴⁷⁰.

Tymczasem Lopata w swojej analizie podjął się próby spojrzenia na radykalną konfrontację sił politycznych, destrukcję systemu partyjnego przez pryzmat strukturalny społeczeństwa litewskiego, wskazując, że stosunkowo homogeniczne społeczeństwo

⁴⁶⁷ *Organizacijų, sudarytų okupuotoje Lietuvoje ar svetimoje valstybės, nariams ir rėmėjams bausti įstatymas*, „Vyriausybės žinios“ 1929 r., nr 304.

⁴⁶⁸ 1928 m. liepos mėn. Lietuvos tautininkų sąjungos skyriams ir apskričių komitetams aplinkraštis Nr. 6. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 554, ap. 1, b. 16, l. 9.

⁴⁶⁹ Lietuvos tautininkų sąjungos generalinio sekretoriaus konfidencialus raštas komiteto pirmininkui. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 554, ap. 3, b. 9, l. 36.

⁴⁷⁰ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 119.

agrarnie i niepiśmienne w okresie funkcjonowania systemu parlamentarnego, kiedy praktycznie nie istniała samoświadomość klasowa, nie było w stanie ukształtować przynajmniej tolerancyjnej kultury politycznej dla skutecznego funkcjonowania systemu demokratycznego, myślenia systemowego, zrozumienia reguł państwa oraz przekonania o podległości istniejących rządów obowiązującemu prawodawstwu. Szczególnie tematyka konstytucyjna dla społeczności litewskiej była wysoce abstrakcyjna⁴⁷¹. Upatrywano powszechnie ustanowienia silnej prezydentury – przywódcy, który w duchu wartości narodowej jedności rozwiąże problemy społeczne postrzegane w perspektywie zaangażowanej jednostki; osoby cieszącej się powszechnym szacunkiem, a nie wykorzystującej narzędzia prawne.

Dyskredytacja partii politycznych oraz podważanie ich wiarygodności dokonywała się poprzez uznanie ich za nieefektywną instytucję, nieprzynoszącą narodowi litewskiemu żadnej korzyści.

Niebagatelną rolę w procesie propagandy odegrała pozycja ustrojowa prezydenta, gdzie egzekutywa bezpartyjnego prezydenta dominowała nad legislatywą⁴⁷². W narodzie litewskim wzmocniło to zarówno pogląd o marginalnej sile partii politycznych, jak i potęgę głowy państwa. Sprzyjało również panującej w państwie nowej nomenklaturze – warstwie biurokratycznej różnych szczebli hierarchii, stanowiącej elitę reżimu. Partykularnym interesem biurokracji było zachowanie funkcjonującego reżimu przy obsadzeniu każdego istotnego dla systemu stanowiska, ponieważ system parlamentarny spowodowałby niepewność i wymianę władz.

Inną istotną rolę w celowym osłabieniu partii politycznych spełniło zaplecze prezydenta – partia narodowców, która – wraz ze stopniowym ustanowieniem siebie jako jedynej siły politycznej w rządzie, poprzez administrację państwową z szerokim zakresem uprawnień, grożąc i wywierając presję na aktywistów partii politycznych i ich

⁴⁷¹ R. Lopata, *Authoritarian regime in interwar Lithuania: circumstances, legitimation, conception*, Wilno 1998, s. 80; P. Kierończyk, *System konstytucyjny...*, *op.cit.*, s. 83.

⁴⁷² W początkowym okresie fazy rządów Smetony ugrupowania narodowców stanowiły mocne, skonsolidowane, zaplecze dla prezydenta. Jednocześnie warto zauważyć, iż funkcjonował charakterystyczny typ stosunków między Smetoną a partią. Prezydent traktował ugrupowanie jako skuteczny instrument propagowania zmian systemowych systemu aksjologicznego przykazywanego ludności. Od początku sprawowania funkcji prezydenta Smetona nie należał do partii narodowców. Jak zauważa Dzierżek, w łonie narodowców sprzeciw wobec Smetony nie był dopuszczalny. Interakcje prezydenta z partią można scharakteryzować jako nadrzędne, kładając szczególny nacisk na antycypowanie roli komunikacji, którą przyjąć mają na siebie obie strony procesu. Za pomocą metody analizy i krytyki piśmiennictwa, analizując główne dokumenty programowe partii narodowców, należy zauważyć, iż zasadę wodzostwa Smetony podkreślano z naciskiem. D. M. Dzierżek, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 464-465; L. Truska, *Lietuvos Respublikos...*, *op.cit.*, s. 102; J. Audenas, *Pakutinis posedis*, New York 1966, s. 118; A. Kozłowska, *Ideologia na...*, *op.cit.*, s. 56.

zwolenników – sparaliżowała działalność innych partii politycznych, a faktycznych i potencjalnych liderów partyjnych zniechęcała do prowadzenia działalności politycznej⁴⁷³. Organizacjom publicznym (zwłaszcza politycznym) zakazano jakiegokolwiek aktywności społecznej, a w międzyczasie zostały zamknięte, co uzasadniano ich bezczynnością. Po zawieszeniu działalności partii politycznych lokalna policja i komendanci wojenni masowo konfiskowali wszystkie książki, pisma i dokumenty, których później nie można było odzyskać⁴⁷⁴.

Opisywana sytuacja była szczególnie widoczna w 1929 r., gdy fala represji skierowana przeciwko opozycji antysystemowej skutkowałą 2 kwietnia 1929 r. masowymi rewizjami w siedzibach centralnego komitetu Litewskiej Partii Socjaldemokratycznej i aresztowaniem kilkudziesięciu aktywistów partii przez policję polityczną. W efekcie centralny komitet partii z obawy o dalsze represje postanowił całkowicie zawiesić swoją działalność⁴⁷⁵. Podobnych rewizji dokonano w siedzibach partii Ludowców. Podczas jednej z przeprowadzonych akcji wysadzono w powietrze zakład drukarski „Varpas” należący do partii ludowców⁴⁷⁶.

Część winy za sytuację spoczywało na samych partiach politycznych, którym (na tle panującego reżimu, kontroli życia politycznego poprzez prawne możliwości oferowane przez stan wyjątkowy, państwową propagandę i narastające oznaki wielkiego kryzysu gospodarczego, które zmniejszyły zainteresowanie opinii publicznej wydarzeniami politycznymi)⁴⁷⁷ brakowało wówczas jasnego wyznaczenia wizji i misji z odpowiednio przyjętą strategią przeciwdziałania autorytaryzmowi, zdolności wywierania wpływu na opinię publiczną, mobilizacji kręgów, szczególnie radykalanie nacjonalistycznej młodzieży. Poza tym między poszczególnymi ugrupowaniami istniały konflikty na tle ideologicznym, uniemożliwiające podjęcie współpracy, której celem byłaby konsolidacja wszystkich sił politycznych⁴⁷⁸.

Autokratyczne metody rządzenia osłabiły funkcjonowanie partii politycznych. Oddziały partii politycznych zostały zamknięte z powodu braku zezwoleń na organizowanie spotkań, wydawanie prasy partyjnej i branie czynnego udziału w

⁴⁷³ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 119-120.

⁴⁷⁴ 1931 m. vasario 28 d. Lietuvos socialdemokratų partijos Centro komiteto pareiškimas Vidaus reikalų ministrui del Lietuvos socialdemokratų partijos veikimo trukdymų. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 394, ap. 15, b. 200, l. 90-90 ap.

⁴⁷⁵ P. Łossowski, *Litwa – Historia...*, *op.cit.*, s. 128-129.

⁴⁷⁶ Tamże, s. 128.

⁴⁷⁷ 1932 m. lapkričio 10–12 d. Lietuvos apskričių viršininkų suvažiavimo protokolas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 394, ap. 2, b. 894, l. 56.

⁴⁷⁸ L. Truska, *Parlamentarizmo...*, *op.cit.*; K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 120-121.

politycznym procesie decyzyjnym. Choć *de iure* działały, to w rzeczywistości każda ich działalność była ograniczona, co oznaczało eliminowanie partii politycznych z areny politycznej Litwy⁴⁷⁹.

Jak zauważa Audėnas, kilka lat po zamachu stanu prezydentowi Smetonie za pomocą środków administracyjnych i propagandowych udało się stłumić działalność instytucji partyjnej. Z drugiej strony działacz partii ludowców zwraca szczególną uwagę na sytuację litewskich partii komunistycznych, które prezentowały interesy Związku Radzieckiego i otrzymywały od niego fundusze. Była to jedyna siła odsunięta od władzy, która w tym okresie była postrzegana nie tylko jako realne zagrożenie dla rządu, ale także dla niezależności państwa. Jej zagrożenie uzasadniało stan wyjątkowy oraz paraliżowanie funkcjonowania partii politycznych i dlatego były konsekwentnie zwalczane⁴⁸⁰.

Doświadczenie historyczne pokazało, że sam fakt, iż kilka partii politycznych działa legalnie w danym państwie, nie pozwala stwierdzić, że państwo ma demokratyczny system rządów. Demokracja gwarantująca zasadę pluralizmu politycznego przejawia się w istnieniu formalnej opozycji, skutecznej kontroli pozycji i pracy rządów oraz możliwości ich swobodnej krytyki. Zatem bez formalnego zakazu działalności partii politycznych, wobec braku wyborów parlamentarnych, faktycznie nie były w stanie wziąć udziału w procesie rozwiązywania problemów państwowych.

4.3.1. Nowe regulacje prawne wpływające na instytucjonalizację partii politycznych

Wraz z wejściem w życie *Konstytucji Państwa Litewskiego* z 1928 r. art. 17 przewidywał, że wolność zgromadzeń może być ograniczona w przypadku zagrożenia porządku publicznego, jednak to, co nazywano „porządkiem publicznym”, nie zostało formalnie uregulowane. Wciąż obowiązującym dokumentem była *Ustawa o zgromadzeniu* z 1920 r. w swoim pierwotnym brzmieniu, uregulowana przez rozporządzenia szefów administracji powiatowych, komendantów wojennych i szefów posterunków policji. Kuriozalność wyżej wymienionych aktów prawnych umożliwiała funkcjonariuszom organów ścigania „nadanie” wybranym terminom znaczenia zgodnego z rozkazami najwyższych urzędników państwowych. Wady aktów prawnych przyjętych przez Sejm (brak ustawowo zdefiniowanego pojęcia, szerokie uprawnienia dyskrecyjne administracji publicznej, urzędników państwowych itp.) rozwiązały ręce smetoniowskiemu reżimowi do interpretacji przepisów prawnych w korzystnym dla siebie kierunku. Dane

⁴⁷⁹ Tamże.

⁴⁸⁰ A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 metais*, Wilno 1993, s. 213-217.

zapisane w protokołach z różnych posiedzeń pozwalają stwierdzić, że nawet urzędnicy lojalni wobec reżimu często nie znali ram kompetencji własnych i współpracowników. Z drugiej zaś strony to zamieszanie w systemie administracji państwowej było wygodne reżimowi, ponieważ było wykorzystywane w celu maskowania prowadzonej polityki narodowców wobec partii politycznych⁴⁸¹.

Charakteryzując proces transformacji systemu partyjnego Litwy w latach 1927-1936, należy podkreślić trzy wyraźne etapy jego ewolucji. Pierwszą było regularne dążenie narodowców do marginalizacji roli partii politycznych na litewskiej arenie politycznej oraz kontroli systemu partyjnego. Podjęte w latach 1927-1936 procedury administracyjne (regularne procedury rejestracji, aresztowania aktywistów, delegalizacje, przepisy prawne) należy ocenić jako oczyszczenie przestrzeni politycznej przed wyborami prezydenckimi⁴⁸² oraz samorządowymi. Był to początek kryzysu systemu partyjnego w okresie transformacji politycznej, który zasadniczo odbił się na funkcjonowaniu największych sił politycznych, m.in. chadecji, ludowców oraz socjalistów.

Rola narodowców w 1931 r. i 1934 r. była znacząca w procesie organizowania i przeprowadzenia wyborów lokalnych. W następstwie zmian w przepisach dotyczących wyborów lokalnych procedury wyborcze ograniczyły możliwość udziału partii politycznych w wyborach. Dlatego wybory samorządowe świadczyły o wyłaniającej się „fasadowej demokracji” na Litwie. Pomimo faktu, że nie tylko członkowie narodowców uczestniczyli w wyborach samorządowych, nie można stwierdzić, że wybory te były zgodne z zasadami demokratycznych wyborów. Po dokonaniu oceny regulacji prawnych samorządu lokalnego można stwierdzić, że chociaż akty prawne regulujące samorząd lokalny próbowały stworzyć wrażenie wyborów demokratycznych, oceniając je w kontekście decyzji i sankcji instytucji państwowych, wybory samorządowe nie były zgodne z podstawowymi zasadami demokracji, m.in. w zakresie: zapewnienia zasad

⁴⁸¹ 1930 m. spalio 31 d. Apskričių viršininkų suvažiavimo protokolai. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 394, ap. 2, b. 1229, l. 187; Zob. Tenże 1931 m. vasario 18 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliiečių apsaugos departamento direktoriaus Navako raštas Nr. 18864 Šiaulių miesto ir apskrities viršininkui. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 394, ap. 3, b. 767, l. 2.

⁴⁸² W wyniku wyborów przeprowadzonych 11 grudnia 1931 r., które były przejawem elityzmu politycznego, uniemożliwiły opozycji chadeckiej (także ludowej i socjaldemokratycznej) oraz innym partiom wystawienie swojego kandydata. Potwierdzone to zostało w uchwalonym dekrete prezydenckim z 25 listopada 1931 r., który m.in. dał organowi Kolegium Elektorów złożony głównie z osób desygnowanych przez władze administracyjne prawo wybierania prezydenta (warunkiem koniecznym była głównie lojalność wobec głowy państwa). Zgodnie z oczekiwaniami w latach 1931 i 1938 Smetona został powtórnie wybrany na urząd prezydenta. Zob. A.Svarauskas, *Lietuvos valstybės santvarkos...*, op.cit., s. 54; J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė...*, op.cit., s. 14.

powszechnego głosowania, równego prawa wyborczego, zasady bezpośrednich wyborów i tajnego głosowania. Oznaczało to eliminację partii politycznych z areny walki politycznej.

Jednak w latach 1927-1936 na Litwie utworzono system, który charakteryzował się oddolnym zapewnieniem pewnych mechanizmów uprawnień rządowych, tj. wyższe instytucje były tworzone przez niższe, a te ostatnie – przez obywateli. Wszystkie instytucje tworzyły system, w którym każdy łańcuch został utworzony dla wyborów⁴⁸³.

Na drugim etapie, po 1930 r., tendencją systemu partyjnego było dążenie do poszukiwania innych – półlegalnych metod działania przez poszczególne ugrupowania. Działacze partii politycznych, zwłaszcza chadecji i ludowców, próbowali prowadzić działalność pod przykrywką innych stowarzyszeń, organizacji publicznych. Wspomniana taktyka była wykorzystywana w obliczu stosowanych restrykcji, m.in. odmowy zezwolenia partiom politycznym na organizowanie spotkań partyjnych lub tworzenia przeszkód, które uniemożliwiłyby im faktyczne zorganizowanie.

W związku z powyższym, aby wzmocnić kontrolę i zapobiec podobnym próbom, Departament Ochrony Ludności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wskazał w okólniku z 12 maja 1931 r. do szefów powiatów, aby szczególną uwagę zwracano na osoby, które chcą przygotować spotkanie, na listę uczestników oraz fakt, że wystąpienia nie zawierają negatywnych wypowiedzi na temat rządu, obecnego porządku i przedstawicieli rządu, a także ustalenie, że spotkanie nie zagrazi porządkowi publicznemu – wówczas można zezwolić na spotkanie⁴⁸⁴. Ponieważ nawet przy konstruktywnej krytyce działań rządu, istniejącego porządku, działania tych osób były traktowane jako zagrożenie dla porządku publicznego, w związku z tym możliwość organizowania spotkań i swobodnego wyrażania swoich myśli została wyeliminowana przez rządzące siły polityczne⁴⁸⁵.

Dalsze zmiany nastąpiły w 1932 r., kiedy przyjęto nową wersję *Ustawy o zgromadzeniach i rozrywce*, która była bardziej zgodna ze zmienionymi warunkami w państwie⁴⁸⁶. Zaostrzyła ona wymagania wobec uczestników spotkania, organizatorów, przewodniczących i ich asystentów. Nowa ustawa przewidywała cenzus wieku i przynależność narodową: mogli to być wyłącznie obywatele Litwy w wieku co najmniej 21 lat, którzy nie zostali pozbawieni lub ograniczeni swoich praw. Interpretując, czy osoby ukarane przez sędziego za przestępstwa polityczne, kradzież, oszustwa i inne podobne

⁴⁸³ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 116.

⁴⁸⁴ 1931 m. gegužės 12 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliiečių apsaugos departamentodirektoriaus Navako raštas apskričių viršininkams Nr. 22664. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 394, ap. 15, b. 200, l. 273.

⁴⁸⁵ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 122.

⁴⁸⁶ Susirinkimų ir pramogų įstatymas, „Vyriausybės žinios“ 1932 r., nr 393.

przestępstwa spełniają tę definicję, znany litewski prawnik Antanas Jakobas doszedł do pozytywnego wniosku i uzasadnił, że osoby skazane prawomocnym orzeczeniem na karę pozbawienia wolności, pozbawione swojej pozycji społecznej (art. 27 kodeksu karnego), pozbawione zostają i innych praw, w tym prawa do czynnego i biernego prawa wyborczego⁴⁸⁷. W związku z tym, zgodnie z wykładnią, osoby skazane za utworzenie stowarzyszenia (partii politycznej), uczestnictwo w nim – wiedząc, że cele stowarzyszenia (partii politycznej) mają charakter polityczny lub wiedząc, że nie jest ono dozwolone przez władze, zamknięte lub że jego działanie zostało zawieszane zgodnie z ustaloną procedurą (art. 123 kodeksu karnego; 2) zakłócenia porządku publicznego podczas posiedzenia (art. 262 kodeksu karnego) – prawa tego zostały również pozbawione lub zostało im ograniczone, dlatego osoby te nie mogły być organizatorami spotkań. Nowe prawo wprowadziło ściślejszą kontrolę posiedzeń – ustalono, że oświadczenie w sprawie organizacji spotkania powinno wskazywać, co zostanie zrobione i omówione na posiedzeniu. Jeśli podczas spotkania zaplanowano prezentacje lub wykłady, konieczne było przedstawienie streszczenia ich treści, nazwiska i adresu zamieszkania. Powyższe przepisy prawa były przydatne w zwalczaniu działalności partii politycznych. Możliwość zapoznania się ze szczególnym scenariuszem spotkania stworzyło obozowi prezydenckiemu możliwość powstrzymania prób prowadzenia przez partie i poszczególnych ich członków kampanii, która miałyby zmobilizować opinię publiczną oraz działania przeciwko rządowi. Ponadto ustalono, że konieczne jest poinformowanie o planowanym spotkaniu szefa posterunku policji z trzydniowym wyprzedzeniem (w poprzedniej ustawie z 24-godzinnym), zapewniając w ten sposób lepsze przygotowanie i skuteczniejszą reakcję na organizatorów spotkania, którzy planowali zorganizować spotkanie, podczas którego mogły wystąpić manifestacje antypaństwowe⁴⁸⁸.

Artykuł 13 *Ustawy o zgromadzeniach i rozrywce* rozszerzył przypadki ograniczenia wolności zgromadzeń przewidziane w art. 17 *Konstytucji Państwa Litewskiego*, ustalając, że zezwolenie nie zostanie wydane, jeżeli spotkanie może zagrozić bezpieczeństwu państwa, porządkowi publicznemu, moralności lub zdrowiu. Decyzja dotycząca treści tych pojęć należała do organów ścigania stosujących to prawo. Luka ta została przynajmniej częściowo rozwiązana przez Departament Policji, który wydał okólnik ujawniający znaczenie terminu „porządek publiczny”, wskazując, że naruszenie porządku publicznego było zakłóceniem lub hałasowaniem w miejscu publicznym, jeśli zakłóciło porządek i

⁴⁸⁷ A. Jakobas, *Policijos teisės vadovėlis*, Kowno 1933, s. 331.

⁴⁸⁸ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 123.

spokój publiczny, rozpowszechniało fikcyjną lub zniekształconą wiedzę itp. Za przypadki naruszania prawa uznano też używanie słów nieprzyzwoitych i innych przestępstw przewidzianych w art. 280-289 kodeksu karnego⁴⁸⁹.

Mechanizmy legislacyjne zostały wykorzystane do sztucznego tworzenia przeszkód w organizacji spotkań (partii politycznych) i były skuteczną metodą kontroli nad systemem partyjnym. Mechanizm wydawania zezwoleń na organizowanie spotkań służył temu celowi. Nawet po udzieleniu zezwolenia nakładano niedopuszczalne warunki organizacji spotkania (np. urzędnicy arbitralnie zmieniali czas spotkania, który był nie do przyjęcia dla uczestników spotkania)⁴⁹⁰. Chociaż formalnie pozwalano na organizację spotkania partii politycznych, w rzeczywistości nie wszyscy mogli skorzystać z tego prawa. Ze względu na fakt, że spotkanie mogło odbyć się tylko we wskazanym dniu, gdyby spotkanie nie odbyło się w wyznaczonym terminie, zaświadczenie szefa posterunku policji traciło ważność, natomiast aby zorganizować spotkanie następnego dnia, konieczne było ponowne poinformowanie policji. Ponadto zmiana miejsca spotkania nie była możliwa. Odpowiedzialność spoczywała nie tylko na przewodniczącym spotkania, ale także na osobie, która udostępniła miejsce do spotkania, mimo że nie wiedziała, że nie zostało zgłoszone policji⁴⁹¹.

Kolejny środek służący osłabieniu ugrupowań politycznych został ustanowiony przez Departament Ochrony Ludności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w okólniku do szefów komisariatu, stwierdzając, że w przypadku braku zaświadczenia na podstawie art. 13 i 34 *Ustawy o zgromadzeniach i rozrywce*⁴⁹² sporządzić orzeczenie i przechowywać je w swoich aktach⁴⁹³. Przyczyną odmowy wydania mogło być również formalne, szybkie, korygujące naruszenie zasad składania wniosków, na przykład nieokreślone miejsce lub godzina spotkania. Jednak sposób, w jaki szef policji musiał rozpatrywać takie sprawy, nie był uregulowany. W związku z odmową zezwolenia na zorganizowanie spotkania o charakterze politycznym uniemożliwiła odwołanie się od tej decyzji, ponieważ podstawy odmowy pozostawały jedynie w sprawie (postępowaniu). Poza tym należy zauważyć, że

⁴⁸⁹ Tamże, s. 124.

⁴⁹⁰ 1930 m. lapkričio 10 d. Kriminalinės policijos žinios Nr. 73. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 378, ap. 5, b. 4124, l. 39; 1930 m. vasario 27 d. Katalikų veikimo centro valdybos skundas Krašto apsaugos ministerijai. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 1126, ap. 2, b. 112, l. 31.

⁴⁹¹ *Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento aplinkraščiai 1938 (Vidaus reikalų ministeria)*, <https://www.europeana.eu/pt/item/2021803/C130001972752> [dostęp 02. 08. 2020].

⁴⁹² Susirinkimų ir pramogų įstatymo 13 straipsnis „Pažymėjimas neduodamas, jei susirinkimo padarymas gali sudaryti pavojaus valstybės saugumui arba viešajai tvarkai, rimčiai, dorovei ar sveikatai.“; 43 straipsnis: „Pažymėjimas neduodamas, jei pramogos padarymas gali sudaryti pavojaus viešajai tvarkai, rimčiai, dorovei arba sveikatai.“

⁴⁹³ *Vidaus reikalų ministerijos..., op.cit.*

przy nowych regulacjach prawnych ustawodawca zapobiegał odwołaniu się od decyzji szefa komisariatu policji, ponieważ przyczyny i terminy podjętych decyzji nie były jasne. Ze względu na brak szczególnych ram prawnych nakładających na szefa komisariatu policji odpowiedzialności za przekroczenie granic dyskrekcji w służbie, prawa i wolności jednostki mogły być naruszane bez żadnych sankcji. Stworzyło to mechanizm, który nie tylko uniemożliwił zorganizowanie spotkania partii politycznych, ale także wyeliminował możliwość odwołania się od decyzji o odmowie wydania zezwolenia. W ten sposób stworzono środki, które skutecznie wyeliminowały zdolność partii politycznych do podejmowania legalnej działalności, mimo że w rzeczywistości partie polityczne nie były zakazane⁴⁹⁴.

Kolejny mechanizm kontroli posiedzeń został zapisany w sekcji art. 59 *Ustawy o spotkaniach i rozrywce*⁴⁹⁵, który dawał przedstawicielom komendanta wojennego i policji prawo do udziału w posiedzeniu, jeżeli istniała wiedza, że nie spełnia warunków spotkania lub istnieje podejrzenie, że może istnieć zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa lub porządku publicznego, moralności i zdrowia⁴⁹⁶. W celu zwiększenia kontroli zalecano również regularne informowanie o wydarzeniach i strajkach w życiu publicznym oraz politycznym, które mogłyby zagrozić bezpieczeństwu obywateli i porządkowi publicznemu⁴⁹⁷. Wraz z wprowadzeniem takich przepisów – dotyczących swobody działalności organizacji i partii politycznych – partie i organizacje polityczne napotykały różne ograniczenia w swojej działalności: instytucje państwowe odmówiły wydawania zezwoleń na organizację spotkań partii politycznych, zakazano prasy partyjnej, w efekcie czego zakorzeniła się powszechna cenzura. Ponadto na szczeblu ustawowym wprowadzono przepis, który przewidywał zamknięcie posiedzenia, jeżeli przestało mieć określony charakter, o którym mowa w oświadczeniu⁴⁹⁸. To, co można było przypisać tej okoliczności, nie zostało zinterpretowane przez ustawodawcę, pozostawiając decyzję funkcjonariuszom, którzy egzekwowali prawo. Przepis ten umożliwił pełnią kontrolę nad działaniami partii politycznych: możliwość zorganizowania posiedzenia partii po

⁴⁹⁴ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 124.

⁴⁹⁵ Susirinkimų ir pramogų įstatymo 56 straipsnis numatė, kad „Pareikšti daromo susirinkimo nereikia: 1) kai susirenkama valdžiai šaukiant, 2) kai susirenkama tikiybinėms apeigoms atlikti, 3) kai draugijų (tame tarpe ir politinių partijų – aut. pastaba), sąjungų bendrovių ar jų skyrių tarnybos, valdybos ar kiti vykdomieji organai susirenka posėdžio, 4) kai moksleivių arba jų korporacijų susirinkimais daromi mokyklos sienose, 5) kai susirenkama šeimyniniais ar privatiniais (asmeniniais – aut. pastaba) reikalais”.

⁴⁹⁶ 1932 m. Policijos budėtojui viešuose susirinkimuose instrukcija. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 407, ap. 8, b. 105, l. 9.

⁴⁹⁷ *Aplinkraštis*, PAD 1931 IX 23 apl., Nr. 346, pad 1934 XI 3 apl. Nr. 467 ir PD 1936 X 5 apl. Nr. 535.

⁴⁹⁸ *Susirinkimų ir pramogų įstatymas*, „Vyriausybės žinios” 1932 r., nr 393.

dokonaniu oceny programu spotkania i treści planowanych wystąpień, a podczas spotkania tym, którzy próbowali odejść od programu, grożono likwidacją partii politycznej. Niemniej istotne było, że jeśli działalność stowarzyszenia nie miała charakteru politycznego, zgodność jej działalności ze statutem zostawała oceniona liberalnie⁴⁹⁹. W ten sposób zalegalizowana została regularna kontrola podczas spotkań, ponieważ rozporządzenie to zasadniczo uniemożliwiało swobodę wypowiedzania się czy wyrażania myśli i stworzyło prawne możliwości zakończenia posiedzenia w przypadku dyskusji na temat kwestii politycznych niekorzystnych dla władz państwowych⁵⁰⁰. Należy zauważyć, że taki pretekst mógł ograniczyć krytykę uczestników wobec rządu, jego urzędników lub systemu państwowego. Ponadto ocena tego przepisu w połączeniu z innym, który wymagał przedłożenia urzędnikom szczegółowego scenariusza, prowadziła do wniosku, że zapewniło to pełną kontrolę nad siłami politycznymi i całym systemem partyjnym, które działały nielegalnie. Jeżeli partia polityczna, jej wyznaczeni członkowie lub osoby aktywne polityczne zdecydują się zorganizować spotkanie, jego scenariusz, treść wystąpień nie powinna naruszać ustalonych postanowień rządu. W przypadku dyskusji i przemówień nieuwzględnionych w scenariuszu posiedzenia spotkanie mogło zostać zamknięte, a jego uczestnicy zostawali pociągnięci do odpowiedzialności karnej. Stosowanie w czasie stanu wojennego ograniczeń wolności oraz praw człowieka i obywatela wpłynęło na wprowadzenie w życie zasady wolności zgromadzeń na Litwie, mając na uwadze, iż specjalne statuty ochrony państwa przewidywały, że na obszarach, gdzie został wprowadzony stan wojenny, spotkania były dozwolone tylko za zgodą komendanta wojennego⁵⁰¹. Pod koniec 1933 r. rozesłano listy z informacją, że komendanci wojenni i policja polityczna powinni zapewnić, aby kwestie polityczne nie były omawiane na posiedzeniach⁵⁰², natomiast gdyby zostały poruszone, spotkanie powinno zostać rozwiązane. Nie zdefiniowano jednak samego pojęcia „kwestie polityczne”, ale biorąc pod uwagę dane pozostawione w archiwum partii narodowców, prawdopodobne jest, że dyskusję na temat polityki rządu lub spotkanie partii politycznej w celu omówienia jej działalności i kampanii wyborczej można uznać za wchodzące w zakres tego pojęcia.

⁴⁹⁹ 1932 m. gegužės 14 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliiečių apsaugos departamentodirektorius raštas Nr. 24529 piliiečiui Juozui Bajorui. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 394, ap. 3, b. 779, l. 3.

⁵⁰⁰ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 125.

⁵⁰¹ 1933 m. sausio 18 d. Piliiečių apsaugos departamento direktoriaus raštas Valstybės kontrolei. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 394, ap. 5, b. 285, l. 78.

⁵⁰² 1933 m. gruodžio 8 d. Lietuvos tautininkų sąjungos Trakų apskrities komiteto pirmininko raštas Dusmenų skyriaus valdybai. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 554, ap. 2, b. 60, l. 27.

Jeżeli w tzw. okresie litewskiego parlamentaryzmu celem było stopniowe umacnianie demokratycznych praw i wolności jednostki oraz zmniejszanie ich ograniczeń wynikających ze stosowania stałego stanu wyjątkowego, to priorytety nowego państwa zmieniły się po zamachu stanu. Wywierano presję na funkcjonujące partie polityczne, które zostały *de iure* odsunięte od kształtowania rządu przez stwarzanie przeszkód administracyjnych w ich działalności. Bezprawne zamknięcia posiedzeń, na których krytykowano reżim, stało się normą. Konkludując drugi etap ewolucji systemu partyjnego Litwy, stan wyjątkowy zapewnił środki prawne do ciągłego monitorowania i kontroli spotkań, zapobiegając w ten sposób możliwej mobilizacji i aktywnemu działaniu opozycji.

Poważny kryzys systemu partyjnego zasadniczo odbił się na partii chrześcijańskich demokratów, która pod przewodnictwem Leonasa Bistrasa miała półlegalny status. Pozostając mocno osłabioną, kontrolowaną i represjonowaną, była zmuszona rozwiązać swoje struktury. Represje o charakterze prawno-administracyjnym i surowe środki kontroli wobec członków Litewskiej Chrześcijańskiej Partii Demokratycznej w latach 1930-1932 były podobne do tych, jakich doświadczyła centrolewicowa opozycja w latach 1927-1929, a w niektórych przypadkach być może nawet je przekroczyła⁵⁰³. Litewska Partia Socjaldemokratyczna i Związek Ludowców zostały zamknięte 6 maja 1929 r., ale 3 grudnia sąd uchylił wyrok. Jednak represje ze strony aparatu władzy, a w dalszej perspektywie – restrykcje i ograniczenia pluralizmu partyjnego skłoniły główną siłę centrolewicową do działalności kulturalnej⁵⁰⁴.

W tym okresie partie polityczne były klasyfikowane do kategorii legalnych i nielegalnych. Stwierdzono, że legalnymi partiami politycznymi są: Litewski Związek Narodowców, Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna, Litewska Partia Socjaldemokratyczna, Litewski Związek Chłopski, Związek Rolników, Litewska Federacja Pracy oraz Litewska Jedność Rolników, a także partie mniejszości narodowych: polskich, niemieckich, rosyjskich, żydowskich i in. Spośród wymienionych partii politycznych Związek Rolników nie funkcjonował od 1930 r., natomiast na kongresie organizowanym przez Litewską Federację Pracy w marcu 1932 r. ogłoszono, że

⁵⁰³ M. Kuodys, *Karo padėties represinių priemonių panaudojimas prieš katalikiškąją opoziciją Lietuvoje 1930-1932 m.*, „Soter”, t. 47, nr 75, 2013 r., s. 20.

⁵⁰⁴ *Visuomenės mokslas*, Kowno 1927, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 394, ap. 15, b. 296, l. 423.

organizacja ograniczy swoją działalność – rezygnując z postulatów politycznych – w przeszłości zajmując się sprawami kulturalnymi⁵⁰⁵.

4.3.2. Kontrola prasy jako środek do budowy jednolitego, zorganizowanego społeczeństwa narodowego

Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego nasiliło się ograniczenie życia publicznego, które było ściśle kontrolowane. Stworzono warunki prawne do działania wyłącznie dla cenzurowanych środków masowego przekazu – nadzorowanych przez państwowy aparat propagandowy⁵⁰⁶. Według prezydenta Smetony niekontrolowana prasa i system wielopartyjny zniekształcają istotę zorganizowanego społeczeństwa, promują niezgodę, więc „kontrola prasy” jest aspiracją, którą można osiągnąć przez rządy silne ręki, ponieważ od silnej władzy zależy pokój i narodowy postęp kulturowy⁵⁰⁷. Utrzymywano, że z powodu konfrontacji między partiami prasa partyjna kompromituje państwo w oczach innych państw i demoralizuje społeczeństwo jako całość. Głównym celem było wszczęcie społeczeństwu przekonania, że prasa partyjna, ze względu na swoją stronnictwość, wprowadza opinię publiczną w błąd i osłabia autorytet państwa⁵⁰⁸.

4.3.3. Ustawa Prawo Prasowe z 1935 r. jako umacnianie propagandy i powszechnej kontroli

W 1935 r. przyjęto *Ustawę o prasie*, której postanowienia były sprzeczne z *Konstytucją Państwa Litewskiego z 1928 r.* deklarującą wolność prasy⁵⁰⁹. Ustawa legitymizowała propagandę prasową i ustanowiła powszechną kontrolę prasy. Przewidywała procedurę wydania zezwolenia, na podstawie której minister spraw wewnętrznych wydawał zezwolenia na publikację gazet. Zezwolenie musiało zawierać szczegółowe informacje na temat publikacji, która ma zostać wydana (nazwiska wydawcy i publikacji, język, miejsce wydania, częstotliwość itp.), a w przypadku konieczności zmiany jednego z tych danych konieczne było uzyskanie zgody ministra spraw

⁵⁰⁵ A. Smetono didžiosios mintys, Surinko: Germantas, A. Nazabitauskas, Step. Povilavičius, redagavo Germantas, Kowno 1936. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA) . f. 554, ap. 2, b. 7, l. 3-4.

⁵⁰⁶ 1927 m. rugpjūčio 25 d. vidaus reikalų ministro I. Musteikio aplinkraštis apskričių viršininkams. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. f. 399, ap. 1, b. 622, l. 186.

⁵⁰⁷ Lietuvos tautininkų sąjungos apylinkių pirmininkų susirinkimas, skirtas 1926 m. gruodžio 17 d. paminėjimui. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. f. 554, ap. 2, b. 6, l. 64.

⁵⁰⁸ Lietuvos tautininkų sąjungos apylinkių pirmininkų susirinkimas, skirtas 1926 m. gruodžio 17 d. paminėjimui. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. f. 554, ap. 2, b. 6, l. 64.

⁵⁰⁹ „Spaudos įstatymas”, „Valstybės žinios” 1935 r., nr 510.

wewnętrznych. Ponadto minister spraw zagranicznych miał prawo zawiesić publikację gazety w przypadku zmiany danych zawartych w zezwoleniu.

Zdecydowanie najważniejszy środek, do tworzenia prawnych warunków zmuszenia nawet opozycyjnej prasy do działania na korzyść reżimu, stanowił w art. 32 *Ustawy prasowej*. W tej normie ustawodawca przyjął nie pozycję obronną, ale ofensywę. Na podstawie tego zapisu premier lub osoba przez niego upoważniona miała prawo zachęcić wydawcę gazety i redaktora do nagłośnienia pewnych zjawisk z życia politycznego lub publicznego, prac rządowych i innych, niezbędnych do sprawowania rządów, ochrony narodowej, stosunków państwa z zagranicą lub wzmocnienia litewskiego ducha narodowego i poczucia przynależności do wspólnoty narodowej. Ten przepis umożliwił rozpowszechnianie propagandy państwowej nawet w gazetach partii usuniętych z władzy. W ten sposób nie zakazywano, ale prawnie zobowiązywano prasę opozycyjnych sił politycznych do działania na korzyść reżimu Smetony, w konsekwencji czego prasa opozycyjnych sił politycznych została faktycznie zniesiona. Odmowa rozpowszechniania propagandy państwowej prowadziła do zawieszenia takiej gazety⁵¹⁰. Ustawa wskazała również instrumenty kontroli prasy partii politycznych, które zapobiegały przedostawaniu się niepożądanych informacji do przestrzeni publicznej. W tym kontekście jednym z największych zagrożeń pozostawała nielegalna lub półlegalna, pochodząca z zagranicy (m.in. z Polski) prasa partii opozycyjnej socjaldemokratów, która miała niewielką lub żadną kontrolę⁵¹¹. Aby zapobiec dystrybucji do państwa litewskiego niekorzystnych publikacji – zarówno legalnych, jak i nielegalnych partii politycznych – ustawa nałożyła surowe ograniczenia na import i dystrybucję prasy zagranicznej na Litwie.

Minister spraw wewnętrznych miał prawo zakazać importu i dystrybucji, a także zatrzymać lub konfiskować prasę zagraniczną. Ustawa zapewniła ministrowi spraw wewnętrznych prawo do decydowania, które publikacje nadają się do czytania przez

⁵¹⁰ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 132-133.

⁵¹¹ W latach 1927-1938 doskonałą odskocznją propagandową stanowiła szczególnie aktywność lewicy litewskiej na emigracji, wywodząca się z kręgów socjaldemokracji, którzy po upadku powstania wrześniowego znaleźli schronienie i daleko idące poparcie w Polsce. Ich działalność antyrządowa budziła zaniepokojenie litewskich władz. W oficjalnej propagandzie rządowej prezentowano ich jako zdrajców narodu spiskujących przeciwko państwu litewskiemu z Polakami. Tymczasem zgodnie z powyższą oceną MSZ polski rząd nadwiślański rozpatrywał tę kwestię przez pryzmat polityczny. Na szczególną uwagę zasługują działania emigrantów socjaldemokracji Hieronima Pleckaitisa oraz Józefa Paplauskasa. Pomimo iż owe postacie nie odgrywały istotnej roli w kampanii antyrządowej, jednak otrzymały wsparcie ze strony polskiego rządu dla swojej działalności. Wydawanie swojej gazety „Pirmyn” w Wilnie i dystrybowanie na Litwę stało się próbą skonsolidowania kręgów emigranckich i partii politycznych działających na Litwie oraz wypracowanie strategii poczynań o charakterze opozycyjnym. Zob. Archiwum Akt Nowych (AAN), MSZ, t. 6076, s. 41-43; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, *op.cit.*, s. 163; S. Sierpowski, *Piłsudski...*, *op.cit.*, s. 25-26; P. Łossowski, *Stosunki polsko litewskie 1921-1939*, Warszawa 1997, s. 120.

ludność litewską, ale nie określiła przypadków zastosowania wyżej wspomnianych sankcji. Mimo to ustanowiony mechanizm kontroli zapewnił, że prasa partii politycznych – drukowana zarówno na Litwie, jak i zagranicą – powinna być sprawdzana przez cenzorów, a gdy zauważali „niewłaściwy ton pisma”, publikacja nie docierała do czytelnika. Kolejny mechanizm kontroli prasy określono w art. 14 przytoczonej ustawy – deklarował zasadę pielęgnowania języka litewskiego. W rzeczywistości była to kolejna okazja do rygorystycznej kontroli wydawców gazet partyjnych. Nawet język formalny, tj. błędy gramatyczne lub nieścisłości wystarczały, aby zakazać drukowania publikacji⁵¹².

Nowa regulacja prawna pominęła wartości deklarowane w *Konstytucji Państwa Litewskiego z 1928 r.* – cenzurowanej informacji sprzyjała propaganda polityczna i przekształcenie prasy partii politycznych na korzyść reżimu. Podstawą prawną była *Ustawa prasowa z 1935 r.*, która wprowadzała obowiązkową procedurę publikowania specjalnie opracowanych artykułów na korzyść reżimu, nie tylko legitymizując cenzurę, ale także tworząc mechanizm, który pozwalał na kształtowanie opinii publicznej i eliminowanie przejawów sprzeciwu partii politycznych.

W trakcie trzeciego etapu nastąpił wyraźny proces degradacji i likwidacji systemu partyjnego. Wprowadzono kolejne zmiany w prawodawstwie w zakresie funkcjonowania stowarzyszeń (partii politycznych) – 1 lutego 1936 r. ukazało się nowe brzmienie ustawy *Prawo stowarzyszeń i związków*, w którym szczegółowo opisano ich wolność tworzenia i działania zagwarantowaną w *Konstytucji Państwa Litewskiego z 1928 r.*, pod warunkiem że ich cele i środki wykonawcze nie są sprzeczne z prawem karnym. Nowa wersja ustawy o stowarzyszeniach przyznała szerokie uprawnienia do ograniczania wolności związków i stowarzyszeń urzędnikom systemu spraw wewnętrznych, które wykraczały daleko poza granice określone w konstytucji⁵¹³. Ponadto regulowała procedurę zakładania stowarzyszeń i związków, ich działalność oraz likwidację i dała Ministerstwu Spraw Wewnętrznych szerokie uprawnienia do kontrolowania ich działalności. Porównując brzmienie ustawy o stowarzyszeniach i związkach z 1936 r. do 1919 r., w 1936 r. ustanowiło wyższe wymagania dla założycieli stowarzyszeń – nie tylko ilościowe (zwiększenia minimalnej liczby założycieli z 5 do 12), ale także jakościowe (dodatkowe klauzule dotyczące wieku i obywatelstwa; ograniczenia dla osób, które zostały pozbawione

⁵¹² Pavyzdžiui, buvo atsisakoma spausdinti publikacija, kuriose žodis „Dievas“ būdavo parašytas mažąja raide. Tiesa, su tokio pobūdžio priekabėmis daugiausia susidurdavo kairiuju spauda. Neatitikus Spaudos įstatymo 14 straipsnio keliamų reikalavimų, buvo numatyta galimybė ne tik trims mėnesiams sustabdyti laikraščio leidimą, bet ir jį uždaryti, konfiskuojant netinkamus spaudinius.

⁵¹³ *Draugijų įstatymas*, „Vyriausybės žinios“ 1936 r., nr 522; *Taisyklės draugijų įstatymui vykdyti*, „Vyriausybės žinios“, 1936 r., nr 553.

praw lub są oskarżone o czyny karalne, za które grozi pozbawienia praw). Wymogi wobec założycieli zostały pośrednio szczegółowo opisane w oficjalnej opinii Rady Państwa, w której stwierdzono, że partią polityczną jest zjednoczenie obywateli, czyli osób fizycznych⁵¹⁴. W związku z tym zjednoczenie osób prawnych nie mogło być konstytucyjnie zakwalifikowane jako partia polityczna. Ponadto, zdaniem konstytucjonalistów, konstytucyjnie partia polityczna nie jest zjednoczeniem osób kolektywnych. Oznaczało to, iż statut partii politycznej nie może przewidywać m.in., że związek zawodowy, organizacja publiczna lub stowarzyszenie mogą zostać zarejestrowane jako struktura partii politycznej (współpracujące organizacje partyjne) zgodnie z ustaloną procedurą⁵¹⁵.

Inny mechanizm kontroli zapisany w ustawie o stowarzyszeniach i związkach polegał na tym, że minister spraw wewnętrznych miał prawo do swobodnego decydowania o usunięciu kierownictwa stowarzyszenia czy poszczególnych jego członków bądź zastępców ze względu na bezpieczeństwo państwa lub narodu. W przypadku osób wykluczonych ustawa przewidywała sankcję – zakaz bycia członkiem zarządu stowarzyszenia lub jego oddziału przez trzy lata. Narzędziem, za pomocą którego minister spraw wewnętrznych mógł kontrolować działalność stowarzyszeń i związków (partii politycznych), było również prawo dostępu do wszystkich przewidzianych w ustawie dokumentów stowarzyszenia/związku – rejestr stowarzyszeń musiał dostarczać kopie protokołów posiedzeń, spotkań, uchwał, szacunki wydatków, preliminarz dochodów i wydatków, rejestry aktywów. Do tych informacji był uprawniony także szef powiatu⁵¹⁶. Procedura rejestracji partii politycznych została określona przez nowe regulacje prawne, które zobowiązywały do informowania o ich potrzebach i działalnościach, uzyskując w ten sposób nie tylko uznanie prawne od państwa, ale też umożliwienie partiom politycznym prowadzenia własnej quasi-działalności⁵¹⁷. Nowelizacja przepisów umożliwiła administracji państwowej rozwiązanie wszystkich stowarzyszeń i związków, które nie były korzystne dla reżimu.

Pomimo deklaratoryjnych przepisów dotyczących wolności zrzeszania się, nowa ustawa rozszerzyła możliwości paraliżowania funkcjonowania stowarzyszeń. Art. 46 ustawy stanowił, że szef powiatowy ma prawo do ostrzeżenia lub zawieszenia działalności

⁵¹⁴ *Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937*, Kowno 1937, 156-157.

⁵¹⁵ E. Šileikis, *Politinių partijų institucionalizavimas. Partijų steigimas, registravimas, teisės, veiklos sustabdymas ir nutraukimas*, Wilno 1997, s. 41.

⁵¹⁶ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, op.cit., s. 135-136.

⁵¹⁷ E. Bonaudi, *Principii di Diritto Pubblico*, Torino 1936, s. 500.

stowarzyszeń lub ich oddziałów, gdy nie przestrzegają statutu lub nie spełniają wymogów ustawy o stowarzyszeniach. W takim przypadku ich działalność musiała zostać zawieszona do momentu wyeliminowania przyczyny zawieszenia. Natomiast jeżeli powód zawieszenia nie został usunięty w ciągu 6 miesięcy, minister spraw wewnętrznych nabywał prawo do likwidacji tego stowarzyszenia lub jego oddziału. Ponadto art. 47 ustawy o stowarzyszeniach przyznawał ministrowi spraw wewnętrznych prawo do zamknięcia stowarzyszenia, jeżeli nie posiadało legalnej władzy i zgodnie z art. 48 ustawy był uprawniony do zawieszenia jego działalności lub działalności jego oddziału na okres do pół roku, a także do zlikwidowania ze względów bezpieczeństwa państwowego i narodowego⁵¹⁸.

Nowa ustawa o stowarzyszeniach i związkach rozszerzyła możliwości zawieszenia działalności stowarzyszenia oraz dała ministrowi spraw wewnętrznych prawo do decydowania o zawieszeniu, zamknięciu bądź likwidacji stowarzyszenia. Ponadto przewidywała ściśle terminy utworzenia zarządu stowarzyszenia (stowarzyszenia – w ciągu 6 miesięcy od rejestracji; oddziału stowarzyszenia – w ciągu 3 miesięcy). Jeśli zarząd nie był utworzony w wyznaczonym czasie, kierownik powiatowy miał prawo zamknąć stowarzyszenie lub jego oddział. Ustawa ta przewidywała nie tylko wysokie wymagania dla kierownictwa stowarzyszeń, ale jednocześnie bezwzględny wymóg jego dostosowania i koordynacji działań (jego osobistego składu) z ministerstwem spraw wewnętrznych. Ustanowiono mechanizm zapewniający bezpośrednią odpowiedzialność stowarzyszeń (w tym partii politycznych) przed ministerstwem spraw wewnętrznych⁵¹⁹.

Metoda regulacji prawnej stowarzyszeń wskazana w ustawie z 1936 r. stworzyła instrumenty prawne i administracyjne, które pozwalały wyeliminować niekorzystne, krytyczne wobec istniejącego porządku i rządu partii polityczne. Zapobiegało to ewentualnemu utworzeniu formalnej opozycji, tworząc jednocześnie wyjątkowe warunki dla narodowców w reformowaniu systemu partyjnego. System wielopartyjny przekształcał się stopniowo w system monopartyjny. Chociaż ustawa koncentrowała się na regulowaniu kontroli działalności stowarzyszeń i jej likwidacji, ze względu na sytuację polityczną w tamtym czasie, poprawki te zyskały antydemokratyczny wydźwięk.

⁵¹⁸ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 136.

⁵¹⁹ Tamże, s. 137.

4.3.4. Likwidacja wszystkich partii politycznych

W obliczu degradacji systemu partyjnego, planując reaktywację i przeprowadzenie wyborów do Sejmu IV kadencji 9-10 czerwca 1936 r., po przyjęciu ustawy o stowarzyszeniach i związkach partia narodowców była gotowa stać się jedyną legalnie działającą siłą polityczną na Litwie⁵²⁰. Nieprzypadkowo także, jeszcze przed wejściem w życie ustawy o stowarzyszeniach i związkach z 1936 r., 7 listopada 1935 r. pojawiły się doniesienia, że instytucje bezpieczeństwa państwa ustaliły, że komitety centralne partii politycznych odsuniętych od władzy – Litewski Związek Chłopski i blok Chrześcijańskich Demokratów – wykorzystując „antypaństwowy element” i zamieszanie społeczne, zaczęły rozwijać swoją działalność w kierunku szkodliwym dla państwa⁵²¹. Należy przy tym wziąć pod uwagę, że 6 listopada 1935 r. komendant wojenny zawiesił działalność litewskiej partii chrześcijańsko-demokratycznej i Litewskiego Związku Chłopskiego na cały okres stanu wojennego⁵²². Kilka miesięcy później litewska agencja informacyjna opublikowała komunikat prasowy, w którym informowała, że minister spraw wewnętrznych, zgodnie z art. 48 *Ustawy o stowarzyszeniach i związkach* przewidującym prawo do zawieszenia i zamknięcia stowarzyszenia lub jego oddziałów ze względów bezpieczeństwa państwa lub

⁵²⁰ Ze względu na asymetryczne stosunki na linii Kowno – Berlin i złą koniunkturę gospodarczą w państwie krąg najbliższych współpracowników wywierał presję na Smetonę, wymuszając na prezydencie reaktywację organu instytucji Sejmu. Za koniecznością jej restytucji opowiedział się generał Stasys Raštikis, Vladas Mironas, Stasys Putvinskis, Feliksas Grigaliūnas i Pijus Bielskus, argumentując tym, że pod nieobecność instytucji Sejmu wszystkie niepowodzenia i błędy popełnione przez władzę wykonawczą spotkały się z ostrą krytyką skierowaną przeciwko instytucji prezydenckiej. Natomiast Smetona, będąc niezwykle wrażliwym na krytykę i antypolitycznym, mimo sprzeciwu części młodych członków partii, ostatecznie zgodził się na umiejscowienie w litewskim systemie politycznym Sejmu, dopuszczając tym samym pewne elementy parlamentarnej demokracji. Z politycznego punktu widzenia miało to stanowić jedynie fasadę dla faktycznych, niedemokratycznych insipracji prezydenta Smetony w oczach obywateli i zachodnich obserwatorów polityki zagranicznej. Szerzej na temat genezy V. Šliogeris, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 149.

⁵²¹ 20 sierpnia 1935 r. rozpoczęła się pierwsza fala strajków organizowanych przez rolników na Litwie kowieńskiej. Globalny kryzys gospodarczy w drugiej połowie trzeciej dekady pogarszał warunki gospodarcze, brak skuteczności działającego ustanowionego mechnizmu programu wsparcia finansowego dla właścicieli ziemskich i przedsiębiorstw prywatnych. Spadła również jakość życia. Dalsze ograniczenia wolności i prawa człowieka przez reżim dały impuls do oporu i protestów obywateli przeciwko systemowi. W tym okresie wybuchł pucz voldemarystów, doszło do strajków robotniczych, a w 1935 r. powstał ruch rolników wspierany przez opozycję – Litewski Związek Chłopski i blok Chrześcijańskich Demokratów, co oznaczało, że system nie spełniał swoich podstawowych funkcji. Rolnicy stanowiący ówczesnie klasę średnią na Litwie kowieńskiej wysunęli swoje żądania wobec reżimu. Celem była poprawa sytuacji gospodarczej i zorganizowanie wyborów do Sejmu. Powołanie instytucji Sejmu jako rozwój form demokracji bezpośredniej miało służyć ochronie praw i reprezentowaniu interesów rolników. Powołano się na proces budowania demokratycznej instytucji w 1922 r. z okresu demokracji parlamentarnej. Nie było to w tamtym czasie pierwsze wystąpienie z żądaniem tej grupy społecznej przeciwko reżimowi. Domagano się również reaktywacji instytucji referendum jako instrumentu demokracji bezpośredniej w procesie podejmowania rozstrzygnięć w przypadku poszukiwania wspólnych rozwiązań w zakresie polityki rolnej. Zob. S. Černevičiūtė. „*Mirties baismės taikymo praktika: 1935-1936 m. Suvalkijos ūkininkų streikas*”, „Istorija”, nr 4, 2013 r., s. 22-23; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XV t. Wilno 2009, s. 207.

⁵²² *Sustabdytas liaudininkų ir krikščionių demokratų partijų veikimas*, „Lietuvos aidas”, z listopada 1935 r., nr 263, s.1; *Tautos vienybės kelias*, „Lietuvos aidas” z dnia 7 lutego 1936 r., nr 61, s. 1.

bezpieczeństwa narodowego, 6 lutego 1936 r. rozwiązał Litewską Partię Chrześcijańsko-Demokratyczną, Litewską Partię Socjaldemokratyczną, Litewski Związek Chłopski, Litewską Unię Młodzieży, Litewską jedność Rolników oraz wszystkie oddziały tych organizacji na Litwie⁵²³. Decyzji tej uniknął jedynie region Kłajpedy zarządzany na zasadzie autonomii, w którym pozostawał system wielopartyjny⁵²⁴.

Decyzję rozwiązania wspomnianych partii argumentowano walką ze „szkodliwymi podziałami między narodem a państwem”, stwierdzając, że zamknięte organizacje polityczne działały wbrew istniejącemu porządkowi w państwie, przeszkadzając rządowi w procesie budowania narodowej jedności i obywatelskiej konsolidacji w walce z polskością na Litwie, ale również utrudniając pod każdym względem⁵²⁵. Oskarżano partie polityczne o dyskredytowanie władzy w oczach opinii publicznej poprzez szerzenie antyrządowej propagandy. Celem reżimu smetonińskiego było udowodnienie, że organizacje polityczne zdegenerowały się w swojej opozycji i że w związku z tym konieczne było zamknięcie tych organizacji, które są szkodliwe dla narodu i państwa. Zgodnie z doktryną prezydenta Smetony zamknięcie organizacji politycznych należało postrzegać jako dążenie do harmonii i jedności narodowej na Litwie⁵²⁶. Apelując do narodowości i niepodległości Litwy, wyjaśniano opinii publicznej, że zaimplementowane środki leżą w interesie narodu. Uzasadniano, że zakłócenie porządku publicznego może zniszczyć niepodległość państwa, jak słusznie zauważa Przemysław Kierończyk, podczas gdy dla znacznej części ludności litewskiej posiadanie wreszcie stabilnego, niepodległego państwa było wartością nadrzędną, jaką obawiano się utracić⁵²⁷. Mimo że w zamknięte partie polityczne kierowano oskarżenia o naruszaniu jedności narodu litewskiego zagrażające bezpieczeństwu państwa i narodu, deklarowano jednak, że zakładanie i działalność organizacji publicznych same w sobie nie są szkodliwe, a nawet tolerowane – pod warunkiem, że organizacje te są lojalne i przyczyniają się do budowy silnego państwa oraz wspólnoty narodowej⁵²⁸. W ten sposób, wykluczono jakiejkolwiek możliwości formowania się opozycji.

W taki sposób pomimo faktu, że art. 18 *Konstytucji Państwa Litewskiego* z 1928 r. głosił zasadę swobodnego zrzeszenia się, później przyjęte akty prawne regulujące stowarzyszenia (i partie polityczne) stworzyły szersze możliwości ograniczania swobody

⁵²³ *Partijos uždarytos*, „Lietuvos aidas” z dnia 7 lutego 1936 r., nr 60, s. 1.

⁵²⁴ M. Kundrotas, „Lietuva tautininkų epochoje: tarp autoritarinės diktatūros ir konsoliduotos demokratijos”, „Istorija”, t. 79, nr 3, 2010 r., s. 64.

⁵²⁵ „Mūsų Vilnius” 1930 r., nr 5.

⁵²⁶ *Sustabdytas liaudininkų ir krikščionių demokratų partijų veikimas*, „Lietuvos aidas” 1935 r., nr 263, s. 1; *Tautos vienybės kelias*, „Lietuvos aidas” z dnia 7 lutego 1936 r. nr 61, s. 1.

⁵²⁷ P. Kierończyk, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 118.

⁵²⁸ *Tautos vienybės kelias*, „Lietuvos aidas” 1936 r., nr 61.

ich funkcjonowania. Abstrakcyjne sformułowania ustawy umożliwiły ministrowi spraw wewnętrznych podejmowanie decyzji w kwestii działalności stowarzyszeń (partii politycznych) na podstawie jego subiektywnej opinii. Ponadto powyższe ograniczenia mogłyby zostać wprowadzone bez rzeczywistego zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa i bez związku z działalnością przestępczą, a jedynie w związku ze „sprawą”, która okazała się ważną dla ministra spraw wewnętrznych i wymagała zawieszenia lub zamknięcia stowarzyszenia. Chociaż istniała zgoda co do tego, że działalność partii politycznych powinna być regulowana w sposób pozwalający uniknąć zbyt abstrakcyjnych sformułowań, nie należy również przekraczać zdrowego rozsądku, ponieważ bardzo szczegółowa regulacja porządku wewnętrznego partii politycznych czy ingerencja w ich w sprawy wewnętrzne są również niedopuszczalne i powinny być zakazane w państwie demokratycznym⁵²⁹.

4.3.5. Likwidacja partii politycznych i wybory do Sejmu IV Kadencji jako formalna konsolidacja systemu monopartyjnego

Po zlikwidowaniu wszystkich partii politycznych opublikowano w ramach przygotowań do wyborów parlamentarnych ustawę dotyczącą wyborów parlamentarnych⁵³⁰. Ordynacja wyborcza do Sejmu z 9 maja 1936 r. ustaliła, że partie polityczne, które zostały już zamknięte, nie mają prawa brać udziału w wyborach – jedynie listy kandydatów, które zostały opracowane przez powołaną administrację samorządową⁵³¹. Zgodnie z nową ustawą wyborczą ostateczne wyniki wyborów musiały zostać ustalone poprzez podział mandatów między listy proporcjonalnie do głosów oddanych na kandydatów z każdej listy. Ustawa o wyborach dopuszczała do konkurencji i proporcjonalnego podziału mandatów tylko między kandydatów i listy, które nie mają żadnych cech grup społecznych lub innej reprezentacji. Nowa regulacja prawna wyborów do Sejmu nie tylko ustanowiła monopol dla lokalnych gmin na nominowanie kandydatów, ale także wyeliminowała partie polityczne z procesu wyborczego do Sejmu.

⁵²⁹ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 138.

⁵³⁰ *Seimo rinkimų įstatymas*, „Vyriausybės žinios” 1936 r., nr 533.

⁵³¹ Zgodnie z ustawą organizacje polityczne, publiczne i grupy obywatelskie nie mogły nominować kandydatów do IV Sejmu, nie miał więc charakteru powszechnego. Jak zauważa Tadeusz Katelbach, pogwałcono art. 25 konstytucji z 1928 r. zapewniający proporcjonalność i bezpośredniość wyborów parlamentarnych, ponieważ listy kandydatów zostały opracowane przez samorządy podporządkowane narodowcom. Szerzej na temat genezy Sejmu IV kadencji zob. V. Šliogeris, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*; *Respublikos Prezidento aktai*, „Vyriausybės žinios” z dnia 9 maja 1936 r., nr 533; P. Łossowski, *Litwa – Historia...*, *op.cit.*, s. 137; T. Katelbach, *Za litewskim...*, *op.cit.*, s. 70; *Apygardų apskričių kandidatų į tautos atstovus sąrašai*, „Vyriausybės žinios” z dnia 3 czerwca 1936 r., nr 537.

Mykolas Romeris, analizując *Ustawę o wyborach do Sejmu z 1936 r.*, zauważył, że nowy system wyborczy, choć był formalnie podobny do proporcjonalnego systemu reprezentacji, to procedura obliczania wyników wyborów ustanowiona w ustawie uznawała jedynie przynależność terytorialną kandydata zamiast przynależności partyjnej, ograniczała możliwość uformowania opozycji i uniemożliwiała powstanie potencjalnego pluralizmu politycznego. Mimo że proporcjonalność reprezentacji, formalnie zadeklarowana w ustawie *Konstytucji Państwa Litwy z 1928 r.*, poprzez podział mandatów członków Sejmu do list opracowanych przez samorzady została zachowana, to jednak w opinii M. Maksimaitisa istota proporcjonalnego systemu wyborczego opartego na konkurencji między listami partii politycznych uległa zniekształceniu⁵³².

W nowej *Ustawie o wyborach do Sejmu* rola tradycyjnych partii politycznych w wyborach do Sejmu została ograniczona. Wszystkie partie polityczne, z wyjątkiem partii narodowców, zamknięto 6 lutego 1936 r – czyli przed przyjęciem nowej ustawy wyborczej do Sejmu IV kadencji i ogłoszeniem wyborów. Decyzja ta przez wielu naukowców była postrzegana jako akt przeciwko opozycji. Należy jednak pamiętać, że wraz z partiami odsuniętymi od władzy (chadeckiej, ludowej, socjaldemokratycznej) zamknięto również lojalną wobec reżimu narodowców Unię Rolników – Litewska organizacja rolników działająca w latach 1927-1936. Wysiłki narodowców w kwestii utworzenia posłusznego składu Sejmu nie oznaczały zamiaru przyznania mu praw parlamentarnych⁵³³.

Naruszając zasady demokratycznych wyborów do Sejmu, 10 czerwca 1936 r. wybrano 49 parlamentarzystów, z czego 42 oficjalnie reprezentowało partię narodowców, a 3 reprezentowało okręg Kłajpedy⁵³⁴. W przeciwieństwie do poprzedniego Sejmu III, II i I kadencji – nie było kobiet oraz frakcji (Sejm stanowił niepartyjny organ Związku Narodowców)⁵³⁵. Pierwsze posiedzenie odbyło się 1 września 1936 r. Według narodowców Sejm IV kadencji różnił się od poprzednich, ponieważ był (narodowy)

⁵³² M. Maksimaitis, *Parlamentarizmo teisinis...*, *op.cit.*, s. 57.

⁵³³ P. Leonas, *Teisės enciklopedija*, Kowno 1931 r. s. 89.

⁵³⁴ Nie był to demokratyczny Sejm. Sprowadzono go do roli instytucji fasadowej, stanowiącej jeden z elementów władzy jako narzędzie polityczne prezydenta, które odegrało drugoplanową rolę w systemie politycznym Litwy. Historyk Juozas Jakšta w swojej publikacji tak opisał to wydarzenie: „Wybory do Sejmu odbywały się całkowicie niezauważalnie pod kontrolą administracji i policji. Na pretendentów wybrano zupełnie podporządkowane reżimowi jednostki. W ten sposób wyłoniony organ ustawodawczy pozostawał instrumentem Smetony i był pozbawiony własnej inicjatywy”. Zob. 1936 m. gegužės 26 d. Lietuvos tautininkų sąjungos IV apylinkės susirinkimo protokolo nuorašas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 554, ap. 2, b. 22, l. 43.

⁵³⁵ L. Truska, *IV Seimas...*, *op.cit.*, s. 12-17.

etniczny i mówił jednym głosem⁵³⁶. W gruncie rzeczy była to jednak fikcja demokratycznego parlamentaryzmu, który nie miał realnych uprawnień ani autonomii. Powyższe metody umożliwiły partii narodowców stać się w 1936 r. jedyną legalnie działającą organizacją polityczną w państwie, jednocześnie powodując powstanie systemu jednopartyjnego bądź, jak określa to Bartłomiej Nowotarski, partii hegemonicznej reżimu nadprezydenckiego (o silnej władzy głowy państwa)⁵³⁷.

Przyjęcie nowego statutu Sejmu w 1936 r. odzwierciedlało również zmienione podejście elity politycznej do pluralizmu politycznego⁵³⁸. Zdaniem Maksimaitisa statut był zupełnie nowym aktem prawnym w swojej treści – nie tylko nie był podobny do poprzedniego statutu Sejmu, ale był również oparty na innych zasadach. W statucie zrezygnowano z przepisów – dotyczących tworzenia frakcji w Sejmie, ich działalności, weryfikacji zasadności wyboru przedstawicieli na posłów – które wcześniej najbardziej interesowały partie polityczne, biorące udział w wyborach⁵³⁹. Statut Sejmu świadczył nie tylko o zmienionej sytuacji w państwie, która nie była charakterystyczna dla parlamentaryzmu, ale także o tym, że Sejm z perspektywy partii politycznych z instytucji mieszanej stał się instytucją politycznie jednorodną⁵⁴⁰. Po skonsolidowaniu władzy przez Smetonę postanowiono odbudować instytucję parlamentarną, ponieważ jej istnienie było przydatne w szerzeniu iluzji demokracji w państwie. Dlatego ordynacja wyborcza do Sejmu z 1936 r. była zwieńczeniem powstania „demokracji fasadowej” legitymizującym procedurę wyborów organu przedstawicielskiego, mówiącego jednym głosem – parlament. Z drugiej strony nieprzerwanie utrzymywany stan wyjątkowy i szeroka swoboda działania tzw. resortów siłowych i administracji publicznej zapewniły skuteczność istniejącego systemu.

Ograniczenie pluralizmu politycznego i zamknięcie wszystkich partii politycznych zmniejszało przestrzeń do generowania pomysłów, co doprowadziło do rosnącej nomenklatury partyjnej narodowców⁵⁴¹. W latach 1931-1938 obowiązki premiera i przewodniczącego partii stały się praktycznie połączone, sprawował je T. Tūbelis. Później

⁵³⁶ 1936 m. gruodžio 4 d. Lietuvos tautininkų sąjungos XIII apylinkės susirinkimo protokolas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). Nr. 6, f. 554, ap. 2, b. 24, l. 27.

⁵³⁷ B. Nowotarski, *Jak budować nowe demokracje i jak strzec je przed erozją*, 2012, s. 25 http://www.ue.wroc.pl/p/wydzialy/ne/nawotarski/jak_budowac_i_chronic_demokracje.pdf. [dostęp: 11. 07. 2020].

⁵³⁸ *Seimo statutas*, „Vyriausybės žinios” 1936 r., nr 550.

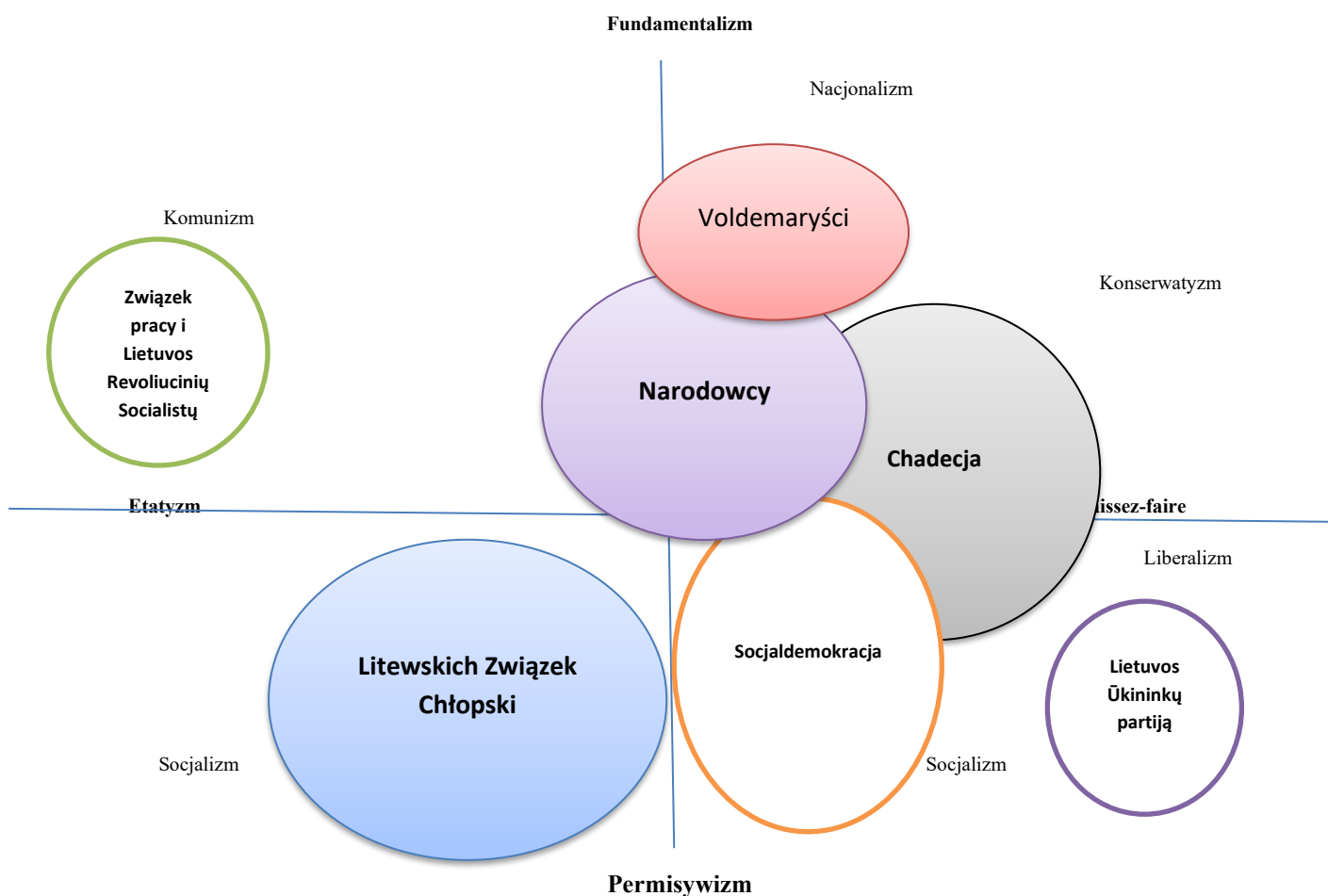
⁵³⁹ M. Maksimaitis, *Parlamentarizmo teisinis reguliavimas Lietuvoje 1918-1940 metais*, Wilno 2008. s. 60–61.

⁵⁴⁰ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 141.

zostały przejęte przez V. Mironasa, który 24 marca 1938 r. został premierem, a 5 stycznia 1939 r. objął stanowisko przewodniczącego narodowców. Układ sił i wzajemnych relacji na linii reżim – opozycyjne partie polityczne pozostawały bez większych zmian. Do prób współpracy doszło dopiero w ostatniej fazie rządów prezydenta Smetony.

Próba klasyfikacji litewskich partii politycznych na dwóch tradycyjnych osiach podziału: wartości aksjologicznej i gospodarczej oraz podziału lewica – prawica w litewskich uwarunkowaniach uzasadnia, że destrukcyjny charakter litewskiej sceny politycznej wypełniał wszystkie możliwe obszary polityki (do lat 30. XX w.). Istniały zarówno partie o poglądach dotyczących wielkiej roli Kościoła w życiu publicznym, jak i stosunkowo liberalne pod względem własności prywatnej i mniejszości narodowej – partia chrześcijańsko-demokratyczna – oraz partie etatystyczne, dążące do nacjonalizacji gospodarki – partia narodowców, a także partie podnoszące rolę wartości socjalnych i sceptycznie nastawione wobec religii – Litewski Związek Chłopski.

Schemat 7. Układ najważniejszych litewskich partii politycznych na osi wartości aksjologicznych i gospodarczych w pierwszej fazie rządów Smetony – do 1929 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Astapienka, *Nacyjanalnyja ideja u suczasnym swiecie*, Mińsk 2003, s. 138; M. Migalski, *Polskie ugrupowania parlamentarne na tle diady lewica-prawica*, [w:] *Polski system partyjny*, red. M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur, Warszawa 2006, s. 35.

Analizując dokumenty źródłowe dotyczące funkcjonowania litewskich partii politycznych, dla podkreślenia charakterystyki uformowanego w warunkach autorytaryzmu systemu partyjnego należy skonstatować, że funkcjonujący w okresie międzywojennym litewski system partyjny po procesach transformacji przybrał formę modelu jednopartyjnego. Od 1936 r. partie polityczne praktycznie nie istniały (nie licząc narodowców), natomiast społeczeństwo było inwigilowane przez służby podległe prezydentowi, co oznaczało, że znalazło się pod pełną kontrolę aparatu państwowego – zwłaszcza struktur siłowych.

Z uwagi na specyfikę funkcjonowania partii politycznych i ich stosunek do istniejącego systemu politycznego można było je podzielić na trzy grupy:

- Pierwszą grupę stanowiły partie proprezydenckie: Związek Litewskich Narodowców oraz Litewska Jedność Rolników, która reprezentowała myśl liberalną i do 1936 r. (tj. przed likwidacją) określała się jako ugrupowanie satelickie wobec narodowców.
- Drugą grupę stanowiły rozwiązane partie opozycyjne. Część ich struktur (w tym organizacje współpracujące z partiami) przeniosła się do podziemia – rozpoczynając działalność w konspiracji, dążyły do zmiany ustroju. Natomiast od 1938 r. tendencją systemu partyjnego było dążenie do współpracy poszczególnych zdelegalizowanych partii politycznych w przeciwdziałaniu smetońskiemu reżimowi. Proces konsolidacji sił w koordynacyjnej Radzie „opozycyjnego ruchu antysmetońskiego” przeszły partie i organizacje polityczne m.in.: Litewski Związek Chłopski z Mykolasem Sleževičiusem na czele, Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna z przywódcą Leonasem Bistrasam⁵⁴² oraz Związek Litewskich Aktywistów – radykalne skrzydło voldemarystów, na czele którego stał były założyciel organizacji Żelaznego Wilka, płk Algirdas Sliesoraitis, Jonas Pajaujis i Antanas Mačiuika⁵⁴³ – powstały w 1929 r., jeszcze jako ruch faszystowski. Tymczasem część pozostających poza życiem partyjnym działaczy politycznych

⁵⁴² G. Rudis, *Jungtinis...*, *op.cit.*, s. 186.

⁵⁴³ Valstybės saugumo departamento Agentūros skyriaus viršininko apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veikimą 1938 m. gruodžio mėn. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). F. 378. Ap. 5. B. 3440. L. 44.

(wśród nich m.in. Steponas Kairys) o orientacji lewicowej nawiązała współpracę z partią Ludową Mykolasa Sleževičiusa: Partia socjaldemokratów⁵⁴⁴. Opozycyjny ruch antysmetoński przyczynił się odmrażania systemu partyjnego.

- Na trzecią grupę składały się partie komunistyczne – deklarujące się jako partie antyrządowe, które jednak nie weszły w skład kampanii antyrządowej – aprobujące istnienie autorytarnego modelu rządów, aczkolwiek konsekwentnie poszukujące legalnych sposobów działania pod przykrywką innych legalnie działających organizacji: Partia Darbo Kuopa oraz pozostająca bliskim koncepcjom komunistycznym Lietuvos Revoliucinių Socialistų Liaudininkų Partija⁵⁴⁵.

Podsumowując, w latach 40. XX w. reżim polityczny Litwy balansował między autorytaryzmem a demokracją. System prawny stworzony przez struktury pionu prezydenckiego nie posiadał wystarczająco rozwiniętych gwarancji prawnych, aby zapewnić posłuszeństwo władzy państwowej wobec prawa. Niedoskonałość aktów prawnych i szerokie prawa dyskrecjonalne skoncentrowane w rękach urzędników administracji państwowej zaprzeczały zasadom ustanawiania i funkcjonowania swobód politycznych, swobodnemu zakładaniu i funkcjonowaniu stowarzyszeń oraz partii politycznych. Nie tylko udało się zapobiec możliwemu pojawieniu się opozycji, ale faktycznie zniszczono pluralistyczny system partyjny⁵⁴⁶.

Faktycznie zlikwidowany litewski system partyjny spowodował, że ugrupowania polityczne nie mogły spełniać należytych funkcji politycznych oraz społecznych⁵⁴⁷. Brak ukształtowanego systemu partyjnego zasadniczo wpłynął na możliwość publicznego reprezentowania dyferencjacji społecznej, artykulacji i agregacji potrzeb oraz interesów zarówno społecznych⁵⁴⁸, jak i politycznych, przedstawienia programów politycznych czy, a wraz z nimi potrzeby prawnego funkcjonowania partii politycznych. Innymi słowy, partie straciły możliwość i prawo do pełnienia funkcji właściwej dla partii politycznych⁵⁴⁹.

Wprowadzono środki prawne, aby zapobiec tworzeniu partii politycznych i walce o prawo do powrotu do życia politycznego państwa. W okresie poprzedzającym wybory do Sejmu w 1936 r. przyjęto nowe ustawy: o stowarzyszeniach i związkach (1936 r.), o prasie

⁵⁴⁴ G. Jankauskas, *Antismetoninio judėjimo ašis bandymai įgyvendinti politinius siekius 1938-1939 m.*, „Darbai ir dienos”, nr 55, 2011, s. 15.

⁵⁴⁵ 1926 m. birželio 19 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliėčių apsaugos departamento direktoriaus raštas visiems apskrėčių viršininkams, Nr 308. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 394, ap. 15, b. 5, l. 42.

⁵⁴⁶ K. Ivanauskaitė-Pettinari, *Politinių partijų...*, *op.cit.*, s. 156.

⁵⁴⁷ A. Lukošaitis, *Modernios partinės...*, *op.cit.*, s. 94.

⁵⁴⁸ Reprezentacja interesów warstw społecznych przejęta została przez instytucję głowy państwa.

⁵⁴⁹ Tamże, s. 175.

(1935 r.), o spotkaniach i rozrywkach (1932 r.), nadając urzędnikom struktury pionu prezydenckiego szerokie uprawnienia wykraczające poza konstytucję w celu dalszego ograniczenia partii politycznych – zorganizowane, systematyczne monitorowanie działalności osób fizycznych i prawnych na Litwie. W następstwie tego udział w wyborach samorządowych i parlamentarnych sprowadzał się do reguły osobistego oddania i lojalności prezydentowi.

Istotna część litewskiego elektoratu została pozbawiona możliwości wpływu na formowanie struktur władzy zarówno wykonawczej, jak i ustawodawczej, ponieważ ich skład był formowany przez struktury administracji terenowej oraz wyższe szczeble hierarchiczne podległe prezydentowi. Poza tym wyłącznie osoby lojalne wobec partii narodowców były w stanie uzyskać wsparcie państwa i zajmować wyższe stanowiska w instytucjach państwowych lub samorządowych. Dlatego w rzeczywistości narodowcy tworzyli strukturę aparatu państwowego i ogólną ideologię państwa, coraz bardziej łącząc się z samym państwem i tracąc w ten sposób tożsamość charakterystyczną dla partii politycznych. Pomimo tych tendencji narodowcy nie osiągnęli pełnego zbliżenia z państwem przed okupacją Litwy.

Zaprezentowany powyżej i przeanalizowany proces ewolucji systemu partyjnego w drugiej połowie I Republiki Litewskiej wpisuje się w założenia pomiaru demokracji stworzone przez dwóch amerykańskich badaczy – Michaela Coppedge’a oraz Wolfganga H. Reincke. W celu zbadania skali demokracji danego państwa wspomniani autorzy posługują się czterema kryteriami wartości, które miały bezpośredni wpływ na stan transformacji politycznej na Litwie:

- 1) wolne i uczciwe wybory;
- 2) wolność zrzeszania się;
- 3) wolność wypowiedzi;
- 4) dostępność alternatywnych źródeł informacji⁵⁵⁰.

4.4. Ewolucja systemu samorządu lokalnego – w kierunku degradacji instytucji samorządowych

⁵⁵⁰ Charakterystyka koncepcji i podstaw metodologicznych skali jest także zaprezentowane w monografiach autorstwa tych badaczy. M. Coppedge, W. H. Reinicke, *Measuring Polyarchy*, „Studies in Comparative International Development”, t. 25, 1990, s. 51-72. Dane pochodzące ze zbioru dostępne są na stronie: <http://www.nd.edu/mcoppedg/crd/datacrd.htm> [29.12.2020].

Istotnym elementem kształtowanego systemu autorytarnego stały się samorzady: miejskie, powiatowe i gminne. Proces degradacji instytucji samorządu terytorialnego został przypieczętowany ustawami prezydenckimi z 1929 r. i 1931 r., przez które, zdaniem badaczy, samorzady zostały inkorporowane do systemu autorytarnego⁵⁵¹. Ustawa o samorządzie terytorialnym z 1929 r. ustanowiła (niedemokratyczną) formalną cenzurę wyborczą, która wcześniej nie istniała. Struktura pionu prezydenckiego starała się realizować politykę tworzenia organów wykonawczych jednostek samorządu terytorialnego zainicjowaną przez chrześcijańskich demokratów, której istotą było prawo rządu centralnego do wywierania wpływu na tworzenie samorządowych organów wykonawczych (zarządu, wójta, burmistrza)⁵⁵². Rozszerzono stosowanie zasady mianowania i zatwierdzania. Ponadto prawo wyborcze przy wprowadzeniu cenzury zostało znacznie ograniczone. Zgodnie z ustawą z 1929 r. wybory nie były już powszechne, ale zostały ocenzurowane.

Obywatele w wieku 24 lat mieli czynne prawo wyborcze, ale, co najistotniejsze, ustawa ta wprowadziła cenzus majątkowy i wykształcenia. Z tych względów mieszkańcy danego samorządu zostali podzieleni na trzy kategorie osób mogących być kandydatami na elektorów lub kandydatami do władz lokalnych:

- 1) właściciele zarządzający nieruchomością na terytorium gminy i płacący podatki lub osoby zarządzające przedsiębiorstwem sektora handlowego, przemysłowego, rzemieślniczego, które płacą podatki na rzecz jednostek lokalnych;
- 2) osoby po ukończeniu szkolnictwa wyższego lub specjalnej edukacji rolniczej (cenzus wykształcenia);
- 3) etatowi urzędnicy państwowi i lokalni.

Ponadto bierne prawo wyborcze dla kandydatów na kierownictwo lokalnych organów egzekutywy (zarządu, wójta, burmistrza) przewidywało dodatkowo zmianę wieku kandydata – osoba mogła być wybierana na urząd w wieku co najmniej 30 lat⁵⁵³. Starosta i przedstawiciel miasta w radzie gminy musiał umieć czytać i pisać po litewsku⁵⁵⁴.

Według Liudasa Truski podwyższony cenzus wieku i wprowadzony cenzus majątkowy spowodował wyeliminowanie znacznej części mieszkańców samorządu terytorialnego z wyborów lokalnych. Nowa ustawa sprawiła, że samorząd terytorialny utracił całkowitą autonomię i został bezpośrednio podporządkowany Ministerstwu Spraw

⁵⁵¹ J. Sireika, *Vietos savivaldybių reformos...*, *op.cit.*, s. 55

⁵⁵² G. Žilinskas, *Vietos savivaldybių statusas...*, *op.cit.*, s. 23.

⁵⁵³ *Vietos savivaldybės įstatymas*, „Vilniaus Žinios” z dnia 7 września 1929 r., nr 307.

⁵⁵⁴ tamże.

Wewnętrznych. Wprowadzenie systemu cenzusu nie było wówczas w Europie nowością. Redakcja czasopisma „Savivaldybė” w latach 1928-1929 podawała przykłady funkcjonowania samorządów lokalnych w innych krajach europejskich, pokazując, że podobne zabiegi były stosowane w Danii, Belgii, Francji i w innych krajach⁵⁵⁵.

Innym istotnym przepisem ustawy z 1929 r. było umacnianie pozycji miast *seniūnijos*. Gminy (lit. *valsčiai*)⁵⁵⁶ zostały wcześniej podzielone na miasta (na mocy ustawy z 1919 r. i jeszcze wcześniejszych czasów carskich), natomiast powyższa ustawa nadała im większe znaczenie w systemie samorządowym.

System samorządów na Litwie wynikał z powszechnie przyjętych reguł. W miastach wybierano starostę i jego zastępcę oraz przedstawiciela do rady gminy. Wybierając radę gminy, istniejący dotąd proporcjonalny system wyborczy został porzucony, a zamiast tego wprowadzono wybory pośrednie – rady gminy składały się z przedstawicieli wybieranych w miastach *seniūnijos* (po jednym z miasta) i wójta. Z kolei radę powiatu tworzyli przedstawiciele miasta i gminy (rada gminy wybierała *viršaitisa* i jego zastępcę, a także przedstawiciela do rady powiatu). Ustawa praktycznie nie dotknęła dużych miast litewskich.

Chociaż wybory ograniczono przez szereg cenzusów a zasada mianowania i nadzoru została wzmocniona (szef powiatu zatwierdzał nominację *viršaitisa*), wybrani przedstawiciele (na podstawie koncepcji aparatu prezydenckiego) mogli nawiązywać bliskie kontakty z mieszkańcami samorządu terytorialnego. Każde miasto miało swojego przedstawiciela w radzie gminy, wprowadzono zasadę reprezentacji (terytorialnej), której brakowało w latach 1921-1928. Ponadto w wyborach z 1921 i 1924 r. zaobserwowano tendencję do posiadania własnych, wiejskich przedstawicieli w radzie gminy⁵⁵⁷.

Choć kadencja rad gminnych wybranych w 1924 r. wygasła w 1927 r., nowe wybory do rady gminy nie zostały zorganizowane, ponieważ obóz prezydencki nie chciał, aby wybory odbyły się zgodnie z demokratyczną ustawą o wyborach samorządowych z 1921 r. W rezultacie rady i kierownictwo gminy wybrane w 1924 r. działały do października 1929 r., tj. do czasu wyboru nowych przedstawicieli do rad lokalnych zgodnie z zasadami i procedurami wyborczymi ustanowionymi przez struktury pionu prezydenckiego⁵⁵⁸. Wspomniane zasady i procedury były bardzo przydatne dla obozu prezydenckiego.

⁵⁵⁵ D. Jakobas, *Dalyvavimo teisė savivaldybių rinkimuose*, „Savivaldybė”, nr 8, 1928 r., s. 2-6.

⁵⁵⁶ Jednostka podziału administracji terenowej w carskiej Rosji oraz Związku Radzieckiego.

⁵⁵⁷ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Vietos savivaldos sistema...*, *op.cit.*, s. 107.

⁵⁵⁸ *Vietos savivaldybės įstatymui vykdyti taisyklės*, „Vyriausybės žinios” z dnia 9 października 1929 r., nr 307.

Świadczą o tym m.in. instrukcja wyborów do rady gminy z 1929 r. oraz zasady wdrażania ustawy o samorządzie lokalnym – opublikowane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych⁵⁵⁹. Zgodnie z instrukcjami tzw. szef gminnej komisji wyborczej⁵⁶⁰ był zobowiązany działać w następujący sposób:

- a) Po konsultacji z organizacjami społecznymi miał dokonać procedury doboru kandydatów na urząd starosty, ich zastępców i przedstawicieli do rady gminy⁵⁶¹, co oznaczało, że znakomita większość kandydatów na urząd starosty i przedstawicieli rad została skompletowana do struktur władz lokalnych przed ogłoszeniem kampanii wyborczej.
- b) Miał zapewnić, aby do list wyborczych byli włączeni wyborcy lojalni wobec partii władzy oraz niezaangażowani w działalność partyjną⁵⁶².
- c) Był zobligowany do poinstruowania szefów miejskiej komisji wyborczej, że będą zachęcać wyborców lojalnych reżimowi do szerokiego udziału w obwodach głosowania przy wyborze starosty, jego zastępcy oraz przedstawiciela do rady gminy⁵⁶³. W praktyce miało to wymusić większą aktywność i lojalność względem centrum władz lokalnych, na które nałożono obowiązek symulowania istnienia polityki na szczeblu samorządu terytorialnego i obywatelskiej akceptacji istniejącego systemu rządów.

Zgodnie z instrukcjami wydanymi przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zebrania miejskie, na których wybierano starostów, ich zastępców i przedstawicieli miast do rady gminy zostały uznane za zgodne z prawem, niezależnie od tego, ilu wyborców brało w nich udział. Głosowanie nad kandydaturami nominowanych odbywało się publicznie przez podniesienie ręki. Na wniosek co najmniej jednej czwartej uczestników głosowanie odbywało się z zachowaniem zasady tajności. W takich warunkach większość mieszkańców miasta została wykluczona z wyborów. Wybory nie mogły być wolne, a kandydatami do instytucji samorządu lokalnego mogły być wyłącznie osoby wybrane przez rząd narodowców i lojalne wobec niego. Reorganizacja struktury samorządu lokalnego na drodze ustaw wydawanych przez pion prezydenta spowodowała, że reżim

⁵⁵⁹ Apskričių derinimo komitetams. Instrukcija Nr. 3. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 379, ap. 2, b. 1930, l. s.18.

⁵⁶⁰ Ministerstwo powoływało szefów powiatów – lokalną władzę administracyjną – którzy przewodniczyli radom powiatowym przy ustalaniu list kandydatów stanowili jednocześnie specjalny elektorat pełniący ważną funkcję przy wyłanianiu głowy państwa.

⁵⁶¹ Apskričių derinimo komitetams. Instrukcija Nr. 3. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 379, ap. 2, b. 1930, l. 18.

⁵⁶² Tamże.

⁵⁶³ Tamże.

narodowców osiągnął swój główny cel, jakim było bezpośrednie kontrolowanie rad gminnych.

Wybory samorządowe w październiku 1929 r. były pierwszymi wyborami po reformie samorządowej. W wyborach październikowych wybrano przedstawicieli gminy (pośrednio zostali również wybrani członkowie rady powiatu – członkowie rady gminy wybierali przedstawicieli do rady powiatu). Celem rządu było, po pierwsze, zapewnić wysoki stopień zaangażowania w aktywność wyborczą do rad samorządowych oraz potwierdzić quasi-legitymizację władz i obywatelską aprobatę istniejącego systemu rządów, a po drugie – obsadzić lokalne urzędy stronnikami partii narodowców.

W związku z powyższym spośród wybranych 2809 członków rady gminy, 463 było członkami partii narodowców, co stanowiło 16,4% wszystkich wybranych radnych, natomiast 1289 wybranych radnych było bezpartyjnych, uważanych za lojalnych wobec wyższego aparatu państwowego (46,4%)⁵⁶⁴. Choć partia chrześcijańsko-demokratyczna opowiedziała się za bojkotem wyborów samorządowych, to jednak wzięła w nich udział, zdobywając 149 mandatów (5,3%). Litewski Związek Ludowców zdobył 179 mandatów (6,4%), Litewska jedność Rolników – 73 (2,5%), Litewska Partia Socjaldemokratów – 30 (1,1%), Federacja Pracy – 15 (0,5%), bezpartyjni i o nieznanym poglądom politycznym – 661 (21,4%). Wybory starosty w 1929 r. prawdopodobnie nie rozczarowały oficjalnych władz: 158 – narodowców, 85 – bezpartyjnych, lojalnych wobec prezydenta, 12 – członków Litewskiej Partii Socjaldemokratów, 9 – chrześcijańskich demokratów, 5 – członków Litewskiej jedności Rolników, 10 – bezpartyjnych i nieznanym poglądom politycznym⁵⁶⁵. Starości z ramienia partii narodowców oraz starości niepartyjni stanowili 62,8% całego korpusu starostów, którzy zapewнили stosunkowe wsparcie dla oficjalnego rządu.

Prawo wyborcze zostało ograniczone przez cenzus przez co liczba osób uprawnionych do głosowania spadła. Na przykład w powiecie Szawel zaledwie 36% całkowitej liczby mieszkańców było uprawnionych do głosowania. Podobnie było w powiecie Poniewież – 35%⁵⁶⁶. Natomiast osoby, które były uprawnione do głosowania w wyborach, niechętnie brały udział w wyborach samorządowych. Według danych w niektórych przypadkach tylko 12% uprawnionych głosowało, aczkolwiek były też powiaty, w których frekwencja

⁵⁶⁴ 1929 m. valsčių tarybų sudėtis, Lietuvos centrinis valstybės archyvas LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1930, l. 66a.

⁵⁶⁵ J. Sireika, *Šeduvos valsčiaus...*, *op.cit.*, s. 17.

⁵⁶⁶ R. Čepas, *Papilės valsčiaus...*, *op.cit.*, s. 286.

wynosiła około 50% (m.in. w Kownie)⁵⁶⁷. Formalnie ogłoszona średnia frekwencja wyniosła 55% i była o wiele niższa od tej z 1924 r. (72%). Według Jonasa Sireikisa w pierwszej dekadzie niepodległości Litwy obywatele, którzy przyzwyczaili się do wolności, do sprawowania kontroli nad administracjami terenowymi oraz decydowania o kształcie samorządu lokalnego, pod wieloma względami sprzeciwiali się reżimowi i postanowili zbojkotować wybory⁵⁶⁸. Wybory zgodnie z *Ustawą o samorządzie lokalnym* z 1929 r. odbywały się jeszcze trzykrotnie: w 1931 r., 1934 r. i 1940 r. (od lutego do marca).

Od 1929 r. jednostkami administracyjno-terytorialnymi zgodnie z ustawą były terytoria, które tworzyły samorządowe rady, organy egzekutywy i zarządzające. Należały do nich miasta, gminy i powiaty. Ustanowiony system samorządowy przewidziany przez prawo funkcjonował stabilnie aż do reform z epoki sowieckiej. Litewski historyk Truska ma tendencję do oskarżania rządu narodowców, że ustawa, o której mowa powyżej, stworzyła wertykalną strukturę władzy (jej kierunek przebiegał od dołu do góry), w której instancja partyjna decydowała o obsadzie kierowniczych stanowisk nomenklaturowych w samorządzie, tworząc tym samym elitę administracyjną państwa⁵⁶⁹. Później wertykalna struktura władzy została rozszerzona o najwyższe organy państwowe.

W maju 1931 r. przyjęta została nowa *Ustawa o samorządzie terytorialnym*, która miała największy wpływ na funkcjonowanie samorządu lokalnego. Określiła sposób podziału miast Litwy na pierwszego rzędu (Olita, Birże, Kowno, Kiejdany, Szawle, Poniewież, Marijampole, Telsze, Wyłkowyszki oraz Ukmerge) i drugiego rzędu (wszystkie pozostałe jednostki na prawach miejskich). Główna różnica polegała na tym, że miasta pierwszego rzędu, którym nadano status miasta na prawach powiatu, nie uczestniczyły w samorządzie powiatowym. Wspomniana ustawa ustanowiła te same cenzusy wieku, majątku i wykształcenia, jak omawiana wcześniej ustawa z 1929 r.⁵⁷⁰. Lista alternatyw dla spisu wyborców zawierała podatek dochodowy do osób fizycznych. Co szczególnie istotne, samorządy miejskie nie podlegały alternatywnemu cenzusowi wykształcenia. Ograniczone były jedynie do stosowania cenzusu podatku lokalnego lub cenzusu urzędników (biurokracji). W mieście, w którym rząd miał swoją siedzibę, jedna trzecia członków rady miasta była powoływana przez gabinet ministrów. Argumentem

⁵⁶⁷ Tamże.

⁵⁶⁸ J. Sireika. *Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai...*, op.cit., s. 144.

⁵⁶⁹ L. Truska, *Aksominė Antano Smetonos diktatūra Lietuvoje (1927-1940)* [w:] *Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos?* Wilno 2007, s. 18-20.

⁵⁷⁰ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Moterys Kauno miesto tarybos rinkimuose (1918–1934 m.)*, „Kauno istorijos metraštis”, nr 14, 2014, s. 74.

tego stanu rzeczy było, że samorząd tego miasta leży w gestii państwa jako całości⁵⁷¹, m.in. kowieński⁵⁷².

Wśród przepisów *Ustawy o samorządzie lokalnym* z 2 maja 1931 r. znalazła się regulacja mówiąca, że minister spraw wewnętrznych za pośrednictwem szefa powiatowego nadzoruje pracę instytucji samorządowych w zakresie celowości⁵⁷³. W ten sposób szefowie powiatowi organów egzekutywy stali się kluczowym narzędziem zwiększającym skuteczność działań rządu centralnego na terenie powiatu⁵⁷⁴. Vidmantas Daugirdas, Jurgita Mačiulytė zwracają uwagę na rolę powiatów, które odegrały pośrednią rolę między rządem centralnym a gminą⁵⁷⁵. Szefowie powiatu byli mianowani przez ministra spraw wewnętrznych. Zgodnie z ustawą szef powiatu zostawał przewodniczącym zarządu powiatu. W ten sposób powiat zaczęto formować jako instrument zarządzania terytorialnego przez rząd centralny⁵⁷⁶. Rada powiatu, choć składała się z przedstawicieli gminy, mogła zostać rozwiązana dekretem ministra spraw wewnętrznych. W związku z rozszerzeniem kontroli nad działalnością instytucji samorządowej w ustawie powyższe przepisy nie były zgodne z konstytucją z 1928 r. Taki rodzaj sprawowania władzy był bardzo zbliżony do scentralizowanego modelu państw autorytarnych, ale w trudnym okresie historycznym, przy skomplikowanej sytuacji geopolitycznej, był uzasadniony.

Potwierdzeniem procesu centralizacji samorządu i eliminacji ze sceny politycznych partii politycznych były zmiany w systemie wyborczym. Pozostawał on proporcjonalny, natomiast listy kandydatów nie były zgłaszane przez partie polityczne – prawo to zostało przyznane wyłącznie grupom wyborców liczącym co najmniej 25 osób⁵⁷⁷. Wystarczyło

⁵⁷¹ *Vietos savivaldybės įstatymas*, „Vyriausybės žinios” z dnia 2 maja 1931 r., nr 356, s. 1-21.

⁵⁷² *Kodėl valstiečiai liaudininkai nedalyvauja miest savivaldybi rinkimuos*, „Lietuvos Žinios” z dnia 8 maja 1931 r., nr 103, s. 1.

⁵⁷³ G. Žilinskas, *Vietos savivaldybių raidos konstituciniai aspektai Pirmojoje Lietuvos Respublikoje*, 2016, s. 480. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=458916> [dostęp: 17.05.2020].

⁵⁷⁴ Według procedowanej w kancelarii prezydenckiej nowej ustawy samorząd terytorialny utracił całkowitą autonomię i był bezpośrednio podporządkowany Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Mówiąc ściślej, inisterstwo powoływało szefów powiatów – lokalną władzę administracyjną – którzy przewodniczyli radom powiatowym przy ustalaniu list kandydatów i stanowili jednocześnie specjalny elektorat pełniący ważną funkcję przy wyłanianiu głowy państwa. W ten sposób samorządy stały się filarem reżimu autorytarnego, a dalszy terror miał przekształcać ludność litewską, poprzez fizyczne i rzeczywiste wyeliminowanie z niej elementów niepożądanych, we wrogów Litwy. Byli nimi w szeroko rozumianym zakresie: komuniści, demokraci, voldemaryści oraz duchowieństwo z opozycją chadecką nowopowstałej Litwy w każdej możliwej sferze. Zob. L. Truska, *Antanas Smetona ir jo...*, *op.cit.*, s. 197; R. Lopata, *Autoritarinis režimas...*, *op.cit.*, s. 99.

⁵⁷⁵ „Laikinios vyriausybės žinios” 1919 r., nr 9; A. Vadopalas. *Panevėžio srities administraciniai vienetai ir jų raida*, Chicago 1963, s. 61-74; *Lietuvos statistikos metraštis 1924-1926*. Kowno 1927.

⁵⁷⁶ V. Daugirdas, J. Mačiulytė, *Decentralizacija ir teritorinė savivalda Lietuvoje*, „Politologija”, t. 43, nr 3, 2006, s. 91-110.

⁵⁷⁷ *Vietos savivaldybės įstatymas*, „Vilniaus Žinios” z dnia 2 maja 1931 r., nr 356.

więc złożyć listę dla co najmniej 25 osób. Grupy były zdominowane przez osoby lojalne wobec reżimu Smetony oraz niezaangażowane w działalność partyjną.

Restrukturyzacja w zakresie struktury samorządu terytorialnego drogą ustaw z 1929 r. i 1931 r. uchwalonych przez prezydenta z pominięciem parlamentarnej procedury była rezultatem trwającego od ponad 2 lat konfliktu reżimu prezydenckiego z partią chrześcijańsko-demokratyczną⁵⁷⁸ oraz świadectwem determinacji pionu prezydenckiego w dążeniu do konsolidacji władzy egzekutywy i zneutralizowania poszczególnych grupowań opozycyjnych z wielowymiarowej przestrzeni politycznej.

W omawianym okresie odbyły się drugie wybory lokalne po reformie samorządowej z 1931 r. W wyborach samorządowych, które odbyły się tego samego roku, zarejestrowano wyraźnie mniej kandydatów niż w poprzednich wyborach z 1929 r. Wśród nielicznych działaczy opozycyjnych dążących do wzięcia udziału w wyborach samorządowych tylko nieznaczna ich część była zarejestrowana przez komisje wyborcze. Jak donosiły partie opozycyjne w prasie, liczba osób uprawnionych do głosowania gwałtownie spadła w miastach. W 1931 r. partie opozycyjne zbojkotowały wybory do rad gmin, rad powiatów, protestując przeciwko ograniczeniom samorządu lokalnego i cenzury⁵⁷⁹. Oficjalnie ogłaszano, iż w niektórych miastach frekwencja była niezwykle wysoka, bo na poziomie 80-90%, m.in. Olita, Telsze, Jurbarkas, Szaki, Kowno – 58%⁵⁸⁰.

Najwięcej kandydatów wystawiły organizacje społeczne m.in.: „Butų nuomotojų”, „Butų samdytojų”, „Amatininkų”, „Žydų karių, smulkiųjų pirklių ir amatininkų“, „Darbo žmonių“, „Vienybės” itp. Większość rad została skompletowana przed wyborami, natomiast w ich skład weszła grupa działaczy uważanych za najbardziej lojalnych wobec władz, wcześniej zaangażowanych po 1929 r. w pracy aparatu władzy lokalnej.

Większość mandatów zdobyli przedstawiciele ciała dyrektorskiego, wpisując się w ten sposób w tendencję z wcześniejszymi wyborami. Równocześnie oznaczało to większą zależność radnych od Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁵⁸¹. Formalnie ogłoszona frekwencja na poziomie 50% była poddawana w wątpliwość przez opozycję⁵⁸². Oznacza to również, że spośród głosujących swój głos oddało tylko 50% uprawnionych do

⁵⁷⁸ W omawianym okresie reżim smetoniński marginalizował rolę chadeków na różnych płaszczynach, zwłaszcza na płaszczynie lokalnej.

⁵⁷⁹ A. Morkūnaitė, *Rinkimų kampanijos į Kauno savivaldybę (1918–1934)*, „Kauno istorijos metraštis”, t. 2, 2000, s. 117.

⁵⁸⁰ W 1924 r. 46000 mieszkańców Kowna mogło wziąć udział w wyborach samorządowych, w 1931 r. tylko 27000 tys. osób. Zob. *Klaidingas kelias*, „Lietuvos Žinios” z dnia 22 maja 1931 r., nr 1.

⁵⁸¹ R. Lopata, *Autoritarinis režimas...*, *op.cit.*, s. 99.

⁵⁸² *Gyventojų dalyvavimas Didžiosios Lietuvos miestų rinkimuose 1931 m. birželio 15 ir 16 d.*, „Statistikos biuletenis” 1931 r., nr 7, s. 38; A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Moterys Kauno...*, *op.cit.*, s. 77.

głosowania, zaś połowa elektoratu osób uprawnionych do głosowania zbojkotowała wybory, co wpisywało się w tendencję z poprzednich wyborów i równocześnie oznaczało wyrażenie swojej dezaprobaty oraz brak zaufania do organów politycznych.

Powyższa analiza potwierdza, iż wspomniana piramida, z dołu do góry, była autorytarna, a jej celem było wyselekcjonowanie takiej grupy wyborczej, która mogłaby skutecznie zasilać system polityczny ludności przychylny reżimowi⁵⁸³. W praktyce powyższe ustawy umożliwiły obozowi prezydenta sprawowanie rządów na jednej linii politycznej poprzez swoich przedstawicieli w poszczególnych strukturach władzy lokalnej.

Struktura jednostek samorządu terytorialnego w fazie zmian systemowych na Litwie nie uległa istotnym przemianom. Za przeobrażenie w aspekcie ograniczenia roli samorządu lokalnego po 1931 r. należy postrzegać podzielenie miast na dwie kategorie: pierwszorzędne i drugorzędne, gdzie tylko drugorzędne miasta brały udział w samorządzie powiatowym.

Podsumowując istnienie systemu samorządu w I Republice Litewskiej, można wyróżnić kilka etapów. Efektem pewnych procesów było przyjęcie nowych ustaw lub ich zmian (w latach: 1919, 1921, 1929, 1931). Przez cały 20-letni okres międzywojenny istniała ta sama terytorialna sieć administracyjna – powiaty podzielone na gminy – więc funkcjonował dwupoziomowy system samorządu: gminny i powiatowy. Miasta w zależności od wielkości mogły należeć do powiatu lub gminy. Na początku tego okresu obowiązywały zasady wyborów powszechnych, a następnie wybory stały się ocenzurowane, autonomia samorządów lokalnych była dość ograniczona⁵⁸⁴. Zmieniły się także zasady kontroli samorządu lokalnego: wzmocniono nadzór administracyjny, natomiast autonomia samorządów malała. Samorządy nie zostały jednak w pełni włączone do systemu administracji państwowej i biurokratycznej.

4.5. Petryfikacja systemu w świetle litewskiej konstytucji z 1938 r.

Na wstępie należy zauważyć, że w obu przedstawionych konstytucjach z 1928 i 1938 r. ustawa zasadnicza z 1938 r. jest aktem wyjątkowym. W tej sytuacji niniejsza praca nie ma na celu li tylko analizy historycznej, ponieważ litewska ustawa zasadnicza z 1938 r. była aktem obowiązującym w 1992 r., a niektóre jej przepisy obowiązują aktualnie na Litwie.

⁵⁸³ L.Truska, *Aksominė...*, *op.cit.*, s. 18-20.

⁵⁸⁴ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Vietos savivaldos sistema...*, *op.cit.*, s. 108.

Smetona na zgromadzeniu szczytu partii 15 grudnia 1933 r. został ogłoszony wodzem narodu⁵⁸⁵. Dla wzmocnienia autorytetu i legalnego przywództwa Smetony postanowiono rozpisać wybory do VI Sejmu Republiki Litewskiej⁵⁸⁶. Ówczesnie nowo wybrany 10 czerwca Sejm prawie kompletnie podporządkowany był Związkowi Narodowców (42 mandaty z 49) przyjął 11 lutego 1938 r. nową ustawę zasadniczą, którą wprowadzono do obiegu prawnego 12 maja 1938 r.⁵⁸⁷. Systematyka konstytucji złożona była z 21 rozdziałów podzielonych na 156 artykułów. Struktura tekstu konstytucji została zmieniona względem poprzedniej wersji dokumentu.

Należy zaznaczyć, że w kwestiach związanych z prawami człowieka i obywatela konstytucja z 1938 r., podobnie jak poprzedniczka, zachowała zbiór fikcyjnych przepisów, normując status prawny obywatela nieadekwatnie do sytuacji politycznej, zważywszy na fakt, że Litwa była już od 12 lat krajem rządzonym autorytarnie, wdrażając wszelkie ograniczenia praw przysługujących obywatelom czy nieuzasadnione restrykcje wymierzone w obywateli (wynikające m.in. z wprowadzonego stanu wojennego). Mimo to przepisy nowej konstytucji w sprawie wolności, praw i obowiązków obywatelskich pozostały w zasadzie w stanie nienaruszonym w stosunku do jej poprzedniczki. Co oznaczało, że formalnie były zgodne ze współczesnymi standardami demokratycznymi (nie zważając na pominięcia tej reguły w treści ustawy zasadniczej)⁵⁸⁸.

W artykule 3 konstytucji analogicznie jak w polskiej *Ustawie Konstytucyjnej* z 3 kwietnia 1935 r. uwydatniano znaczenie i charakter pozycji ustrojowej urzędu prezydenta, przenosząc rozdział odnoszący się do niego przed przepisy ustrojowe regulujące organizację Sejmu. W artykule 1 konstytucji zachowano zasadę suwerenności ludu.

⁵⁸⁵ W pierwszej kolejności Smetona podjął działania zmierzające do totalnego podporządkowania sobie całej struktury Związku Narodowców, w której pojawiły się wzmożone tendencje do zwiększenia niezależności. Jak zauważa Łossowski, kryły się za tym niewyeliminowane w pełni siły stronników Voldemarasa. Miał nawet miejsce, umyślnie w tym celu zarządzony przez Smetonę, zjazd Związku Narodowców, który odbył się 15 grudnia 1933 r., gdzie został przedstawiony projekt uchwały w sprawie zmiany statutu organizacji. Projekt został przyjęty jednogłośnie. Przyjęta uchwała umożliwiła prezydentowi przejście całej władzy w partii. Od tej chwili kierownictwo Związku Narodowców podlegało w całości Smetonie. Najważniejszą innowacją było konsekwentne implementowanie kultu wodza i zasady wodzostwa, potwierdzając i ugruntowując niekwestionowany autorytet przywódcy w państwie oraz w partii narodowców. Smetona został jednocześnie statutowym przywódcą Związku Narodowców, który mógł wyznaczać i odwoływać przewodniczącego tejże organizacji. Z tych względów Smetonę należy określić liderem monopartii. Zarząd partii w swojej pracy musiał postępować zgodnie z instrukcjami prezydenta. Zob P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze...*, *op.cit.*, s. 150; D. M. Dzierżek, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 465; P. Łossowski, *Litwa – Historia...*, *op.cit.*, s. 136; A. Eidintas, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 120.

⁵⁸⁶ *Apygardų apskričių kandidatų į tautos atstovus sąrašai*, „Vyriausybės žinios” z dnia 3 czerwca 1936 r., nr 537.

⁵⁸⁷ „Vyriausybės žinios” 1938 r., nr 608.

⁵⁸⁸ P. Kierończyk, *Zamach stanu na Litwie w 1926 r. i jego konstytucyjnoprawne następstwa. Petryfikacja systemu – konstytucja z 1938 r.* „STUDIA IURIDICA TORUNIENSIA”, 2016, s. 77. <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2018.029> [dostęp: 10.07.2020].

Natomiast w nowej konstytucji Litwy nie zdefiniowano (tak jak w uprzedniej), jaki system rządów zostanie zaimplementowany, dając tym samym możliwość odejścia od wcześniejszej formuły systemu rządów parlamentarno-gabinetowych. W tym samym artykule 3 ustawy zasadniczej ograniczono się jedynie do zdefiniowania, że państwo litewskie jest republiką. Wszakże w akcie prawnym zrezygnowano z zasady trójpodziału władzy, przyjmując w artykule 4 konstytucji zasadę jednolitej i niepodzielnej władzy państwowej skupionej w rękach wodza⁵⁸⁹. W systemie wyboru głowy państwa w stosunku do poprzedniej wersji dokumentu nie dokonano znacznych zmian. Procedurę wyboru głowy państwa przez „szczególnych przedstawicieli narodu” określał artykuł 64 konstytucji. Specyfika ich wyboru była ustalona poprzez dekrety prezydenta do ustawy zasadniczej. Przeniesienie punktu ciężkości z członków parlamentu na przedstawicieli narodów wybieranych przez lokalne administracje publiczne, jak zauważa Michał Pius Römer – litewski prawnik i rektor Uniwersytetu Litewskiego Witolda Wielkiego w latach 1927-1939⁵⁹⁰ – miała na celu przede wszystkim silnie zaakcentować więź głowy państwa z narodem i jej brak w odniesieniu do parlamentu. W nowym akcie prawnym zrezygnowano z dotychczasowej zasady odpowiedzialności konstytucyjnej i politycznej prezydenta⁵⁹¹. Jedynie w artykule 73 konstytucji porzeczono na zwięzłej wzmiance o odpowiedzialności głowy państwa i na podstawie tego artykułu 73 przyznano mu immunitet materialny⁵⁹².

Natomiast w odniesieniu do prerogatyw prezydenta nowy akt prawny w dalszym stopniu je rozszerzał. W pierwszej kolejności głowa państwa posiadała poważne uprawnienia w zakresie kształtowania prawa. Artykuł 110 konstytucji stanowił, że w przypadku, gdy organ ustawodawczy jest rozwiązany lub w przerwach między jego obradami, inicjatywa ustawodawcza w tym zakresie przysługuje instytucji prezydenta. Z pragmatycznego punktu widzenia oznaczało to uprawnienia głowy państwa do wydawania dekretów zgodnie z przepisami bez – znanych w licznych praktykach ustrojowych (modelach konstytucyjnych) – ograniczeń przedmiotowych. Na podstawie artykułu 138 konstytucji zagadnienia związane z obronnością i bezpieczeństwem państwa litewskiego ujęto w dekretach prezydenckich, które mogłyby zostać zastąpione wyłącznie przez kolejne akty ustawodawcze prezydenta. W myśl artykułu 97 konstytucji znacznemu

⁵⁸⁹ G. Flanz, *Constitutions...*, *op.cit.*, s. 58.

⁵⁹⁰ S. Maculevičius, D. Baltrušiene, *Znajomość z Litwą. Księga tysiąclecia*, Kowno 1999, s. 127-128

⁵⁹¹ A. Zakrzewski, *Wstęp...*, *op.cit.*, s. 22.

⁵⁹² Immunitet materialny – wyłącza odpowiedzialność karną prezydenta. W koncepcji prawa konstytucyjnego rodzaj immunitetu materialnego przysługuje prezydentowi danego państwa. W praktyce ustrojowej nadania głowie państwa immunitetu materialnego ma charakter szczególny, gdyż prezydent za przestępstwo służbowe lub zdradę państwa odpowiada jedynie przed Sądem Najwyższym, a wszczęcie procedury impeachmentu wobec niego może nastąpić za zgodą Sejmu.

zwiększeniu uległy prerogatywy głowy państwa w zakresie sprawowania kontroli nad działalnością Rady Ministrów i administracji państwowej. Gabinet został *de facto* całkowicie podporządkowany głowie państwa, wszakże ponosił przed nim pełną odpowiedzialność polityczną. Zgodnie z regulacjami artykułu 100 konstytucji prezydent zwoływał i kierował obradami Rady Ministrów i czuwał nad tokiem prac rządu. Na mocy artykułu 103 konstytucji przysługiwało mu prawo pociągnięcia premiera i jego gabinetu do odpowiedzialności konstytucyjnej przed Sądem Najwyższym Litwy. W zakresie obrony państwa prezydent zachował silne uprawnienia, wyrażone *expressis verbis*, w kwestii mającej związek z funkcją kierowania obroną państwa – regulował to artykuł 133-143 konstytucji. Zgodnie z artykułem 135 konstytucji prezydent, tak jak w poprzedniej wersji dokumentu, był naczelnym wodzem litewskich sił zbrojnych. Dlatego zgodnie z artykułem 136 konstytucji jako głównodowodzący litewskich sił zbrojnych mianował i odwoływał wyższych dowódców. Na podstawie tego samego art. 136 konstytucji postępowanie karne przeciwko dowódcy sił zbrojnych za przekroczenie uprawnień mogło zostać wszczęte wyłącznie za zgodą prezydenta⁵⁹³. W stosunkach głowy państwa z Sejmem nowa ustawa zasadnicza z 1938 r. radykalnie powiększyła prerogatywy prezydenta, które *de facto* umożliwiały całkowite podporządkowanie sobie całej struktury organizacyjnej państwa litewskiego. W myśl powyższej zasady ustrojowej prezydentowi na mocy artykułu 82 konstytucji przyznano prawo rozwiązywania parlamentu w dowolnym czasie i bez podawania powodów. Natomiast w założeniach konstytucyjnych dotyczących systemu prac Sejmu zgodnie z regulacjami artykułu 31 konstytucji przyjęto zasadę sesyjności polegającej na tym, iż Sejm miał obradować corocznie na dwóch sesjach zwyczajnych: wiosennej (dwumiesięcznej) i jesiennej (trzymiesięcznej). Na mocy artykułu 89 konstytucji prezydentowi każdorazowo przysługiwało zarówno prawo zwołania i otwierania obrad Sejmu, jak również zgodnie z artykułem 87 konstytucji możliwość zakończenia obrad Sejmu bez zachowania konstytucyjnie przewidzianych terminów.

Postanowienia nowej ustawy zasadniczej utrwały praktykę ograniczenia przez organ ustawodawczy prawa wydawania ustaw. Jak zostało to przytoczone powyżej, w opozycji do stopniowej dewaluacji władzy ustawodawczej wzrastała rola głowy państwa, czego umocowanie prawne zaaplikowano w dekretach wydawanych przez samego Smetonę. Natomiast zgodnie z artykułem 108 konstytucji prawo wniesienia projektu ustawy przysługiwało wyłącznie ściśle określonym podmiotom – Radzie Ministrów lub

⁵⁹³ „Vilniaus Žinios” z dnia 12 maja 1938 r., nr 608.

1/4 ogólnej liczby deputowanych. Ponadto zgodnie z artykułem 108 konstytucji w procesie legislacyjnym projekt ustawy uchwalony przez Sejm zostawał przedstawiony prezydentowi, który go w terminie ustawowym – nie później niż w ciągu 30 dni – promulgował albo mógł zawetować i odesłać ze swoimi uwagami Sejmowi. W przypadku odrzucenia uwag prezydenta przez Sejm większością kwalifikowaną 3/5 ogólnej liczby deputowanych, głowa państwa podpisywała i zarządzała ogłoszeniem ustawy i na podstawie artykułu 109 konstytucji rozwiązywała organ ustawodawczy⁵⁹⁴. Następnie, jeżeli na pierwszych obradach nowo wyłoniony Sejm z inicjatywy 1/4 ustawowej liczby członków Sejmu uchwalił tenże projekt ustawy względną większością – głowa państwa była zobligowana zarządzić ogłoszeniem ustawy. Ponadto w dalszym ciągu dewaluacji uległo prawo Sejmu do opracowania projektu ustawy budżetowej państwa. Wprowadzanie jakichkolwiek zmian i poprawek przez władzę ustawodawczą w odniesieniu do rządowego projektu tego dokumentu było możliwe w ograniczonym zakresie. Na mocy artykułu 114 konstytucji Sejm nie miał prawa obniżania wydatków budżetowych zaplanowanych w ustawach szczególnych, a także przewidywanych przez rząd w długoterminowych planach gospodarczych. Zgodnie z regulacjami artykułu 115 konstytucji na Sejmie ciążył obowiązek przedłożenia uchwalonego budżetu głowie państwa najpóźniej do zakończenia sesji jesiennej. Na podstawie artykułu 117 konstytucji w przypadku, gdy Sejm został rozwiązany bądź gdy w terminie nie uchwalono ustawy budżetowej, to na władzy wykonawczej, a dokładnie na rządzie, spoczywał obowiązek przedstawienia prezydentowi projektu ustawy budżetowej do zatwierdzenia⁵⁹⁵. W efekcie zgodnie z artykułem 118 konstytucji po zatwierdzeniu budżetu prezydent zarządzał jego ogłoszeniem w odpowiednim dzienniku urzędowym. Natomiast w zakresie postępowania przy zmianie i uzupełnieniu ustawy zasadniczej inicjatywa należała do egzekutywy bądź 1/2 ustawowej liczby członków Sejmu – art. 152 obowiązującego tekstu konstytucji z 1938 r. Zgodnie z artykułem 153 konstytucji projekt konstytucji należało przyjąć kwalifikowaną większością 3/5 głosów ogólnej ilości posłów. Po wprowadzeniu przez izbę, w sposób ograniczony, jakichkolwiek zmian i poprawek nowelizację przedstawiano prezydentowi, który na mocy art. 154 konstytucji ją promulgował i zarządzał jej ogłoszeniem albo rozwiązywał izbę. W przypadku tej drugiej sytuacji projekt zmiany konstytucji zostałyby wprowadzony do porządku prawnego, jeżeli nowo wyłoniony Sejm – na wniosek 1/2 ustawowej liczby członków Sejmu – na pierwszych obradach uchwaliłby nowelizację większością 3/5

⁵⁹⁴ „Vilniaus Žinios” 1938 r., nr 608.

⁵⁹⁵ A. Zakrzewski, Wstęp..., *op.cit.*, s. 14.

głosów ogólnej ilości posłów. Usunięto zatem możliwość poddania pod referendum z inicjatywy obywateli⁵⁹⁶. Ponadto głowa państwa na podstawie artykułu 139 konstytucji w wypadku klęski żywiołowej, katastrofy i zamieszek miała prawo wprowadzić na terytorium Litwy stan nadzwyczajny. Prezydent posiadał także poważne kompetencje w zakresie podejmowania decyzji o ogłaszaniu mobilizacji, wypowiedaniu wojny i zawieraniu pokoju – art. 141 obowiązującego tekstu konstytucji z 1938 r.⁵⁹⁷

4.5.1. System sądownictwa – zachwiania systemu wzajemnej równowagi i kontroli władz

Po wprowadzeniu przez nowy Sejm konstytucji z 1938 r. oficjalnie odrzucono podział i równoważenie władz, wdrażając w życie art. 4 ustawy zasadniczej głoszący zasadę jednolitej i niepodzielnej władzy państwowej realizowanej przez instytucję prezydenta jako środka realnej władzy. Podobne zmiany należy ocenić w systemie sądownictwa. Jednym z pierwszych posunięć Smetony było rozwiązanie polityki kadrowej w sądownictwie. Ustawa rządowa została przyjęta i podpisana przez Smetonę 11 lipca 1933 r. Zgodnie z art. 488 ustawy prezesi sądów i sędziowie parcelowali pomiędzy sobą konkretne zadania i obowiązki, ale zgodnie z nową ustawą zasadniczą o desygnacjach sędziowskich decydował minister sprawiedliwości i najbliższy współpracownik Smetony – Stasys Šilingas⁵⁹⁸. Jak zauważa Petras Leonas⁵⁹⁹, mimo iż przepisy artykułu ustawy o sądownictwie zakazywały sędziom angażowania się w działania polityczne i mogły podważyć zaufanie do bezstronności sędziego, w rodzaju obowiązku sędziów zauważalne było wykonywanie swych funkcji zgodnie z poleceniami ekipy rządzącej⁶⁰⁰. Drugą kwestią dotyczącą organizacji sądownictwa było powołanie do życia sądów specjalnych, które na podstawie konstytucji z 1938 r. miały funkcjonować w okresie stanu wojennego⁶⁰¹. Ze względu na to, iż stan wyjątkowy panował do końca rządów Smetony, jego obowiązywanie wiązało się z funkcjonowaniem sądów wojskowych podległych dyktatorowi. Szczególna rola tych sądów (*Karinė Justicija*) w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości polegała na rozwiązywaniu spraw przestępstw politycznych, zwłaszcza opozycji antysystemowej. W praktyce, pomijając modele form separacji władzy, sądy

⁵⁹⁶ P. Kierończyk, Litewskie konstytucje z..., *op.cit.*, s. 91-92.

⁵⁹⁷ J. Olchmański, Historia..., *op.cit.*, s.295-297.

⁵⁹⁸ Ministrų kabineto 1933 11 03 pos. protokoląs. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 728, ap. 137.

⁵⁹⁹ Petras Leonas – litewski profesor prawa, sędzia i adwokat. W latach 1918-1919 w gabinecie Mylokalaja Sleževiciusa pełnił funkcji ministra sprawiedliwości oraz spraw wewnętrznych Republiki Litewskiej.

⁶⁰⁰ P. Leonas, *Kai kurie Lietuvos teismų santvarkos ir baudžiamosios teisenos įstatymų trūkumai*, „Teisė”, nr 33, 1936, s. 26.

⁶⁰¹ D. Robinson, *Der litauische Staat...*, *op.cit.*, s. 311; A. Miller, *Nowa Konstytucja...*, *op.cit.*, s. 57.

specjalne i wojskowe wewnątrz systemu utrzymywały ściśle stosunki z obozem rządzącym⁶⁰², stanowiąc kluczową instytucję we wspieraniu reżimu Smetony⁶⁰³. Należy zauważyć, iż w przepisach konstytucji z 1938 r. pominięto kwestię powołania instytucji mającej na celu kontrolowanie legalności aktów administracyjnych⁶⁰⁴.

Reorganizacja struktury sądowniczej drogą ustaw wydawanych przez pion prezydencki sprawiła, iż władza sądowicza przestała istnieć jako samoistny element struktury władzy państwowej. Zaimplementowanie również nomenklatury podkreślało regułę uzależnienia sądownictwa od władzy wykonawczej.

Oceniając powyższą, obowiązującą do roku 1940 ustawę zasadniczą – gwarantowała prezydentowi A. Smetonie praktycznie władzę absolutną, możliwość naruszania aktów prawnych poprzez wydawanie nowych, rygorystycznych dekretów, jak również możliwość łamania praw człowieka i podstawowych wolności przez wprowadzenie na całym terytorium Litwy kowieńskiej stanu wojennego. Opierając się na opinii Franciszka Charwata: „po kolejnej przyjętej ustawy zasadniczej Smetona zajął stanowisko już nie tylko głowy państwa, ale Fuhrera narodu”⁶⁰⁵. W świetle innych przyjętych rozwiązań konstytucyjnych w litewskiej ustawie zasadniczej należy zwrócić uwagę na podobieństwo z polską konstytucją z 1935 r., np.: sprawy związane z odpowiedzialnością polityczną głowy państwa przed parlamentem, procedura zmiany konstytucji, proces legislacyjny, procedura ustawy budżetowej czy możliwość rozwiązania parlamentu przez prezydenta. Analogiczna pozycja ustrojowa polskiej i litewskiej głowy państwa.

Należy przyjąć hipotezę badawczą, że prerogatywy prezydentów zgodnie z obiema ustawami zasadniczymi były istotnie podobne – umożliwiały prezydentowi wydawanie dekretów posiadające moc prawną, w tym także dekryty z mocą ustawy bez żadnych ograniczeń przedmiotowych, całkowite podporządkowanie rządu, a także ograniczenie niezbędności instytucji ustawodawczej do jednej charakterystycznej roli – procedury przyjęcia nowej ustawy zasadniczej⁶⁰⁶. Reasumując, należy zaznaczyć, że Smetońska wersja autorytaryzmu była subtelniejsza od hitlerowskiej czy stalinowskiej i przybliżona w

⁶⁰² We współczesnej praktyce konstytucyjnej zasada podziału władz może przyjmować jedną z dwóch modelowych form separacji władz, co oznacza, iż konstytucyjny mechanizm eliminuje możliwość ingerencji jednego z organów w działanie pozostałych (system prezydencki) lub współpracę władz – istnieją więzi między władzami, które wzajemnie się „uzupełniają” i stymulują (system parlamentarno-gabinetowy).

⁶⁰³ A. Stoliarovas, *Lietuvos Respublikos Karinė Justicija 1919–1940 m*, Kowno 2014, s. 290–291.

⁶⁰⁴ A. Miller, *Nowa konstytucja...*, *op.cit.*, s. 18.

⁶⁰⁵ F. Charwat, Litwa współczesna. Wykład wygłoszony dnia 15 maja 1939 r. na kursie dla urzędników służby zagranicznej, maszynopis powiel, s. 32.

⁶⁰⁶ F. Charwat, *Litwa...*, *op.cit.*, s.25.

znacznym stopniu do włoskiej, ugruntowując tym samym wieloletni autorytet Smetony, jako stabilizatora systemu politycznego państwa litewskiego.

W 1940 r. Litwa znalazła się w rosyjskiej strefie wpływów – radzieckie ultimatum i wkroczenie sił zbrojnych Rosji Radzieckiej – co poskutkowało ucieczką głowy państwa, Smetony. Wówczas Litwa zyskała charakterystyczny ustrój republiki radzieckiej⁶⁰⁷. Sytuacja polityczna, jaka ukształtowała się w przededniu i na początku II wojny światowej dotrwała do 11 marca 1990 r. Wówczas to Rada Najwyższa Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej wydała deklarację o odrodzeniu niepodległego państwa litewskiego i tym samym uchyliła narzuconą ustawą zasadniczą Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 20 kwietnia 1978 r. Akt przywrócenia państwa litewskiego głosił legalną kontynuację państwa litewskiego z okresu dwudziestolecia międzywojennego na podstawie restytuowanej, ostatniej, przedwojennej konstytucji z 1938 r., która ze względu na swój autorytarny charakter przetrwała niecałe 2 lata⁶⁰⁸.

Cel badawczy został osiągnięty. Na podstawie zaistniałych zmian systemowych wprowadzonych poprzez uchwalenie konstytucji można wskazać na silną inspirację ideologią nacjonalistyczną popychającą Antanasa Smetonę w kierunku zaimplementowania rozwiązań autorytarnych międzywojennej Litwy.

4.6. Praktyka życia politycznego na Litwie w latach 1926-1940

Rozwój życia politycznego na Litwie po 1926 r. zaimplikowany był logiką, która wyniosła do władzy Antanasa Smetonę. Wynikał również z potrzeb ludności litewskiej, jej kultury politycznej oraz podyktowany był wyobrażeniem zbiorowym silnie skojarzonym z pewną wizją państwa, gdzie element nacjonalistyczny odgrywał kluczową rolę⁶⁰⁹. Reżim narodowców utrzymywał proces petryfikacji systemu autorytarnego pod koniec lat trzydziestych, a na gruncie politycznym ujawniał się w trzech tendencjach: ograniczenia aktywności obywatelskiej, możliwości działania partii politycznych oraz funkcjonowania samorządu lokalnego⁶¹⁰. Środki kontroli i represji były nieustannie wykorzystywane wobec przeciwników politycznych i obywateli. Jako że przez cały okres sprawowania władzy Smetona nie mógł w pełni uzyskać mandatu społecznego, który umożliwiłaby

⁶⁰⁷ A. Eidintas, *Antanas Smetona...*, *op.cit.*, s. 172-174.

⁶⁰⁸ Tekst rosyjski: *Sbornik deokumentov Verchovnego Litovskoj Respubliki i Prezidiuma Verchovnego Soveta Litovskoj Respubliki*. T. 1. Wilno 1991, s. 36-62.

⁶⁰⁹ M. Zaremba, *Nacjonalizm jako forma...*, *op.cit.*

⁶¹⁰ P. Kierończyk, *System konstytucyjny...*, *op.cit.*, s. 96; J. Ochamński, *Historia...*, *op.cit.*, s. 294-295.

skuteczne sprawowanie kontroli nad całym społeczeństwem litewskim, ich implementacja umożliwiła utrzymywanie i potwierdzenie dominacji prezydenta. Opozycja tymczasem dążyła do konsolidacji wszystkich sił opozycyjnych w celu przeciwdziałania smetońskiemu reżimowi.

W związku z powyższym praktyka polityczna Litwy w latach 1926-1935 zmierzała ku obaleniu reżimu smetońskiego w drodze potencjalnych kontr – przewrotów (w latach 1927, 1929, 1934 i 1935). Zasadniczy upadek koncepcji pociągnął za sobą rozpad bloku opozycyjnego, represje ze strony struktur siłowych, natomiast na dłuższą metę – zmierzały w kierunku dalszej degradacji pluralizmu politycznego w aspekcie rywalizacji wyborczej w wyborach samorządowych (1931 r., 1934 r.) i parlamentarnych w 1936 r. Ewenement w okresie 1926-1935 stanowił ostatni etap procesu prowadzącego do ustanowienia hegemonicznej roli obozu prezydenckiego w systemie politycznym oraz słabość frontu opozycyjnego – dość zróżnicowanego ideologicznie, wewnątrznie bardzo niespójnego, rozbitego na wiele ośrodków. Działalnie pionu prezydenckiego, a także systemu politycznego jako całości po 1936 r. należy zakwalifikować do modelu patrymonialnego, w toku którego starano się zachować status materialno-społeczny elity partyjnej narodowców – poprzez osłabienie konkurencji politycznej, zapewnienie i zwiększenie bezpośredniego dostępu do prezydenta jako najważniejszego aktora życia politycznego rozstrzygającego m.in. kwestię podziału zasobów – równocześnie zapoczątkowując proceder prowadzący do całkowitego zawłaszczenia państwa litewskiego. Niemiecki historyk Georg von Rauch praktykę litewskiego reżimu określił mianem systemu jednopartyjnego i całkowitej dominacji prezydenta Smetony adaptującego elementy systemu prezydenckiego⁶¹¹.

Przedstawiona interpretacja jest zgodna z zaprezentowanym powyżej paradygmatem. Tworzenie relacji patrymonialnych było obecne na Litwie międzywojennej jeszcze przed 1926 r., m.in. jako czynnik sprzyjający centralizacji i monopolizacji władzy chrześcijańskich demokratów, aczkolwiek błyskawicznie przeobrażało się w bardziej otwarte struktury, ograniczone pluralizmem. Postrzegać je należy w głównej mierze na płaszczyźnie celów strategicznych i wartości stymulujących zachowania władzy pionu prezydenckiego.

Tabela 4. Porównanie cech władzy demokratycznej i autorytarnej Litwy w latach 1920-1926 oraz 1926-1940

⁶¹¹ G. von Rauch, *The Baltic states...*, *op.cit.*, s. 161-165.

Przedmiot	Prezydent	Wódz narodu (przywódca)
	A. Stulginskis	A. Smetona
Wzór ideowy	Republikanizm	Faszyzm włoski
Charakter reżimu	Demokratyczno-biurokratyczny	Dyktatura biurokratyczno-policyjna
Sposób legitymizacji	Wybory 1920 r. oraz 1922 r.	Wybory 1936 r. Konstytucja 1938 r.
Zaplecze społeczne i polityczne	Partia Chrześcijańskich Demokratów, biurokracja, wojsko, Kościół i organizacje katolickie	Partia Narodowców, biurokracja, wojsko
Wpływ wojska	Duży	Bardzo duży

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J. Zieliński, *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Lotwie i w Estonii*, Warszawa 2004, s. 45.

Tabela 5. Porównanie cech systemu demokratycznego i autorytarnego Litwy w latach 1918-1926 oraz 1926-1940

Data ustanowienia	Demokracja 1920 -1926	Autorytaryzm 1926-1940
Sposób legitymizacji	Konstytucja z 1922 r.	Brak (konstytucja z 1938 r.)
Funkcjonowanie Sejmu	Funkcjonujące	Zawieszony
Funkcjonowanie partii politycznych	Funkcjonujące	Ograniczone do 1936 r., od 1936 r. rozwiązane
Podmiot głównych represji	Ograniczone – lewica	Lewica oraz prawica
Funkcjonowanie samorządu lokalnego	Funkcjonujące do 1924 r., od 1924 r. częściowo ograniczone kompetencje	Znacznie ograniczone

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J. Zieliński, *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Lotwie i w Estonii*, Warszawa 2004, s. 46.

Jeżeli posługiwać się współczesną metodą pomiarową indeksu demokracji przygotowaną przez The Economist Intelligence Unit (indeks EU), która proponuje wziąć pod uwagę pięć kryteriów, które można traktować jako zmienne mierzące jakość systemu politycznego, to bez obliczenia dokładnej wartości wielkości mierzonej (demokracji) *a priori* I Republikę Litewską należy klasyfikować do reżimów autorytarnych, gdyż nie spełniała wymogów demokracji, a więc tych, które są najłatwiejsze do zaobserwowania i zmierzenia również w historiografii litewskiej:

- 1) Proces wyborczy i pluralizm, będący nieodzownym warunkiem wolnych, uczciwych i konkurencyjnych wyborów – brak.
- 2) Swobody obywatelskie, inaczej ochrona podstawowych praw człowieka, takich jak wolność słowa, wypowiedzi i prasy, wolność wyznania, wolność zrzeszenia się oraz prawo do uczciwego procesu – brak.
- 3) Funkcjonowanie władzy – ocena efektywności i przejrzystości instytucji władzy, jej wolności od nacisków zewnętrznych i korupcji, systemu wzajemnej kontroli władz – I Republika Litewska wykazywała się wyjątkowo niską efektywnością.
- 4) Kultura polityczna – aktywność obywatelska zachodząca w określonych ramach i oparta na respektowaniu zasad demokratycznych – brak.
- 5) Partycypacja – aktywny udział obywateli w debacie publicznej, wyborze przedstawicieli, działalności partyjnej itp. – brak⁶¹².

Na podstawie konstrukcji indeksu demokracji składającego się z pięciu kryteriów, których nie spełniała I Republika Litewska w drugiej połowie lat 30. XX w., smetońską Litwę klasyfikować należy jako państwo o systemie autorytarnym.

4.7. Podsumowanie

Przyjęte w dwóch litewskich ustawach zasadniczych z 1928 i 1938 r. rozwiązania ustrojowe bazowały na rozwiązaniach charakterystycznych dla idei systemu prezydenckiego. Oceniając przepisy zawarte w obu ustawach zasadniczych, należy uznać, iż zmierzały one przede wszystkim w kierunku uznania autorytarnych rządów quasi-legalnego statusu, co zwieńczone zostało uchwaleniem konstytucji z 1938 r. Autokrata – Antanas Smetona konsekwentnie działał na rzecz legitymizacji sprawowanej przez siebie władzy. Można stwierdzić, że wadą zaprojektowanego w ten sposób ustroju było

⁶¹² W realnych warunkach wynik pomiaru byłby tylko pewnym przybliżeniem lub estymatą wartości wielkości mierzonej. Konstrukcja indeksu EUI i jej wielowymiarowość skutkuje, iż za jej pomocą możliwe jest badanie różnic w poziomach demokratyczności między państwami oraz na podstawie jej wartości indeksu państwa są klasyfikowane jako:

- pełna demokracja;
- niepełna (wadliwa) demokracja;
- reżim mieszany (hybrydowy);
- reżim autorytarny.

Charakterystyka podstaw metodologicznych indeksu EUI. Przedstawiona jest w artykułach naukowych badaczy: L. Kekic, *The Economist Intelligence Unit's index of democracy*, „The Economist” 2006, nr specjalny: The World in 2007; *The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008*, „The Economist” 2008, nr specjalny: The World in 2009; W. Szewczyk, *Jak zmierzyć demokrację? Skale pomiaru demokracji politycznej stosowane w politologii porównawczej*, „Przegląd Politologiczny”, nr 1, 2011, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_pp_2011_16_1_9/c/1525915019.pdf [dostęp: 31/12/2020].

niezastosowanie instrumentów, umożliwiających skuteczną realizację zasady podziału i równowagi władzy oraz nadanie zbyt szerokich kompetencji głowie państwa.

W wyniku zamachu stanu wykształcił się nowy ośrodek władzy, skupiający zasoby administracyjne i ideologiczne. Na litewską scenę polityczną powrócił, zmierzający do dominacji pierwszy prezydent Republiki Litewskiej - Antanas Smetona wraz ze swoim zapleczem politycznym. Zmiana konfiguracji aktorów politycznych dokonała się poprzez włączenia silnego obozu prezydenckiego. Jej skutkiem stały się wertykalne zmiany kadrowe, w wyniku których skoncentrowani wokół obozu Smetony zwolennicy objęli najważniejsze stanowiska w państwie. Litewska nomenklatura rządząca stała się filarem trwałości nowego reżimu politycznego. Zasadniczą cechą nowego porządku było zachowanie dominacji mechanizmów formalnych oraz klientelizm.

Nowa litewska nomenklatura była homogeniczna oraz zależna od jednego aktora politycznego, który koncentrował w swych rękach kluczowe decyzje odnoszących się do redystrybucji zasobów. Prezydent Smetona osiągnął sukces w podporządkowywaniu sobie wszystkich kluczowych grup elit władzy – biurokratycznych, samorządowych, siłowych, partyjnych, sądowych, przemysłowych, a od 1936 r. także parlamentarnych.

Po zamachu stanu funkcjonowanie litewskiego systemu partyjnego odbiegało od podstawowych standardów demokratycznego państwa: po rozwiązaniu parlamentu i nieogłoszeniu nowego terminu wyborów do Sejmu, partie polityczne zostały niejako wykluczone z zarządzania państwem. Co więcej, w sytuacji braku parlamentu, zniknęła możliwość reprezentowania interesów społecznych na forum parlamentu, czego skutkiem stał się także brak potrzeby prawnego funkcjonowania partii politycznych. Innymi słowy, partie straciły szansę i prawo do pełnienia funkcji, która jest jednym z kluczowych zadań partii politycznych. Opracowano również instrumenty prawne uniemożliwiające rozwój partii politycznych. W ramach przygotowań do wyborów do IV Kadencji Sejmu Republiki Litewskiej przyjęto nowe ustawy o stowarzyszeniach (1936), prasie (1935), zgromadzeniach i rozrywkach (1932), które nadały urzędnikom systemu spraw wewnętrznych szerokie uprawnienia, wykraczające poza konstytucję. Wspomniane uprawnienia służyły także do dalszego ograniczania funkcjonowania partii politycznych. Po przyjęciu tych ustaw wszystkie partie polityczne, z wyjątkiem partii narodowców, zostały ostatecznie zlikwidowane przez decyzję Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 lutego 1936 r. W ten sposób ustanowiono nowy status prawny partii politycznych: z jednej strony wyrzeczono się ideałów demokratycznych oraz

dotychczasowych osiągnięć na gruncie demokratyzacji, natomiast z drugiej strony ustabilizowano sytuację polityczną w państwie.

Likwidacja dotychczasowego litewskiego systemu wielopartyjnego spowodowała, że partie polityczne nie mogły realizować właściwych im funkcji politycznych i społecznych, takich jak: artykulacja i agregacja interesów politycznych – reprezentacja interesów grup społecznych, kierowanie i formowanie kierunków polityki państwowej, reprodukcja elit politycznych, przedstawienia i realizacji programów politycznych czy zapewniania komunikacji pomiędzy obywatelami a instytucjami władzy państwowej.

Istotne z tego punktu widzenia były także reformy samorządowe, które zmieniły strukturę, status i działalność władz lokalnych. Po zamachu stanu z 17 grudnia 1926 r. obóz prezydencki postanowił gruntownie zreformować system samorządowy. W 1929 r. przyjęto ustawę o samorządzie lokalnym, która ograniczała się do samorządów wiejskich, a w 1931 r. przyjęto ustawę o samorządzie lokalnym dla wszystkich samorządów. Wprowadzono cenzus wyborczy, który podzielił potencjalnych wyborców na grupy według majątku, dochodów, wykształcenia i zajmowanego stanowiska. Cenzura wyborcza pozwoliła władzom zarządzać elektoratem, nie dopuszczając osób nielojalnych reżimowi do struktur władzy lokalnej. Wraz z wprowadzeniem cenzusu wyborczego oraz zasady powoływania przez partyjną nomenklaturę miejscowej władzy, samorządność terytorialna na Litwie uległa znacznemu ograniczeniu.

Rozdział 5. Ewolucja systemu politycznego na Litwie w latach 1990-2020 (w poszukiwaniu elementów z I Republiki Litewskiej)

Analizując genezę i ewolucję aktualnego litewskiego systemu politycznego, należy wziąć pod uwagę determinanty i sekwencję najważniejszych zmian ustrojowych w państwie. Warto zatem zwrócić uwagę na konstytucyjny wymiar systemu politycznego Litwy.

Podobnie jak w okresie Pierwszej Republiki Litewskiej, także w Drugiej Republice Litewskiej przyjęto system polityczny bazujący na rozwiązaniach charakterystycznych dla klasycznego systemu parlamentarnego. Z biegiem lat przyjęto rozwiązanie pośrednie, będące wyrazem kompromisu i wprowadzono system parlamentarno-prezydencki. Ludność litewska silnie utożsamiała się z niepodległą Republiką Litwy z okresu dwudziestolecia międzywojennego, stąd też w początkowej fazie budowania państwa po 1990 r. weszła w życie dawna ustawa zasadnicza, która została przegłosowana w 1992 r. w referendum. Konstytucja przyjęła takie same zasady i rozwiązania jak w Pierwszej Republice Litewskiej do 1926 r., wprowadzając zasady: zwierzchnictwa narodu, reprezentacji, podziału władz, pozycji ustrojowej głowy państwa i Sejmu, pluralizmu politycznego i samorządności.

Zasadnicze znaczenie dla demokracji przedstawicielskiej ma zasada pluralizmu politycznego, zakładająca zróżnicowanie narodu pod kątem materialnym, kulturowo-światopoglądowym oraz politycznym, przejawiające się w m.in. konkurencji między grupami, partiami politycznymi i ich założeniami programowymi.

W okresie przywracania systemu politycznego na Litwie na kanwie sporu politycznego wyznaczonego przez orientację postkomunistyczną powstały partie polityczne, a kluczowy wpływ na ich powstanie i instytucjonalizację miały tradycje historyczne. Następnie podział postkomunistyczny ustąpił miejsca partiom takim, jak: Związek Ojczyzny – Litewscy Chryścijańscy Demokraci, Litewska Partia Socjaldemokratyczna oraz Litewski Związek Rolników i Zielonych.

Przywrócenie samorządu terytorialnego należy uznać za jedną z najważniejszych zmian systemu politycznego odradzającego się państwa litewskiego. W okresie kształtowania się modelu samorządu terytorialnego wzorowano się na modelu samorządu Pierwszej Republiki Litewskiej, którego rozwiązania wydają się być bardziej postępowe niż te, które istnieją obecnie.

Celem niniejszego rozdziału jest próba znalezienia podobieństw i różnic pomiędzy systemem politycznym Pierwszej Republiki Litewskiej a tym z Drugiej Republiki

Litewskiej. W rozdziale – aby odnieść się do konkretnych danych – postanowiono wykorzystać mechanizmy pomiaru demokracji (w tym przypadku – tzw. indeks Vanhanena), stanowiące jedno z ważnych narzędzi badań poziomu demokratyzacji reżimu politycznego w obu republikach litewskich.

5.1. Wewnętrzne uwarunkowania systemu politycznego Litwy

Analogicznie jak w okresie międzywojennym Litwa przyjęła taki sam system polityczny. Wydaje się to logiczne, gdyż występowała przeciw reżimowi sowieckiemu i w związku z tym procederem reaktywowała swoje przedwojenne instytucje. Po uzyskaniu niepodległości państwa litewskiego Litewska Rada Najwyższa kontynuowała w nowym składzie prace zapoczątkowane w zakresie procesu tworzenia postaw ustroju państwa. Tak jak w latach międzywojennych, wzory rozwiązań konstytucyjnych czerpano w głównej mierze z Niemiec.

Dopiero w 1990 r. przystąpiono do intensywnych prac nad projektem aktów prawnych regulujących podstawy odbudowania niepodległości państwa, aczkolwiek utrzymano określone wcześniej strategie. Litwa podkreślała ciągłość tradycji przedwojennej republiki i 11 marca 1990 r. Sejm Litewskiej SSR przyjął tzw. *Akt Rady Najwyższej Republiki Litewskiej o przywróceniu niepodległego Państwa Litewskiego*⁶¹³. Uznano w nim moc wiążącą *Aktu Państwa Litewskiego o niepodległości z 16 lutego 1918 r.* i deklarację Sejmu Założycielskiego z 15 maja 1920 r., oświadczając, iż w dalszym ciągu stanowią one fundament ustroju konstytucyjnego Drugiej Republiki Litewskiej. Kolejnym dokumentem jest natomiast *Ustawa o przywróceniu obowiązywania ustawy zasadniczej Pierwszej Republiki Litewskiej z 12 maja 1938 r.* Trzecim dokumentem była *Ustawa Republiki Litewskiej o Prowizorycznej Ustawie Zasadniczej Republiki Litewskiej*. Wstrzymano moc wiążącej konstytucji z 1938 r. do okresu dopasowania jej przepisów do powstałych zmian w zakresie polityki, gospodarki i społeczeństwa. Uchwalono *Tymczasową Ustawę Zasadniczą Republiki Litewskiej*⁶¹⁴. Była ona kompilacją przepisów z epoki sowieckiej i międzywojennej.

⁶¹³ *Akt Wierchownogo Sowieta Litowskiej Riespubliki o wosstanowlenii niezawisimogo Litowskogo Gosudarstwa ot 11 marc 1990 g.*, [w:] Sbornik dokumentow Wierchownogo Sowieta Litivskoj Riespubliki i Prezidium Wierchownogo Sowieta Litowskiej Riespubliki, prinjatyte na pierwoj sessii Wierchownogo Sowieta (11 marta – 30 ijula 1990 g.) na wniooczeriednoj sessii (7, 21 i 22 awgusta 1990 g.), a także na zasiedanijach Prezidium Wierchownogo Sowieta (15 marta i 21 awgusta 1990 g.), Wierchownyj Sowiet Litowskiej Riespubliki, Wilno 1991, t. 1. Tekst polski, red. E. Zieliński, *Przeobrażenie ustrojowe w republikach dawnego ZSSR*, Warszawa 1993, s. 278.

⁶¹⁴ *Zakon Litowskiej Riespubliki o wriemnom Osnownom Zakonie Litiwskiej Riespubliki ot 11 III 1990 g.*, Moskwa 1990, s. 25.

Prace nad kształtem *Konstytucji Republiki Litewskiej* przebiegały w atmosferze debaty nad przyszłym modelem rządów. Analogicznie jak w okresie międzywojennym przedmiotem sprzecznych i wykluczających się stanowisk w sejmie była pozycja ustrojowa głowy państwa. Problem zdecydowano się rozstrzygnąć w drodze instytucji referendum⁶¹⁵. Projekt ustawy zasadniczej został opracowany przez Radę Najwyższą Republiki Litewskiej 2 listopada 1991 r., natomiast 25 maja 1992 r. – przyjęty przez naród w referendum konstytucyjnym. Zgodnie z nową ustawą zasadniczą głową państwa jest prezydent pełniący właściwie symboliczną władzę⁶¹⁶. Nowa ustawa zasadnicza nadała Sejmowi dominującą pozycję podporządkowując mu litewski rząd⁶¹⁷ i instytucję głowy państwa.

W zakresie kompetencji Sejmu główne elementy tego systemu to:

- rozpatruje i przyjmuje poprawki do konstytucji;
- uchwała ustawy;
- podejmuje uchwały w sprawie referendum;
- zarządza wybory Prezydenta Republiki;
- tworzy przewidziane w ustawie organy państwowe oraz powołuje i zwalnia ich kierowników;
- aprobuje lub odrzuca przedstawioną przez Prezydenta Republiki kandydaturę na Prezesa Rady Ministrów;
- rozpatruje przedstawiony przez Prezesa Rady Ministrów program Rządu i postanawia o jego przyjęciu;

⁶¹⁵ Z propozycją zorganizowania referendum wystąpił Sąjūdis w drodze inicjatywy ludowej. Postanowienie o jego przeprowadzeniu podjęła Rada Najwyższa Republiki Litewskiej w uchwale *o referendum w kwestii restytucji urzędu głowy państwa Republiki Litewskiej oraz w kwestii obwieszenia i przeprowadzenia w tym samym dniu tj. 14 maja 1992 r. referendum dla aprobaty obywateli w sprawie bezwarunkowego i natychmiastowego wycofania armii byłego ZSSR z obszaru Republiki Litewskiej w 1992 r. i kompensacja strat z 14 maja 1992 r.* Jednakże referendum nie przyniosło rozstrzygnięcia. W referendum wzięło udział ponad 1,5 mln. mieszkańców, co stanowiło 57% upoważnionych. Wśród nich aż 69,4% poparło restytucję urzędu głowy państwa z Pierwszej Republiki Litewskiej (40% upoważnionych), natomiast 25,6% nie wyraziło aprobaty dla propozycji (17,5% upoważnionych). W związku z tym Rada Najwyższa zdecydowała się powrócić do procedury określonej w uchwałach o konstytucyjnym rozwoju Litwy. Przedmiotem głosowania miał być projekt konstytucji Republiki Litewskiej. Referendum konstytucyjne połączono z wyborami parlamentarnymi i przeprowadzono 25 maja 1992 r. 13 października 1992 r. Sejm zaakceptował projekt, Zob. „Kurier Wileński” z 16 maja 1992 r., nr 95; „Kurier Wileński” z 28 maja 1992 r., nr 103; *Uchwała Rady Najwyższej Republiki Litewskiej o wyborach do Sejmu Republiki Litewskiej 25 października 1992 roku* z 9 lipca 1992 r. Tekst polski [w:] „Kurier Wileński” z 14 lipca 1992 r., nr 135; *Uchwała Rady Najwyższej Republiki Litewskiej o zgłoszeniu projektu Konstytucji Republiki Litewskiej na referendum* z 13 października 1992 r. Tekst polski [w:] „Kurier Wileński” z 17 października 1992 r., nr 204.

⁶¹⁶ Nowa wersja dokumentu była wynikiem racjonalnego kompromisu pomiędzy przeciwnikami i zwolennikami idei budowania państwa litewskiego na systemie politycznym, który gwarantuje prezydentowi dość silną pozycję ustrojową. Definitywnie przyjęto rozwiązanie kompromisowe – koncepcję ustroju państwa opartą na systemie parlamentarno-prezydenckim.

⁶¹⁷ Szerzej na ten temat: zadań rządu M. Podolak, P. Pochodyła, *System polityczny Litwy...*, op.cit., s. 350.

- na wniosek Rządu tworzy i likwiduje ministerstwa Republiki Litewskiej;
- sprawuje kontrolę nad Rządem, może wyrazić Prezesowi Rady Ministrów lub ministrowi wotum nieufności;
- mianuje sędziów Sądu Konstytucyjnego, sędziów Sądu Najwyższego i przewodniczących tych sądów;
- mianuje i zwalnia Kontrolera Państwowego oraz prezesa Zarządu Banku Litwy;
- zarządza wybory do rad samorządowych;
- powołuje Główną Komisję Wyborczą i dokonuje zmian w jej składzie;
- uchwała budżet państwa oraz sprawuje kontrolę nad jego wykonaniem;
- ustanawia podatki państwowe i inne obowiązkowe opłaty;
- ratyfikuje i wypowiedza umowy międzynarodowe Republiki Litewskiej, rozpatruje inne problemy polityki zagranicznej;
- ustala podział administracyjny Republiki;
- ustanawia nagrody państwowe Republiki Litewskiej;
- wydaje akty amnestii;
- wprowadza zarządzanie bezpośrednie, stan wojenny i wyjątkowy, ogłasza mobilizację i podejmuje decyzję o użyciu sił zbrojnych⁶¹⁸.

5.1.1. Pozycja ustrojowa prezydenta w świetle konstytucji z 1992 r.

Kluczowe zasady ustroju uległy znacznym zmianom. Konstytucja z 1992 r. określała w art. 1 ustawy zasadniczej, że państwo litewskie jest republiką demokratyczną. Czyli państwo litewskie ponownie zostało w konstytucji zdefiniowane jako republika demokratyczna. W myśl art. 4 konstytucji przyjęto republikański system rządów. W art. 2. konstytucji przywrócono zasadę suwerenności narodu. Z kolei w art. 5 konstytucji przywrócono zasadę podziału i równowagi władz – w praktyce politycznej oznacza to, iż rola najwyższych czynników rządowych „Sejmu, Rządu i Sądu” nie tylko winna równoważyć się, ale także dopełniać.

Nowa ustawa zasadnicza przewiduje mechanizm gwarancji mający zapobiec przeorganizowaniu kierunku rządów prezydenckich w system autorytarny. Do wymienionych systemów zabezpieczeń należą zwłaszcza powszechne i wariantowe wybory głowy państwa, okres pełnienia funkcji jedną kadencję z opcją tylko jednej

⁶¹⁸ A. Zakrzewski, *Konstytucja...op.cit.*, s. 43-44.

reelekcji oraz opcja skrócenia kadencji prezydenta z pełnionych funkcji w przypadku, gdy wystąpią ściśle określone warunki przewidywane w regulacjach Konstytucji Republiki Litewskiej.

Tymczasem w myśl obowiązującego tekstu ustawy zasadniczej uprawnienia głowy państwa Republiki Litewskiej w treści art. 84 określone zostały w postaci prerogatyw, nie wymagają złożenia podpisu przez premiera. Na mocy wymienionego przepisu głowa państwa Republiki Litewskiej: zgodnie z art. 84 pkt 1 prezydent jako najwyższy reprezentant państwa litewskiego rozwiązuje kluczowe kwestie w zakresie polityki zagranicznej, jak również wspólnie z gabinetem ministrów ją prowadzi⁶¹⁹. W myśl art. 84 pkt 2 konstytucji prezydent podpisuje umowy międzynarodowe i przekazuje parlamentowi do zatwierdzenia. Postanowienia głowy państwa w tym obszarze dla swej ważności wymagają zgody organu ustawodawczego ujętymi w przepisach konstytucyjnych. Zgodnie z regulacjami art. 84 pkt 3 głowa państwa na wniosek rady ministrów desygnuje i odwołuje reprezentantów dyplomatycznych Republiki Litewskiej w innych krajach i przy instytucjach międzynarodowych, a także na podstawie tego samego artykułu pkt 3 akredytuje i przyjmuje reprezentantów dyplomatycznych innych państw oraz nadaje rangi dyplomatyczne. W największym stopniu uprawnienia głowy państwa występują w systemie powoływania i desygnowania premiera nowego rządu – art. 84 pkt 4 obowiązującego tekstu konstytucji. Litewski Sejm ustawodawczy nie posiada mocy prawnej w kwestii powoływania i wpływania na strukturę rządu. Zgodnie z art. 84 pkt 5 konstytucji prezydent odwołuje premiera rządu, dokonuje tego za aprobatą Sejmu, niemniej jednak kompetencja pozostaje jedynie w gestii głowy państwa. Na podstawie art. 84 pkt 6 konstytucji w momencie nowo obranego ciała ustawodawczego głowa państwa przyjmuje dymisję rady ministrów i jednocześnie powierza dotychczasowej radzie pełnienia funkcji, które im podlegają do okresu desygnowania nowej rady. Zgodnie z art. 84 pkt 7 konstytucji głowa państwa przyjmuje dymisję Rady Ministrów, a wypadku zachodzących przesłanek określonych w treści tego samego artykułu pkt 7 powierza zdymisjonowanej Radzie wykonywanie dalszym ciągu funkcji rządowych lub, do okresu desygnowania nowej Rady, wyznaczenie jednego z członków Rady do kierowania sprawami rządowymi. Przyjmuje dymisję od konkretnych członków rady i może powierzyć im kompetencję w zakresie wykonania dotychczasowych zadań rządowych do okresu wyłonienia nowych kandydatów. W myśl art. 84 pkt 8 konstytucji w przypadku

⁶¹⁹ M. Podolak, P. Pochodyła, *System polityczny Litwy...*, *op.cit.*, s. 342.

dymisji Rady Ministrów na prezydencie spoczywa obowiązek przedłożenia parlamentowi w ciągu piętnastu dni kandydatury nowego szefa rządu. Zgodnie z art. 84 pkt 9 konstytucji na wniosek desygnowanego nowego premiera prezydent dokonuje aktu desygnowania i odwołania członków Rady Ministrów. Wspomniane reguły ustrojowe kształtują w praktyce politycznej zupełne usamodzielnienie się gabinetu od głowy państwa, co determinuje stwierdzenie, że jest on niewątpliwym zwierzchnikiem władzy wykonawczej Republiki Litewskiej. Ponadto w ustalonym trybie prezydent ma obowiązek mianować i odwoływać wymienionych w treści art. 84 pkt 10 konstytucji funkcjonariuszy publicznych. W świetle art. 84 pkt 11 konstytucji prezydent przedkłada parlamentowi listę kandydatów do pełnienia urzędu sędziego Sądu Najwyższego, jak również w zakresie procesu desygnacji wszystkich sędziów przedstawia parlamentowi spośród nich kandydaturę prezesa Sądu Najwyższego Republiki Litewskiej. Ponadto powołuje sędziów Sądu Apelacyjnego, a w przypadku, gdy zostaną zaakceptowani przez parlament, desygnuje spośród nich prezesa Sądu Apelacyjnego. Do autonomicznej natomiast prerogatywy głowy państwa należy: powoływanie sędziów sądów jednostek podziału administracyjnego oraz ich prezesów, przenoszenie ich do pracy w innych sądach, a w uwzględnionych w nowej wersji ustawy przypadkach również przedkładanie parlamentowi wniosku o odwołanie sędziego. W ramach tych samych reguł konstytucyjnych głowa państwa wnioskuje do parlamentu o desygnację trzech sędziów Sądu Konstytucyjnego i w przypadku zaaprobowania ich kandydatury przez parlament powołuje spośród nich prezesa Sądu Konstytucyjnego – art. 84 pkt 12 obowiązującego tekstu konstytucji. Zgodnie z regulacjami art. 84 pkt 13 konstytucji głowa państwa wnioskuje do parlamentu o desygnację Kontrolera Państwowego i prezesa Zarządu Banku Litwy. Prezydentowi przysługuje także prawo wystąpienia do parlamentu z wnioskiem o wyrażenie im wotum nieufności. Zgodnie z założeniami konstytucji głowa państwa jest najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych Republiki Litewskiej. Oznacza to, że jednym z głównych postanowień konstytucji jest ukształtowanie wzoru polegającego na zasadzie zwierzchnictwa biernego, wykonywanego za pośrednictwem Ministra Obrony Litwy. Do szczególnych uprawnień prezydenta w tym obszarze należy za zgodą parlamentu mianowanie i odwoływanie dowódcy wojska i szefa służby bezpieczeństwa Litwy – art. 84 pkt 14 obowiązującego tekstu konstytucji. Zgodnie z art. 84 pkt 15 głowie państwa przysługuje prerogatywa do nadawania najwyższych stopni wojskowych. Z wyżej wymienionych reguł konstytucyjnych wynika, iż zwierzchnictwo prezydenta nad siłami zbrojnymi jest bardzo zdewaluowane. Dla większości postanowień głowy państwa jest

konieczna w tym obszarze aprobaty ministra obrony narodowej Republiki Litewskiej. Nie posiada on oficjalnych uprawnień do sprawowania efektywnego zwierzchnictwa nad armią⁶²⁰.

Prezydentowi przysługują w szczególności działania posiadające wydźwięk polityczny, a nie oficjalny. Natomiast jego uprawnienia dotyczące postępowania w szczególnych przypadkach zagrożenia suwerenności państwa bądź integralności jego terytorium lub w razie zbrojnego ataku na Republikę Litewską przedstawia art. 84 pkt 16 konstytucji – możliwość podjęcia przez głowę państwa decyzji wprowadzenia stanu wojennego oraz mobilizacji. Jednakże obszar kompetencji prezydenta w danych okolicznościach jest bardzo ograniczony, a wydawane przez niego decyzje wymagają aprobaty Sejmu na najbliższej sesji zgromadzenia⁶²¹. W trybie i w przypadkach przewidzianych w art. 84 pkt 17 konstytucji prezydent ogłasza stan wyjątkowy, z tym że podjęte postanowienie również w tym przedmiocie powinno być przekazane do zaaprobowania parlamentowi na najbliższej sesji zgromadzenia. W tej samej kategorii prerogatyw należy wyszczególnić zgodnie z art. 84 pkt 18 konstytucji uprawnienia głowy państwa do zwracania się z corocznym orędziem do Sejmu o stanie Litwy i głównych kierunkach wewnętrznej i zewnętrznej polityki Republiki Litewskiej. W sytuacjach przewidzianych w art. 84 pkt 19 konstytucji prezydent ma prawo zwołać parlament w każdym czasie na sesję nadzwyczajną. Zgodnie z art. 84 pkt 20 konstytucji prezydent ogłasza zwyczajne i nadzwyczajne wybory do Sejmu Ustawodawczego, a w sytuacjach przewidzianych w art. 58 ust. 2 ustawy zasadniczej – przedterminowe wybory do organu przedstawicielskiego. W świetle art. 84 pkt 21 konstytucji prezydent decyduje o nadaniu i pozbawieniu obywatelstwa Republiki Litewskiej. Natomiast na podstawie art. 84 pkt 22 konstytucji prezydent przyznaje odznaczenia państwowe. Zgodnie z art. 84 pkt 23 konstytucji prezydent stosuje prawo łaski w szczególności wobec osób skazanych prawomocnym wyrokiem sądu za przestępstwo. Głowie państwa przysługują istotne uprawnienia w zakresie kształtowania prawa. Zgodnie z art. 84 pkt 24 konstytucji prezydent dokonuje promulgacji ustawy i zarządza jej ogłoszeniem oraz może w konstytucyjnie przewidzianym terminie w myśl art. 71 obowiązującego tekstu konstytucji odmówić podpisania ustawy i odesłać ją ze swoimi uwagami Sejmowi⁶²².

⁶²⁰ „Valstybės Žinios” z dnia 30 listopada 1992 r., nr 33.

⁶²¹ Tamże.

⁶²² „Lietuvos Aidas” z dnia 10 listopada 1992 r., nr 220.

Tabela 6. Kompetencje konstytucyjne głowy państwa

W zakresie legislacji		Punkty
1.	Weto wobec całej ustawy/możliwość przełamania	1
2.	Częściowe weto/możliwość przełamania	0
3.	Dekrety	1
4.	Wyłączność inicjatywy ustawodawczej w danej sferze	0
5.	W zakresie ustawodawstwa budżetowego	0
6.	Propozycja referendum	0
Nie dotyczące legislacji		
7.	Tworzenia rządu ⁶²³	1
8.	Dymisjonowanie rządu	0
9.	Wotum nieufności dla ministra	2
10.	Rozwiązanie Sejmu ⁶²⁴	1
Suma dla kompetencji legislacyjnych		2
Suma dla pozostałych kompetencji		4
Suma		6

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Krupavičius, *Semi-Presidentialism in Lithuania: Origins, Development and Challenges*, [w:] *Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, red. R. Elgie, S. Moestrup, Manchester 2008, s. 72; M. S. Shugart, J. M. Carey, *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Cambridge 1992, s. 150.

Analizując aktualną i dawną pozycję ustrojową głowy państwa na Litwie, z całą pewnością należy stwierdzić, iż w obecnym systemie ustrojowym Republiki Litewskiej prezydent ma znacznie słabsze umocowanie prawne zaimplikowane w konstytucji z 1992 r.⁶²⁵ A mianowicie jest to rezultatem przyjęcia nie tylko rozmaitych rozwiązań konstytucyjnych, lecz konsekwencją doświadczeń historycznych (z dwudziestolecia międzywojennego) związanych z okresem rządów dyktatora Smetony.

⁶²³ Szerzej na ten temat: uprawnień prezydenta w stosunku do rządu M. Podolak, P. Pochodyła, *System polityczny Litwy...*, *op.cit.*, s. 341.

⁶²⁴ Szerzej na ten temat: uprawnień prezydenta w stosunku do parlamentu M. Podolak, P. Pochodyła, *System polityczny Litwy...*, *op.cit.*, s. 338.

⁶²⁵ Jak zauważa Krupavičius, sferą polityki, w której głowa państwa ma szczególne prerogatywy jest polityka zagraniczna, jednak prowadzić ją może tylko wspólnie z rządem. Faktyczną władzę głowy państwa w sferze polityki zagranicznej można dobrze ocenić spoglądając na statystyki, kto reprezentował Litwę na szczytach Rady Europejskiej UE: głowa państwa, lub premier. Od grudnia 2002 r., gdy Litwa otrzymała zaproszenie do uczestnictwa w strukturach UE, odbyło się dwanaście posiedzeń na szczelbu szefów państw i rządów. Do momentu akcesji do UE w maju 2004 r. na trzech szczytach premier i głowa państwa wpólnie reprezentowali państwo, a tylko raz premier był sam. W trakcie pozostałych ośmiu posiedzeń od 2004 do 2006 r. głowa państwa reprezentowała Litwę tylko raz, a dwa razy prezydent i premier wspólnie uczestniczyli w szczycie. Premier zatem pięciokrotnie przewodził delegacji na szczyt Rady. Z tej statystyki można więc wnioskować, że chociaż to, kto reprezentował Litwę na szczytach UE zależało od uwarunkowań dość oczywiste jest, że w ostatnich latach głowa państwa traciła władzę nawet w zakresie polityki zagranicznej, która stanowi jego domenę. Zob. A. Krupavičius, *Litewski semiprezydenjalizm: korzenie, konstrukcja, wyzwania* <http://www.forum-pl-lt.com/index.php/pl/polityka-wewnetrzna/10-algis-krupavicius-litewski-semiprezydenjalizm-korzenie-konstrukcja-wyzwania> [dostęp: 9.12.2020].

5.1.2. Specyfika współczesnego systemu partyjnego

Charakteryzując współczesny system partyjny Litwy, należy go zaliczyć do klasyfikacji systemów wielopartyjnych, co oznacza, że utrzymał się trend wielopartyjności sceny politycznej z okresu Pierwszej Republiki Litewskiej⁶²⁶. Partie polityczne z okresu międzywojennego odbudowały swoje struktury w niepodległej Litwie po upadku komunizmu i stanowią współczesne główne siły polityczne.

Po prawej i lewej stronie sceny politycznej wykrystalizowały się liczne – z uwagi na specyfikę litewskiej transformacji i litewskiego systemu politycznego – ugrupowania polityczne⁶²⁷, m.in. Związek Ojczyzny – Litewscy Chryścijańscy Demokraci⁶²⁸, Litewska Partia Socjaldemokratyczna⁶²⁹, Litewski Związek Rolników i Zielonych – Litewski Ludowy Związek Chłopski⁶³⁰. Za nimi w bezpośrednim otoczeniu centrum politycznego pojawił się cały szereg ugrupowań politycznych mogących wstąpić do sojuszu z którąkolwiek z powyższych partii dla urzeczywistnienia swoich partykularnych interesów. Całość uzupełniają ugrupowania mniejszości narodowych, pozostające w głównej mierze poza sojuszem rządu, aczkolwiek posiadające faktyczną możliwość uzyskania korzyści w zamian za udzielenie poparcia politycznego w kluczowych dla władzy głosowaniach. Najsilniejsza z nich jest partia reprezentująca Polaków mieszkających w tym państwie – Akcja Wyborcza Polaków na Litwie posiadająca poparcie na poziomie 5,48%. Tymczasem ugrupowania pozasejmowe nie stanowią istotnego elementu w systemie partyjnym. Obecnie są to ugrupowania polityczne oparte w głównej mierze na programach promujących hasła o charakterze nacjonalistycznym oraz odnoszących się do funkcjonującej w latach 1924-1940 partii *narodowców*, rozbudowując jej program polityczny i, co ważne, tworząc antykomunistyczną retorykę, która miała być wykorzystywana głównie w komunikacji masowej w sferze politycznej. Wśród nich najliczniejsza jest Partia Młoda Litwa oraz reaktywowany po odzyskaniu przez Litwę

⁶²⁶ W państwie litewskim transformacja postkomunistyczna i konsolidacja demokracji jest również ściśle powiązana z konsolidacją partii i systemem wielopartyjnym. System wielopartyjny istniał również na Litwie w okresie międzywojennym 1920-1926.

⁶²⁷ Pojęcie i występowanie określenia prawica – lewica w tym systemie partyjnym jest podziałem umownym.

⁶²⁸ Partia założona w 1989 r., oficjalnie zarejestrowana w 1990 r. jako Litewska Partia Chryścijańskich Demokratów. Nawiązywała tym samym do międzywojennego ugrupowania politycznego o takiej nazwie, ideologii politycznej, aktywnej zwłaszcza do okresu zamachu stanu w 1926 r.

⁶²⁹ Partię powołał wybitny litewski ekonomista Kazimieras Antanavičius przy wsparciu grupy inicjatywnej „Litewscy Socjaldemokraci”. Nawiązywała tym samym do zawiązanego w 1898 r. ugrupowania o tej samej nazwie, ideologii politycznej (pośród założycieli znalazł się m.in. jeden z członków władz krajowych międzywojennej Litewskiej Partii Socjaldemokratycznej).

⁶³⁰ Partia Litewski Związek Rolników i Zielonych powstała z przekształcenia Związku Partii Chłopskiej i Nowej Demokracji. Swoją nazwą nawiązała do międzywojennego ugrupowania politycznego utworzonego w 1922 r. ze zjednoczenia stronnictwa chłopskiego i ludowych demokratycznych socjalistów.

niepodległości w 1990 r. Litewski Związek Narodowców – *tautninkai* z Rimantasem Smetoną na czele, który był bratankiem Antanasa Smetony – prezydenta Republiki Litewskiej w okresie międzywojennym⁶³¹. W wyborach parlamentarnych w 1992 r. ugrupowanie to zdołało wejść do Sejmu i zdobyć 4 mandaty poselskie⁶³². Natomiast w wyborach do Sejmu w 2012 r. ugrupowanie uzyskało w ramach sojuszu *Už Lietuvą Lietuvoje* (O Litwę na Litwie) zaledwie 0,94% poparcia⁶³³, a w wyborach do Sejmu w 2016 r. zdobyło zaledwie 0,54% poparcia. To zjawisko, którego skutkiem stworzenie tradycyjnie silnej i ugruntowanej pozycji litewskich ugrupowań politycznych oraz skoncentrowanie przez najliczniejsze ugrupowania rozmaitych frakcji politycznych o podobnych lub identycznych orientacjach ideologicznych. W ten sposób partie pozasejmowe zostały uwarunkowane zjawiskami marginalnymi o pozasystemowym charakterze, posiadając stosunkowo małe wpływy w polityce litewskiej.

5.1.2.1. Konstytucyjne podstawy działalności partii politycznych

System jednopartyjny i sposób funkcjonowania partii komunistycznej nie oddawał faktycznie złożoności podziałów istniejących wśród społeczności litewskiej. Odebrał swobodę wyrażenia swoich opinii i zablokował możliwość osiągnięcia wyznaczonych celów.

Sytuacja kardynalnie się zmieniła po uzyskaniu przez państwo litewskie niepodległości. Jednocześnie przystąpiono do prac nad tworzeniem systemu wielopartyjnego i jego funkcjonowaniem. Ogólne ramy prawne litewskiego pluralizmu politycznego oraz funkcjonowania systemu partyjnego i działalności ugrupowań politycznych zostały zapisane w ustawie zasadniczej z 1992 r. w rozdziałach poświęconych prawom i wolnościom człowieka i obywatela.

Działalność partii politycznych została konstytucyjnie umocowana, co stanowi główny pozytywny element, który należy uwzględnić przy ocenie stopnia rozwoju partii politycznych i systemu partyjnego. Litewska ustawa zasadnicza z 1992 r., nawiązując do partii politycznych na podstawie art. 35, zapewnia obywatelom Republiki Litewskiej stosowanie zasady pluralizmu politycznego umożliwiającego legalne tworzenie

⁶³¹ *Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija*
http://www.vrk.lt/rinkimai/400_lt/KandidatuSarasai/RinkimuOrganizacija3442.html [dostęp: 9.05.2020].

⁶³² J. Gorzkowski, *Litwa*, „Europa Środkowo-Wschodnia”, nr 2, 1994, s. 106-109.

⁶³³ *Baltijas nacionālisti paraksta sadarbibas līgumu, vērsoties pret globālajiem apdraudējumiem*, <http://www.nacionalaapvieniba.lv/aktualitate/baltijas-nacionalisti-paraksta-sadarbibas-ligumu/> [dostęp: 9.05.2020].

stowarzyszeń i partii politycznych⁶³⁴. Jednocześnie reguła ta nie dotyczy organizacji, której cele lub prowadzona działalność narusza przepisy konstytucji i poszczególnych ustaw. Takie ograniczenia nie są zdefiniowane wprost. Jednym z najbardziej charakterystycznych jest zawarty w art. 141 konstytucji zapis uniemożliwiający przynależność do partii politycznej żołnierzom zawodowym, policji, jak również innych służb wewnętrznych, organizacji paramilitarnych podporządkowanych państwu i służb bezpieczeństwa⁶³⁵.

5.1.2.2. Kształtowanie się systemu partyjnego w II Republice Litewskiej

Demokratyzacja państwa litewskiego utorowała drogę do powstania różnorodnych ugrupowań politycznych zakładanych przez nieznaną powszechnie osoby. Głosiły one głównie nurty prawicowe oraz lewicowe. Często ich przywódcy posiadali korzenie lewicowe. Osłabieniu uległo znaczenie źródeł historycznych i ideowych. Ugrupowania polityczne, bez względu na orientację, zaczęły prezentować podobne treści programów politycznych związanych z transformacją gospodarczą, w tym przywiązanie do własności prywatnej i roli państwa w ekonomice. W takim przypadku w rywalizacji o władzę newralgiczną kwestią stały się nie tyle nagłaśniane przez ugrupowania hasła populistyczne, co wizerunek ich przywódcy i stosowane symbole, które umożliwiły obywatelom ich rozpoznawanie. Jeden z nich wykorzystywany jest do dzisiaj.

Model niepodległościowo-narodowy kreowali w głównej mierze potomkowie polityków okresu międzywojennego, nawiązując do sukcesów swoich przodków, jak również do wynikających z tego konsekwencji w okresie reżimu sowieckiego: przymusowa emigracja, deportacje itp. Istotnym elementem stało się wykorzystywanie symboli nawiązujących do tradycji historycznej na litewskiej scenie politycznej. Międzywojenne symbole o specyfice duchowej i materialnej stanowią identyfikację społeczeństwa litewskiego wokół określonych idei. Symbole z okresu Pierwszej Republiki Litewskiej stanowią istotny czynnik państwowej i narodowej tożsamości społeczeństwa litewskiego. Litwini uznają Antanasa Smetonę za ojca litewskiej niepodległości. Jego nieustanna walka o Wilno, która urosła do symbolu walki Litwinów z Polakami jako quasi najeźdźcami, i wizja państwa narodowego należą do największych symboli współczesnej Republiki Litewskiej⁶³⁶. Sam fakt bycia w danym kręgu wartości i symboli miał

⁶³⁴ B. Jagusiak, *Systemy...*, op.cit., 2013, s. 47.

⁶³⁵ „Lietuvos Aidas” z dnia 10 listopada 1992 r., nr 220; „Valstybės Žinios” z dnia 30 listopada 1992 r., nr 33.

⁶³⁶ M. Szczurowski, *Symbole w przestrzeni...*, op. cit., s. 282.

uwierzytelnić ich pozycję i cele. Wśród znanych działaczy politycznych tej orientacji znaleźli się m.in. Rimantas Smetona, Julius Panka, Valdas Adamkus.

5.1.2.3. Wpływ wyborów parlamentarnych na system partyjny współczesnej Litwy

Należy zauważyć, że decydującą rolę w systemie partyjnym odgrywają reguły prawa wyborczego, jak również wprowadzone cenzusy wyborcze oraz sposób podziału mandatów⁶³⁷.

Jak zauważa Papła, istotnym może okazać się system wyborczy, który stanowi jeden z czynników wpływających na obecny kształt litewskiego systemu partyjnego. Nie ma wpływu absolutnego, aczkolwiek propaguje partie polityczne na tyle liczne, by sporządzić ogólnokrajową listę dla wielomandatowych okręgów wyborczych. Stąd Papła snuje przypuszczenie, że głosowanie w systemie wyborów większościowych nie daje gwarancji zwycięstwa, ale ostatecznie przypieczętowanie zwycięstwo poszczególnych ugrupowań: w przebiegu wszystkich dotychczasowych wyborów formacja, która uzyskała najlepszy wynik wyborczy przy zastosowaniu systemu proporcjonalnego, uzyskiwała najwięcej mandatów w systemie okręgów większościowych⁶³⁸.

Przy kształtowaniu systemu partyjnego Litwa opowiedziała się za proporcjonalnym rozdziałem mandatów. Jego charakter wynikał z doświadczeń historycznych. Wpływ na tę decyzję miało dążenie do zerwania ciągłości z praktykami rządów imperialnego ZSSR oraz pragnienie wypracowania mechanizmów gwarantujących przestrzeganie prawa dla urzeczywistnienia tłumionych wówczas praw. Swoją rolę wywarło również mitologizowanie rozstrzygnięć prawnoustrojowych w Pierwszej Republice Litewskiej.

Druża Republika Litewska zdecydowała się przyjąć mieszany system wyborczy⁶³⁹. Taka decyzja była rezultatem kompromisu wszystkich stronnictw w Sejmie. Litwę podzielono na 71 okręgów jednomandatowych, w których mandaty rozdzielono w systemie większościowym, i jeden okręg wielomandatowy, w którym miała miejsce implementacja zasady proporcjonalności (obsadzano w nim 70 mandatów). Korzystanie z biernego prawa wyborczego powiązane z warunkiem stałego zamieszkania na terytorium Republiki Litewskiej. Inne ograniczenia związane były z cenzusem: wiekowym, osób zatrudnionych w służbach innych państw, osób odbywających czynną służbę wojskową,

⁶³⁷ J. Zieliński, *Instytucjonalizacja...*, op. cit., s. 237.

⁶³⁸ M. Papła, *System partyjny Litwy...*, op.cit., s. 198; Zob. M. Jarentowski, *Mieszany system wyborczy w wersji kombinacyjnej, jako sposób wzmocnienia dużych partii politycznych na przykładzie Litwy*, „Przegląd Sejmowy”, nr 4, 2013, s. 238.

⁶³⁹ *Zakon Litovskoj Republiki o wyborach Sejmu Litovskoj Riepubliki* ot 19 IV 1992 g., „Wiedomosti Litovskoj Riepubliki” 1992 r. , nr 22.

oficerów wojska, policji i innych przedstawicieli struktur siłowych, a także wszystkich tych, którzy nie odbyli do końca zasądzonej kary. W okręgach mandatowych obywatele korzystający z biernego prawa wyborczego mieli prawną możliwość do samodzielnego zgłoszenia swojej kandydatury. W rozdziale mandatów z okręgu wielomandatowego brały udział listy kandydatów, które przekroczyły 4%, próg zaporowy⁶⁴⁰. Należy przy tym zauważyć, że ogólny odsetek udzielonego poparcia listom brany pod uwagę przy podziale mandatów musiał być wyższy niż 60%. W innym przypadku uwzględniano także listy, które nie przekroczyły progu zaporowego – aż do zdobycia poparcia 60%, plus jeden głos.

Praktyka pierwszej kadencji parlamentu Drugiej Republiki Litewskiej w ocenie politologów uwidoczniła szereg negatywnych skutków przepisów prawa wyborczego. Odnosiło się to w pierwszym rzędzie do znacznej liczby partii politycznych zasiadających w parlamencie i braku skutecznej kontroli społecznej nad działaniami ugrupowań sejmowych. Zapoczątkowało to istniejący do dziś proces nowelizacji prawa wyborczego. Podąża on w kierunku wypracowania mechanizmów chroniących Sejm przed destabilizacją jego funkcjonowania przez ugrupowania o niskim poparciu społecznym, jak również przywrócenia demokracji z okresu Pierwszej Republiki Litewskiej oraz zapewnienia suwerenowi prawidłowego nadzoru nad wybranymi posłami.

Zgodnie z ordynacją wyborczą Litwy od 1996 r. podniesiono próg zaporowy z 4% do 5% i uwzględniono w nim również listy partii mniejszości narodowych⁶⁴¹. Dla bloków wyborczych obowiązywał próg 7%⁶⁴². Kolejną zmianę w ordynacji wyborczej przyjęto 4 lipca 2000 r. Przed wyborami, które przeprowadzono w 2004 r., powrócono ponadto do dwóch tur głosowania⁶⁴³.

Należy natomiast zwrócić uwagę, że analiza odnosi się do systemu demokratycznego będącego w stanie obudowy. Litewski system partyjny jeszcze nie jest ugruntowany na ustabilizowanych mechanizmach i funkcjonuje w społeczeństwie o

⁶⁴⁰ Nie obejmowało to list partii mniejszości narodowych.

⁶⁴¹ Zakon Litovskoj Riespubliki ob izmienenii zakona o wyborach Sejma Litovskoj Riespubliki ot 27 VI 1996 r., „Wiedomosti Litovskoj Riespubliki”, nr 24, poz. 424, 1994. O podział mandatów w okręgu wielomandatowym ubiegała się wówczas Akcja Wyborcza Polaków na Litwie, Sojusz Mniejszości Narodowych utworzony przez polskich i rosyjskich biznesmenów oraz Związek Rosjan na Litwie.

⁶⁴² Przyjęte rozwiązania nagłaśniano (głównie małe ugrupowania) jako tajne porozumienie rządzącej partii i kluczowych partii prawicowych, mające na celu zmonopolizowanie litewskiej areny politycznej.

⁶⁴³ Sejm Republiki Litewskiej nie wziął pod uwagę inicjatywy zgłoszonej przez J. Sienkiewicza, deputata z ramienia Akcji Wyborczej Polaków na Litwie, w celu zniesienia 5% progu wyborczego dla mniejszości narodowych (rozwiązanie takie miało miejsce do roku 1996). Parlament uznał proponowaną zmianę za sprzeczną z ustrojową zasadą równości wszystkich obywateli. „Rzeczpospolita” z dnia 5 lipca 2000 r., nr 155.

kształtującej się dopiero kulturze obywatelskiej, która w dalszym ciągu poszukuje swojej tożsamości i stoi przed wyborem między historycznie wykrystalizowanymi wartościami i interesami a wymuszonymi przez środowisko propozycjami rozwojowymi.

Szersze spojrzenie na wizję rozwoju litewskiego systemu partyjnego komplikuje się poprzez odzwierciedlenie zmiennych predylekcji wyborców, które w większym stopniu odnoszą się do trzech największych ugrupowań, natomiast przyniosły wyraźny wzrost poparcia dla Partii Pracy⁶⁴⁴ w wyborach z 2012 r., uzyskując 19,84%⁶⁴⁵ poparcia, i jej spektakularną porażkę (4,68%)⁶⁴⁶ w 2016 r. – jej pozycja zaczęła ulegać osłabieniu. Osłabieniu uległ również Ruch Liberalny Republiki Litewskiej⁶⁴⁷. Jednocześnie wzmocnieniu uległa pozycja dużych partii Związku Ojczyzny (21,7%) i Litewskiego Związku Rolników i Zielonych (21,53%). Trzecią pozycję utrzymała Litewska Partia Socjaldemokratyczna (14,42%), co wpisuje się w długoterminową tendencję, obserwowaną w latach 20. ubiegłego wieku, Pierwszej Republiki Litewskiej⁶⁴⁸. Ta tendencja utrzymała się w kolejnych wyborach parlamentarnych w 2020 r.

Badania wyborów parlamentarnych i samorządowych przeprowadzone w latach 1990-2020 wyraźnie świadczą o wzrastającej zdolności do homeostazy litewskiego systemu partyjnego po restrukturyzacjach organizacyjnych z lat 90. XX wieku.

Tabela 7. Wyniki wyborów parlamentarnych z 9 października 2016 r.

Partia polityczna, koalicja		Liczba oddanych głosów				W tym:	
Nr	Nazwa	W okręgach	korespondencyjnie	Całkowita liczba oddanych głosów	Procent głosów	Liczba mandatów w okręgach wielomandatowych	Liczba mandatów w okręgach jednomandatowych
2	Związek Ojczyzny – Litewscy Chrześcijańscy Demokraci	233 285	42 990	276 275	21,7	20	10
6	Litewski Związek Rolników i Zielonych	242 835	31 273	274 108	21,53	19	35
1	Litewska Partia	157 114	26 483	183 597	14,42	13	4

⁶⁴⁴ Partia polityczna założona 18 października 2003 r. będąca ugrupowaniem centrowym oraz socjalliberalnym.

⁶⁴⁵ *Główna Komisja Wyborcza – Wybory 2012*
https://web.archive.org/web/20140219123420/http://www.vrk.lt/lt/2012_seimo_rinkimai/ [dostęp: 10.05.2020].

⁶⁴⁶ Tamże.

⁶⁴⁷ Litewska partia polityczna będąca najważniejszym reprezentantem myśli liberalnej na scenie politycznej, założona 2006 r.

⁶⁴⁸ *Seimo Rinkimai 2016*, [w:] *Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisja*, red. Zenonasa Vaigauskasa, Wilno 2017, s. 88.

	Socjaldemokratyczna						
7	Ruch Liberalny Republiki Litewskiej	98 506	16 855	115 361	9,06	8	6
11	Akcja Wyborcza Polaków na Litwie	60 028	9 782	69 810	5,48	5	1
5	Porządek i Sprawiedliwość	56 769	11 048	67 817	5,33	5	3
14	Koalicja antykorupcyjna N. Puteikisa i K. Krivickisa (Litewska Partia Emerytów)	68 812	8 302	77 114	6,06	0	1
8	Partia Pracy	48 939	10 681	59 620	4,68	0	2
3	Litewski Związek Wolności	23 497	3 777	27 274	2,14	0	0
12	Litewska Partia Zielonych	21 861	2 866	24 727	1,94	0	1
13	Partia Polityczna „Litewska Lista”	19 738	2 228	21 966	1,72	0	1
10	Litewska Partia Ludowa	11 188	1 663	12 851	1,01	0	0
4	Koalicja Partii Narodowców i Partii Młodej Litwy	5 765	1 102	6 867	0,54	0	0
9	Partia Polityczna „Ścieżki Odwagi”	2 995	503	3 498	0,27	0	0
10	Niezależni	–	–	–	–		4
	Razem	1 051 332	169 553	1 220 885		70	68

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Seimo Rinkimai 2016* [w:] *Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija*, red. Zenonasa Vaigauska, Wilno 2017, s. 88.

Tabela 8. Wyniki wyborów parlamentarnych z 11 października 2020 r.

Partia polityczna, koalicja	Ogólnokrajowy okręg wyborczy			Okręgi jednomandatowe						Razem mandaty
	I tura, II tura									
	Głosy	%	Mandaty	Głosy	%	Mandaty	Głosy	%	Mandaty	
Związek Ojczyzny – Chrześcijańscy Demokraci	292124	24,8	23			1			26	50
Litewski Związek Rolników i Zielonych	204791	17,43	16			0			16	32
Partia Pracy	110773	9,43	9			0			1	10
Litewska Partia Socjaldemokratyczna	108649	9,25	8			0			5	13
Partia Wydolności	107093	9,11	8			0			3	11
Ruch Liberalny Republiki Litewskiej	79755	6,79	6			0			7	13
Akcja Wyborcza Polaków na Litwie - ZCHR	56386	4,80	0			2			1	3
Litewska Socjaldemokratyczna Partia Pracy	37197	3,17	0			0			3	3

Partia Centrum - Nacjonalści	26769	2,28	0			0			–	0
Związek Narodowy	25098	2,14	0			0			–	0
Wolność i Sprawiedliwość	23355	1,99	0			0			1	1
Litewska Partia Zielonych	19303	1,64	0			0			1	1
Droga odwagi	13337	1,14	0			0			–	0
Litwa – dla wszystkich	11352	0,97	0			0			–	0
Unia Chrześcijańska	8825	0,75	0			0			–	0
Unia Solidarności i Międzypokoleniowej – Spójność dla Litwy	5808	0,49	0			0			–	0
Litewska Partia Ludowa	2946	0,25	0			0			–	0
Nieważne/puste głosy	41465	–	–			–			–	–
Niezależni	0	0	0			0			4	4
Razem	1175026	100	70			3			68	141

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Balsavimo Rezultatai*, <https://www.vrk.lt/2020-seimo/rezultatai> [dostęp: 1.11.2020].

Dane w tabelach wskazują na charakterystyczny element systemu politycznego Drugiej Republiki - a mianowicie na elektorat. Jak się szacunkowo przyjmuje - na Litwie około 50% wyborców stanowi twardy elektorat identyfikujących się z partią Związku Ojczyzny, Litewskim Związkiem Rolników i Zielonych oraz Litewską Partią Socjaldemokratyczną. Pozostała część wyborców stanowi wahlwy elektorat – podejmując swą decyzję wyborczą kierują się bodźcami symbolicznymi (stanowiące element państwowej i narodowej tożsamości społeczeństwa) oraz populistycznymi (m.in. takie jak obietnice zwiększenia świadczeń emerytalnych lub wprowadzenia świadczenia wzorowanego na polskim programie „500 plus”)⁶⁴⁹. Utrzymanie tej tendencji może przyczynić się do powstania niepewności i rotacji władzy, gdy weźmie się pod uwagę fluktuację sympatii wyborców, która wpływa stymulująco na dynamikę zmian preferencji wyborczych elektoratu. To w praktyce oznacza dalszy trend przerzucania poparcia z ugrupowania rządzącego na opozycję, umożliwiając tej drugiej uzyskanie dobre wyniki w następnych wyborach. Dominujące obecnie w litewskiej polityce trendy populistyczne i symbole występowały w okresie międzywojennym pod rządami chadecji oraz narodowców. Centrowa populistyczna partia Litewski Związek Rolników i Zielonych z Sauliusem Skvernelisem na czele utrzymała ster rządów przez całą kadencję Sejmu 2016-2020. Główne hasła populistyczne obozu rządzącego podążały w kierunku przekonania

⁶⁴⁹ *Polskie 500 plus zainspirowało litewskie władze*, <https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Rodzina-500-plus.Litewski-rzad-wprowadzil-swiadczenia-dla-dzieci> [dostęp: 10.05.2020].

obywateli o zdolności do zapewnienia im bezpieczeństwa w związku dokonaną przez Rosję aneksji Krymu w 2014 r. oraz pandemią koronawirusa w 2020 r.

5.1.3. System samorządu lokalnego w II Republice Litewskiej

System samorządu lokalnego w postradzieckiej Litwie przechodził dość dynamiczne przemiany, doświadczając kilku reform, a także częstych zmian regulacji prawnych (liczy się kilkanaście zapisów ustawy o samorządzie terytorialnym). W ciągu 30 lat niepodległego państwa poszukiwano optymalnego modelu samorządu demokratycznego, ale wydaje się, że nie do końca udało się go znaleźć. W niniejszym podrozdziale podjęto próbę omówienia zmiany w regulacjach prawnych dotyczących funkcjonowania samorządu terytorialnego, a także zidentyfikowano podstawowe zależności oraz różnice pomiędzy modelami samorządowymi Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej.

W okresie odzyskania niepodległości przez Litwę skoncentrowano się na działaniach prowadzących do reformowania i demokratyzowania systemu samorządowego. Duży wpływ w tym aspekcie miała także organizacja społeczna Sajūdis – wkrótce przekształcona w Związek Ojczyzny – Litewscy Chryścijańscy Demokraci. Przed ogłoszeniem Ustawy o odbudowie suwerennego państwa z 12 lutego 1990 r. Rada Najwyższa Republiki Litewskiej przyjęła Ustawę o funkcjonowaniu samorządu terytorialnego, która regulowała nowy system samorządowy. Władza lokalna została uwolniona od podwójnego podporządkowania, tj. kontroli rządu centralnego i partii komunistycznej⁶⁵⁰.

Nie został natomiast zniesiony sowiecki podział administracyjny, zalegalizowano jedynie samorząd już w istniejących jednostkach administracyjnych. W Sejmie podczas debaty nad ustawą pojawiły się dyskusje, czy nie warto wziąć pod uwagę doświadczenia Pierwszej Republiki Litewskiej i zmienić nazwy rejonów radzieckich jako jednostki administracyjne – zgodnie z radzieckim systemem na okręgi, a powiaty na gminy. Jednak w ostatecznej wersji ustawy nazwy te zapisano tylko w nawiasach: samorzady niższego rzędu obejmują rejony, osiedla (gminy), a także miasta na prawach powiatu. Samorzady wyższego szczebla obejmują okręgi i miasta republiki⁶⁵¹. Jednostkami administracyjnymi były nadal powiaty i rejony. W latach 1990-1995 Litwa posiadała dwupoziomowy system

⁶⁵⁰ G. Žilinskas, *Vietos savivalda...*, op.cit., s. 496.

⁶⁵¹ *LTSR Vietos savivaldos pagrindų įstatymas, 1990-02-12*, Nr XI-3676. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=18859&p_query=&p_tr2=> [dostęp: 24.10.2020].

pięciu typów jednostek administracyjnych składających się z 11 miast republiki i 44 rejonów (pierwszy poziom) oraz 530 powiatów, miast powiatowych i osiedli typu miejskiego (drugi poziom)⁶⁵².

Zalegalizowano system dwóch szczebli samorządu, pod tym względem podobny do systemu samorządu Pierwszej Republiki Litewskiej. Kolejne podobieństwem do Pierwszej Republiki Litewskiej było to, że władza wykonawcza w rejonie należała do Viršaitisa. Organem zarządzającym zarówno miast powiatowych, jak i miast kraju był mer – szef samorządu. Tak więc w tym przypadku, niezależnie od tradycji historycznych, zamiast określenia „burmistrz” wybrano termin „mer”. Na wyższym szczeblu samorządu szef rejonowy został usankcjonowany jako organ wykonawczo-zarządzający. W samorządach na obu szczeblach członkowie Rady Deputowanych Ludowych zostali wybrani według większościowego systemu wyborczego (zarówno system wyborczy, jak i nazwa rad pozostała jak w czasach sowieckich). Organy zarządzające (viršaitisy, merowie, szefowie) były wybierane pośrednio przez członków rady.

Dość surowe wymagania co do wieku i cenzusu wykształcenia zostały ustanowione władzom wykonawczym samorządu wyższego szczebla – szefem rejonowym, merem miasta, ich zastępcami i sekretarzem mogą być wyłącznie obywatele litewskiej SRR od 25 lat, którzy mają wyższe wykształcenie i znają język urzędowy⁶⁵³. W samorządach niższego szczebla stosowano łagodniejsze kwalifikacje – nie było wymagane wykształcenie wyższe, a jedynie znajomość języka państwowego, a cenzus wieku wynosił od 21 lat.

Symboliczne jest, że pierwsze demokratyczne wybory samorządowe odbyły się 24 marca 1990 r., czyli dwa tygodnie po proklamowaniu niepodległości państwa litewskiego. Niektóre samorzady zrezygnowały z radzieckiej nazwy Rady Deputowanych Ludowych już na pierwszych posiedzeniach, np. w Szawlach 18 kwietnia 1990 r. podjęto decyzję o zmianie nazwy samorządu terytorialnego z Rady Deputowanych Ludowych na Radę Samorządu Szawl, a komitet wykonawczy – na Zarząd Samorządu Terytorialnego⁶⁵⁴.

Litwa nadal poszukiwała sposobów zreformowania istniejącego systemu samorządu oraz możliwości zmiany administracyjnej sieci terytorialnej oddziedziczonej po czasach sowieckich. W 1991 r. rząd Litwy powołał specjalną grupę roboczą ds. przygotowania samorządowej i terytorialnej reformy administracyjnej. Koncepcja

⁶⁵² *Dėl Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų sistemos tobulinimo koncepcijos ir jos įgyvendinimo veiksmų plano patvirtinimo*, LR Vyriausybės nutarimas, 2003-06-17, Nr 785, Žin. 2003-06-20, Nr 59-2679.

⁶⁵³ *LTSR Vietos savivaldos pagrindų įstatymas*, 1990-02-12, Nr XI-3676, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=18859&p_query=&p_tr2=> [dostęp: 25.10.2020].

⁶⁵⁴ *Šiaulių miesto savivaldybė*, <<http://www.siauliai.lt/miestas/istorija.php>>. [dostęp: 25.10.2020].

sformułowana przez grupę roboczą zakładała, że w celu przywrócenia pamięci historycznej Republiki Litewskiej jako niepodległego państwa należy powrócić do podziału administracyjno-terytorialnego na powiaty, gminy i miasta republiki⁶⁵⁵. W roku 1993 r. powołano kolejną grupę roboczą, która miała przygotować reformę administracyjną. Na jej czele stanął prof. Statys Vaitiekūnas⁶⁵⁶.

Podczas przygotowania projektu pojawiły się różne problemy. Jednym z nich była podstawa do tworzenia gmin: obecne powiaty są zbyt małe, a rejony – zbyt duże, aby zastąpić je gminami⁶⁵⁷. Grupa robocza przeanalizowała szereg wniosków (propozycje projektów), gdzie liczba gmin wahała się od 80 do 120, a liczba okręgów od 10 do 22. Wybrano wariant 12 okręgów (regionów) i 89 samorządów gminnych na Litwie. Projekt ten nie został jednak przyjęty. Po długich dyskusjach lewicowy rząd postanowił utworzyć 10 okręgów w oparciu o radziecki model 10 regionów⁶⁵⁸. Rząd i Sejm odrzuciły projekty proponujące utworzenie ponad 90 samorządów gminnych. Członkowie Sejmu ze względu na trudności gospodarcze nie wyrazili zgody na utworzenie tylu samorządów gminnych. Podkreślano także ewentualne nieprzygotowanie samorządów do rozwiązania lokalnych problemów oraz braku specjalistów do tworzeniu małych samorządów⁶⁵⁹.

Reforma samorządowa w latach 1990-1995 radykalnie zmieniła system samorządu lokalnego. Po automatycznym połączeniu rejonów administracyjnych utworzono 10 okręgów. Ich administracja została zorganizowana przez rząd, okręgi powołano jako jednostki administracyjne, a jednocześnie ich samorząd, dawne miasta (12) podporządkowane Republice Litewskiej i rejony (44) stały się samorządami. Tym samym określenie „samorząd” przypisano tylko dawnym samorządom wyższego szczebla. Wraz ze zniesieniem rad rejonu miasta i osiedli typu miejskiego władze lokalne zaczęły stopniowo oddalać się od ludności. Taka fizyczna odległość determinuje bierność części mieszkańców i niskie zainteresowanie partycypowaniem obywatelskim w lokalnych sprawach publicznych – np. centrum samorządu Święciany jest oddalony o 35 km od Podbrodzia, Kretinga – 34 km od Sałant, Soleczniki – 33 km od Ejszyszek, Kowno – 31

⁶⁵⁵ J. Mačiulytė, P. Ragauskas, *Lietuvos savivalda...op.cit.*, s. 70.

⁶⁵⁶ V. Kirkutis, *Naujas Lietuvos žemėlapis: seniūnijų, valsčių, kraštų ribos jau aiškėja*, „Šiaulių kraštas”, nr 187, 1993 r., s. 1.

⁶⁵⁷ Tamże.

⁶⁵⁸ J. Mačiulytė, P. Ragauskas, *Lietuvos savivalda...*, *op. cit.*, s. 70.

⁶⁵⁹ G. Žilinskas, *Vietos savivalda Lietuvos Respublikoje 1990-2000 m.* [w:] *Viešojo administravimo efektyvumas*, red. A. Raipa, Kowno 2001, s. 217.

km od Wilkiji, Rosienie – 30 km od Eriagoły, Orany – 29 km od Mereczu, Taurogi – 27 km od Skaudwili, Szawle – 27 km od Kurszan, Poniewież – 27 km od Remigoły⁶⁶⁰.

Po raz pierwszy na Litwie pojawił się jednopoziomowy system samorządowy. W momencie przyjęcia przez Sejm Ustawy o samorządzie terytorialnym w 1994 r. przedstawiciele chrześcijańskiej demokracji skrytykowali lewicową koalicję rządzącą, że nie podjęła nawet próby przypomnienia sobie tradycji samorządności Pierwszej Republiki Litewskiej w procesie opracowania i uchwalenia ustawy. Wszakże nie podjęto żadnej rzeczywistej próby ożywienia samorządu tej prawdziwej wspólnoty lokalnej⁶⁶¹.

Większość dawnych dzielnic po 1994 r. przekształcono w starostwa, ale bez własnego samorządu i autonomii. Przyjęta w 1994 r. Ustawa o samorządzie terytorialnym uregulowała status oraz funkcje starostw i starosty. Starostwa stały się strukturalną jednostką terytorialną administracji samorządowej – filią. Natomiast utworzenie, przekształcenie i likwidację jednostki organizacyjnej starostwa oraz ustalenie, gdzie będzie znajdować się jej centrum, pozostawiono w gestii rady. Już wtenczas Sejm Republiki Litewskiej odrzucił propozycję projektu Ustawy o bezpośrednim wyborze starosty⁶⁶². Zatwierdzono model powoływania starosty (jako szefa instytucji) przez mera (osobiste zaufanie polityczne). Mer i zarząd z mocy ustawy mogli oddelegować część funkcji merytorycznych dla urzędu starosty. Z nowym brzmieniem Ustawy o samorządzie terytorialnym z 2000 r. został zmieniony status starostwa i starosty. Starosta stał się zawodowym urzędnikiem państwowym – już nie zaufania politycznego, ale urzędnikiem mianowanym i odwoływanym nie przez mera, ale przez administrację samorządową⁶⁶³. Chociaż prawo stanowiło, że „pozytywna opinia ludności jest zaletą (koniecznością)” przy mianowaniu starosty, to w rzeczywistości nie było to brane pod uwagę. Ponadto osoba wybrana na urząd starosty niekoniecznie musiała być mieszkańcem danej jednostki samorządu⁶⁶⁴.

⁶⁶⁰ *Dėl Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų sistemos tobulinimo koncepcijos ir jos įgyvendinimo veiksmų plano patvirtinimo, LR Vyriausybės nutarimas*, 2003.06.17, Nr 785, Žin. 2003.06.20, Nr 59-2679.

⁶⁶¹ (Stenogramy Sejmu Republiki Litewskiej) Seimo posėdžio stenograma 1996 liepos 7., <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=238851#zyna_4sesija62po> [dostęp: 25.10.2020].

⁶⁶² (Stenogramy Sejmu Republiki Litewskiej) Seimo posėdžio stenograma 1996 liepos 7., <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=238851#zyna_4sesija62po> [dostęp: 26.10.2020].

⁶⁶³ S. Pučkorius, *Savivaldos institucijų socialinis politinis veiksmingumas*, Wilno 2006, s. 235.

⁶⁶⁴ Zdarzały się przypadki, kiedy starosta dojeżdżał do pracy nie tylko z innej dzielnicy miejskiej, ale także z innego rejonu.

Jak widać z powyższej analizy, status starosty zmienił się dwukrotnie, natomiast jeszcze więcej zmian wprowadzono w instytucji mera. Od 1995 r. mer stał się jednoosobowym organem wykonawczym, a także przewodniczącym (szefem) rady samorządowej oraz szefem kolegialnej instytucji wykonawczej (zarządu). W latach 1997-1999 przyjęto kilka poprawek do ustawy, które jeszcze bardziej wzmocniły rolę instytucji mera⁶⁶⁵. Przełom nastąpił w 2003 r. – choć rozważano już wprowadzenie bezpośrednich wyborów mera, to jednak uprawnienia mera zostały jeszcze bardziej zawężone po orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego. Trybunał Konstytucyjny orzekł, że trzy elementy modelu są niezgodne z konstytucją (mer nie może być zarówno władzą wykonawczą czy szefem rady)⁶⁶⁶. W 2003 r. zmiana modelu instytucji samorządu polegająca na przeniesieniu funkcji wykonawczych na dyrektora administracji spowodowała pewne zamieszanie. Skomplikowało to pracę zwłaszcza w tych samorządach, gdzie mer i dyrektor administracji nie prezentowali tego samego ugrupowania politycznego⁶⁶⁷.

5.1.3.1. Zmiany w systemie wyborczym

Kolejnym punktem zwrotnym w rozwoju samorządu terytorialnego w Drugiej Republice Litewskiej było wprowadzenie proporcjonalnego systemu wyborczego na mocy nowej Ustawy o wyborach do rad samorządowych (7 lipca 1994 r.), w ramach której od 1995 r. odbywają się wybory. W pierwszym brzmieniu ustawy ustalono, że partie polityczne i organizacje społeczne mogą zgłaszać kandydatów do udziału w wyborach (Sejm zaaprobował tę poprawkę prezydenta). Jednak wkrótce, kilka tygodni później, przyjęto kolejną poprawkę, w wyniku której organizacje społeczne utraciły to prawo. Trudno wskazać w tej analizie, jakie argumenty przyniosły oczekiwany skutek – dyskusje w Sejmie odbywały się kilka razy. Interpretowano, że partie polityczne muszą zostać wzmocnione oraz że organizacje społeczne mają cele inne niż partie polityczne. Ówczesny premier Litwy i szef partii chrześcijańsko-demokratycznej Andrius Kubilius stwierdził: *„różnica między organizacjami politycznymi a organizacjami społecznymi jest dla nas wszystkich bardzo wyraźna. Organizacjami politycznymi są te organizacje, partie, które przygotowują się i partycypują w procesie zarządzania państwem. Ich celem jest uczestnictwo w zarządzaniu państwem na wszystkich szczeblach. Od najwyższego stopnia –*

⁶⁶⁵ A. Astrauskas, *Optimalaus Lietuvos savivaldybių institucinės struktūros modelio paieška*, „Viešoji politika ir administravimas”, nr 8, 2004, s. 18.

⁶⁶⁶ Tamże, s. 19.

⁶⁶⁷ J. Mačiulytė, P. Ragauskas, *Lietuvos savivalda...*, *op. cit.*, s. 94.

od prezydenta do samorządu”. Według lidera chadeckiej partii organizacje społeczne są organizacjami same w sobie, prezentujące interesy określonych grup społecznych. „Są to organizacje, które zrzeszają ludzi dla realizacji określonych interesów, które nie mają nic wspólnego z podstawą administracji państwowej i nie zobowiązują się do przygotowania do kwalifikowanego sprawowania rządów państwa w oczach społeczeństwa litewskiego”⁶⁶⁸. Byli też tacy, którzy tłumaczyli, że ustawa ta tylko tymczasowo, przez kilka lat, ograniczy działalność organizacji społecznych w celu wzmocnienia ugrupowań politycznych w międzyczasie. Istniały również obawy, że pod pozorem organizacji społecznych mogą przyjść do samorządów różne nieuczciwe organizacje reprezentujące nawet grupy przestępcze itp. W opinii socjaldemokracji organizacje społeczne były bardziej wspierane przez polską frakcję i lewicę, jednak stanowili oni zdecydowaną mniejszość⁶⁶⁹. Po przyjęciu tej poprawki – od 1995 r. do chwili obecnej tylko partie i organizacje partyjne zgłaszają kandydatów w wyborach. Taka odpowiedzialność partyjna zasadniczo zmienia indywidualną odpowiedzialność wybranych przedstawicieli wobec elektoratu, co osłabia relacje między obywatelami a rządem⁶⁷⁰. Strukturę głosowania natomiast dostosowano przed wyborami w 2000 r. – strukturę listy zamkniętej zmieniono na otwartą, umożliwiając wyborcom wybór nie tylko listy partyjnej, ale także konkretnych kandydatów znajdujących się na niej⁶⁷¹.

Przez cały okres Drugiej Republiki Litewskiej wybory do rad samorządowych odbyły się dziewięć razy: 24 marca 1990 r., 25 marca 1995 r., 23 marca 1997 r., 19 marca 2000 r., 22 grudnia 2002 r., 25 lutego 2007 r., 27 lutego 2011 r., 1 marca 2015 r., 3 marca 2019 r. 25 lutego 1992 r. po zakończeniu zarządzania bezpośredniego wybrano rady rejonu wileńskiego i solecznickiego. Z analiz dynamiki i mechanizmu zmian zachowań wyborczych (tj. aktywności wyborczej) wynika, że ludność litewska nie jest aktywna: w 1995 r. – 39,9%, 1997 r. – 35,6%, 2000 r. – 49,6%, 2002 r. – 49,2%, 2007 r. – 36,5%, 2011 r. - 39,73%, 2015 r. – 47,18% oraz w 2019 r. – 47,86% wyborców⁶⁷². Można przepuszczać, że obywatele nie biorą udziału w wyborach, uważając, że na Litwie nie ma

⁶⁶⁸ (Stenogramy Sejmu Republiki Litewskiej) Seimo posėdžio stenograma, 1996 liepos 7., <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=238851#zym_a_4sesija62po> [dostęp: 27.10.2020].

⁶⁶⁹(Stenogramy Sejmu Republiki Litewskiej) Seimo posėdžio stenograma, 1996 liepos 21., <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=238866#zym_a_4s76posavivald> [dostęp: 27.10.2020].

⁶⁷⁰ A. Krupavičius, Alvidas Lukošaitis, *Lietuvos politinė...*, op.cit., s. 27.

⁶⁷¹ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Vietos savivaldos sistema...*, op. cit., s. 113.

⁶⁷² *Kandidatai* – *vrk.lt* <<http://www.vrk.lt/lt/naujienos/rinkimai-lietuvoje-20-metu-.html>> [dostęp: 27.10.2020].

prawdziwego samorządu – wyborcy nie widzą sensu partycypowania w nich, ponieważ w wielu przypadkach nie mają bezpośredniego wpływu na kształt samorządu i jego politykę.

Proporcjonalny system wyborczy z listami półotwartymi w wyborach samorządowych nie daje możliwości reprezentowania jednostek terytorialnych wewnątrz samorządu. Analizując skład rad samorządowych wybranych na kadencję w latach 2002-2006, ustalono, że przedstawiciele społeczności wiejskich wybranych do rad samorządowych stanowili zaledwie 45% wszystkich członków rady, chociaż 75% mieszkało w miastach i na wsiach całej populacji rejonu⁶⁷³. Dla przykładu żaden członek z miast: Ażarele, Kołotowo, Kaczerginie, Żegzdry, Piliuona, Szlienawy nie został wybrany do rady samorządu rejonu kowieńskiego⁶⁷⁴.

5.1.3.2. Instytucjonalizacja wspólnot lokalnych i seniūnaitisa

Od 2002 r. odniesiono się do reformy samorządu, która – zdaniem wielu politologów – miała przybliżyć obywateli do władzy lokalnej. W Ustawie o samorządzie terytorialnym pojawił się artykuł regulujący status przedstawicielstwa wspólnot lokalnych, a także istnienia rad starostów (przedstawiciele wspólnot lokalnych muszą tworzyć rady starostów). Tak zwany przedstawiciel społeczności lokalnej miał pełnić rolę pośrednika między obywatelami a samorządem. W 2004 r. badanie wykazało, że z 60 rad samorządowych tylko 23 zatwierdziły procedurę wyboru wspólnot lokalnych w zakresie wyboru swoich przedstawicieli, natomiast 19 samorządów nie zamierzało tego zrobić w najbliższej przyszłości⁶⁷⁵. Z analizy przeprowadzonej w 2005 r. wynika, że oprócz zbyt niskiego poziomu zainteresowania sprawami lokalnymi, same wspólnoty nie podejmowały zbyt wielkich starań w tym kierunku, rady starostów stanowiły tylko jedną trzecią samorządów⁶⁷⁶. W rzeczywistości instytucja rady starostów nigdy nie podjęła swej pierwotnej funkcji – prawdopodobnie ze względu na ich legitymizowany charakter doradczy. Chociaż radom przyznano prawo do dyskusji na wielu płaszczyznach, prawo do podejmowania decyzji nadal należało jednak do mera, rady lub administracji samorządowej. Z tych względów przedstawiciel społeczności lokalnej posiadał bardziej reprezentatywny status – z mocy prawa nie przyznano mu większych uprawnień.

15 września 2008 r. Sejm przyjął Ustawę nr X-1722 o zmianie ustawy o samorządzie terytorialnym Republiki Litewskiej i wprowadził urząd *seniūnaitisa* (przepisy

⁶⁷³ Savivaldos institucijų socialinis politinis..., *op. cit.*, s. 327.

⁶⁷⁴ Tamże.

⁶⁷⁵ Savivaldos institucijų socialinis politinis..., *op. cit.*, s. 351-252.

⁶⁷⁶ J. Mačiulytė, P. Ragauskas, *Lietuvos savivalda...*, *op. cit.*, s. 96.

ustawy weszły w życie w styczniu 2009 r.). Kiedy kilka lat temu specjalna grupa robocza złożona z posłów przygotowała nową wersję Ustawy o samorządzie terytorialnym, to według politologów „niespodziewanie” pojawiły się archaiczne terminy, takie jak m.in. szoltys⁶⁷⁷ i jego zgromadzenie nazywane kriwul⁶⁷⁸. Zgodnie z ustawą starostwa musiały być podzielone na szoltysy. Podczas debaty w sejmie spontanicznie zrodziła się myśl założenia demokratycznej instytucji kriwul składającej się z szoltysów, która gromadziłaby się regularnie na spotkaniach poświęconych rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej⁶⁷⁹. Jednak podczas długotrwałych rozważań nad projektem ustawy skrytykowano nazwę szoltysy, która została zamieniona na *seniūnaičiai*.

Tym razem procedura wyboru *seniūnaitisów* była uregulowana bardziej szczegółowo niż przedstawicieli wspólnot lokalnych. Terytoria starostw musiały zostać podzielone na podgminy (lit. *seniūnaičius*)⁶⁸⁰. Mieszkańcy podgmin wybierają przedstawicieli miejscowej wspólnoty – *seniūnaičius*. W podgminach liczących nie więcej niż 500 mieszkańców *seniūnaičiai* są wybierani spośród uczestników lokalnego zgromadzenia zorganizowanego przez starostę. Natomiast w podgminach powyżej 500 mieszkańców *seniūnaičiai* są zazwyczaj wybierani na podstawie opinii ludności. *Seniūnaičiai* są wybierani na dwa lata. Ich działalność ma charakter społeczny. Dogłębna analiza wykazuje, że osiągnięto pewien postęp w tym, że ustawa przewiduje większy wpływ lokalnych mieszkańców na mianowanie starosty. Ustawa przewiduje powołanie komisji konkursowej do przeprowadzenia konkursu na kandydata do stanowiska starosty. W skład tej komisji miało wchodzić nie mniej niż 3 i nie więcej niż 4 członków, mieli być też przedstawicielami społeczności zamieszkałych na terytorium obsługiwanym przez starostwo – *seniūnaičiai*.

Jednak wybór *seniūnaitisów* nie zawsze przebiegał sprawnie i aktywnie. Istota powołania instytucji *seniūnaitisa*, nie inicjowana przez samych obywateli, nie została

⁶⁷⁷ Założyciel wsi w okresie feudalnym w Polsce i Prusach na mocy prawa niemieckiego w okresie kolonizacji wewnętrznej. Pozycja szoltysa była dziedziczna. Stał na czele samorządu chłopskiego i sądu. Szoltysiem mógł być szlachcic, mieszczanin lub chłop. Zob. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Wilno 1983, s. 529.

⁶⁷⁸ Zebrania wiejskie na Pruskiej Litwie jeszcze w pierwszej połowie XX w. nazywały się kriwul (od kriwule – zebranie gromadzkie). Krzywula to zakrzywiona laska – w czasach pruskich znak, że ten, który ją niesie, został przysłany przez najwyższego kapłana (kriwe). Gdy mieszkańcy wsi mieli przyjść na zebranie, noszono ją od domu do domu i każdy wiedział, co to znaczy. Zob. A. Kosert, *Prusy Wschodnie. Historia i mit*, Warszawa 2017, s. 154.

⁶⁷⁹ S. Gudavičius, *Bendruomenes ganys seniūnaičiai. 2008 rugpjūčio 16.*, <<http://www.diena.lt/dienrastas/lietuva/bendruomenes-ganys-seniunaiciai-122698>> [dostęp: 28.10.2020].

⁶⁸⁰ Seniūnaitija – to najmniejsza jednostka administracyjna na Litwie. Możliwość tworzenia *seniūnaitijas* określa paragraf 8 ustawy, o zmianie ustawy o samorządzie terytorialnym przyjęty 15 września 2008 r. Pierwsze uchwały o utworzeniu *seniūnaitijas* podjęto na przełomie listopada i grudnia 2008 r. (choć rozporządzenie weszło w życie od 2009 r.).

zrozumiana – nie dostrzegano jej znaczenia. Generalnie tworzenie podgmin na terenie całej Litwy nie spotkało się z pozytywną reakcją obywateli, również ze względu na fakt, że zakres obowiązków *seniūnaitisów* w dużej mierze pokrywał się z działalnością istniejących wspólnot społecznych. W celu realizacji prawa, o którym mowa w art. 2 o wejście w życie i stosowanie ustawy, kandydaci na urząd *seniūnaitisa* mieli zostać wybrani w styczniu 2009 r., natomiast w niektórych samorządach zostali wybrani dopiero jesienią 2009 r.⁶⁸¹. Ostatecznie, żeby zrealizować ustawę, musiał interweniować rząd centralny – przedstawiciele rządu w okręgach, które sprawowały nadzór administracyjny nad samorządami, rozesłali listy z żądaniem zorganizowania wyborów *seniūnaitisów*. Samorzady nie zamierzały się spieszyć z wdrażaniem tych wymogów prawnych. Przedstawiciele samorządów stwierdzili, że nie są przekonani co do konieczności tworzenia instytucji *seniūnaitisa*, zwlekając z wdrożeniem przepisów wspomnianej ustawy i jednocześnie wyrażając nadzieję na nowelizację Ustawy o samorządzie terytorialnym w tym aspekcie⁶⁸². Było to charakterystyczne dla wielu samorządów. Przedstawiciele rządu wysłali do samorządów żądania o podzielenie starostwa na podgminy⁶⁸³, sporządzenie harmonogramów wyborów *seniūnaitisów* itp.⁶⁸⁴. Należy zgodzić się w tym miejscu z tezą Jurgity Mačiulytė i Petrasa Ragauskasa, według której demokracja wymuszona i forsowana często zniekształca dobry pomysł i przez to zmienia się w grymas demokracji⁶⁸⁵.

Wspólnoty samorządowe na Litwie są w dużej mierze *zacořane*. Mimo prób ożywienia różnymi odgórnymi inicjatywami nie prowadzą do osiągnięcia zamierzonego efektu. Jak twierdzi Morkūnaitė-Lazauskienė mieszkańcom brakuje poczucia wspólnoty w cieniu epoki sowieckiej. Chociaż, jak zauważył politolog Antanas Kulakauskas, tradycja wspólnot w czasach sowieckich nie została całkowicie zerwana. Przybrała inne formy – we wsi ich funkcje pełniły kołchozy⁶⁸⁶. Interesujące jest to, że stwierdzenie to zostało

⁶⁸¹ *Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas*, 2008 m. rugsėjo 15 d. Nr X-1722, Valstybės žinios z 1 października 2008 r., nr 113-4290.

⁶⁸² *Vyriausybės atstovo Marijampolės apskrityje veiklos ataskaita, 2009 m. II pusmetis.*, <<http://vyr-atstovai.lrv.lt/marijampole/index.php?p=16&l=LT&n=36>> [dostęp: 29.10.2020].

⁶⁸³ *Vyriausybės atstovo Telšių apskrityje Reikalavimas Telšių rajono savivaldybės tarybai dėl Seniūnaitijų projekto patvirtinimo*. 2009 m. sausio 16 d. Nr S-15-V1-3., <<http://vyr-atstovai.lrv.lt/telsiai/index.php?n=27&l=LT>> [dostęp: 30.10.2020].

⁶⁸⁴ *Vyriausybės atstovo Šiaulių apskrityje V.Volkovo Reikalavimas Radviliškio r. savivaldybės administracijos direktoriui*, 2009 m. birželio 26 d. Nr 4-60., <http://vyr-atstovai.lrv.lt/siauliai/index.php?n=229&l=LT> [dostęp: 30.10.2020].

⁶⁸⁵ J. Mačiulytė, P. Ragauskas, *Lietuvos savivalda...*, op. cit., s. 98.

⁶⁸⁶ L. Pečeliūnait, A. Kulakauskas, *Per 20 metų Lietuvoje savivalda neatkurta*, „Alfa.lt”, <http://www.alfa.lt/straipsnis/10315287/?Kulakauskas.per.20.metu.Lietuvoje.savivalda.neatkurta=2010-02_16_17-09> [dostęp: 31.10.2020].

potwierdzone przez ustanowienie niektórych *seniūnaitijas*. Tworząc *seniūnaitijas* w granicach kołchozów, zdecydowano się na wykorzystywanie starostw powiatowych Kielmy, Malaty, jak również gdzie indziej⁶⁸⁷. Na podstawie tych przykładów można dokonać sensownych porównań, np. tak jak w Pierwszej Republice Litewskiej granice parafii były ważne dla ludności lokalnej, tak i w Drugiej Republice Litewskiej – kołchozy. Podjęte próby ożywienia wspólnoty lokalnej oraz propagacji inicjatywy sprzyjającej rozwijaniu postaw obywatelskich poprzez tworzenie *seniūnaitijas* wywołały w zdecydowanej większości samorządów jego bierną postawę. W niektórych starostwach tylko kilku mieszkańców wybierało *seniūnaitisów*, a same wybory odbywały się dopiero za drugim razem. W tym kontekście warto przypomnieć, że w 1918 r. w niektórych jednostkach samorządu terytorialnego były wybrane komitety wiejskie, które rząd centralny nakazał zlikwidować (m.in. gmina Łukniki)⁶⁸⁸. I jeżeli pod koniec 1918 r. władze centralne musiały stłumić wielkie pragnienie ludności do samodzielnego rządzenia, do tworzenia swoistych form samorządu, to w przypadku tworzenia podgmin w Drugiej Republice Litewskiej można było zaobserwować odwrotne zjawisko. Wydaje się zatem, że postrzeganie demokracji znacznie się zmieniło w porównaniu z czasem Pierwszej Republiki Litewskiej.

Porównując regulacje prawne samorządu lokalnego w obu okresach, uwidacznia się, że w Drugiej Republice Litewskiej od lat 90. XX w. system samorządu ulegał pewnym modyfikacjom. Przyjęto szereg ustaw, a różne przepisy prawne były często ujednolicane i zmieniane⁶⁸⁹. W samych wyborach do rad samorządu lokalnego prawie stokrotnie nowelizowano ustawy o samorządzie terytorialnym, z wyłączeniem innych ustaw i aktów prawnych. Natomiast w Pierwszej Republice Litewskiej było tylko kilka reform i kilka drobnych zmian legislacyjnych, więc pod tym względem niestabilność regulacji prawnych w Drugiej Republice Litewskiej staje się wyraźniejsza.

Kształtowanie się samorządu terytorialnego w 1918 r. odbyło się w zupełnie innych warunkach – w kontekście wojny, powojennych zawirowań, budowania państwowości. Jak twierdzi Morkūnaitė-Lazauskienė - od 1990 r. istniały wszystkie struktury lokalne, ład instytucjonalny, które to uwarunkowania należało zdaniem politolożki wykorzystać, by ponownie w sposób demokratyczny wybierać przedstawicieli do rad. Na przełomie 1918 i

⁶⁸⁷ *Seniūnaičiai* – *pareigybės nuleistos iš viršaus*, <<http://www.valstietis.lt/Priedai/Gimtasiskrastas/Seniunaiciai-pareigybes-nuleistos-is-virsaus>> [dostęp: 31.10.2020].

⁶⁸⁸ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių...*, *op. cit.*, s. 82.

⁶⁸⁹ Objętość ustaw przyjętych w roku 1990, 1994, 1997, 1999, 2000, 2003, 2008 wręcz wzrosła stukrotnie w porównaniu do okresu Pierwszej Republiki Litewskiej.

1919 r. istniejące dotąd rosyjskie gminy zostały zniesione pod okupacją niemiecką. W związku z tym system samorządu I RL był tworzony zarówno od dołu, przejmując dziedzictwo dawnych rosyjskich gmin (wybory przez pełnomocników) lub przez tworzenie reguł wyborczych dla samych mieszkańców, jak i od góry – okólniki ministra spraw wewnętrznych. Większą swobodę pozostawiono lokalnej inicjatywie, która rozwinęła się pomyślnie: mieszkańcy sami tworzyli własne instytucje władzy, zajmowali się sprawami swojej społeczności lokalnej⁶⁹⁰.

5.1.3.3. Reforma samorządu lokalnego w oparciu o rozwiązania z I Republiki Litewskiej

Tworząc obecny model samorządowy Republiki Litewskiej, szczególną uwagę poświęcono modelowi samorządowemu z Pierwszej Republiki Litewskiej: podjęto próby odtworzenia elementów systemu gminnego i powiatowego, instytucji *viršaitisa*, później – starosty. W celu pobudzenia aktywności obywatelskiej w społeczności lokalnej oraz nadania samorządowi bardziej bezpośredniego charakteru 28 czerwca 2016 r. Sejm Republiki Litewskiej przyjął ustawę zakładającą zorganizowanie wyborów starosty⁶⁹¹. Model ten należy wiązać z formowaniem się rad gminnych Pierwszej Republiki Litewskiej (kiedy przedstawiciele starostwa tworzyli rady gminny)⁶⁹².

Istotne zmiany wystąpiły w ustawie o wyborach samorządowych oraz o samorządności z 2014 r. Nowa ustawa wprowadziła na Litwie system bezpośrednich wyborów merów – szefów samorządów, tym samym nadając bezpośredni charakter samorządowi lokalnemu. Do tej pory merowie byli wybierani przez radę danego samorządu spośród członków rady.

Paradoksalnie niektóre elementy pierwszego systemu samorządu terytorialnego (np. reprezentacja terytorialna, struktura systemu wyborczego) wydają się być bardziej zaawansowanymi od tych, które istnieją obecnie. W Pierwszej Republice Litewskiej istniały dwa poziomy samorządu: wybierano rady powiatowe i gminy (co prawda, były one wybierane pośrednio), a do 2011 r. obywatele Republiki Litewskiej mogły wybierać tylko radę samorządową. W omawianym okresie gminy były podzielone na miasta, w których wyłaniano starostę – obecnie starosta jest mianowany przez dyrektora

⁶⁹⁰ A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių...*, op. cit., s. 84.

⁶⁹¹ 2016 m. birželio 28 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo Nr I-533 3, 4, 6, 9, 10-3, 13, 14, 15, 16, 20, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 50 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 32-1 straipsniu įstatymą, Nr XII-2494. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.5884> [dostęp: 18.10.2020].

⁶⁹² A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Vietos savivaldos sistema...*, op. cit., s. 116.

administracji samorządowej. W 1929 r. wybrano inny system reprezentacji terytorialnej – każda jednostka miejska wybierała swojego przedstawiciela do rady gminy, natomiast każda rada gminy wybierała swojego przedstawiciela do rady powiatu. Zarówno specyfika na szczeblu powiatowym, jak i na gminnym podjęła wysiłki na rzecz utrzymania reprezentacyjności terytorialnej, czego nie możemy powiedzieć o obecnym systemie wyborczym na Litwie.

Kolejną zaletą dawnego systemu demokratycznego było to, że listy kandydatów mogły być zgłaszane nie tylko przez partie polityczne, jak to ma miejsce obecnie, ale przez różne ruchy, grupy obywateli, jednostki. Podkreślić należy wysoką frekwencję oraz zainteresowanie, jakim cieszyła się taka forma wyborów lokalnych. Natomiast gdy w 1929 r. wprowadzono cenzurę wyborczą i zasadę mianowania, samorząd został poważnie ograniczony. Można jednak zauważyć, że poczucie współzależności do lokalnej wspólnoty było wówczas więcej niż obecnie. Najmniejsze sieci jednostki podziału administracyjnego (tj. małe samorządy) ułatwiały proces tworzenia warunków do rozwoju wspólnot lokalnych. Obecnie nieskończona reforma administracyjna i terytorialna na Litwie, która zalegalizowała samorząd lokalny jedynie na poziomie rejonu, uniemożliwiła ustanowienie demokratycznych struktur w procesie zarządzania urzędami gmin wiejskich i małych miast. Zauważalna jest również bierność mieszkańców wobec rozwoju samorządu terytorialnego (m.in. tworzenia nowych jednostek samorządu terytorialnego, długa zwłoka czasowa w pracach nad reformą, która dotyczyła wprowadzenia bezpośrednich wyborów starostów, merów)⁶⁹³.

Analizując proces kształtowania systemu samorządowego w Drugiej Republice Litewskiej, należy pamiętać, że na jego osobny charakter miał wpływ model samorządu z Pierwszej Republiki Litewskiej. Z tego względu w procesie kształtowania się modelu samorządu terytorialnego wzorowano się na modelu samorządu Pierwszej Republiki Litewskiej. Model samorządu lokalnego Pierwszej Republiki Litewskiej posiadał bardziej bezpośredni charakter, sprzyjając kształtowaniu partycypacji obywatelskiej, a przez to lepszej jakości demokracji.

W praktyce oznacza to, że system bardziej sprzyjał kształtowaniu partycypacji obywatelskiej, a to z kolei przekładało się na lepszą jakość demokracji. Można zauważyć, że przekładało się to także na wyższe wskaźniki partycypacji i poczucie wpływu obywateli

⁶⁹³ Potwierdza to m.in. fakt o niskiej partycypacji społecznej w wyborach samorządowych: w 1995 r. – 39,9%, w 1997 r. – 35,6%, w 1997 r. – 49,6%, w 2002 r. – 49,2%, w 2007 r. – 36,5%, w 2011 r. – 39,73%, w 2015 r. – 47,18% oraz w 2019 r. – 47,86% wyborców. „Vrk.lt”, <http://www.vrk.lt/lt/naujienos/rinkimai-lietuvoje-20-metu-.html> [dostęp: 17.10.2020].

na sprawy publiczne, a także na ich odpowiedzialność za sprawy publiczne. W ten sposób system mógł wprowadzić mechanizm inkluzji – włączenia obywateli w państwowe procesy decyzyjne.

Jednocześnie należy stwierdzić, iż model samorządu lokalnego z lat międzywojennych był bliższy obywatelom, ponieważ przyczyniał się do rozwoju lokalnych wspólnot. Z tego względu omawiane czynniki wydają się zachęcać do spojrzenia wstecz na doświadczenia Pierwszej Republiki Litewskiej.

5.2. Zewnętrzne uwarunkowania systemu politycznego Litwy

5.2.1. Integracja europejska i zmiany systemu politycznego na Litwie

W związku z ubieganiem się Litwy o członkostwo w Unii Europejskiej (UE) – podobnie jak w innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej, które doświadczyły w latach 90-tych procesu transformacji – niezwykle duże znacznie odegrała integracja europejska. Było to wynikiem tego, że praktycznie od początku zmian politycznych, społecznych, gospodarczych – kluczowym celem polityki zagranicznej dla nowych europejskich demokracji stała się akcesja do struktur unijnych.

Standardy UE – jak twierdzi Bogusław Jagusiak – stanowią wzorcowy model dla procesu budowania demokratycznego systemu politycznego. Postępująca unijna integracja, która przejawia się w formie przekazywania zadań i kompetencji państwowych Wspólnotom i Unii Europejskiej, nie tylko znacząco oddziałuje na konstytucje państwowe oraz legislację w poszczególnych państwach (zarówno tych kandydujących o członkostwo, jak i w tych, które należą do UE), ale również dynamicznie wpływa na głębokie przeobrażenia ustrojowe. Całość tych przeobrażeń odnoszących się do regulacji konstytucyjnych tak w sensie formalnym, jak i materialnym, ma związek z udziałem państwa w „europejskim systemie konstytucyjnym”, a Jagusiak określa to zjawisko mianem „europeizacja konstytucji”⁶⁹⁴.

Tradycyjne rozumienie oraz badanie znaczenia i wpływu europeizacji na system polityczny wskazują, iż efektywność polityk podejmowanych na szczeblu wspólnotowym oraz ich przyswajania do wewnątrzpaństwowych systemów politycznych może przebiegać w rozmaitych wymiarach, przy jednoczesnym zagwarantowaniu zachowania wartości i interesów narodowych. W związku z tym przyjmuje się zwykle dwa podstawowe

⁶⁹⁴ B. Jagusiak, *Systemy..., op.cit.*, s. 160

założenia: 1) rozumowanie w kategoriach stosunków międzynarodowych, w obrębie których Wspólnota Europejska oraz Unia Europejska postrzegane są jako organizacje egzogeniczne (o charakterze międzynarodowym) w odniesieniu do państw członkowskich; oraz 2) postrzeganie już Unii Europejskiej jako odrębny system polityczny (łac. *sui generis*). Zwraca się przy tym uwagę na postępujący proces przenoszenia suwerenności z poziomu państwowego (endogenicznego) na poziom ponadpaństwowych społeczności, które uzyskały zdolność samoregulacji. Procesy te wiążą się z instytucjonalizacją systemu decyzyjnego⁶⁹⁵. Dzięki procesowi europeizacji można zauważyć sieć złożonych zależności i stosunków wpływu funkcjonujących między państwowymi uczestnikami życia politycznego oraz polityką ponadpaństwową, a także subpaństwową. W stosunku do systemu politycznego Litwy idea ta skupia się na adaptacji mechanizmów i organów wewnętrznej polityki do rozwiązań przyjmowanych w europejskich procesach integracyjnych. Jest to zapewne konsekwencją dużego znaczenia, zasięgu oraz zdolności przenikania się państwowego systemu politycznego przez tak zwany nacisk integracyjny. Oznacza to, że europeizacja jest akomodacją wewnętrzną do procesu integracji europejskiej.

Europeizacja litewskiego systemu politycznego w zakresie czynnego i biernego prawa ma swój wyraz w przeprowadzanych co 5 lat wyborach do Parlamentu Europejskiego, które pierwszy raz po akcesji Litwy do UE zostały przeprowadzone 13 czerwca 2004 r. Wspomnieć warto także o referendum akcesyjnym przeprowadzonym na Litwie w dniach 10-11 maja 2003 r.⁶⁹⁶ Głosowanie referendalne było pierwszym tak powszechnym wyrazem społecznej aprobaty dla przystąpienia państwa do Unii Europejskiej. W opiniach wielu badaczy było ono także niejako zamknięciem okresu przemian demokratycznych oraz ostatecznego wyjścia z rosyjskiej strefy wpływów. Nadmienić należy, że nastroje społeczne były odpowiedzią na konieczność społecznej aprobaty dla modernizującej się kultury politycznej Litwy, stając się jednocześnie sprawdzianem z „proeuropejskości” dla Litwinów, obawiających się utraty niedawno odzyskanej suwerenności. Jak pisze Jagusiak największą trudnością okazało się niezrozumienie przez obywateli litewskich prawidłowości przebiegu procesów integracji europejskiej oraz podstawowych różnic między systemem UE a systemem byłego Związku Radzieckiego⁶⁹⁷.

⁶⁹⁵ Tamże, s. 161.

⁶⁹⁶ Szerzej na ten temat: M. Podolak, *Instytucja referendum..., op.cit.*

⁶⁹⁷ B. Jagusiak, *Systemy..., op.cit.*, s. 162.

5.2.1.1. Standardy i wartości UE w systemie politycznym Litwy

System ustrojowy i standardy UE tworzyły się w sposób wieloetapowy. Z biegiem czasu przemiany zachodzące w procesach integracyjnych w zjednoczonej Europie przełożyły się na jakościowe zmiany w systemie instytucjonalnym Unii, będących konsekwencjami wielu reform w UE np. w wyniku regulacji Traktatu reformującego Unię Europejską, który wszedł w życie w 2009 r. Zgodnie z Traktem, UE jest organizacją ponadnarodową, której przyznano podmiotowość prawną. Przyjęty dokument miał niebagatelny wpływ na jakość i dalszy rozwój europejskich procesów integracyjnych w poszczególnych obszarach funkcjonowania państw członkowskich⁶⁹⁸.

Ogólne zasady prawa i wartości Unii Europejskiej są wynikiem wielu uwarunkowań kulturowych, religijnych oraz humanistycznych dziedzictwa państw członkowskich. Ukształtowany system wartości, stanowi relatywnie trwałą i niezmienną element kultury ponadnarodowej, wśród których wymienić trzeba: niezbywalne prawa człowieka, wolność, demokrację, równość i państwa prawa, solidarność, subsydiarność i in. Zgodnie z wartościami UE państwa członkowskie zobowiązane są do utrwalania jej demokratycznego charakteru. Wzorce te – jak twierdzi Artur Nowak-Far - wyznaczają kierunek w procesie kształtowania coraz silniejszej więzi między państwami UE, gdzie decyzje podejmowane są z pełnym poszanowaniem zasady otwartości i jak najbliżej obywateli⁶⁹⁹. Ważnym elementem standardów UE jest poszanowanie praw człowieka, w tym jednostek należących do mniejszości. Zasady te są także elementami prawa w państwach członkowskich – również znajdują swój wyraz na Litwie. Implementacja przez II Republikę Litewską praw i zasad powszechnie obowiązujących w państwach członkowskich wiąże się z koniecznością zmian legislacyjnych, instytucjonalnych oraz proceduralnych⁷⁰⁰.

Kolejnym ważnym elementem systemu EU są tzw. wolności (swobody), do których zaliczyć należy m.in. prawo do swobodnego przepływu towarów pochodzących z państw członkowskich lub towarów z państw trzecich. Artykuł 26 oraz art. 28-37 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE)⁷⁰¹ wprowadził tę swobodę, która funkcjonuje także na Litwie, przekładając się nie tylko na funkcjonowanie europejskiej gospodarki, ale

⁶⁹⁸ K. A. Wojtaszczyk, *Integracja europejska*, Warszawa 2011, s. 7.

⁶⁹⁹ A. Nowak-Far, *Legitymizacja demokracji z perspektywy traktatu lizbońskiego*, [wyd:] *Deficyt demokracji w Unii Europejskiej*, red. K. A. Wojtaszczyk, J. Szymańska, Warszawa 2012, 89-91.

⁷⁰⁰ K. Maniokas, *Europos sąjungos plėtra ir europeizacija*, Wilno 2003, s. 22.

⁷⁰¹ *Noty tematyczne o Unii Europejskiej*, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/38/liberal-circulatie-a-marfurilor> [dostęp: 11.02.2021].

także na funkcjonowanie litewskiego systemu gospodarczego. Niewątpliwie, standardy unijne wdrożone do litewskiego systemu politycznego to przede wszystkim przyjęte dyrektywy, które wyznaczają kierunki działania także innych państw członkowskich. W związku z członkostwem w Unii oraz przyjęciem legislacji unijnej, Litwa zniósła istniejące wcześniej bariery w swobodnym przepływie towarów, usług, osób i kapitału⁷⁰². Niezbędność wprowadzenia spójnego systemu regulacji z zakresu rynku wewnętrznego ma na celu zminimalizowanie obciążenia administracyjnego. Litwa, będąca częścią struktur Unii Europejskiej, bierze czynny udział nie tylko w procedurach podejmowania decyzji na forum ponadnarodowym, ale także prezentuje swoją wizję przyszłości Europy, decydując także na forum instytucji unijnych w sprawach istotnych dla samej UE, jak i poszczególnych państw członkowskich. Działania te wiążą się z funkcjonowaniem w ramach prawnych i instytucjonalnych UE. Dzięki temu państwa członkowskie UE – także Litwa – wypowiadają się i dostosowują do polityk i działań Unii, uwzględniając zasady poszanowania równości państw członkowskich, zwiększenia demokratycznej legitymizacji Unii⁷⁰³, oparcia się na zasadzie subsydiarności, efektywności funkcjonowania instytucji unijnych oraz zasad równowagi instytucjonalnej. Litwa podziela konieczność zapewnienia jakości i skutecznego procesu decyzyjnego w zakresie funkcjonujących organów i instytucji unijnych oraz procesu wdrażania tych decyzji⁷⁰⁴. Jak twierdzi Anna Wnukowska-Olek, powyższe czynności mają na celu minimalizowanie barier, które występują między instytucjami UE, a jej obywatelami i wzmocnienia przejrzystości oraz klarowności działań organów. Litwa opowiada się zdecydowanie za koniecznością budowania silnych i kompetentnych instytucji oraz organów UE zgodnie z zasadą „Zjednoczeni w różnorodności”, akceptując zasadę subsydiarności, jak również proporcjonalności jako fundamentalnej w podziale kompetencji pomiędzy Unią a państwami członkowskimi⁷⁰⁵.

⁷⁰² *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej - tekst skonsolidowany uwzględniający zmiany wprowadzone Traktatem z Lizbony*. Dz. U. 2004. 90.864/2, <https://www.lexlege.pl/traktat-o-funkcjonowaniu-unii-europejskiej/tytul-iv-swobodny-przeplyw-osob-uslug-i-kapitalu/2144/> [dostęp:02.11.2021].

⁷⁰³ Zob. A. Wnukowska, *Litwa*, [w:] *Prawno-ustrojowy wymiar ratyfikacji Traktatów Wspólnotowych*, red. K. A. Wojtaszczyk, Warszawa 2007.

⁷⁰⁴ R. Dziewulski, B. Otachel, *Postępy Estonii, Litwy i Łotwy w przygotowaniu do członkostwa w UE – na podstawie raportów okresowych Komisji Europejskiej z października 1999 r.* „Biuletyn Analiz UKiE”, nr 2, 2000.

⁷⁰⁵ A. Wnukowska-Olek, *Republika Litewska*, [w:] *Systemy polityczne państw Unii Europejskiej*, red. K. A. Wojtaszczyk, M. Poboży, Warszawa 2013, s. 628-685.

5.2.1.2. System polityczny Litwy jako element wielopoziomowego systemu politycznego UE

Z perspektywy podejścia zarządzania wielopoziomowego i procesów zachodzących w ostatnich latach zauważyć należy, że Unię Europejską traktować można jako swoisty wielowymiarowy i wielopoziomowy system polityczny. Zwolennicy koncepcji *multi-level governance* zwracają uwagę na dynamiczne zmiany dokonujące się na poziomie Unii Europejskiej, zmierzające w kierunku większego udziału społeczeństw i państw członkowskich w sprawach unijnych. Katarzyna Klaus twierdzi, że w tym ujęciu demokracja nie jest wyłącznym atrybutem państwa narodowego, ale wykracza poza granice państwowe. W wyniku tego dochodzi do powiązania ze sobą różnych poziomów władzy występujących w Unii Europejskiej i państwach członkowskich wiążąc wszelkie szczeble władzy – poziom lokalny, regionalny, narodowy, ponadnarodowy. Autorka zwraca uwagę, że aby zwiększyć poziom demokratyzacji struktur europejskich istnieje konieczność współdziałania ze sobą wielu poziomów rządzenia⁷⁰⁶. Te procesy przenikania i współdziałania nie dotyczą więc tylko Unii Europejskiej, ale także państw członkowskich – w tym także Litwy.

Podobne poglądy prezentuje Janusz Ruzzkowski, według którego Unia jest specyficznym eksperymentem w ramach tworzenia systemu politycznego między radykalnie różnymi narodami, państwami i silnie urozmaiconymi narodowymi systemami politycznymi⁷⁰⁷. Pojedyncze jego poziomy tj. ponadnarodowy, narodowy, subnarodowy - stanowią forum aktywności wielu uczestników, między którymi zachodzą wzajemne stosunki obserwowalne w wymienionych płaszczyznach i między nimi. Państwa należące do UE stanowią ważnym elementem tego systemu, a ich pozycja, interakcje wobec instytucji unijnych, sposoby i formy reprezentacji interesów narodowych odgrywają ważną rolę w procesie integracji europejskiej i skuteczności funkcjonowania UE. Wielowymiarowość systemu politycznego UE, powoduje odejście od klasycznej roli państwa narodowego i otwarcie na nowe perspektywy oraz redefinicję znaczenia i pozycję struktur państwowej władzy politycznej. Mechanizmy funkcjonowania systemu politycznego EU pozostają w dużej mierze wynikiem ścierania się często sprzecznych dążeń poszczególnych państw (lub grup państw) i artykułowania odmiennych postaw w kluczowych sferach zaangażowania integracji, ich strategicznych stosunków, programów politycznych oraz

⁷⁰⁶ K. Klaus, *Pojęcie i źródła deficytu demokracji w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie”, nr 2, 2004, s. 69.

⁷⁰⁷ J. Ruzzkowski, *Wstęp do studiów europejskich*, Warszawa 2007, s. 208.

refom instytucjonalnych i strukturalnych. Jak zaznacza Konstanty A. Wojtaszczyk, kluczową rolę pełnią tutaj rządy państw UE, struktury ponadnarodowe, ugrupowania polityczne na szczeblu krajowym i ponadnarodowym, biurokracja unijna i w administracjach państw członkowskich jak też grupy interesu lub obywatele Unii⁷⁰⁸.

Warto zwrócić w tym kontekście na poglądy Elżbiety Lesiewicz, która twierdzi, że europeizacja odnosi się nie tylko do obszarów państwa powiązanych z jego funkcją zewnętrzną (relacje międzynarodowe, reprezentowanie interesów gospodarczych i społecznych w UE), ale również koryguje sposób zarządzania w zakresie pozostałych funkcji, powodując, że sytuacja wewnętrzna państwa członkowskiego ma kluczowy wpływ na wszystkie obszary polityki oraz kształt dziedziny życia publicznego w UE. Z tych względów kluczowa staje się zdolność adaptacji poszczególnych państw członkowskich do modelu wielowymiarowego systemu politycznego Unii Europejskiej. Zgodnie z powyższym E. Lesiewicz definiuje Unię Europejską jako sieć obustronnych wielowymiarowych więzi⁷⁰⁹.

Wpływ procesów integracji europejskiej na system polityczny Litwy jest niezaprzeczalny, co jest oczywiście wynikiem członkostwa Litwy w UE od 2004 r. oraz wcześniejszych procesów dostosowawczych w okresie negocjacji przedakcesyjnych. W najbardziej ogólnym znaczeniu bowiem europeizacja to wewnętrzna adaptacja procesu integracyjnego, w tym oddziaływania instytucji i organów unijnych na instytucje państwowe, polityki i procesy mające miejsce wewnątrz państw członkowskich⁷¹⁰. Zaangażowanie państwowych instytucji w proces podejmowania decyzji i wdrożenia polityk UE doprowadza – poprzez procesy modernizacji – do wykreowania na poziomie narodowej elementów ogólnoeuropejskich systemu politycznego. Członkostwo Litwy w strukturach unijnych wymusza na państwie członkowskim konieczności podjęcia szczególnych działań właśnie w kontekście adaptacji kierunków rozwoju systemu politycznego do warunków UE. Do działań tych Wojtaszczyk zalicza: opracowanie kanałów ochrony interesów narodowych na poziomie UE, znalezienie sposobów włączenia się do systemu instytucjonalnego Unii, wykreowanie właściwych mechanizmów nadzoru państwa członkowskiego nad jego reprezentantami w instytucjach i organach unijnych

⁷⁰⁸ K. A. Wojtaszczyk, *Istota i formy integracji europejskiej*, [w:] *Integracja europejska, Wstęp*, red. K. A. Wojtaszczyk, Warszawa 2006, s. 18.

⁷⁰⁹ E. Lesiewicz, *Suverenność państwa w europejskim procesie integracyjnym*, [w:] *Unia Europejska – wielowymiarowość procesu integracji*, red. E. Lesiewicz, Poznań 2010, s. 57.

⁷¹⁰ B. Jagusiak, *Systemy...op.cit.*, s. 170; Zob. R. Riedel, *Europeizacja – konceptualizacja kategorii badawczej* [w:] *Europeizacja polityk publicznych w Polsce*, red. R. Riedel, Opole 2016.

oraz zdolność skutecznego oddziaływania z szczeblu narodowego na funkcjonowanie systemu instytucjonalnego wspólnoty⁷¹¹.

Akcesja do UE wymusiła na władzach państwa litewskiego działania związane z dostosowaniem systemu politycznego do struktur unijnych (m.in. administracji) dla potrzeb prowadzenia innowacyjnych działań politycznych, co wywołało zjawisko „scalenia nacisków modernizacyjnych oraz integracyjnych”⁷¹². Zarówno Bogusław Jagusiak, jak i Liutauras Gudžinskas dostrzegają, że w procesie europeizacji system polityczny Litwy nie został jeszcze całkowicie ugruntowany, gdyż występuje w jego ramach wysoka elastyczność nowo utworzonych instytucji, połączona z dość skostniałymi układami władzy, niskim poziomem kultury politycznej społeczeństwa (wręcz parafialny), a także z często nietransparentnymi zasadą funkcjonowania władz⁷¹³.

Będąc elementem unijnego – ponadnarodowego – systemu, Litwa z racji swego członkostwa uzyskała możliwość modernizacji i innowacji systemowej. Zgodnie z koncepcją Claudio M. Radaeilli i Romaina Pasquierem w zakresie systemu politycznego europeizacji podporządkowują się trzy istotne elementy systemu: wspólnota polityczna (*polity*), polityka (*politics*) i dziedziny polityki (*policy*)⁷¹⁴. Powyższe elementy systemu politycznego ulegają ewolucji. Procesom ewolucji podlega także zbiór dominujących norm i wartości, struktura i funkcjonowanie organów pełniących istotne funkcje w każdym z elementów systemowych.

Środkowo-wschodnie rozszerzenie Unii Europejskiej i przystąpienie do UE dziesięciu nowych państw, w tym Litwy, stanowiło istotny krok w procesie ewolucji integracji europejskiej dla przeprowadzenia jakościowych zmian w funkcjonowaniu EU. Szczególnie istotne w tym kontekście było przyjęcie Traktatu z Lizbony, który nadał kształt ustrojowy UE. Zgodnie z traktatem – Unia Europejska - jest instytucją, która *de iure* uzyskała status organizacji międzynarodowej⁷¹⁵. Simon Hix twierdzi, że pomimo tego, że UE nie jest państwem, to może być rozpatrywana w kategoriach wielowymiarowego i wielokierunkowego systemu politycznego. W rezultacie UE kieruje się wysoko sformalizowanym i skomplikowanym systemem zasad i procedur stosowanych w procesie

⁷¹¹ K. A. Wojtaszczyk, *Państwa członkowskie w systemie politycznym Unii Europejskiej*, [w:] *Polska w systemie instytucjonalnym UE – zagadnienia legitymizacyjne*, red. K. A. Wojtaszczyk, Warszawa 2007, s. 9-13.

⁷¹² L. Gudžinskas, *Europeizacija ir gerovės valstybė Lietuvoje: institucinės sankirtos*, „Politologija”, nr 4, 2014, s. 129.

⁷¹³ Tamże, s. 152.

⁷¹⁴ C. Radaeilli, R. Pasquierem, *Conceptual Issues* [w:] *Europeanization*, red. P. Crazioana, M. Vink, New Research Agendas, Basingstoke 2006.

⁷¹⁵ A. Skolimowska, *Unia Europejska jako organizacja międzynarodowa*, Warszawa 2014, s. 54.

podejmowania decyzji, dotyczących wszystkich państw członkowskich, a także innych uczestników relacji z UE⁷¹⁶. Jest ona rezultatem procesu „nieprzymusowej integracji ekonomicznej oraz politycznej państw wspólnoty”. W jej strukturze należy wyodrębnić dwa aspekty strukturalne: horyzontalny i wertykalny. W pierwszym aspekcie (horyzontalny) uwzględnia się funkcjonowanie instytucji EU i interakcje zachodzące między nimi. W drugim aspekcie (wertykalny) - interakcje pionowe, dotyczące system instytucjonalny Unii, podstawowe instytucje państw członkowskich, regionalne oraz lokalne⁷¹⁷. W tym kontekście Wojtaszczyk definiuje Unię Europejską jako arenę współpracy pomiędzy państwami członkowskimi a jej obywatelami, przy jednoczesnym poszanowaniu tożsamości narodowej tych państw, z uwzględnieniem ich uwarunkowań historycznych, tradycyjnych oraz kulturowych. Uwzględniając swoje interesy narodowe ze wspólnymi celami unijnymi (m.in. ekonomicznymi, politycznymi) państwa członkowskie postanowiły przekazać w drodze zawartych porozumień międzynarodowych pewne cechy swojej suwerenności w celu osiągnąć i urzeczywistnić wspólne cele⁷¹⁸.

System polityczny Litwy klasyfikuje się do kategorii państw transformujących się pod kątem sytuacji politycznej, ciągłości reform i transformacji demokratycznej. Model ustrojowy II Republiki Litewskiej jest silnie wzorowany na modelu I Republiki Litewskiej, która wzorowana była na modelu konstytucyjnym ówczesnych państw Europy Zachodniej. Początkowo II Republika Litewska uwzględniała w dużym stopniu międzywojenne tradycje politycznej, z czasem (po przystąpieniu do UE) zaczęła dominować tendencja wzorowania się na konstytucjach dominujących w zachodnich państwach demokratycznych i równocześnie dążąc do całkowitej integracji polityczno-ekonomicznej z państwami zachodnimi oraz gospodarką rynkową. Litwa zgodnie z art. 3 ust. 2 Traktatu z Lizbony postanowiła dołączyć się także do polityki wewnętrznej UE dotyczącej przestrzeni wolności, bezpieczeństwa oraz sprawiedliwości⁷¹⁹. Można więc skonstatować, że podobnie jak w okresie międzywojennym - Litwa jest państwem o klasycznym ustroju politycznym, opartym na założeniach demokracji parlamentarnej.

Istotnym elementem reform gospodarczych w państwie litewskim była budowa gospodarki wolnorynkowej, opartej na zasadach konkurencji i dominacji własności

⁷¹⁶ S. Xix, *Systemy polityczne Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 29.

⁷¹⁷ B. Jagusiak, *Systemy...*, *op.cit.*, s. 172.

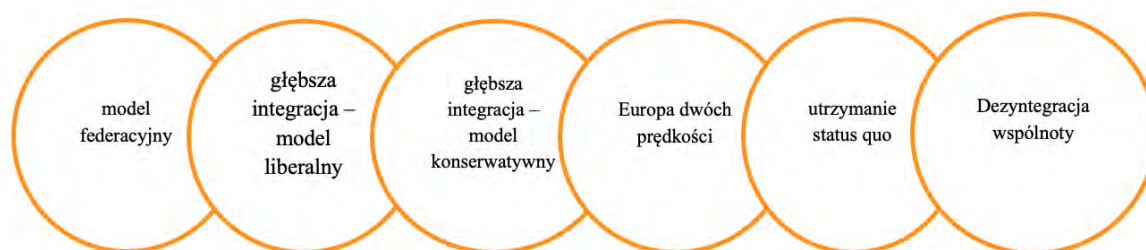
⁷¹⁸ K. A. Wojtaszczyk, *Unia Europejska i jej państwa członkowskie*, [w:] *Systemy polityczne państw Unii Europejskiej*, red. K. A. Wojtaszczyk, M. Poboży, Warszawa 2013, s. 9-11.

⁷¹⁹ *Noty tematyczne o Unii Europejskiej - Przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości: aspekty ogólne* <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/150/przestrzen-wolnosci-bezpieczenstwa-i-sprawiedliwosci-aspekty-ogolne> [dostęp: 14.02.2021].

prywatnej⁷²⁰. Analiza przykładu akcesji i konsekwencji włączenia Litwy do UE, obowiązujących aktów normatywnych pozwala stwierdzić, że wartości i wonności funkcjonujące w UE mają obecnie duże znaczenie w tym państwie. Jeśli chodzi o system polityczny, zauważyć należy, że wybory do Parlamentu Europejskiego - odbywające się co pięć lat - są obecnie stałym elementem krajobrazu wyborczego współczesnej Litwy. W wyborach europejskich obywatele Litwy regularnie od 2004 r. wybierają swoich przedstawicieli do Parlamentu Europejskiego. Litewskie partie polityczne i inne organizacje odwołują się w swoich programach politycznych do wartości wizji EU. Obecna koalicja rządząca opowiada się za głębszą integracją europejską na zasadzie solidarności i opartej na tradycji⁷²¹.

Podsumowując stwierdzić należy, że proces integracji europejskiej jest współcześnie ważnym czynnikiem wpływającym na system polityczny Litwy. Procesy transformacji społeczno-politycznej w latach 90-tych, a także będące późniejsze działania państwa zmierzające do akcesji Litwy do Unii Europejskiej pozwoliły państwu wprowadzić wielowymiarowe zmiany, do których należały także te w ramach systemu politycznego. System polityczny dzisiejszej Litwy, będącej państwem członkowskim Unii Europejskiej, jest zatem elementem wielopoziomowego systemu Unii, która wpływa nie tylko na relacje między UE a państwem członkowskim, ale także na procesy zachodzące między poszczególnymi państwami członkowskimi.

Schemat 8. Pozycja Litwy w sprawie przyszłego scenariusza Unii Europejskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie Š. Norbutas, *Lietuvos pozicija ir vizija dėl ES ateities*, Kowno 2019, s. 118. <https://hdl.handle.net/20.500.12259/60466> [dostęp:14.02.2021].

⁷²⁰ A. Błażyca, *Geneza i etapy transformacji systemowej w krajach bałtyckich (Litwa, Łotwa i Estonia)* [w:] *Systemy gospodarcze i ich ewolucja: kraje postsocjalistyczne*, red. S. Swadźba, Katowice 2004, s. 221.

⁷²¹ I. Dyraitė, *Lietuvos parlamentinių politinių partijų požiūriai į Europos Sąjungą 2014-2018 metais*, „Politikos mokslų almanachas”, nr 2, 2019, s. 17; Zob. S. Inokaitytės-Šmagarienės, *Politinių partijų požiūriai į Europos integraciją: Lietuvos atvejo analizė 1992-2016 m.*, Kowno 2018. <https://epubl.ktu.edu/object/elaba:26845774/index.html> [dostęp:14.02.2021].

Relacje te kształtują więc nie tylko system samej UE, ale także implikują zmiany w ramach poszczególnych narodowych systemów politycznych – także w ramach systemu politycznego Litwy.

5.3. Systemy polityczne I i II Republiki Litewskiej w ujęciu Vanhanena (analiza porównawcza)

Problem analizy porównawczej systemu międzywojennego ze współczesnym systemem politycznym Litwy z politologicznego punktu widzenia może skutecznie odpowiedzieć na pytanie badawcze: kiedy na Litwie było więcej demokracji? W Pierwszej czy w Drugiej Republice Litewskiej? Jak zauważa Zenonas Norkus, może się wydawać, że jest to banalne zadanie: obecna Republika Litewska jest liberalną demokracją, a Pierwsza Republika Litewska była autorytarnym reżimem. W rzeczywistości jest to skomplikowany proces badawczy, ponieważ autorytaryzm na Litwie zakorzenił się dopiero po 1926 r. Z tych względów można zastosować analizę porównawczą wskaźników demokracji Pierwszej Republiki Litewskiej do 1926 r. ze wskaźnikami Drugiej Republiki Litewskiej? Zdaniem litewskich politologów nie ma podstaw, by, *a priori* zakładać, że systemy polityczne Pierwszej i Drugiej Republiki były nieporównywalne.

Zarówno system półprezydencki Drugiej Republiki, jak i parlamentarny Pierwszej Republiki Litewskiej do 1926 r. reprezentują ten sam typ nowoczesnej demokracji, co reżim polityczny państwa narodowego. Należy zwrócić uwagę, że Druga Republika została przywrócona jako restytucyjna kontynuacja Pierwszej Republiki – spadkobierca swojej społeczności lokalnej. Należy także pamiętać, że 11 marca 1990 r. – tj. w dzień odzyskania niepodległości Litwy od Moskwy – na krótki czas zostało zaktualizowane funkcjonowanie Konstytucji Litewskiej z 1938 r. (rozważano także możliwość powrotu do konstytucji z 1922 r.)⁷²². Obecna Litwa, w przeciwieństwie do jej sąsiada, Łotwy – która nadal znajduje się na mocy uzupełnionej demokratycznej konstytucji z 1922 r. i od tego liczy swoje Sejmy – podlega konstytucji, która różni się od wszystkich trzech (1922, 1928 i 1938) konstytucji Pierwszej Republiki Litewskiej⁷²³. Należy pamiętać, że reżim polityczny jest pojęciem innego planu (nie prawnego, ale politologicznego), ponieważ indeksy mierzące stan demokracji nie tylko uwzględniają aspekty zawarte w konstytucji⁷²⁴. Natomiast, aby porównanie miało charakter ilościowy (aby analiza doprowadziła do

⁷²² M. Podolak, P. Pochodyła, *System polityczny Litwy...*, *op.cit.*, s. 318.

⁷²³ Č Laurinavičius, V. Sirutavičius, *Lietuvos istorija*. 12 t. 1 dalis. *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*, Wilno 2008, s. 524-533.

⁷²⁴ V. Laurėnas, K. Šerpetis, *Sąvokų politinė...*, *op. cit.*, s. 97-100.

wniosków ilościowych), nie będzie brana pod uwagę obowiązująca konstytucja Republiki Litewskiej z trzema konstytucjami Pierwszej Republiki Litewskiej, ponieważ takie porównanie jest zadaniem specjalistów od prawa konstytucyjnego, dlatego postawiono nacisk na analizę reżimu politycznego. Należy dodać, że diachroniczne porównanie Pierwszej i Drugiej Republiki zostanie uzupełnione przez jednoczesne porównania z ich współczesnymi porównaniami. Z politologicznego punktu widzenia interesujące jest nie tylko znalezienie większej lub mniejszej demokracji na dzisiejszej Litwie w porównaniu z przedsmetońskim reżimem Litwy, tj. sejmokracji, ale także czy Litwa przed zamachem stanu z 1926 r. była mniej (lub bardziej) demokratyczna niż jej sąsiedzi? Następnie istotne jest przeanalizowanie, czy autorytarny reżim na Litwie był ostrzejszy, czy łagodniejszy w porównaniu z innymi niedemokratycznymi krajami tamtych czasów? Ponieważ nie da się ująć wszystkiego w niniejszej pracy badawczej, analiza ogranicza zakres obu porównań synchronicznych do państw europejskich.

Norkus w swoim artykule naukowym zadaje pytanie: w jaki sposób możliwe jest jednak takie porównanie ilościowe? Jednocześnie należy zwrócić uwagę na artykuł Sauliusa Spurgasa, który jest poświęcony wskaźnikom demokracji Drugiej Republiki Litewskiej w porównaniu ze wskaźnikami demokracji państw Europy Północnej, Środkowej i Wschodniej, wykorzystując bazy danych i zbiory międzynarodowej komisji monitorowania demokracji⁷²⁵.

Jednakże problem polega na tym, że niema zbyt wielu zbiorów danych obejmujących okres międzywojenny i opartych na nich wskaźników demokracji. W niniejszej pracy zaimplementowano wskaźnik demokracji skonstruowany przez fińskiego politologa Tatu Vanhanena obejmujący lata 1810-2000 (zwany dalej indeksem Vanhanena (VI))⁷²⁶. Ogólnie rzecz biorąc, litewscy politologowie zwracają uwagę na fakt, iż nic nie stoi na przeszkodzie, aby takie zbiory danych i oparte na nich indeksy były uzupełnione przez rozszerzenie istniejących szeregów czasowych, co najmniej do czasów międzywojennych lub późniejszych. Jest to zadanie, które tylko zespoły naukowców, składające się z politologów i historyków, są w stanie rozwiązać.

⁷²⁵ S. Spurga, *Pokomunizmas po dvidešimt metų: Šiaurės Europos valstybių, Pietų ir Vidurio ir Rytų Europos valstybių demokratijos rodiklių palyginimas*“, „Politologija“, t. 64, nr 4, 2011, s. 146-183.

⁷²⁶ Jak zauważa Norkus, ten ograniczony zakres zdecydowanej większości wskaźników demokracji w czasie tłumaczy się okolicznościami ich powstania: zostały one zaprojektowane jako środek umożliwiający państwom zachodnim monitorowanie procesów politycznych tzw. państw rozwijających się w latach powojennych (po II wojnie światowej).

5.3.1. Indeks Vanhanena

Na tle innych wskaźników demokracji ten skonstruowany przez T. Vanhanena jest jednym z najprostszych, gdyż zawiera najmniejszą możliwą liczbę wskaźników. Jest równy dwóm (indeks według definicji zawiera więcej niż jeden wskaźnik). Są to wskaźniki rywalizacji politycznej (kontestacji) i partycypacji społecznej⁷²⁷. Demokracja jest definiowana przez fińskiego politologa jako system polityczny, w którym zróżnicowane ideologicznie i społecznie grupy mają prawo do rywalizacji o władzę polityczną i w którym posiadaczami władzy instytucjonalnej są ludzie wybrani i odpowiedzialni przed narodem⁷²⁸. Jak zauważa Z. Norkus, ta definicja nie zawiera oryginalności. Zdaniem litewskiego socjologa w polimetrii pierwotna definicja mierzonego pojęcia jest wadą, ponieważ miara ilościowa demokracji musi uwzględnić tylko te aspekty przedmiotu, które są najszerzej uzgodnione. Vanhanen podkreśla zatem podobieństwa danych określić do tych sformułowań, które można znaleźć w pracach Josepha A. Schumpetera⁷²⁹, Seymora Lipseta⁷³⁰ oraz Roberta Dahla⁷³¹. Przedstawione pojęcia rozróżniają dwa wymiary demokracji: konkurencję i prawo do udziału (partycypacja polityczna). Podmioty konkurencyjne rywalizują o głosy wyborców, o mandaty, są pretendencjami do najwyższych urzędów w państwie zorganizowanych w partie polityczne. W związku z tym Vanhanen nawiązuje do definicji dotyczącej partii politycznej Giovanniego Sartoriego, według której partia to każda możliwa do zidentyfikowania grupa polityczna o oficjalnej nazwie, która może nominować i nominuje własnych kandydatów na urząd publiczny w wyborach (wolnych lub niewolnych)⁷³², podkreślając przy tym, iż z prawa do udziału w tej rywalizacji (do bycia wybranym i wybieranym) może skorzystać większa lub mniejsza część populacji.

Ilościowa interpretacja demokracji przez Vanhanena opiera się na dwóch założeniach: a) im większa konkurencja, tym więcej demokracji; b) im większa liczba ludności ma prawo głosu, tym więcej demokracji. Podobne zjawisko występuje również w

⁷²⁷ Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos? Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikų politinių režimų palyginimas*, „Politologija”, t. 67, nr 4, 2012, s. 10. https://www.researchgate.net/publication/330582409_KADA_LIETUVOJE_BUVO_DAUGIAU_DEMOKRATIJOS_PIRMOSIOS_IR_ANTROSIOS_LIETUVOS_RESPUBLIKU_POLITINIU_REZIMU_PALYGINIMAS [dostęp: 19.09.2020].

⁷²⁸ T. Vanhanen, *Introduction: Measures of Democratization*, s. 2, <http://www.prio.no/misc/Download.aspx?file=%2fprojects%2fdataset-website-workspace%2fPolyarchy%2520Dataset%2520Manuscript%2ffile42501_introduction.pdf> [dostęp: 19.09.2020].

⁷²⁹ J.A. Schumpeter, *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija*, Wilno 1998, s. 297.

⁷³⁰ S. Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics*, New York 1960, s. 45.

⁷³¹ R. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven 1971.

⁷³² G. Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Londyn 1976, s. 63-64.

gospodarce rynkowej, gdzie w demokracji przeciwieństwem konkurencji jest monopol. Przywołując porównania do gospodarki rynkowej, Norkus wychodzi z założenia, że w krajach o gospodarce wolnorynkowej obowiązują przepisy chroniące tę wolność, które wyznaczają maksymalny limit siły ekonomicznej (udział jednego gracza w rynku)⁷³³.

Wybór wskaźnika rywalizacji politycznej Vanhanena (KP) opiera się na tej samej logice. Jego miarą jest odsetek głosów pozostałych po najwyższym procencie głosów oddanych przez największą liczbę wyborców. Inaczej mówiąc, mierzy się go procentem głosów pozostałych po odjęciu procentu głosów tego uczestnika, który uzyskał najwięcej głosów ($KP = 100 - \max$). Tylko w przypadku braku wiarygodnych danych na temat podziału głosów wyborców dozwolone jest wykorzystanie danych o rozkładzie mandatów w parlamencie, które czasami mogą znacznie odbiegać od rozkładu głosów, w zależności od specyfiki krajowego systemu wyborczego⁷³⁴.

Wymiar partycypacji mierzy się według odsetka wyborców w całkowitej populacji. Vanhanen twierdzi, że taki wskaźnik pragmatycznie jest skuteczniejszy zarówno dla dorosłej populacji z prawem do głosowania, jak i dla odsetka wyborców, którzy przychodzą głosować, gdyż pozwala to uniknąć trudności, jakie wynikają ze statystyk demograficznych dotyczących struktury wiekowej ludności. Jak twierdzi fiński politolog, im więcej podejmuje się prób rozszerzenia serii danych o przeszłości, tym częściej występują błędy⁷³⁵. Z powyższej tezy wynika, że im więcej i im drobniejsi gracze na rynku politycznym dzielą się głosami wyborców oraz im więcej osób na tym runku uczestniczy (głosowanie), tym większe jest rozproszenie władzy politycznej i tym więcej demokracji.

Wartość (znaczenie) samego indeksu demokracji jest obliczana przez pomnożenie wartości obu wskaźników i podzielenie wyniku przez sto. Na podstawie powyższego można przyjąć, że jeśli w okręgu kowieńskim partia, która zdobyła najwięcej głosów w wyborach, pozostawiła 25% głosów dla konkurentów, a 15% ogółu ludności poszło do urn, to $VI = (75 \times 15) / 100 = 11,25$. Wybór mnożenia jako matematycznej agregacji wartości wskaźnika do wartości indeksu pokazuje, że oba wymiary pojęcia demokracji są traktowane jako warunki konieczne dla demokracji – niska konkurencja (nie mówiąc już o

⁷³³ Jak zaznacza Norkus, w gospodarce stopień monopolizacji rynku mierzy się udziałem jego największego gracza. Zob. Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, *op. cit.*, s. 12.

⁷³⁴ W tym kontekście można przywołać przykład: jeśli partia, która zdobyła najwięcej głosów w okręgu kowieńskim, otrzymała 25%, a w wileńskim – 50%, pozostawiając jednocześnie konkurentom odpowiednio 75% i 50% głosów, to świadczy o większej konkurencji w okręgu kowieńskim, a co za tym idzie – o większej demokracji w środkowej części państwa.

⁷³⁵ T. Vanhanen, *Introduction...*, *op. cit.*, s. 10.

jej braku) nie może być zrekompensowana wysokim udziałem (i odwrotnie)⁷³⁶. Według Norkusa powyższe założenie pozwala zdyskwalifikować roszczenia reżimu komunistycznego do większej (w porównaniu z burżuazyjnymi demokracjami) demokracji, ponieważ nawet po zaakceptowaniu opublikowanych informacji o prawie 100% frekwencji wartość VI pozostaje zerowa, gdyż wskaźnik partycypacji należy pomnożyć przez zerowy wskaźnik rywalizacji politycznej⁷³⁷.

Nie oznacza to jednak, że $VI = 0$ i jest to wartość progu oddzielającego demokrację od niedemokracji. W analizach Vanhanena wykorzystywane są trzy progi, które odróżniają reżim demokratyczny od niedemokratycznego: 1. partia polityczna z największą liczbą głosów musi pozostawić co najmniej 30% głosów swoim konkurentom; 2. co najmniej 10% ludności musi wziąć udział w głosowaniu; 3. sama wartość VI musi wynosić ≥ 5 . Oznacza to, że państwo, który zaledwie przekroczył progi konkurencyjności i partycypacji w wyborach, nie jest jeszcze uważany za demokratyczny ($(30 \times 10) / 100 = 3$). Należy zaznaczyć, że wartość co najmniej jednego wskaźnika musi wykraczać daleko poza minimum. Jeśli zatem tylko 10% ludności przyszło głosować, partia z największą liczbą głosów musi pozostawić co najmniej 50% głosów konkurentom, a jeżeli lider wyborów zdobędzie 70% głosów, to co najmniej 16,67% ludności musi wziąć udział w głosowaniu⁷³⁸.

Norkus zauważa, iż w indeksie Vanhanena brak jest wskaźników mierzących wymiar praw obywatelskich, które wielu demokratycznych teoretyków uważa za niezbędne. Istnieje wiele publikacji na ten temat, rozróżniającej prawa cywilne (osobiste i majątkowe), prawa polityczne i socjalne, które omawiają znaczenie praw socjalnych dla poziomu demokracji oraz rozróżniają libertariańskie i socjalne odmiany demokracji⁷³⁹. Vanhanen wyjaśnia, że w tym celu po prostu trudno jest znaleźć wskaźniki ilościowe, które można porównać z innymi danymi używanymi do subiektywnych interpretacji. Fiński politolog sugeruje natomiast, że lepiej jest stosować proste zmienne ilościowe z pewnymi wadami niż bardziej złożone wskaźniki obciążone pewnymi konsekwencjami i ocenami opartymi na subiektywnych rozwiązaniach⁷⁴⁰.

⁷³⁶ G. Goertz, *Social Science Concepts. A User's Guide*, Princeton 2006, s. 27-46.

⁷³⁷ Należy zaznaczyć, że Vanhanen zaczął rozwijać swój instrument pomiaru demokracji jeszcze przed upadkiem komunizmu sowieckiego w latach 1989-1991.

⁷³⁸ *Polyarchy Dataset Downloads*, <<http://www.prio.no/CSCW/Datasets/Governance/Vanhanens-index-of-democracy/Polyarchy-Dataset-Downloads/>> [dostęp: 20.07.2020].

⁷³⁹ Z. Norkus, *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Wilno 2008, s. 407-414.

⁷⁴⁰ T. Vanhane, *Introduction...*, *op. cit.*, s. 18.

Vanhanen dostrzega zagrożenie dla (ważności) walidacji stosowanego przez siebie wskaźnika rywalizacji, jakie stwarza dobrze znane politologom prawo Duvergera, które mówi, że wybory większościowe sprzyjają tworzeniu się systemu dwupartyjnego, a proporcjonalne – ukształtowaniu się systemu wielopartyjnego⁷⁴¹. Można zatem podejrzewać, że wskaźnik stosowany przez Vanhanena zawiera błąd systemowy, faworyzujący państwa, których system wyborczy jest proporcjonalny. Biorąc pod uwagę prawo Duvergera, państwa o takim systemie są postrzegane jako bardziej demokratyczne niż państwa, które przyjęły system większościowy. Ważnym pytaniem jest jednak to, czy zastąpienie proporcjonalnego systemu głosowania systemem większościowym jest zawsze krokiem w kierunku większej demokracji, pozostając kwestią otwartą dla teorii demokracji. Vanhanen stara się przynajmniej częściowo złagodzić wpływ efektu Duvergera na wynik pomiaru demokracji poprzez ustanowienie sztucznego górnego progu dla wartości wskaźnika rywalizacji – nawet jeśli partia z największą liczbą głosów otrzyma mniej niż 30% (np. tylko 15% lub 20%), nadal uważa się, że (wartość) znaczenie wskaźnika rywalizacji w systemie politycznym tego państwa wynosi 70. Zakłada się zatem, że po osiągnięciu określonego poziomu rywalizacji dalsze rozdrobnienie systemu partyjnego nie zwiększa rywalizacji⁷⁴².

Stosowany wskaźnik partycypacji Vanhanena jest często krytykowany przez to, że dyskryminuje on państwa, w których stosunkowo duża część ludności składa się z młodych ludzi, którzy nie osiągnęli jeszcze wieku uprawniającego do głosowania. W odpowiedzi na krytykę Vanhanen zaznacza, że taka sytuacja jest najbardziej powszechna w krajach rozwijających się, w których jest więcej młodych ludzi, ale mniej demokracji (wybory mają niewielki wpływ), a zatem niższy odsetek wyborców (w porównaniu do starych państw o tej samej liczbie ludności) w tych krajach jako odzwierciedlenie stanu demokracji w wartościach VI jest nieco zniekształcone⁷⁴³.

Jak zauważają litewscy politolodzy, istnieje szereg problemów technicznych przy obliczaniu wartości VI w określonych przypadkach. Na przykład monarchie konstytucyjne przeprowadzają tylko wybory parlamentarne, zaś republiki – parlamentarne i prezydenckie. Zgodnie ze sposobem wyboru głowy państwa (w wyborach pośrednich lub bezpośrednich) oraz podziałem kompetencji między prezydentem a premierem republiki są parlamentarne, prezydenckie i półprezydenckie. Tak więc w szczególnych przypadkach

⁷⁴¹ A. Krupavičius, A. Lukošaitis, *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, Kowno 2004, s. 254-255.

⁷⁴² Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, *op. cit.*, s. 15.

⁷⁴³ T. Vanhanen, *Introduction...*, *op. cit.*, s. 16.

konieczne jest pogłębienie analizy, czy prezydent jest kimś więcej niż ceremonialną głową państwa. Jeżeli głowa państwa ma rzeczywistą władzę, demokrację należy mierzyć pod względem obu wyborów, a znaczenie indeksów musi być wyważone w stosunku do względnego znaczenia jednego i drugiego wyboru. Vanhanen wyróżnia trzy główne struktury rozkładu władzy: 1. dominację władzy wykonawczej; 2. Sejmu; 3. dominację sił, które ze sobą współpracują.

Pierwsza kategoria obejmuje nie tylko republiki prezydenckie, ale także reżimy polityczne bez wybranego rządu, m.in. tradycyjna monarchia lub dyktatura wojskowa. W przypadku wyboru rządu uwzględnia się tylko wskaźniki udziału i podziału głosów w wyborach prezydenckich (np. w Stanach Zjednoczonych). Z kolei w przypadku dominacji parlamentarnej brane są pod uwagę tylko wyniki wyborów parlamentarnych. W przypadku współdziałania władz uwzględnia się wyniki obu wyborów⁷⁴⁴. Vanhanen zalicza do tej kategorii republiki półprezydenckie (gdzie prezydent jest wybierany w wyborach bezpośrednich). W takich przypadkach wybory parlamentarne i prezydenckie mają zwykle równą wagę (50% – 50%), chociaż w niektórych okolicznościach podlegają one formule 75% – 25% lub 25% – 75%. Należy zauważyć, że stosunek współczynników wskazanych przez te wzory (0,5 – 0,5; 0,75 – 0,25; 0,25 – 0,75) wartości obu indeksów wyborczych VI nie jest obliczany indywidualnie. W celu dodania ich i otrzymania całkowitą wartość VI, tylko rozdzielnie mnoży się wskaźniki partycypacji i rywalizacji w poszczególnych wyborach przez właściwy współczynnik. Wartości zagregowanych wskaźników partycypacji i rywalizacji są następnie mnożone, aby uzyskać wartość VI⁷⁴⁵.

Jak zauważa Norkus, druga trudność wynika z faktu, że w wyborach partie polityczne często tworzą koalicje wyborcze, zgłaszając wspólne listy kandydatów. Litewski socjolog formułuje pytanie badawcze: jak zidentyfikować największego gracza na rynku politycznym w tym przypadku? Fiński politolog odpowiada na to pytanie w następujący sposób: jeżeli takie koalicje zostaną ponownie utworzone (wybory powyborcze), koalicja musi być uważana za jedną partię; jeśli jest ona jednorazowa, partie tworzące koalicje należy uznać za jednostki analityczne. Oczywiście jest, że gdy koalicja utworzyła wspólną listę kandydatów, największy gracz na rynku politycznym musi być zidentyfikowany nie po liczbie uzyskanych głosów, ale według proporcji otrzymanych

⁷⁴⁴ Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, op. cit., s. 15-16.

⁷⁴⁵ Norkus zauważa, iż fiński politolog nie opisuje szczegółowo arytmetycznych wskaźników rywalizacji i partycypacji oraz procedur obliczania VI. Zostały one zrekonstruowane na podstawie indeksów rywalizacji, partycypacji i VI losowo wybranych państw w jego zbiorze danych, porównując dane liczbowe ze statystykami wyborczymi w tabelach tych państw (zob. poniżej). Tamże, s. 16.

mandatów. Trzeci problem – jak zauważa Norkus – wynika z systemu dwutorowego nieodłącznie związanego z bezpośrednimi wyborami prezydenckimi i wyborami parlamentarnymi w ramach systemu głosowania większościowego. Jak powszechnie wiadomo, odsetek głosów oddanych w pierwszej i drugiej turze na tego samego kandydata oraz udział w głosowaniu mogą znacznie się różnić. W tym względzie Vanhanen zaznacza, że należy koncentrować się na tych wyborach, które w jak najbardziej wiarygodny sposób ujawniają stosunek sił partii politycznych⁷⁴⁶.

W praktyce, kodując wyniki wyborów prezydenckich, wykorzystuje się dane z pierwszej tury wyborów na podstawie wyliczenia pozostałych głosów oddanych na konkurentów, biorąc pod uwagę procent głosów zdobytych przez ostatecznego zwycięzcę w pierwszej turze (nawet jeśli w pierwszej turze ostateczny zwycięzca otrzymał mniejszą liczbę głosów, jak miało to miejsce podczas rywalizacji między Gitanasem Nausėdą i Ingridą Šimonytė⁷⁴⁷ w wyborach prezydenckich w 2019 r.). Dotyczy to jednak tylko państw, w których współpracują ze sobą podmioty władzy, tj. gdzie ważne są wybory. Mierząc demokrację w krajach zdominowanych przez władzę wykonawczą (republiki prezydenckie), Vanhanen wykorzystuje statystyki dotyczące partycypacji i głosowania w drugiej turze głosowania (jeśli taka istnieje)⁷⁴⁸.

Czwarty problem T. Vanhanena dotyczy różnicy między wyborami bezpośrednimi i pośrednimi, kiedy wybierani są sami wyborcy. W tym miejscu fiński politolog proponuje skupić się na ostatecznych wyborach. Ponieważ liczba wyborców w ostatniej turze wyborów pośrednich jest bardzo niska w porównaniu do ogółu ludności, to wskaźnik frekwencji w takich wyborach (np. w wyborach prezydenta w parlamencie) należy zrównać z zerem. Jednak oblicza się również wskaźnik rywalizacji dla takich wyborów. To samo dotyczy pośrednich wyborów parlamentarnych: wartość wskaźnika rywalizacji zależy od ogólnej liczby mandatów w parlamencie w stosunku do liczby mandatów

⁷⁴⁶ T. Vanhanen, *Introduction...*, *op. cit.*, s. 11.

⁷⁴⁷ Pierwszą turę wyborów głowy państwa z wynikiem 31,21% głosów zwyciężyła przedstawicielka partii Związek Ojczyzny – Litewscy Chryścijańscy Demokraci, drugie miejsce zajął Gitanas Nausėda z rezultatem 30,94%.

⁷⁴⁸ Jednakże, jak zauważa Norkus, ta reguła obliczania jest rekonstruowana na podstawie liczb podanych przez Vanhanena, porównując jego dane dla V Republiki Francuskiej (klasyczne republiki prezydenckie) i tych państw Ameryki Łacińskiej (republik prezydenckich), w których, w przeciwieństwie do Stanów Zjednoczonych, mają dwutorowe wybory prezydenckie, wskaźniki wyborów prezydenckich i statystyki wyborów. Z analitycznego punktu widzenia Norkus ma więc wątpliwości, czy takie zróżnicowanie procedur jest odpowiednie. Według litewskiego politologa zakres pluralizmu i partycypacji w republikach prezydenckich wydaje się lepiej odzwierciedlać wyniki pierwszej tury głosowania. Norkus twierdzi, iż alternatywą byłoby wybranie odrębnych konkretnych wyborów w pierwszej lub drugiej turze głosowania, ale jak następnie uzasadnić, który z nich skuteczniej pokazuje względną siłę konkurencyjnych partii politycznych?

uzyskanych przez partię, która uzyskała największą liczbę mandatów, wskaźnik partycypacji jest przyjęty na poziomie zero⁷⁴⁹. Zasada „nullifikacji” partycypacji w wyborach pośrednich nie ma zastosowania do kolegium wyborców, których uprawnienia ograniczają się do wyboru prezydenta⁷⁵⁰.

Integralną częścią zbioru danych VI są tzw. tabele państw, które dostarczają kroniki polityczne i dane statystyczne poszczególnych państw, wykorzystywane do obliczania wskaźników rywalizacji i partycypacji oraz wartości VI, a także dane porównawcze dotyczące wyborów parlamentarnych i prezydenckich (jeśli takie istnieją) oraz (niestety nie zawsze wystarczająco szczegółowe i uzasadnione) wyjaśnienia dotyczące przyczynowych kwestii, które zostają uwzględnione przy obliczaniu wartości wskaźnika VI dla danego państwa. Wskazane są również źródła, z których pobrano dane. Tabela 1.7 przedstawia wartości VI państw europejskich w latach 1920-1939. Koniec tego okresu to początek drugiej wojny światowej w 1939 r. Za początek tego okresu przyjęto 1920 r., ponieważ dopiero w tym roku rozpoczął się okres większej lub mniejszej stabilności w Europie Wschodniej po rewolucyjnych wstrząsach „nadmierzającej polityki” z lat 1918-1919⁷⁵¹.

5.3.2. I Republika Litewska – w ujęciu indeksu Vanhanena

Analizując poziom oceny demokracji sejmokratycznej Litwy, państwo ten pozostawał daleko w tyle za innymi krajami bałtyckimi na poziomie demokracji, ale dorównywał Polsce i znacznie wyprzedził Węgry oraz państwa bałkańskie. Niezwykle interesujący jest fakt, iż w Polsce po zamachu stanu w 1926 r., który stał się przykładem dla spiskowców na Litwie 17 grudnia 1926 r., od 1928 r. demokracja odrodziła się i trwała aż do śmierci Józefa Piłsudskiego – 1935 r.⁷⁵². Podobne procesy ożywienia demokracji miały miejsce w Estonii w przededniu upadku państwa w 1940 r.

Przed porównywaniem wskaźników VI litewskiej sejmokracji z lat 1920-1926 r. z wskaźnikami demokracji z Drugą Republiką Litewską z lat 1990-1996 należy przyjrzeć się bliżej tabeli 1.7, która zawiera dane statystyczne wykorzystywane przez Vanhanena i

⁷⁴⁹ Na przykład w wyborach do Rosyjskiej Dumy Państwowej w latach 1906-1912.

⁷⁵⁰ Reguła ta „ratuje” demokratyczne wybory prezydenckie w Stanach Zjednoczonych, w których wyborcy wybierają nie bezpośrednio prezydenta, ale jego wyborców. Jednakże w okresie międzywojennym bolszewicy opowiadali się za systemem wyborczym „rad robotniczych i chłopskich” jako wyższą formą demokracji, która do 1936 r. opierała się na pośrednim głosowaniu w ZSSR. Została zdyskwalifikowana.

⁷⁵¹ Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, op. cit., s. 18.

⁷⁵² Norkus zwraca uwagę na zbiór danych Vanhanena i stwierdza, że w tym okresie nie tylko wartości VI, ale także wartości wskaźników rywalizacji i partycypacji przekroczyły poziomy progowe. Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, op. cit., s. 19.

opublikowane przez Norkusa oraz podstawowe założenia dotyczące państwa litewskiego, które budzą wiele pytań badawczych.

Tabela 9. Statystyki Vanhanena – dane dot. wyborów parlamentarnych w latach 1920-1996

Data wyborów	Najliczniejsza partia polityczna	Procent głosów/mandatów zdobytych przez największą partię	Łączna liczba głosów	Liczba ludności	Odsetek wyborców w ogólnej liczbie wyborców
Pierwsza Republika Litewska					
1920	Litewscy Chrześcijańscy Demokraci	52,7	–	2030000	(35,0)
1922	Blok Chrześcijańsko-Demokratyczny	48,7	–	2096000	(35,0)
1923	Blok Chrześcijańsko-Demokratyczny	51,3	–	2129000	(35,0)
Druga Republika Litewska					
1990	Litewski Ruch na rzecz Przebudowy	49,0	1883000	3722000	50,6
1992	Litewska Demokratyczna Partia Pracy	45,1	1812798	3742000	48,4
1996	Związek Ojczyzny – Litewscy Chrześcijańscy Demokraci	29,8	1306861	3710000	35,2

Znak „–” oznacza, że nie ma danych. Dane liczbowe w nawiasach oznaczają, że Vanhanen przedstawia swoje oceny zamiast statystyk
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie T. Vanhanen, *All Country Fact Sheets, Update, and Bibliography*, <http://www.prio.no/misc/Download.aspx?file=%2fprojects%2fdataset-website%2fworkspace%2fPolyarchy%2520Dataset%2520Manuscript%2ffile42499_vanhanen_pdf.zip> [dostęp: 04.08.2020].

Jak wynika z powyższej tabeli, w okresie pierwszych (10-11 października 1922 r.) i drugich (12-13 maja 1923 r.) wyborów do I Sejmu Republiki Litewskiej, ale także do Sejmu Ustawodawczego w dniach 14 i 15 kwietnia 1920 r. wzięła udział nie tylko Partia Chrześcijańskich Demokratów, ale również Blok Chrześcijańsko-Demokratyczny, w skład którego oprócz tej partii wchodziły także (wspomniane w poprzednich rozdziałach) Związek Rolników i Federacja Pracy (w niektórych lokalach wyborczych te organizacje brały udział w wyborach na wspólnej liście)⁷⁵³. Jak słusznie zauważają litewscy politologowie, m.in. Sigita Noreikienė, z trudem można wskazać szczegóły litewskiego prawa wyborczego do I Sejmu Republiki Litewskiej w zakresie podziału głosów oddanych na listy kandydatów, którzy nie zebrali wymaganej liczby podpisów oraz podziału między listami, które przekroczyły ten próg. Liczba ta została ustalona poprzez podzielenie wszystkich głosów oddanych w okręgu przez liczbę delegatów wybieranych w okręgu⁷⁵⁴. Listy wyborcze poszczególnych partii politycznych sporządzono przede wszystkim w celu

⁷⁵³ S. Noreikienė, *Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentarizmo režimo Lietuvos metais (1920-1926)*, Wilno 1978, s. 97.

⁷⁵⁴ S. Noreikienė, *Buržuazinės...*, op. cit., s. 81.

uzyskania największej reszty – liczby głosów. Ze względu na pewność chadecji, że jej organizacje we wszystkich okręgach wyborczych (z wyjątkiem regionu Kłajpedy) uzyskają niezbędną liczbę głosów, po wystawieniu trzech oddzielnych list kandydatów można było oczekiwać większej wygranej według reszty głosów w rozkładzie mandatów w Sejmie, co oznacza, że ich organizacje brały udział w wyborach II Sejmu bez formalnej blokady.

Litewscy politolodzy krytykują Vanhanena, iż zamiast tego bloku chadeckiego, który zdobył najwięcej głosów we wszystkich wyborach z okresu międzywojennej sejmokracji, fiński politolog wykorzystuje względną część mandatów zdobytych do obliczenia części oddanych głosów, co już wpływa na wyniki pomiaru – nieznacznie obalając wskaźnik demokracji – ponieważ głosy wyborców głosujących na listy kandydatów, którzy nie zdobyli mandatów (np. Partia Postępu Narodowego, tj. narodowcy, nie zdobyła ani jednego mandatu w wyborach do Sejmu w 1920 r., 1922 r., oraz 1923 r.), są dzielone przez zwycięzców wyborów, w efekcie część zdobytych mandatów przewyższa część oddanych głosów – a im więcej, tym więcej głosów zdobyto⁷⁵⁵.

Te nieścisłości wynikają z faktu, iż fiński politolog korzystał ze źródeł, w których wspomnianych danych po prostu nie podano⁷⁵⁶. Należy zauważyć, iż Vanhanen zaczął tworzyć swoją bazę danych zanim państwa bałtyckie powróciły na polityczną mapę świata. Można zatem z zadowoleniem przyjąć, że w tym okresie nadal znajdowały się w tej bazie danych, chociaż radość tę nieco przyćmiewa fakt, że po odrodzeniu tych państw badacz Vanhanen nie skorzystał z nowych możliwości współpracy międzynarodowej w celu wyjaśnienia wykorzystywanych informacji. Dla Litewskich badaczy nie jest to trudne do zrealizowania, ponieważ szczegółowe dane na temat wszystkich wyborów z okresu sejmokracji można znaleźć w „Litewskim Roczniku Statystycznym 1924-1926” (lit. *Lietuvos statistikos metraštysje 1924-1926 m.*)⁷⁵⁷, natomiast podsumowujące w wielu publikacjach omawiających życie polityczne Litwy w tym okresie⁷⁵⁸.

Korzystając z litewskich publikacji statystycznych, konieczne jest sprecyzowanie danych dotyczących ludności Litwy w okresie międzywojennym, których dostarcza Vanhanen zgodnie z podręcznikiem Arthura S. Banksa⁷⁵⁹. Według „Litewskiego Rocznika Statystycznego 1924-1926” na Litwie mieszkało w tym okresie 2 168 419 mieszkańców.

⁷⁵⁵ Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, op. cit., s. 20.

⁷⁵⁶ Zob. M. W. Graham, *New Governments of Eastern Europe*, New York 1927; Ch. Cook, J. Paxton, *European Political Facts 1918-1973*, Londyn 1975.

⁷⁵⁷ Zob. *Lietuvos statistikos metraštis 1924-1926*, Kowno 1927, s. 72-89.

⁷⁵⁸ Zob. D. Blažytė-Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo...*, op.cit.; R. Žepkaitė, *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919-1926 metais*, Wilno 1978;

⁷⁵⁹ A.S. Banks, *Cross-Polity Time Series Data*, Cambridge 1971.

Na tę liczbę składa się 2 028 971 mieszkańców Wielkiej Litwy wliczonych 17 września 1923 r. (jeden spis w całym okresie międzywojennym) przez rachmistrzów spisowych do Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań⁷⁶⁰. W tych latach w regionie Kłajpedy mieszkało 139 448 mieszkańców. Natomiast w regionie Kłajpedy spis ludności nie został przeprowadzony w 1923 r., ale 20 stycznia 1925 r. Liczbę 139 448 mieszkańców regionu Kłajpedy w 1923 r. „Litewski Rocznik Statystyczny 1924-1926” wskazuje, powołując się na dane z tego spisu po odjęciu szacunkowego przyrostu ludności od 1923 do 1925 r.

Jednak w wyborach do II Sejmu 12-13 maja 1923 r. mieszkańcy regionu Kłajpedy nie głosowali, więc procent uczestników tych wyborów należy obliczać na podstawie około 2 029 000 mieszkańców Wielkiej Litwy. T. Vanhanen w swojej analizie wskazuje, że populacja Wielkiej Litwy była w 1923 r. dokładnie o 100 000 osób wyższa, co można wytłumaczyć błędem mechanicznym zakorzenionym w jego źródle (już bardzo miarodajnym).

W tym przypadku dane liczbowe wykorzystywane przez Vanhanena w 1920 r. i 1922 r. (odpowiednio 2 030 000 i 2 096 000) nie są jednak zgodne z rzeczywistością. Aby określić w przybliżeniu liczbę mieszkańców w 1922 r., litewski politolog Norkus proponuje od 1923 r. odjąć roczny wzrost liczby ludności z 1923 r. (28 437 osób) odnotowany w litewskim roczniku statystycznym w latach 1924-1926⁷⁶¹. Uzyskane dane liczbowe (2 000 534) będą nadal wykorzystywane do obliczania wskaźnika partycypacji w wyborach w 1922 r. Norkus sugeruje powtórzyć tę operację dwukrotnie: od uzyskanej liczby należy odjąć naturalny przyrost w 1922 r. (20 466) i w wyniku odejmowania (1 980 068) w 1921 r. naturalny wzrost wynosił 19 499. Z tego wynika, że w roku 1920 ludność Republiki Litewskiej wynosiła 1 960 569 (zamiast 2 030 000, jak wskazuje fiński politolog)⁷⁶².

W rzeczywistości – jak zauważa Rapolas Skipitis, litewski prawnik i polityk z lat międzywojennych – w latach 20. XX w. ludność Litwy była znacznie mniejsza, ponieważ podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego duża liczba uchodźców z Rosji nie wróciła jeszcze na Litwę. W tekście pracy należy powołać się na tabelę 1.8, w której

⁷⁶⁰ Zob. *Lietuvos statistikos metraštis 1924-1926...*, op.cit., s. 17.

⁷⁶¹ Tamże, s. 29.

⁷⁶² Zob. Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, op. cit., s. 22.

przedstawiono dane opublikowane przez Skipitisa z lat 1920-1922 na temat litewskich uchodźców i deportowanych do Rosji z I wojny światowej⁷⁶³.

Tabela 10. Powrót litewskich uchodźców i deportowanych do Rosji w latach 1918-1921 z I wojny światowej

Wyjechali do Rosji:		Powrót:	
		1918-1919 r.	1920-1921 r.
Litwini	250000	150000	65000
Żydzi	160000	35000	45000
Rosjanie	90000	30000	5000
Polacy i in.	50000	30000	5000
Łącznie:	550000	245000	12000
Nie powróciło:			
Litwini		35000	
Żydzi		80000	
Rosjanie		55000	
Polacy i in.		15000	
Łącznie:		185000	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie S. Skipitisa, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago 1961, s. 265.

Jeśli wierzyć powyższym danym, to obliczona powyżej liczba ludności Litwy w 1920 r. musi zostać pomniejszona o co najmniej 120 000. W rezultacie uzyskamy liczbę 1 841 000, co wykorzystamy do obliczenia wskaźnika partycypacji, chociaż jest to prawdopodobnie zbyt duża liczba. Natomiast Liudas Truska twierdzi, że we wspomnianym okresie Litwa liczyła ok. 1,7 mln mieszkańców. Biorąc pod uwagę ordynację wyborczą do Sejmu Ustawodawczego, jeden kandydat do Sejmu musiał zostać wybrany przez 15 tys. mieszkańców. Wybrano wówczas 112 posłów: $15\ 000 \times 112 = 1\ 680\ 000$ ⁷⁶⁴. Tak czy inaczej dokładnie znana jest w latach 1920-1923 liczba wyborców, którzy brali udział w wyborach parlamentarnych. Według danych litewskiego rocznika statystycznego z lat 1924-1926 w wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1920 r. brało udział 682 291 wyborców, 811 787 – do I Sejmu w 1922 r. oraz 901 337 – do II Sejmu w 1923 r.⁷⁶⁵. Warto także zauważyć, że brak jest danych o liczbie uprawnionych do głosowania, ale ówcześni działacze polityczni informowali o bardzo aktywnym udziale wyborców w wyborach do Sejmu Ustawodawczego. Na przykład w dniu otwarcia Sejmu Ustawodawczego jego przewodniczący chadek Aleksander Stulginskis poinformował, że ponad 90% wyborców

⁷⁶³ R. Skipitisa, *Nepriklausomą Lietuvą...*, op. cit., s. 265.

⁷⁶⁴ Jednak, jak zaznacza Norkus, zarówno wiedza władz lokalnych, jak i centralnych na temat liczby ludności oraz dokładność list wyborczych mogą być nadal kwestionowane. Zob. D. Błażyte-Baužienė D. M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo...*, op. cit., s. 55

⁷⁶⁵ *Lietuvos statistikos metraštis...*, op. cit., s. 17-20.

wzięło udział w wyborach⁷⁶⁶. Natomiast znacznie mniejszą liczbę (70%) podaje się w literaturze, m.in. w monografii litewskiej badaczki Sigity Noreikienė⁷⁶⁷. Nawet jeśli weźmiemy pod uwagę tę mniejszą wartość, to przyrostu liczby wyborców w 1922 r. w wyborach do I Sejmu o 129 396 głosujących (około 16%) nie da się wytłumaczyć ani jeszcze wyższą frekwencją wyborczą podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego, ani naturalnym przyrostem liczby ludności. Większość nowych wyborców stanowili uchodźcy i deportowani, którzy powrócili z Rosji.

Jak słusznie zauważa Norkus, nieścisłości, o których nie wspomniano, są największą wadą o stanie demokracji Pierwszej Republiki Litewskiej w latach 1920-1926 zaprezentowanego w analizie przez Vanhanena. Jak zaznacza litewski politolog, największą wadą tego obrazu jest nieuwzględnienie wyborów do III Sejmu z 8-10 maja 1926 r. Wybory te, po których nastąpił prowizoryczny okres demokracji na międzywojennej Litwie, są prawdopodobnie zignorowane przez Vanhanena ze względu na techniczną decyzję o obliczeniu rocznego wskaźnika demokracji zgodnie z jej stanem w ostatnim dniu danego roku.

Taka zasada pozwala uniknąć trudności, które pojawiłyby się, gdyby w ciągu roku odbyły się dwa lub więcej kolejnych wyborów (np. w przypadku niemożności utworzenia rządu, naczelnego organu kierowniczego Sejmu). Jednak tylko w takich przypadkach należy stosować tę zasadę, doprecyzowując, że obliczane są tylko wyniki ostatnich wyborów, które się odbyły w tym roku. W przeciwnym razie we wszystkich przypadkach, kiedy do obliczenia VI używa się raczej danych dotyczących podziału mandatów niż głosów, należy pogłębić analizę na temat wybranych przedstawicieli i ich rozgrywki pomiędzy frakcjami politycznymi w Sejmie. Natomiast – jak zauważa Norkus – fiński politolog w swojej analizie tego nie robi, ale wszędzie operuje danymi o rozkładzie mandatów bezpośrednio po wyborach. Pominięcie tak ważnej litewskiej demokracji w 1926 r., przypisując w tym roku zerowe znaczenie demokracji z powodu lekkomyślnej zasady technicznej, jest zdaniem litewskich politologów całkowicie nie do przyjęcia. W związku z powyższym należy się z tym zgodzić, ponieważ opracowane tabele państw zostały zaprojektowane w celu uwzględnienia specyfiki indywidualnych przypadków.

Nawet jeśli będziemy uparcie przestrzegać zasady Vanhanena, że o znaczeniu wskaźnika VI na cały rok decyduje stan reżimu politycznego w ostatnim dniu tego roku,

⁷⁶⁶ D. Blažytė-Baužienė D. M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo...*, *op. cit.*, s. 54.

⁷⁶⁷ S. Noreikienė, *Buržuazinės...*, *op. cit.*, s. 96.

nie można pominąć faktu, że demokracja parlamentarna na Litwie nie upadła przez jedną noc z 16 na 17 grudnia 1926 r. Jej agonia trwała do 12 kwietnia 1927 r., kiedy to Sejm III został rozwiązany. W tym czasie był już 19 grudnia 1926 r. zalegalizowany zamach stanu, głosami narodowców i chrześcijańskich demokratów, wybierając nowego prezydenta A. Smetony oraz zwołał kilka posiedzeń Sejmu, na których pracował jak zwykle – debatując i przyjmując ustawy. Tak więc, nawet przy skrupulatnym stosowaniu zasad fińskiego politologa, III Sejm Republiki Litewskiej mógł zostać usunięty z kart historii tylko wtedy, gdyby został rozproszony 17 grudnia 1926 r. Ostania korekta, która jest niezbędna w przypadku danych wykorzystywanych przez Vanhanena na temat historii politycznej międzywojennej Litwy dotyczy okresu autorytarnego. Chociaż głównym celem indeksu VI jest dyferencjacja państw, które przekroczyły już próg demokracji, ale nie wspięły się na szczyty, próg ustalony na dość wysokim poziomie pozwala na wykorzystywanie go do innego celu, np. do zróżnicowania reżimów autorytarnych na twarde, łagodniejsze i półdemokratyczne⁷⁶⁸. Samo rozróżnienie między demokracjami a niedemokracjami zależy od wyboru wartości progowych, a politolog donosi, że stosował różne wartości progowe dla poprzednich wersji indeksu VI⁷⁶⁹. Zamiast obecnej populacji 10%, był ustalony wskaźnik partycypacji (cenzus) w wysokości 15% populacji. Oznaczało to, że niektóre demokracje niższego stopnia były wcześniej klasyfikowane jako reżimy autorytarne. Wszystko to oznacza, że czyste demokracje są oddzielone od czystych autokracji przez szarą strefę dzielącą reżimy na półdemokratyczne i półautorytarne. Indeks Vanhanena jest skonstruowany w taki sposób, aby w całkowicie wyraźnych przypadkach braku demokracji (VI = 0) za niedemokratyczne uznać te państwa, w których nie przeprowadza się wyborów lub w których odbywają się wyłącznie wybory pośrednie. Są to dyktatury wojskowe i monarchie absolutne. Natomiast wybory, nawet jeśli są nieuczciwe, dają państwu, który je zorganizował, możliwość uzyskania wartości większej niż 0 dla wskaźnika demokracji.

Po przeanalizowaniu danych fińskiego politologa i tabel dotyczących poszczególnych państw okazuje się, że wszystkie wybory przeprowadzone w krajach komunistycznych zostały staranie zarejestrowane i nie ma żadnych wątpliwości co do fasady czy fikcyjnego charakteru. Co więcej, przyjmuje się oficjalne dane o prawie 100% frekwencji w takich mało znaczących wyborach⁷⁷⁰. Jak wspomniano, nie uchroni to Związku Radzieckiego od zerowej wartości indeksu VI, gdzie można było głosować tylko

⁷⁶⁸ T. Vanhanen, *Introduction...*, *op. cit.*, s. 22.

⁷⁶⁹ Tamże, s. 21.

⁷⁷⁰ Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, *op. cit.*, s. 26.

na członków bloku komunistycznego i bezpartyjnego. Jednak w niektórych państwach satelickich – demokracjach ludowych – z tego czy innego powodu jeden kandydat spoza bloku partii komunistycznej zostawał wybierany do ich pseudoparlamentów⁷⁷¹.

Z tych samych powodów wiele państw Europy międzywojennej, które są nieomal jednomyślne co do autorytarnego charakteru swoich reżimów, wykazuje wartości wyższe niż 0 dla indeksu VI. Wszakże dyktatorzy wielu państw autorytarnych, rozwiązawszy parlamenty nieposłuszne rządowi, zwoływali nowe. Nieuczciwe wybory zapewniły reżimom bardziej posłuszną większość, ale w parlamencie byli też członkowie opozycji lub posłowie niezrzeszeni. Litwa w zbiorze danych Vanhanena jest jedną z nielicznych międzywojennych państw europejskich, w których wartość indeksu VI równa była 0. Jednocześnie sugeruje się, że reżim Antanasa Smetony na Litwie był równie surowy jak w innych krajach, gdzie „wartość VI równa 0” – tj. hitlerowskich Niemczech czy stalinowskiej Rosji. Obejmując tylko wskaźniki związane z wyborami, indeks VI nie może oczywiście uchwycić wszystkich elementów, które są ważne dla rygoru autorytarnego reżimu. Fiński politolog, decydując się jednak na umieszczenie pozorowanych wyborów w krajach komunistycznych w tabelach państw i zbiorze danych, zdaniem Norkusa Vanhanen nie powinien ignorować nieco mniej fasadowych wyborów, które odbyły się na Litwie po 1926 r.

Chociaż w okresie międzywojennym we wszystkich państwach bałtyckich panowały autorytarne reżimy, to bez żadnych formalności prawnych rządził jedynie łotewski dyktator Karlis Ulmanis. W 1934 r. łotewski dyktator złamał konstytucję, wykorzystując swoją władzę jako premiera Łotwy do rozwiązania łotewskiego parlamentu. Następnie nie zadbał o legitymizację swojej władzy, rządząc krajem na mocy ustaw i rozporządzeń opublikowanych przez Radę Ministrów według własnego uznania. W 1936 r. – po zakończeniu kadencji łotewskiego prezydenta Alberto Kviesisa, który pomógł premierowi w zamachu stanu w 1934 r. – Ulmanis postanowił mianować siebie nowym prezydentem Łotwy. Na gruncie analizy zjawisko nihilizmu dyktatora Ulmanisa z punktu widzenia prawa konstytucyjnego można tłumaczyć jego wykształceniem⁷⁷². Był agronomek, który próbował rządzić Łotwą w taki sam sposób, jak dobry gospodarz

⁷⁷¹ Przykładem może być komunistyczna Polska, gdzie wyborcy mogli wybierać między dwoma lub więcej kandydatami (zazwyczaj komunistami) i wybierać przedstawicieli spoza komunistycznego bloku wyborczego w wyborach do Sejmu. Nie sposób tutaj wytłumaczyć, czy one też nie były czasami pod kontrolą tajnej policji. Jak zauważa polski historyk Włodzimierz Bonusiak, faktem jest, że głosowanie w komunistycznym polskim Sejmie nie zawsze było jednomyślne, jak na sesjach Rady Najwyższej ZSRR. Zob. W. Bonusiak, *Historia Polski (1944-1989)*, Rzeszów 2007, s. 150.

⁷⁷² Zob. Д. Блейере, И. Бутулис, А. Зунда, А. Странга, И. Фелдманис, *История Латвии. XX век*. Рига 2005.

zarządza swoim gospodarstwem. Zarówno estoński dyktator Karl Päts, jak i Antanas Smetona byli prawnikami z wykształcenia i zawodu. Najwyraźniej z tego powodu byli znacznie bardziej wrażliwi na formalności prawne i zadbali o „sformalizowanie” swojego rządu za pomocą nowych konstytucji i wyborów.

W Estonii konstytucja weszła w życie w 1938 r. po zatwierdzeniu w referendum powszechnym⁷⁷³. Następnie były zorganizowane wybory zarówno parlamentarne, jak i prezydenckie. Fiński politolog klasyfikuje Estoński ustrój państwowy wprowadzony przez konstytucję jako system rządów działających wspólnie, wskazując obliczenie rywalizacji i partycypacji w obu wyborach oraz oszacowanie wkładu tych wyborów w wartość indeksu VI zgodnie ze wzorem 50% – 50%. Nowa konstytucja Estonii przewidywała bezpośrednie wybory prezydenckie z wyjątkiem sytuacji, gdy nominowany był jeden kandydat. W tym przypadku prezydent musiał zostać wybrany na specjalnym posiedzeniu złożonym z posłów obu izb parlamentu, a także 120 przedstawicieli lokalnych gmin. Tak właśnie stało się w wyborach w 1938 r. Konstantin Päts został wybrany 216 głosami (92%), a 16 kart do głosowania było pustych⁷⁷⁴. Ze względu na to, że wybory były pośrednie, fiński politolog uznał, że wartość wskaźnika ich partycypacji była równa 0. Natomiast wartość rywalizacji nie była równa 0 – Vanhanen uznał jego wartość na poziomie 4 ($((100 - 92 = 8) \times 0,5)$). Jeszcze wcześniej odbyły się wybory parlamentarne, których opozycja nie zbojkotowała. Utworzony przez Pätsa blok polityczny „Front Ojczyzny” otrzymał zaledwie 80% głosów i uzyskał 64 z 80 mandatów do Sejmu (wskaźnik rywalizacji $20 \times 0,5 = 10$). W ten sposób do estońskiego parlamentu weszło wielu liderów parlamentarnych partii politycznych w okresie demokratycznym, w tym wielki antagonista (przeciwnik) prezydenta Pätsa, Jaan Tõnisson. W wyborach wzięło udział 446 477 wyborców, czyli 39,3% ludności Estonii. Szacując odsetek wyborców w ogólnej liczbie ludności przez współczynnik 0,5, otrzymujemy prawdziwą wartość wskaźnika partycypacji w wyborach parlamentarnych (19,7%). Mnożąc go przez sumę ważonych wskaźników rywalizacji w wyborach parlamentarnych i prezydenckich (14) ($(14 \times 19,7) / 100$), otrzymujemy wartość indeksu VI wskazanego przez Vanhanena w ciągu ostatnich dwóch lat istnienia niepodległej Estonii (2,76)⁷⁷⁵. W ocenie Norkusa – jak dokładnie Vanhanen oblicza wskaźnik fasadowych wyborów w autorytarnej Estonii i że nawet dla faszystowskich Włoch oblicza

⁷⁷³ Szerzej na ten temat: L. K. Metcalf, *The Evolution of Presidential Power in Estonia, 1920–1992*, „Journal of Baltic Studies”, t. 29, nr 4, 1998, s. 333–352; R. Taagepera, *Civic Culture and Authoritarianism in the Baltic States, 1930–1940*, „East European Quarterly”, t. 7, nr 4, 1974, s. 407–412.

⁷⁷⁴ Zob. D. Nohlen, P. Stöver, *Elections in Europe: A Data Handbook*, Baden-Baden, 2010, s. 574.

⁷⁷⁵ D. Nohlen, P. Stöver, *Elections...*, *op. cit.*, s. 574.

wartość indeksu VI = 0,05 – nieuchronnie rodzi wątpliwości, czy dość rozsądnie smetonińska Litwa otrzymuje tylko zera. Natomiast nie ma wątpliwości co do lat 40. XX w., że wybory do Sejmu Ludowego są (nieważne) zerowe. Podobnie jak w późniejszych wyborach z czasów sowieckich, były one fasadowe, gdyż organizatorzy z góry znali nie tylko zwycięzców, ale także dokładną liczbę oddanych na nich głosów. Za czasów rządów Smetony wybory były nieuczciwe i nie były wolne, ale nie były pozorowane. O ile wiadomo z oficjalnej historiografii litewskiej, komisje wyborcze nie fałszowały⁷⁷⁶ kart do głosowania, ani nie głosowały za wyborców, którzy nie wzięli udziału, a kandydatów w 1936 r. w wyborach do Sejmu Republiki Litewskiej było więcej niż mandatów Sejmu. Wybory te bardziej przypominały wybory na współczesnej Białorusi niż w byłym Związku Radzieckim. Zdaniem Norkusa, aby jak najdokładniej odzwierciedlić rzeczywistość (a mianowicie pomiar ilościowy stosowany zamiast oceny jakościowej), nie należy ignorować tych niuansów.

Między zamachem stanu w grudniu 1926 r. a okupacją Litwy w czerwcu 1940 r. na smetonińskiej Litwie wybory odbyły się trzykrotnie: dwa prezydenckie (1931 i 1938 r.) i do IV Sejmu (1936 r.). Bez wątpienia wartość indeksu VI wyborów (prezydenckich) w 1931 r. wynosiła zero. W 1931 r. Antanas Smetona został wybrany na prezydenta przez kolegium specjalnych elektorów (przedstawicieli narodu). Sami elektorzy nie byli wybierani przez wyborców (tak jak w przypadku wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych), ale przez członków lokalnych rad miejskich, których wybory (niebędące powszechnymi ze względu na cenzurę majątkową) były kontrolowane przez MSW, zapewniając „niezbędny” skład rad miejskich. Zgodnie z zasadami obliczania wskaźnika partycypacji Vanhanena wyjaśnionymi powyżej, w tym przypadku wartość wskaźnika należy uznać za równą zero. Tę samą wartość należy przypisać wskaźnikowi rywalizacji, ponieważ Smetona został wybrany jednogłośnie⁷⁷⁷.

Inaczej było w przypadku wyborów do IV Sejmu Republiki Litewskiej⁷⁷⁸. Kandydatów do Sejmu zgłaszały rady powiatu (w Kownie rada miejska), ale wybierani byli w okręgach, z których każdy należał do trzech powiatów., a każdy samorząd mógł zgłosić tylu kandydatów, ilu musiało być wybranych na „przedstawicieli narodu” w

⁷⁷⁶ Przykładem jest współczesna Białoruś, gdzie aparat prezydenta A. Łukaszenki, m.in. komisja wyborcza, sfałszowała wyniki wyborów prezydenckich, które odbyły się 9 sierpnia 2020 r. Zob. *Постановление Центральной комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов* 8 мая 2020 г. № 12.

⁷⁷⁷ L. Truska, *Antanas Smetona*, [w:] *Lietuvos prezidentai*, red. A. Liekis, Wilno 1997, s. 94; Zob. A. Merkeliš, *Antanas Smetona...*, *op. cit.*, s. 390-396.

⁷⁷⁸ D. Blažytė-Baužienė D. M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo...*, *op. cit.*, s. 180-207.

każdym okręgu (po jednym przedstawicielu na każde 50 tys. mieszkańców państwa). W rezultacie zgłoszono prawie trzykrotnie więcej kandydatów (144), niż planowano mandatów na przyszły, reaktywowany Sejm (49 mandatów). Następnie 9 i 10 czerwca 1936 r. wyborcy, którzy przyszli głosować, musieli nie tylko głosować, ale także dokonywać wyboru. Opozycja wezwała do bojkotu wyborów, ale frekwencja była dość wysoka – być może dlatego, że (podobnie jak w późniejszych wyborach do Sejmu Ludowego w 1940 r.) postemplowano paszporty osób biorących udział w wyborach. Według oficjalnych danych w państwie prawo do głosowania miało 1137 000 obywateli, a głosowało ok. 776 tys., czyli 68,3% wszystkich mieszkańców państwa⁷⁷⁹. Litewski rocznik statystyczny odnosi się do danych z 31 grudnia 1936 r., w których Litwa liczyła 2 526 535 mieszkańców⁷⁸⁰. W rezultacie z takiej operacji matematycznej wynika, że nieoszacowana wartość wskaźnika partycypacji w tych wyborach wynosiła 30,7.

5.3.3. Wskaźnik rywalizacji

Szkic badawczy Z. Norkusa przedstawia instrukcję obliczania wskaźnika rywalizacji. Jak już wskazano, wybory parlamentarne na Litwie były konkurencyjne, ponieważ o jeden mandat ubiegało się więcej niż trzech kandydatów. Jednak kandydaci (z jednym ważnym wyjątkiem, który zostanie omówiony w dalszej części pracy) reprezentowali tę samą siłę polityczną – narodowców. W przypadku braku list konkurencyjnych partii wskaźnik rywalizacji należy obliczać nie na podstawie rozkładu głosów oddanych na te listy, ale na podstawie podziału mandatów. Nie wszyscy posłowie IV Sejmu formalnie należeli do partii narodowców (było ich 42). W przeciwieństwie do czasów sowieckich „Rady Najwyższe ZSRR” zbierały się na kilkudniowe sesje i głosowały jednogłośnie, IV Sejm Republiki Litewskiej był realnie funkcjonującą instytucją. Obradował przez co najmniej 6 miesięcy w roku kalendarzowym (chyba że zwoływano sesje nadzwyczajne). Projekty ustaw zgłoszone przez rząd były faktycznie przedmiotem debat, debaty były zacięte wokół projektów ustaw, a jednogłośnie głosowania nie zawsze były podejmowane⁷⁸¹. Było to efektem wewnętrznych sporów w obozie narodowców, a nie walki parlamentarnej między pozycją większościową a opozycją. W IV Sejmie nie było żadnych frakcji, ponieważ wszyscy jej członkowie, z wyjątkiem trzech członków z Kłajpedy, byli formalnymi i nieformalnymi (niezarejestrowanymi) członkami

⁷⁷⁹ Tamże, s. 188.

⁷⁸⁰ Tamże, s. 190.

⁷⁸¹ *Lietuvos statistikos metraštis 1936*, Kowno 1937, s. 16.

partii narodowców⁷⁸². Z tego wynika, że jedyną frakcją w IV Sejmie była „Frakcja kłajpedzianów” (lit. *Klaipėdiškių frakcija*). Samorząd regionu Kłajpedy był jedynym na Litwie, którego MSW nie było w stanie kontrolować, aby zapewnić, że będą wybierani w skład rady miejskiej tylko osoby z partii rządzącej. Granice tej kontroli wytyczyły postanowienia międzynarodowej konwencji z Kłajpedy, która przyznała regionowi Kłajpedy szeroką autonomię, której Litwa zobligowana była ściśle przestrzegać – zwłaszcza po niepowodzeniu w latach 1934-1935, próbując stłumić hitlerowców, którzy dokonali prób odłączenia regionu Kłajpedy od Litwy⁷⁸³. W wyniku niemieckich sankcji gospodarczych gospodarka litewska, która jeszcze nie wyszła z kryzysu (wielki kryzys gospodarczy z lat 1929-1933 – ewidentnie trudny okres w historii Litwy i nie tylko) poniosła ogromne straty. Z tych względów rząd litewski musiał zaakceptować dominację niemieckich sił pronazistowskich w Sejmiku regionu Kłajpedy i w innych wybranych instytucjach miejskich.

W ocenie litewskiego politologa Norkusa, lekceważąc pozamachowy okres, tj. 1926 r., jako czas głębokiego autorytaryzmu, nie tylko zagraniczni, ale i litewscy badacze z jakiegoś powodu zupełnie pomijają fakt, że demokracja przetrwała w regionie Kłajpedy⁷⁸⁴. Z tych względów większość posłów demokratycznie wybranych do sejmiku w Kłajpedzie było przedstawicielami orientacji proniemieckiej, a po 1934 r. na terytorium Kłajpedy powstały partie pronazistowskie. Z resztek wolności i demokracji w regionie Kłajpedy bardziej skorzystały proniemieckie siły polityczne niż jej zwolennicy, trudno było je dostrzec i ocenić pozytywnie (jeśli uznamy demokrację za dobro samo w sobie, jak to ma miejsce w naszych czasach). Dość symptomatyczny jest fakt, że większość miejscowych Litwinów (mieszkańców Kłajpedy) głosowało na przedstawicieli proniemieckiej orientacji, z którymi Wielka Litwa – reżim smetoński nie potrafił znaleźć wspólnego języka. O ile można sądzić na podstawie stenogramów IV Sejmu i innych źródeł, przedstawiciele regionu Kłajpedy prezentowali niezależną postawę w kwestiach związanych z dominującymi już pronazistowskimi siłami politycznymi w regionie. Najbardziej wybijającym się tego przykładem był 15 października 1938 r., gdy na piątym posiedzeniu zwyczajnym IV Sejmu przedstawiciele proniemieckiej frakcji wystąpili z wnioskiem o zniesienie stanu wojennego i wyrazili ostry sprzeciw wobec projektu Ustawy

⁷⁸² Tamże, s. 190.

⁷⁸³ Szerzej na ten temat: D. Krivickas, *Klaipėdos krašto teisinė būklė Lietuvos konstitucinės teisės sistemoje pagal 1924 m. statutą*, Kowno 1940; R. Žepkaitė, *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918-1939 m.*, Kowno 1986, s. 131-138.

⁷⁸⁴ Co prawda, ograniczał ją od 1926 r. na całej Litwie wprowadzony stan wojenny.

o stanie wyjątkowym i nowelizacji Ustawy o ochronie narodu i państwa litewskiego⁷⁸⁵. Ponadto należy stwierdzić, że niezdolność dyktatury smetońskiej do zdławienia opozycji w regionie Kłajpedy umożliwiła co najmniej trzem posłom – którzy nie stali się układanką rządu, którą narodowcy budowali – wejść do fasadowego IV Sejmu. Proniemieckie partie regionu Kłajpedy nie uzgodniły między sobą stanowiska w odniesieniu do kwestii zbojkotowania wyborów do Sejmu lub wzięcia w nich udziału. W okręgu kłajpedzkim głosował najmniejszy w porównaniu z innymi okręgami wyborczymi odsetek wyborców⁷⁸⁶. Z drugiej zaś strony był to jedyny okręg wyborczy, w którym samorządy powiatów nie skorzystały z prawa nominowania więcej niż jednego posła z powiatu – po jednym nominowano z powiatu Kłajpedy, Szyłokarczmy oraz Pojegi i wszyscy kandydaci zostali wybrani⁷⁸⁷.

Znaczenie wskaźnika rywalizacji Vanhanena dla Litwy od 1936 r., kiedy to wybrano IV Sejm, do 1939 r., kiedy po aneksji Kłajpedy przez Niemców jego przedstawiciele wycofali się z IV Sejmu, jest równe procentowi mieszkańców Kłajpedy w ogólnej liczbie posłów (około 6). Nie oznacza to jednak, że wartość indeksu VI dla tego okresu wynosi $(6 \times 30,7) / 100 = 1,8$. Wybory do IV Sejmu odbyły się zgodnie z obowiązującą konstytucją z 1928 r., która znacznie rozszerzyła uprawnienia władzy prezydenckiej. Sejm kontynuował swoje prace wraz z wejściem w życie nowej konstytucji z 12 maja 1938 r., która uczyniła te uprawnienia niemal nieograniczonymi. Jednak pod tym względem estońska konstytucja z tego samego roku niewiele różniła się od litewskiej, tymczasem fiński politolog klasyfikuje estoński ustrój państwowy jako system rządów działających wspólnie (*concurrent powers*).

Według zdania badaczy litewskich Vanhanen myli się, proponując wyważenie uprawnień prezydenta i parlamentu Estonii zgodnie z formułą 50% – 50%. Zarówno dla ówczesnej Litwy, jak i Estonii według sugestii Norkusa bardziej odpowiednia byłaby formuła 25% – 75%, która wskazuje, że wskaźnik partycypacji w wyborach parlamentarnych powinien być ważony współczynnikiem 0,25. Dalsze sugestie litewskiego badacza opierają się o możliwości, zamiast konieczności szczegółowego porównania konstytucji Estonii z 1938 r. z tymczasową konstytucją Litwy z 1928 r. i

⁷⁸⁵ Seimo stenogramas, VI Seimas, (Stenogramy IV Sejmu Republiki Litewskiej), Penktoji paprastoji sesija: 1938.IX.15-1938.XII.31, Seimo kanceliarijos leidinys, Kowno 1938, s. 43-48.

⁷⁸⁶ Seimo stenogramas, VI Seimas (Stenogramy IV Sejmu Republiki Litewskiej), Pirmoji paprastoji sesija: 1936.IX.01-1936.XI.30, Seimo kanceliarijos leidinys, Kowno 1936, s. 3.

⁷⁸⁷ 1936 m. žinios apie Klaipėdos krašto kandidatus į Seimą. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). f. 923, ap. 1, b. 1196, l. 165, 167–168. Zob. M. Kuodys, *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919-1940 m.* Kowno 2009, s. 105.

konstytucją z 1938 r., zastosowania formuły 25% – 75%, która jest najbardziej odpowiednia dla Litwy od 1938 r., natomiast w latach 1928-1938 (do czasu wejścia w życie tymczasowej konstytucji z 1928 r.) można zastosować formułę 50% – 50%. Stąd wartość indeksu VI dla Litwy w latach 1936-1937 jest równa $((6 \times 0,5) \times (30,7 \times 0,5)) / 100 = 0,46^{788}$.

Przy obliczaniu wartości indeksu VI z 1938 r. należy wziąć pod uwagę wybory prezydenckie z 14 listopada 1938 r. Po raz kolejny były to wybory pośrednie (stąd wskaźnik partycypacji jest równy 0), natomiast tym razem Antanas Smetona otrzymał dwa głosy przeciw (1,7%) ze 120 deputatów⁷⁸⁹. Najnowsze badania sugerują, że dwie puste karty wyborcze złożone przeciwko Smetonie – w przeciwieństwie do 16 kart otrzymanych przez Pätsa w tym samym roku – warto wziąć pod uwagę przy obliczaniu wartości indeksu VI dla Litwy, skoro Vanhanen dokładnie je uwzględnił w estońskim wskaźniku rywalizacji na ten rok. Wybory odbyły się w Sejmie na mocy nowej konstytucji przyjętej w tym samym roku (1938 r.), która jeszcze bardziej rozszerzyła uprawnienia instytucji głowy państwa. Zatem przy obliczeniu rywalizacji w wyborach prezydenckich należy również zastosować nowy współczynnik ważenia tj. $1,7 \times 0,75 = 1,275$.

Ponadto od 1938 r. konieczne jest ponowne **wyważenie roli** „Fracji Kłajpedzianów” w IV Sejmie. Po wyważeniu Sejmu otrzymuje się nową wartość wskaźnika rywalizacji $6 \times 0,25 = 1,5$ i nową wartość wskaźnika partycypacji $30,7 \times 0,25 = 7,675$. Zatem za ten rok łączny wskaźnik rywalizacji wynosi $1,5 + 1,275 = 2,775$, a wartość indeksu VI – $(2,775 \times 7,675) / 100 = 0,213$. W 1939 r. po aneksji regionu Kłajpedy przez hitlerowskie Niemcy przedstawiciele regionu Kłajpedy wycofali się z Sejmu. Zatem pozostaje tylko wartość wskaźnika rywalizacji podczas wyborów prezydenckich w 1938 r. na poziomie 1,275, którego używają badacze do uzyskania wartości indeksu VI dla 1939 r. $(1,275 \times 7,675) / 100 = 0,09785625$. Jak ocenia Norkus, cała analiza Vanhanena może być zbliżona do prawdy, jeśli zgodzimy się z wartością indeksu VI = 0,02 obliczoną przez samego fińskiego politologa w 1939 r. dla faszystowskich Włoch i wartość VI = 2,76 dla Estonii⁷⁹⁰. Z przeprowadzonej analizy wynika, że Pierwsza Republika Litewska zakończyła swoje istnienie jako państwo autorytarne, ale nie można stwierdzić, że elementy demokracji zostały całkowicie

⁷⁸⁸ Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, op. cit., s. 33.

⁷⁸⁹ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo...*, op. cit., s. 94.

⁷⁹⁰ Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, op. cit., s. 33.

zniszczone, jak to miało miejsce w przypadku totalitarnych systemów Niemiec, ZSSR i Włoch.

5.3.4. II Republika Litewska w ujęciu indeksu Vanhanena

W ocenie litewskich politologów, mierząc poziom demokracji w odrodzonej Republice Litewskiej (1991 r.), Vanhanen popełnia jeszcze więcej rażących błędów, niż zostało wyjaśnione w pomiarach międzywojennego litewskiego reżimu politycznego. Błędy te można uzasadnić brakiem źródeł w języku angielskim i innymi okolicznościami związanymi z tymczasowym zniknięciem Litwy z politycznej mapy świat. Znacznie bardziej zastanawiające (i trudniejsze do wyjaśnienia) nieścisłości noszące znamiona błędów w obliczeniu wartości indeksu VI Vanhanena zostaną przedstawione w obrazie stanu demokracji w pierwszej dekadzie postkomunistycznej Drugiej Republiki Litewskiej (patrz tabela 2 załączniku).

Na pierwszy rzut oka wspomniane nieścisłości nie są widoczne w tabeli. Natomiast podczas analizy pojawia się coraz więcej pytań – po zagłębieniu się w dane zawarte w tabeli dla Drugiej Republiki Litewskiej (patrz tabela 2), na podstawie których obliczane są wartości indeksu VI, a zwłaszcza w założenia systemu politycznego Pierwszej Republiki Litewskiej, na podstawie których obliczane są wartości indeksu VI. Jeżeli chodzi o dane, to zaskakujące jest założenie Vanhanena, że w wyborach w 1990 r. Litewski Ruch na rzecz Przebudowy (pierestrojki; lit. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis*) zdobył zaledwie 49% głosów. Na tej podstawie oblicza się wartość indeksu VI w 1991 r. obliczoną w załączniku 2 ($(51 \times 50,6) / 100 = 25,8$). Taka liczba nie jest dokładna nawet jako informacja o procentowym udziale głosów kontrolowanych przez Sąjūdis (zwłaszcza zwolenników przewodniczącego Sąjūdisa Vytatutasa Landsbergisa) w Sejmie Restytucyjnym Drugiej Republiki Litewskiej w 1991 r. Należy zauważyć, że Sąjūdis tworzył wówczas bezwzględną większość w izbie. Podział Sąjūdisa na frakcje ostatecznie przekształcił zwolenników Landsbergisa w mniejszość, skłonił ich do przejścia do opozycji i nabrał rozpędu dopiero w 1992 r.⁷⁹¹. Według Norkusa, ustalenie dokładnej liczby głosów oddanych za Sąjūdis w tych kluczowych dla Litwy wyborach jest dość trudne. Głosowanie nie dotyczyło list partyjnych, ale poszczególnych kandydatów. Jeśli żaden kandydat nie otrzymał 50% głosów wszystkich wyborców w okręgu wyborczym, odbywały się ponowne wybory. Pierwsze głosowanie odbyło się 24 lutego 1990 r., podczas którego

⁷⁹¹ S. Gregorowicz, *Parlament Republiki Litewskiej*, „Zeszyty Prawnicze”, nr 77, 1992, s. 2-3.

wybrano 90 deputowanych do Rady Najwyższej Litewskiej SRR, która po odzyskaniu niepodległości ogłosiła się Radą Najwyższą Republiki Litewskiej, a następnie została przemianowana z mocą wsteczną na Sejm Odrodzenia. 72 deputowanych było wspieranych przez Sajūdis⁷⁹². W 45 okręgach wyborczych, w których pozostawało dwóch kandydatów z największą liczbą głosów, konieczne było przeprowadzenie ponownego głosowania, natomiast w 4 okręgach, w których głosowało mniej niż połowa wyborców, wymagane były ponowne wybory⁷⁹³.

Ponowne głosowanie miało odbyć się 11 marca 1990 r., jednak w pośpiechu, aby uzyskać kworum Rady Najwyższej (aby wybrać co najmniej 95 deputowanych ze 141), przed rozpoczęciem Kongresu Deputowanych Ludowych ZSRR w Moskwie kierownictwo Sajūdisa przekonało ówczesne władze litewskie do przyspieszenia głosowania. Wybory odbyły się w dniach 4-10 marca 1990 r. (w zależności od sposobu ich przygotowania przez poszczególne okręgi wyborcze). Do 11 marca 1990 r. wybrano 133 deputowanych. W ponownym głosowaniu frekwencja była niższa i wyniosła 64%, a w niektórych okręgach wyborczych wynosiła mniej niż połowa. W rezultacie liczba deputowanych, których trzeba było ponownie wybrać 7 kwietnia 1990 r., wzrosła z 4 do 8. Ale nawet tego dnia, w drodze demokratycznej procedury, nie wszyscy deputowani zostali wybrani do składu najwyższego kolegiального organu władzy państwowej. W efekcie w niektórych okręgach wyborczych odbyły się ponowne głosowania lub wybory⁷⁹⁴.

W wyniku perturbacji wokół wyborów z 1990 r. w praktyce trudne okazało się zastosowanie systemu głosowania w dwóch turach. Na pierwszym posiedzeniu wybranej Rady Najwyższej 10 marca 1990 r. przewodniczący Republikańskiej Komisji Wyborczej Juozas Bulavas ogłosił, że do spisu wyborców zostało wpisanych 2 581 000 wyborców, z czego 1 851 000 (ok. 72%) głosowało⁷⁹⁵. Odsetek wyborców (47,9%) wymagany do obliczenia indeksu Vanhanena otrzymujemy, dzieląc tę liczbę przez liczbę ludności Litwy wskazaną przez Vanhanena w 1990 r. (3 722 000)⁷⁹⁶. Porównując informacje Bulavasa z

⁷⁹² Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius, *Lietuvos istorija. Sajūdis: nuo „persitvarkymo” iki Kovo 11-osios*, 12 t., 1 dalis, Wilno 2008, s. 505; „Atgimimas” z dnia 14 lutego 1990 r., nr 7; „Draugystė” z dnia 22 lutego 1990 r., nr 22.

⁷⁹³ Tamże, s. 507.

⁷⁹⁴ Č. Bauža, *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*, Wilno 2000, s. 235.

⁷⁹⁵ J. Bulavas, *Respublikos rinkiminės komisijos pirmininko pranešimas LR AT 1-os eilinės sesijos 1-me posėdyje 1990.03.10*, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251059> [dostęp: 06.09.2020].

⁷⁹⁶ Inne dane można znaleźć w literaturze popularyzacyjnej. Autorytatywna „Powszechna Encyklopedia Litewska” (lit. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*), która dostarcza informacji na temat zmian w populacji posokomunistycznej Litwy, odnosi się do lat 90. XX w., wskazując, że w tym okresie na Litwie mieszkało 3 693 700 osób. Zob. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, tom 12. *Lietuva*, Wilno 2007, s. 114.

danymi przekazanymi przez Sakalasa, przewodniczącego komisji mandatowej Rady Najwyższej Republiki Litewskiej, dostrzegamy, że są to dane dotyczące frekwencji wyborczej z 24 lutego 1990 r. To oznacza, że fiński politolog wskazuje na bardzo zbliżoną (aczkolwiek nie do końca taką samą, a więc niedokładną) liczbę wyborców, którzy oddali głos (1 883 000). Argumentację Vanhanena, iż Sajūdis zdobył tylko 49% głosów w wyborach do Sejmu Restytucyjnego Republiki Litewskiej, Norkus wyjaśnia tym, że fiński politolog po prostu dzieli przybliżoną lub zaokrągloną liczbę deputowanych wybranych w głosowaniu do Rady Najwyższej, popieranych przez Sajūdis (70) przez ogólną liczbę mandatów (141).

Jak zauważa Norkus, kolejny błąd, jaki popełnił Vanhanen, dotyczy zakresu zwycięstwa Sajūdisa w wyborach w 1990 r., mechanicznie stosując ogólną zasadę obliczania partyjnej rywalizacji politycznej na podstawie wyników pierwszej tury wyborów. Zdaniem Norkusa, może być to optymalne rozwiązanie, gdy wybory odbywają się w ramach standardowego systemu większościowego. Jednak, jak wskazuje litewski politolog, wybory do przyszłego Sejmu Republiki Litewskiej nie wyglądały tak, jak zaprezentował Vanhanen. Zatem zastosowanie tej zasady daje ewidentnie błędny wniosek, że Litewski Ruch na rzecz Przebudowy (Sajūdis) poparło mniej niż połowa wyborców. Aby z pełną precyzją skorygować błąd Vanhanena, Norkus proponuje podzielić liczbę głosów zebranych przez wszystkich kandydatów popieranych przez Sajūdis w głosowaniu z 24 lutego 1990 r. (niezależnie od tego, czy kandydaci ci zostali wybrani) przez ogólną liczbę uczestników (1 851 000).

Dla potrzeb niniejszej pracy warto skorzystać ze wskazówek Vanhanena, że w przypadku braku danych dotyczących odsetka wyborców, którzy oddali głos na partię z największą liczbą głosów, oraz pomiaru rywalizacji między partiami będzie można wykorzystać procent zdobytych przez nią mandatów. Jednakże nie należy brać pod uwagę liczby wybranych kandydatów popieranych przez Sajūdis 24 lutego 1990 r., ale ich ostateczną liczbę. W literaturze wskazuje się, że kandydaci nominowani lub wspierani przez Sajūdis otrzymali 96 mandatów (tj. 68%), pozostali zaś zostali wybrani bez jego poparcia⁷⁹⁷. Tak więc rzeczywisty wskaźnik rywalizacji w wyborach w 1990 r. wyniósł nie 51% (100 - 49), ale 32%, czyli bardzo blisko progę 30%⁷⁹⁸. W związku z tym indeks

⁷⁹⁷ Č. Bauža, *Lietuvos suvereniteto...*, op. cit, s. 235.

⁷⁹⁸ Należy zauważyć, że jeżeli zwycięzca wyborów otrzyma więcej niż 70% głosów lub mandatów, systemu politycznego nie można już uważać za demokratyczny. Z tego względu można postawić pytanie badawcze: czy ten próg nie został czasami przekroczony, mierząc konkurencję jako procent głosów oddanych na kandydatów wspieranych przez Sajūdis.

demokracji przytoczony przez fińskiego politologa w 1991 r. wymaga radykalnej rewizji. Jego prawdziwa wartość to nie 25,8, ale 15,9. Zdaniem Norkusa nie odbiega to daleko od prawdy, jeśli wraz z Vanhanenem uważamy, że najbardziej równomierny podział władzy (rozproszenie) jest najbardziej istotną cechą demokracji⁷⁹⁹.

Kolejny błąd, jaki został popełniony przez Vanhanena, dotyczy pomiaru poziomu demokracji na postkomunistycznej Litwie. Przyjmuje on założenie – z zupełnie niezrozumiałych powodów – że zarówno system polityczny Pierwszej Republiki Litewskiej do 1926 r., jak i system polityczny Drugiej Republiki Litewskiej od 1992 r. opierał się na dominacji parlamentu. Oznacza to, że przy obliczeniu wartości indeksu VI dla postkomunistycznej Litwy Vanhanen bierze pod uwagę jedynie wybory do Sejmu Republiki Litewskiej z 1992 r., 1996 r. i 2000 r., ale pomijając wybory prezydenckie Republiki Litewskiej w 1993 i 1997 r.

Należy natomiast zauważyć, że 10 stycznia 1998 r. Trybunał Konstytucyjny Republiki Litewskiej podjął słynną uchwałę, w której stwierdzono, że zgodnie z kompetencjami instytucji władz Republiki Litewskiej ustanowiony w Konstytucji Republiki Litewskiej model rządzenia państwem litewskim opiera się na systemie rządów republiki parlamentarnej. Jednocześnie należy zauważyć, że formę rządów w Republice Litewskiej charakteryzują specyficzne cechy, tzw. mieszane (półprezydenckie) formy rządzenia⁸⁰⁰. Toczyła się wokół tej kwestii szeroko zakrojona dyskusja, w której aktywnie uczestniczyli prawnicy i politolodzy⁸⁰¹. Prawie wszyscy uczestnicy debaty byli zgodni co do tego, że Druga Republika Litewska nie jest republiką parlamentarną z elementami mieszanymi, ale mieszaną republiką półprezydencką⁸⁰².

⁷⁹⁹ Jednocześnie warto zauważyć, że tak się nie stało w okresie rewolucji Sąjūdisa.

⁸⁰⁰ LR Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo 'Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos' atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" 1998.10.10, <<http://www.lrkt.lt/dokumentai/1998/n810110a.htm>> [dostęp: 07.09.2020].

⁸⁰¹ A. Lukošaitis, *Prezidentas Lietuvos politinėje sistemoje: vietos ir galių paieškos*, „Politologija”, t. 2, nr 12, 1998, s. 38-56; I. Talat-Kelpša, *Prezidentas ir parlamentas: reikšmė valstybės stabilumui*, „Politologija”, t. 1, nr 9, 1997, s. 133-141; H. Andreas, *Valstybės organizacinis modelis Lietuvos Konstitucijoje: trečiasis kelias tarp prezidentinės ir parlamentinės sistemos?*, „Politologija”, t. 2 nr 14, 1999, s. 17-56-84; D. Urbanavičius, *Lithuania [w:] Semi-Presidentialism in Europe*, red. Elgie Robert, Oxford 1999, s. 150-169; V. Pugačiauskas, *Semi-presidential institutional models and democratic stability: comparative analysis of Lithuania and Poland*, *Lithuanian Political Science Yearbook*, Wilno 1999 <http://www.tspmi.vu.lt/doc/199-1999pdf> [dostęp: 07. 09. 2020]; K. Matsuzato, L. Gudžinskas, *An Eternally Unfinished Parliamentary Regime? Semipresidentialism as a Prism to View Lithuanian Politics*, „Acta Slavica Iaponica”, nr 23, 2006, s. 146-170.

⁸⁰² E. Kūris, *Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo obiter dicta: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą*, „Politologija”, t. 1, nr 11, 1998, s. 3-94; P. Ragauskas, *Lietuvos Respublikos Prezidento vaidmuo įstatymų leidyboje*, „Politologija”, t. 4, nr 28, 2002, s. 36-37; S. Arlauskas, *Sovereignty of a Nation in the Parliamentary System of Lithuania: Problems and Proposals*, „Limes”, t. 3, nr 2, 2010, s. 99-109.

Po stwierdzeniu, że orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego Republiki Litewskiej jest decyzją polityczną zdeterminowaną koniunkturą polityczną (nie ostatnią w swojej praktyce), Drugą Republikę Litewską jako republikę półprezydencką należy zaliczyć do kategorii systemów politycznych zwanych przez Vanhanena *concurrent powers* – ze współpracującymi ze sobą instytucjami władz. W tym kontekście istotne staje się pytanie badawcze: według której formuły (50% – 50%, czy 75% – 25%) należy oszacować wartość porównawczą wyborów do Sejmu Republiki Litewskiej i do urzędu prezydenta Republiki Litewskiej. Norkus proponuje zaimplementować formułę 50% – 50% argumentując tym, że sam fiński politolog stosuje taką formułę do wielu republik półprezydenckich, w których głowa państwa ma w przybliżeniu taką samą (np. Polska), a nawet może mniejszą władzę w porównaniu do Litwy (np. Słowenia). Potwierdzeniem tej hipotezy mogą być wyniki analizy porównawczej prerogatyw urzędu prezydenta dostarczone przez badaczy zajmujących się tą kwestią⁸⁰³.

W niniejszej pracy w załączniku 3 zostały zaprezentowane poprawione i uzupełnione przez Z. Norkusa dane do obliczenia indeksu VI. Tabela opracowana przez Norkusa zawiera nie tylko dane dotyczące wyborów prezydenckich w 1993 r. i 1997 r., ale także wybory do Sejmu Republiki Litewskiej i Prezydenta Republiki Litewskiej w drugiej postkomunistycznej dekadzie.

W załączniku 4 przedstawione zostały wartości wskaźników rywalizacji, partycypacji oraz indeksu VI obliczone przy użyciu zaktualizowanych danych z załącznika 3. Dla porównania w nawiasach podano wartości samego Vanhanena. Należy także przypomnieć, że w latach 1936-1939 waga wyborów do Sejmu Republiki Litewskiej i urzędu prezydenta Republiki Litewskiej są obliczane według formuły 25% – 75%, zaś w latach 1992-2009 (2020) według formuły 50% – 50%. Wskaźnik partycypacji ważony jest poprzez pomnożenia przez współczynnik 0,25; 0,75 i 0,5. Zważone wskaźniki partycypacji są sumowane i mnożone przez ogólny wskaźnik rywalizacji uzyskany w ten sam sposób, obliczając wartość indeksu VI. Jeżeli wybory parlamentarne i prezydenckie nie odbywają się w tym samym roku, nowa ważona wartość wskaźnika partycypacji w wyborach

⁸⁰³ O. Nørgaard, *Economic Institutions and Democratic Reform. a Comparative Analysis of Post-Communist Countries*, Cheltenham 2000, s. 156-161; L. Johannsen, O. Nørgaard, *IPA: The Index of Presidential Authority. Explorations into the Measurement and Impact of a Political Institution*. „Prepared for the ECPR Joint Sessions of Workshops. Edinburgh”, 2003, <<http://www.demstar.dk/papers/JohannsenNørgaardIPA2.pdf>>,[dostęp: 27.12.2020] ; Th. Sedelius, *The Tug-of-War Between Presidents and Prime Ministers: Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe*, Örebro 2006, s. 114-115.

prezydenckich jest dodawana do ważonej wartości wskaźnika partycypacji w poprzednich wyborach parlamentarnych (lub odwrotnie).

5.3.5. Czynniki polityczne: porównanie i wnioski

Po zapoznaniu się z danymi i obliczeniami Vanhanena w niniejszej pracy podjęto próbę dokonania porównań zarówno diachronicznych (Pierwszej Republiki Litewskiej i Drugiej Republiki Litewskiej), jak i synchronicznych (Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej z innymi krajami Europy). Aby ułatwić porównania diachroniczne, dane dotyczące Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej przedstawiono równoległe w załączniku nr 4. W tym kontekście powstaje pytanie, dlaczego seria danych Pierwszej Republiki Litewskiej zaczyna się od 1920 r., mimo że minęły dwa lata od uzyskania niepodległości 16 lutego 1918 r., a Druga Republika Litewska od 1990 r.? Jak wyjaśnia Z. Norkus, historia Pierwszej Republiki Litewskiej jako demokracji zaczyna się, począwszy od wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1920 r. W latach 1990-1992 Sejm Restytucyjny RL był odpowiednikiem Sejmu Ustawodawczego, który działał w latach 1920-1922⁸⁰⁴.

Najważniejszą rzeczą dla zrozumienia tych porównań jest to, co faktycznie mierzy indeks VI. Warto zwrócić uwagę na wadę indeksu VI – pozostawia on wymiar swobód obywatelskich, które wielu demokratycznych teoretyków uważa za niezbędne, poza marginesem. Jak już wspomniano, taka decyzja jest uzasadniona trudnościami w pomiarze tego wymiaru. Ponadto Vanhanen dodaje, że przynajmniej stan swobód politycznych (prasa, zgromadzenia itp.) jest pośrednio odzwierciedlony we wskaźniku rywalizacji, ponieważ trudno sobie wyobrazić silną konkurencję wyborczą bez skutecznych swobód politycznych⁸⁰⁵.

Bogate doświadczenie parlamentaryzmu międzywojennej Litwy pozwala obalić powyższy argument. Nie pomijając faktu, że cała historia międzywojennej Litwy minęła przy istnieniu stanu wyjątkowego (stan wojenny)⁸⁰⁶. Formalną podstawą do jej utrzymania

⁸⁰⁴ Ogólnie rzecz biorąc, w latach 1922-1926 oraz 1992-1996 w historii Republiki Litewskiej można znaleźć szereg podobieństw i porównywalnych elementów, m.in. reforma rolna, stabilizacja finansowa i gospodarcza. Jednak odchodząc od międzywojennego okresu „nadzwyczajnej polityki”, znajdujemy coraz mniej podobieństw, które pierwotnie były spowodowane podobnymi wyzwaniem w budowaniu państwa litewskiego. W historii politycznej prawie zniknęły w latach 1926-1996, kiedy demokracja w Pierwszej Republiki Litewskiej upadła, a Druga Republika Litewska zdała test „dwóch rotacji rządu” Samuela Huntingtona na temat skonsolidowanej demokracji. Zob. S. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman 1991, s. 267.

⁸⁰⁵ T. Vanhanen, *Introduction...*, *op. cit.*, s. 18.

⁸⁰⁶ Dane zawarte w poniższych pracach badawczych w dalszym ciągu są wykorzystywane. Zob. M. Максимайтис, *Политический режим в буржуазной Литве в 1926–1940 гг.*, Вильнюс 1974.

przez długi czas były nieuregulowane stosunki z Polską, z którą do marca 1938 r. Litwa myślała, że jest w stanie wojny. Prawdziwym powodem od 1921 r. były wewnętrzne względy polityczne, które najpierw chrześcijańskim demokratom, a po 1926 r. partii narodowców wydawały się wygodnym sposobem rządzenia krajem. Przygotowując się do wyborów do Sejmu Ustawodawczego 1 marca 1920 r. stan wojenny został zniesiony (z wyjątkiem 30-kilometrowej strefy przygranicznej z Polską). Ogłoszono go ponownie w lipcu 1920 r. i trwał do 17 czerwca 1926 r., kiedy został zniesiony (z wyjątkiem strefy o szerokości 1 km wzdłuż wyznaczonej linii z Polską) przez nowo wybrany III Sejm Republiki Litewskiej, w którym ludowcy i socjaldemokracji mieli kruchą większość. Po 17 grudnia 1926 r. eksces został ponownie wprowadzony w całym państwie. Natomiast kiedy Litwa po polskim ultimatum w 1938 r. nawiązała natychmiastowe stosunki dyplomatyczne z tym krajem, w marcu tego roku zabrakło podstaw prawnych do utrzymywania *quasi* stanu wojennego⁸⁰⁷. Jednakże pod naciskiem hitlerowskich Niemiec rząd litewski zmuszony wycofać się ze zniesienia stanu wojennego 1 listopada 1938 r.⁸⁰⁸. Pod inną nazwą (jako sytuacja wzmocnionej ochrony państwa) został ponownie wprowadzony w mieście i powiecie kowieńskim 10 grudnia 1938 r., a po utracie Kłajpedy – na całym pozostałym terytorium Litwy.

Symptomatyczne jest, że w przededniu pierwszych wyborów do I Sejmu Republiki Litewskiej 9 września 1922 r. obszar stanu wojennego ograniczono do ośmiu powiatów graniczących z terytorium kontrolowanym przez Polskę. Jednak w tej liczbie znalazło się miasto i powiat kowieński, gdzie koncentrowało się życie polityczne państwa. Na tym obszarze obowiązywały w 1919 r. przyjęte „Specjalne Statuty Ochrony Państwa”, które przyznały szerokie uprawnienia komendantom wojennym w zakresie (według własnego uznania) nakładania grzywny i aresztowania osób, które swoją działalnością (zwłaszcza odnośnie do publikacji prasowych) zagrażały bezpieczeństwu narodowemu. Zakazano organizowania spotkań i innych działań organizacji politycznych, konfiskowano materiały prasowe, zamykano gazety i czasopisma, zakazano handlu i przemysłu. Jak już wcześniej wspomniano, pod rządami partii chrześcijańsko-demokratycznej uprawnienia te były szeroko wykorzystywane nie tylko do tłumienia działalności podziemia komunistycznego, ale także do rozprawiania się z opozycją nielojalną wobec państwa litewskiego. Należy zauważyć, że Sejm pozostawał jedynym miejscem, w którym przedstawiciele różnych

⁸⁰⁷ P. Łossowski, *Stosunki polsko litewskie...*, *op. cit.*, s. 328.

⁸⁰⁸ Niemcy domagały się zniesienia stanu wojennego tylko w regionie Kłajpedy, ale by ocalić swoją pozycję w regionie wschodnim, z tych względów władze litewskie zdecydowały się na krótki czas odwołać stan wojenny w całym państwie.

ugrupowań mogli wyrażać swoje niezadowolenie z polityki prowadzonej przez chadeków⁸⁰⁹. Według oceny Norkusa było to rażącym naruszeniem podstawowych wolności politycznych, dlatego nie ma powodu, aby postrzegać cały okres sejmokracji jako czas prawdziwej liberalnej demokracji. Jest to słuszne stwierdzenie litewskiego politologa, ponieważ okres liberalnej demokracji na międzywojennej Litwie trwał zaledwie pięć miesięcy – od 17 czerwca 1926 r., kiedy to zniesiono stan wojenny, do 17 grudnia 1926 r. Jest to najważniejsza różnica między reżimem politycznym na sejmokratycznej Litwie a reżimami politycznymi Łotwy i Estonii do 1934 r. Co oznacza, że w tych krajach demokracja liberalna zachowała normalny stan systemu politycznego przez około 15 lat. Jest to jednocześnie główna różnica między sejmokratyczną międzywojenną a współczesną Litwą, w której istnieje niska jakość, ale prawdziwa (nieograniczana swobodami politycznymi) demokracja liberalna⁸¹⁰.

Z powyższych względów w latach 1920-1925 przypadek Litwy, która ma relatywnie wysokie wartości indeksu VI, pozwala lepiej zrozumieć poziom demokracji mierzony wskaźnikiem Vanhanena. Mianowicie mierzy on poziom wyborczej demokracji, który w rzeczywistości zależy jedynie od intensywności rywalizacji wyborczej i poziomu frekwencji wyborczej i który był *de facto* na wysokim poziomie na sejmokratycznej Litwie. Symptomatyczny był fakt, że w wyborach do I i III Sejmu Republiki Litewskiej nawet antypaństwowa komunistyczna partia litewska, która zbojkotowała posiedzenia Sejmu Ustawodawczego, mogła zgłaszać swoją listę wyborczą. Wybory do Sejmu były wolne i uczciwe. Nie ma natomiast żadnych informacji dotyczących prób fałszowania wyników wyborów do Sejmu.

Partia ludowców i socjaldemokratów po niezbyt udanych wyborach do I i II Sejmu Republiki Litewskiej oskarżały chadeków o próbę fałszowania wyników wyborów w niektórych okręgach wyborczych⁸¹¹. Po wyborach do I Sejmu Republiki Litewskiej (ze względu na niejasno sformułowaną Ustawę o wyborach do Sejmu – paragraf 76) doszło do ostrych nieporozumień między małymi i dużymi partiami dotyczących sprawiedliwego podziału głosów. W wyniku tych sporów wyniki głosowania zostały ogłoszone dopiero miesiąc po wyborach⁸¹². W przededniu wyborów do III Sejmu Republiki Litewskiej rząd chrześcijańskich demokratów próbował wykorzystać zasoby administracyjne. Ze skarbu państwa subsydiowano prasę chadecką. W 1925 r. przyjęto poprawki do Ustawy o

⁸⁰⁹ D. Blažytė-Baužienė, D.M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo...*, *op. cit.*, s. 133.

⁸¹⁰ Z. Norkus, *Kokia demokratija...*, *op.cit.*, s. 448-472.

⁸¹¹ S. Noreikienė, *Buržuazinės...*, *op. cit.*, s. 85.

⁸¹² Tamże, s. 81.

zgromadzeniach które zakazywały organizowania spotkań na placach, ulicach itp. Wprowadzone poprawki do ustawy dyskryminowały formacje opozycyjne, w tym ludowców i socjaldemokratów⁸¹³. W wielu rejonach Litwy odpowiednie pomieszczenia do spotkań publicznych były dostępne tylko w szkołach. Jednakże zezwalając partiom opozycyjnym na organizowanie takich spotkań, dyrektorzy szkół byli narażeni na ryzyko surowych represji. Silnym wsparciem dla kampanii wyborczej chadecji okazało się duchowieństwo katolickie, które nie wahało się używać w tym celu kościelnych ambon. Jednak naruszenia te nie wpłynęły istotnie na wyniki wyborów, a wykorzystanie zasobów administracyjnych nie uchroniło rządzącej chrześcijańskiej demokracji przed porażką w wyborach do III Sejmu Republiki Litewskiej w dniach 8-10 maja 1926 r.

Po analizie pomiarów i porównaniu wartości indeksu Vanhanena dla I RL i II RL można sformułować następujące wnioski:

1. Jak pokazuje analiza pierwszych lat międzywojennej sejmokracji (1920-1922), poziom wyborczej demokracji przekroczył swój stan w pierwszych latach postkomunistycznej Litwy (1990-1992). Chociaż zwycięstwo Sajūdisa w wyborach do Sejmu Restytucyjnego w 1990 r. można porównać do sukcesu chrześcijańskich demokratów w wyborach do Sejmu Ustawodawczego, to jednak chadecy nie mieli tak dużej większości w parlamencie. W związku z tym musiało dojść do konsensusu z ówczesną lewicą (zwłaszcza z ludowcami) w głównych kwestiach budowania państwowości, zaś Sajūdis w latach 1991-1992 był w stanie jednostronnie podejmować decyzje strategiczne. Błędy pomiarowe podważające zwycięstwo Sajūdisa w wyborach od końca lutego do przełomu marca i kwietnia 1990 r. spowodowały, że Vanhanen wyolbrzymiał stan demokracji na Litwie rządzonej przez Sajūdis, gdzie wiele przedsiębiorstw i instytucji (zwłaszcza w prowincji) – grupy Sajūdisa – ubiegało się o zajęcie miejsca zajmowanego wcześniej przez lokalne organizacje Litewskiej Partii Komunistycznej (LKP). Z tych względów liberalna demokracja na Litwie zaczęła się konsolidować dopiero po klęsce Sajūdisa w wyborach do Sejmu Republiki Litewskiej jesienią w 1990 r.⁸¹⁴.
2. Poziom wyborczej demokracji w pierwszych dwóch międzywojennych sejmach litewskich (1922-1926) nie był niższy niż jego poziom w okresie Sejmu Restytucyjnego (1992-1996). Oznacza to, że konkurencja partyjna nie była mniej konkurencyjna, a udział w wyborach był jeszcze nieco bardziej aktywny (patrz. pkt 6

⁸¹³ Tamże, s. 68.

⁸¹⁴ Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, op. cit., s. 45.

poniżej). Po miażdżącym zwycięstwie Sajūdisa w 1990 r. i stworzeniu faktycznego jednowładztwa doszło do podobnego rewanzu przez Litewską Demokratyczną Partię Pracy (spadkobiercę Litewskiej Partii Komunistycznej), który miał miejsce w wyborach do Sejmu w 1992⁸¹⁵ r. i prezydenckich w 1993 r. oraz trwał od 1992 r. do 1996 r. – *quasi*-demokratyczne samowładztwo tej partii. Mimo że chrześcijańscy demokraci mieli niewielką większość w Sejmie Ustawodawczym i II Sejmie Republiki Litewskiej, w okresie tworzenia fundamentów nowego państwa (do czerwca 1924 r.) krajem rządziły rządy koalicyjne, w tym główna partia opozycyjna (ludowcy)⁸¹⁶.

3. Poziom wyborczej demokracji podczas III Sejmu Pierwszej Republiki Litewskiej (indeks VI = 31,24) odpowiada najwyższym wskaźnikom osiągniętym przez Drugą Republikę Litewską. Z arytmetycznego punktu widzenia wyprzedzają go nieco wskaźniki Drugiej Republiki Litewskiej w latach 1997-2001 (31,6-33,2), jednak różnica może być częściowo traktowana jako artefakt obliczeniowy. Wyższe wskaźniki Drugiej Republiki Litewskiej determinuje fakt, że konkurencja w wyborach prezydenckich w 1997 r. jest obliczana na podstawie głosów zebranych przez ostatecznego zwycięzcę w pierwszej turze wyborów. W wyborach prezydenckich w 1997 r. Artūras Paulauskas, który zdobył 45,28% głosów w pierwszej turze, ostatecznie przegrał z Valdasem Adamkusem, który w pierwszej turze uzyskał 27,90% głosów. Podobnie stało się w 2002 r. w wyborach prezydenckich, kiedy Valdas Adamkus, który zdobył w pierwszej turze 35,53% głosów, przegrał w drugiej turze z Rolandasem Paksasem. Podobnie było również w przypadku wyborów prezydenckich w 2019 r., kiedy Ingrida Šimonytė, która zdobyła w pierwszej turze 31,21% głosów, przegrała w drugiej turze z Gitanasem Nausėda, który w pierwszej turze zdobył 30,9% głosów⁸¹⁷.
4. Jeżeli zdecydujemy się na obliczanie wyników głosów na podstawie kandydata, który zdobył największą liczbę głosów w pierwszej turze lub na podstawie wyników głosowania w drugiej turze wyborów (jak wspomniano, fiński politolog obliczał na

⁸¹⁵ Ponad 50 % głosów (73 na 141) zdobyła postkomunistyczna Litewska Demokratyczna Partia Pracy, porażka Sajūdisa związana była z rosnącym niezadowoleniem Litwinów z pogarszającej się sytuacji ekonomicznej nowo odrodzonego państwa. Zob. M. Podolak, P. Pochodyła, *System polityczny Litwy...*, *op.cit.*, s. 322.

⁸¹⁶ Była to częsta zmiana władzy i patologiczna sytuacja w I Sejmie Republiki Litewskiej, która destabilizowała prace sejmu i rządu.

⁸¹⁷ *Paskutiniai reitingai prieš rinkimus: lyderis pasikeitė, dviejų kandidatų rinkėjai apsisprendę tvirtai*, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/paskutiniai-reitingai-pries-rinkimus-lyderis-pasikeite-dviejukandidatu-rinkejai-apsisprende-tvirtai.d?id=81064917> [dostęp: 30.12.2020].

podstawie powyższej formuły), wskaźnik rywalizacji zostałby znacznie zmniejszony, w wyniku czego łączny indeks VI wskazanego okresu byłby niższy od wartości indeksu VI wskazanego okresu w Pierwszej Republice Litewskiej po wyborach do III Sejmu Republiki Litewskiej w 1926 r.

5. W wyborach do III Sejmu Pierwszej Republiki Litewskiej w 1926 r. wskaźnik rywalizacji zbliżył się do maksymalnego progu 70%. W Drugiej Republice Litewskiej próg ten został również osiągnięty w siódmym roku demokracji (tj. 1997 r.) i utrzymywał się na podobnym poziomie do 2009 r., odzwierciedlając rosnące rozdrobnienie systemu partyjnego Drugiej Republiki Litewskiej. W 2009 r. gwałtownie spadł z powodu fenomenalnego sukcesu Dalii Grybauskaitės w wyborach na prezydenta Republiki Litewskiej w 2009 r. – zdobywając 69,09% głosów w pierwszej turze. Jak zauważa Norkus, gdyby Republika Litewska była republiką prezydencką, oznaczałoby to, że Litwa spadłaby do jednego z progów oddzielających demokrację od niedemokracji. Należy przypomnieć, że (patrz pkt 2) Vanhanen nie uznawał systemów politycznych, w których przegrane partie polityczne lub kandydaci otrzymują łącznie mniej niż 30% głosów, za demokratyczne. Półprezydencki charakter Drugiej Republiki Litewskiej i duże rozdrobnienie jej systemu partyjnego zapewniały Litwie wystarczająco wysoki poziom wyborczej demokracji w latach 2009-2012 (indeks VI = 20,28), nawet przy braku rzeczywistych rywali dla urzędującego wówczas prezydenta Republiki Litewskiej Dalii Grybauskaitės.
6. Należy zauważyć, że Druga Republika Litewska charakteryzuje się spadkową tendencją frekwencji w wyborach do Sejmu. Pomijając wybory prezydenckie w 2009 r., w których nie było realnej rywalizacji, to stanowi główną przyczynę spadku indeksu VI w drugiej dekadzie postkomunistycznej. Taka tendencja nie ujawniła się w okresie sejmokracji Pierwszej Republiki Litewskiej, podczas którego jednak czterokrotnie odbyły się wybory do Sejmu – tyle, ile wyborów do Sejmu odbyło się w Republice Litewskiej w 2000 r. Nieco wyższe (liczone w sposób wskazany przez fińskiego politologa) wskaźniki frekwencji w wyborach w pierwszej dekadzie Drugiej Republiki Litewskiej tłumaczy się różnicami w strukturze demograficznej (relatywnie wyższy odsetek młodych ludzi jeszcze nieuprawnionych do głosowania) oraz wyższym wiekiem wyborczym (21 wobec 18 lat) w Pierwszej Republice Litewskiej. Należy jednak zauważyć, że już w drugiej dekadzie Drugiej Republiki

Litewskiej wskaźniki frekwencji były już niższe niż wskaźniki z okresu sejmokracji w Pierwszej Republice Litewskiej.

7. Jeśli zdecydujemy obliczyć wskaźnik/poziom demokracji na podstawie udziału odsetka mieszkańców uprawnionych do głosowania, to w żadnych wyborach, które odbywały się w odbudowanej Litwie, nie głosowano tak aktywnie, jak podczas prawie wszystkich organizowanych wyborów do Sejmu przeprowadzonych w czasie sejmokratycznej Pierwszej Republice Litewskiej. W wyborach do Sejmu Restytucyjnego mogło brać udział do 90% uprawnionych do głosowania wyborców⁸¹⁸, do I Sejmu RL – blisko 73%⁸¹⁹, zaś do II Sejmu RL – około 80%⁸²⁰. Natomiast wszystkie liczby bazują się na szacunkach (dokładna liczba obywateli zarejestrowanych w spisie wyborców jest nieznana), których precyzyjność może być kwestionowana z uwagi na wcześniej omówione kłopoty w zakresie statystyki demografii w latach 1920-1922. Niemniej jednak litewski rocznik statystyczny 1924-1926 przedstawia precyzyjną liczbę mieszkańców na spisach wyborców do III Sejmu RL w 1926 r. (1179538)⁸²¹. Zagłosowało ponad 86% (tj. 1 017 293) uprawnionych obywateli, którzy znajdowali się na spisach wyborców⁸²². Przepuszcza się, iż w 1926 r. osiągnięto rekord frekwencji w wyborach, biorąc pod uwagę wszystkie wolne wybory w Republice Litewskiej od roku 1920 do czasów obecnych. Należy podkreślić, że w słynnym pierwszym głosowaniu do przyszłego Sejmu Restytucyjnego 24 lutego 1990 r. swój głos oddało ponad 72% wyborców. W odniesieniu do aktywności obywatelskiej z wyborami sejmowymi, które miały miejsce w czasie tzw. sejmokracji w Pierwszej Republice Litewskiej, mogą im dorównać tylko powszechne wybory głowy państwa Drugiej Republice Litewskiej 14 lutego 1993 r., w których udział wzięło 78,6% uprawnionych obywateli, oraz 21 grudnia 1997 r. – frekwencja wyborcza w I turze wyborów prezydenckich wyniosła 71,45%, natomiast w drugiej turze nieco więcej, bo 73,66%. W następnych wyborach na urząd prezydenta wzięło udział trochę mniej niż połowa zarejestrowanych

⁸¹⁸ D. Blažytė-Baužienė D. M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo...*, *op. cit.*, s. 97.

⁸¹⁹ Tamże, s. 116.

⁸²⁰ *Lietuvos statistikos metraštis 1924-1926...*, *op. cit.*, s. 84.

⁸²¹ *Lietuvos statistikos metraštis 1924-1926...*, *op. cit.*, s. 84.

⁸²² Co istotne, stanowi to „zaledwie” 80%, zakładając, że będziemy liczyli w stosunku do osób w wieku wyborczym, mieszkających w tamtejszym czasie na Litwie (blisko 1 280 000). Różnica oznacza, że ok. 8% obywateli w wieku wyborczym (tylko mała część nie posiadała prawa głosowania) nie znalazła się na spisach wyborców. Zob. S. Noreikienė, *Buržuazinės partijos...*, *op. cit.*, s. 75. Ta liczba dobrze przedstawia wciąż niski poziom władzy infrastrukturalnej ówczesnego państwa litewskiego mierzonej zdolnością państwa do obejmowania każdej osoby swoimi mackami.

wyborców. Średnia arytmetyczna wartości wskaźnika partycypacji wyniosła 50%, czyli identycznie jak w wyborach parlamentarnych w Drugiej Republice Litewskiej. Inaczej niż w przypadku elekcji do parlamentu w 1992 r, kiedy w I turze wyborów wzięło udział 75,25% uprawnionych wyborców⁸²³.

8. Zrównoważone lub wręcz rosnące szybko wskaźniki partycypacji w wyborach parlamentarnych Pierwszej Republiki Litewskiej negują słuszność ocen wysuniętych przez niektórych autorów (nie pomijając przy tym ideologów reżimu narodowców), że Litwa w okresie sejmokracji, tj. 1918-1926 r., była słabo przygotowana na budowę i konsolidację struktur demokratycznych, społecznych i praworządnych. Natomiast należy przyznać słuszność twierdzeniu, że pod kątem postępu w rozwoju ekonomicznym, struktury społecznej oraz modelu kultury politycznej młode państwo litewskie niedojrzało do liberalnej demokracji (której kluczową właściwością jest tolerancja w stosunku do osób i grup wyznających inny system wartości oraz zagwarantowana przez konstytucję wolność mniejszości), aczkolwiek jej większa część mieszkańców wyraziła zgodę i pozytywnie oceniła demokrację wyborczą, która opiera się na prawie wyboru i głosowania⁸²⁴. W tym aspekcie należy odpowiednio uwzględnić narzucane porządki prawne i brak możliwości wypracowania zachowań obywatelskich, tak charakterystyczne dla czasów Pierwszej Republiki Litewskiej, które – jak wcześniej wspomniano – prowadziło do ugruntowania konkretnych atrybutów w litewskim społeczeństwie: politycznej zależności i pasywnego oporu przeciwko władzom. Poniekąd należy tym również uargumentować wysoki wskaźnik partycypacji w wyborach 1936 r. Te wybory nie były wyborami wolnymi ani demokratycznymi, natomiast frekwencja wyniosła 63%⁸²⁵. Znacząco wyprzedzał on większość wskaźników partycypacji w wyborach pięcioprzymiotnikowych Drugiej Republiki Litewskiej⁸²⁶.

⁸²³ Zob. *Informacja Litewskiej Głównej Komisji Wyborczej na stronie internetowej* <http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/rinkimai/rinkimai-pagal-data.html> [dostęp: 20.09.2020]; także D. Blažytė-Baužienė, M. Tamošaitis, L. Truska, *Lietuvos Seimo...*, *op. cit.*, s. 340.

⁸²⁴ A. Kasparavičius, *Parlamentarizmo...*, *op. cit.*

⁸²⁵ Należy jeszcze raz przypomnieć, że nie były to wybory bez wyboru. Zwykle wyborca mógł wybierać wśród trzech kandydatów zatwierdzonych dla narodowców. Taki sam „poziom demokracji” (prawo wyboru najlepszego wśród kilku komunistów) był definitywnym celem demokratyzacji sowieckiego systemu politycznego, którego pomysłodawcą był Michaił Gorbaczow. Pod względem konkurencyjności wybory do Sejmu na Litwie w 1936 r. niewiele różniły się od tego, co dziś ma miejsce w krajach „sterowanej demokracji” (np. Białoruś czy Rosja).

⁸²⁶ Opozycja tłumaczyła tę wysoką aktywność wstawianiem pieczętek do paszportów, nie ma jednak potwierdzających źródeł o tym, by stosowano jakieś represje wobec obywateli, którzy nie głosowali.

9. Najwyraźniej ówczesny *establishment* był najbardziej niedojrzały do budowania systemu demokratycznego, utrzymując obywateli w stanie permanentnej niedojrzałości. Ten poważny problem, który odbijał się negatywnie podczas budowania struktur państwowych (demokracji), przysporzył problemu – nie tylko chadecja, która wykazywała niechęć odbudowania koalicji rządowej z partią ludową, ale także sami ludowcy nie wykazywali chęci współpracy. Tymczasem, gdy umacniał się system autorytarny na Litwie, głoszący populistyczne hasła, iż ludność litewska nie jest dojrzała do demokracji, chadecja uzasadniała swoją aprobatą dla puczu, zaś ludowcy – spektakularną kapitulacją z wydarzeń grudniowych 1926 r.
10. Po uszczegółowieniu danych i statystyk demograficznych odnoszących się do wyborów w okresie sejmokracji Pierwszej Republiki Litewskiej (1920-1926) uwidacznia się, że w analizowanym okresie Litwa pod kątem jakości demokracji wyborczej (aczkolwiek nie liberalnej) w zdecydowanie mniejszej mierze nie dorównywała pozostałym państwom bałtyckim, aniżeli przepuszcza (twierdzi) fiński politolog (warto porównać załączniki 1 oraz 4). Przyhamowane tempo rozwoju demokracji wyborczej można częściowo wytłumaczyć rozbieżnościami w charakterystyce struktury demograficznej. W owym okresie ludność litewska z uwagi na wyższy poziom współczynnika określającego liczbę urodzeń żywych na 1000 mieszkańców była stosunkowo młodsza. Odnośnie zaś do wyborów do III Sejmu Pierwszej Republiki Litewskiej, przez fińskiego politologa nie zostało wzięte pod uwagę w jego analizie (bez dostatecznej przyczyny), że ta rozbieżność zanika – pod kątem jakości demokracji wyborczej młode państwo litewskie dorównało pozostałym dwóm państwom bałtyckim.
11. Wykorzystując ilościowe instrumenty do pomiaru i klasyfikacji funkcjonujących reżimów politycznych, w przypadku epoki autorytaryzmu litewskiego w dwudziestoleciu międzywojennym należy wziąć pod uwagę dwa istotne czynniki: ostatki demokracji parlamentarnej w okręgu kłajpedzkim (jako okręgu autonomicznym pozostającym w granicach Litwy) oraz reaktywację fasadowego Sejmu funkcjonującego w latach 1936-1940. Czynniki te to atrybuty odróżniające litewski model reżimu autorytarnego od dawnych reżimów politycznych, np. totalitarnych oraz ewidentnych dyktatur wojskowych, które w swoich nurtach reprezentowały okrutną wersję autorytaryzmu. Precyzyjniejszy pomiar litewskiego modelu autorytarnego w okresie dwudziestolecia międzywojennego (1927-1940) jest

zupełnie odmiennym (osobnym) zadaniem politologów, do którego wartość indeksu VI nie ma zastosowania.

12. Jak twierdzi Norkus, przy interpretacji ilościowych wartości indeksu VI należy wziąć pod uwagę, że indeks Vanhanena mierzy poziom demokracji tylko na poziomie skali interwałowej⁸²⁷. Oznacza to, że nie tylko progi demokratyzacji, ale także zerowa wartość indeksu mają charakter konwencjonalny. Co ważniejsze, zmiany wartości indeksu VI nie mogą być interpretowane w tym sensie, że ilościowy wzrost tej wartości n-krotny oznacza także n-krotny wzrost zjawiska mierzonego przez VI⁸²⁸. Nie można zatem stwierdzić, że w 2000 r. (VI = 33,2) Litwa miała ponad dwukrotnie więcej demokracji niż w 1991 r. (VI = 16,03). Takie znaczenie ma sens tylko wtedy, gdy rozważamy wartości wskaźników partycypacji i rywalizacji, które składają się na ten indeks. Można jedynie stwierdzić (na przykład), że wzrost wartości indeksu VI z 5 do 10 odzwierciedla zmianę w demokracji wyborczej o tej samej wielkości, jak i wzrost tej wartości z 15 do 20, natomiast równe wartości indeksu VI należy traktować jak przejaw tego samego poziomu demokracji wyborczej.
13. W tym sensie – jak twierdzi badacz litewski – liberalna demokracja nie jest możliwa bez demokracji wyborczej, ale wysokie wskaźniki demokracji wyborczej nie gwarantują dobrej jakości liberalnej demokracji (dane zawarte w załączniku 2 pokazują, że Włochy w latach 1900-2000 pod kątem demokracji wyborczej dorównywały, a z biegiem lat wyprzedzały państwa nordyckie). Z drugiej zaś strony relatywnie niski poziom demokracji wyborczej typowy dla państw o systemie dwupartyjnym i wysokim odsetku wyborców, którzy nie korzystają z przysługującego im prawa do oddania głosu na kandydatów (jak to ma miejsce w przypadku specyfiki amerykańskiego systemu wyborczego⁸²⁹), można pogodzić ze stosunkowo dobrą jakością liberalnej demokracji. Pomiar jakości liberalnej demokracji jest odrębnym i bardzo złożonym wyzwaniem badawczym, względem którego indeks VI nie jest odpowiedni do stosowania⁸³⁰.

⁸²⁷ Zob. G. Munck, *Measuring Democracy. A Bridge Between Scholarship and Politics*, Baltimore 2009.

⁸²⁸ Podobnie jak wzrost temperatury powietrza z 10°C do 20°C nie prowadzi do dwukrotnego ocieplenia, tak wzrost indeksu VI z 10 do 20 nie oznacza, że podwoi się poziom demokracji wyborczej – konstatuje Norkus.

⁸²⁹ Wartość indeksu VI dla Stanów Zjednoczonych w latach 1990-2000 oscylowała między 16,11 a 23,38. Zob. *Polyarchy Dataset Downloads...*, *op. cit.*

⁸³⁰ Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, *op. cit.*, s. 49-50.

Tabela 11. Wartości indeksu Vanhanena dla wybranych państw europejskich w latach 1920-1939

Państwo	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Austria	6,87	6,87	26,87	27,85	27,85	27,85	27,85	28,48	28,48	28,48	32,33	32,33	32,33	32,33	0	0	0	0	nd	nd
Belgia	14,69	22	16,22	16,22	16,22	16,2	16,2	16,2	16,2	17,77	17,77	17,77	17,54	17,54	17,54	17,54	19,29	19,29	19,29	18,76
Bułgaria	2,93	3	2,93	2,24	2,24	2,24	2,24	3,49	3,49	3,49	3,49	2,97	2,97	2,97	0	0	0	0	0	0
Czechosłowacja	32,69	69	32,69	32,69	32,69	34,98	34,98	34,98	34,98	37,23	37,23	37,23	37,23	37,23	37,23	40,1	40,1	40,1	40,1	bd
Wielka Brytania	13,68	68	18,78	18,78	17,92	17,92	17,92	17,92	17,92	28,63	28,63	21,13	21,13	21,13	21,13	22,33	22,33	22,33	22,33	22,33
Estonia	29,58	58	29,58	28,88	28,88	28,88	32,86	32,86	32,86	31,65	31,65	31,65	26,85	26,85	0	0	0	0	2,76	2,76
Grecja	1,84	4	1,84	1,39	5,55	5,55	10,85	10,85	8,7	8,7	8,7	8,7	11,92	10,67	10,67	5,27	0	0	0	0
Hiszpania	1,24	4	1,24	0	0	0	0	0	0	0	0	6,69	6,69	19,07	19,07	19,07	19,88	19,88	19,88	0
Włochy	15,48	72	17,72	17,72	18,75	0	0	0	0	0,35	0,35	0,35	0,35	0,35	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Jugosławia	9,47	7	9,47	12,27	12,27	13,33	13,33	12,01	12,01	0	0	0	0	0	0	0	1,92	1,92	1,92	2,42
Łotwa	28,41	41	28	28	28	26,8	26,8	26,8	28	28	28	28	28	28	28	0	0	0	0	0
Polska	12,8	8	22,15	22,15	22,15	22,15	0	0	11,02	11,02	8,52	8,52	8,52	8,38	8,38	0	0	0	0	bd
Litwa	16,56	56	17,95	17,05	17,05	17,05	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Holandia	14,25	25	29,16	29,16	29,16	29,33	29,33	29,33	29,33	30,4	30,4	30,4	30,4	31,63	31,63	31,63	31,63	33,04	33,04	33,04
Norwegia	17,6	62	22,62	22,62	24,09	24,09	24,09	22,76	22,76	29,2	29,2	29,2	29,2	26,17	26,17	26,17	28,81	385	28,81	385
Portugalia	3	4	1,5	1,5	1,5	3,06	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Francja	14,81	81	14,81	14,81	14,59	14,59	14,59	14,59	16,3	16,3	16,3	16,3	16,22	16,22	16,22	16,22	16,69	16,69	16,69	16,69
Rumunia	1,43	3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,34	1,95	1,15	1,15	1,15	2,68	3,06	2,48	2,48	2,48	2,48	3,17	0	0
Finlandia	6,94	4	6,89	6,89	6,61	15,98	15,98	16,04	16,04	16,3	18,05	19,9	19,9	19,43	19,43	19,43	19,81	22,15	22,15	23,06
Szwecja	7,86	8	18,8	18,8	17,32	17,32	17,32	17,32	24,42	24,42	24,42	24,42	23,61	23,61	23,61	23,61	25,28	25,28	25,28	25,28
Szwajcaria	13,57	57	13,18	13,18	13,18	13,15	13,15	13,15	14,03	14,03	14,03	14,88	14,88	14,88	14,88	15,6	225	15,6	225	10,35
Węgry	4,66	6	2,34	2,34	2,34	2,34	1,57	1,57	1,57	1,57	1,57	1,77	1,77	1,77	1,77	2,05	2,05	2,05	2,05	1,54
Niemcy	10,72	72	10,72	10,72	10,83	30,24	30,24	30,24	29,15	29,15	32,32	32,32	31,18	16,57	0	0	0	0	0	0

Źródło: *Polyarchy Dataset Downloads*.

Tabela 12. Wartości wskaźnika indeksu Vanhanena dla wybranych państw europejskich w latach 1990-2000

Państwo	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Austria	35,66	35,66	35,66	35,66	37,56	37,56	37,56	37,56	37,56	37,94	37,94
Białoruś	bd	5,89	5,89	5,89	7,2	7,2	7,2	7,2	7,2	7,2	7,2
Belgia	43,55	43,23	43,23	43,23	43,23	42,03	42,03	42,03	42,03	42,72	42,72
Bułgaria	32,22	40,47	40,47	40,47	34,81	34,81	34,81	24,16	24,16	24,16	24,16
Czechy	bd	bd	bd	42,7	42,7	42,7	41,06	41,06	39,26	39,26	39,26
Czechosłowacja	36,27	36,27	40,61	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd
Wielka Brytania	32,93	32,93	33,67	33,67	33,67	33,67	33,67	30,15	30,15	30,15	30,15
Estonia	bd	39,39	20,95	20,95	20,95	24,19	24,19	24,19	24,19	24,07	24,07
Grecja	34,41	34,41	34,41	35,3	35,3	35,3	37,87	37,87	37,87	37,87	37,87

Islandia	44,25	37,54	37,54	37,54	37,54	38,59	38,59	38,59	38,59	36,13	36,13
Hiszpania	31,55	31,55	31,55	37	37	37	39,15	39,15	39,15	39,15	31,89
Włochy	44,21	44,21	47,08	47,08	36,16	36,16	42,75	42,75	42,75	42,75	42,75
Jugosławia	0	0	18,13	30,82	30,82	30,82	19,82	5,84	5,84	5,84	20,65
Chorwacja	bd	5,72	26,66	26,66	26,66	22,59	22,59	20,31	20,31	20,31	27,54
Łotwa	bd	26,36	26,36	26,26	26,26	26,69	26,69	26,69	27,57	27,57	27,57
Polska	18,13	18,97	18,97	19,34	19,34	27,02	27,02	23,6	23,6	23,6	22,3
Litwa	bd	25,8	26,6	26,6	26,6	26,6	24,66	24,66	24,66	24,66	28,16
Macedonia	bd	12,56	12,56	12,56	16,25	16,25	16,25	16,25	16,19	20,16	20,16
Mołdawia	bd	7,56	7,56	7,56	12	12	20,65	20,65	22,04	22,04	22,04
Holandia	38,74	38,74	38,74	38,74	40,84	40,84	40,84	40,84	38,42	38,42	38,42
Norwegia	41,34	41,34	41,34	35,97	35,97	35,97	35,97	37,93	37,93	37,93	37,93
Portugalia	28,11	21,09	21,09	21,09	21,09	23,35	29,66	29,66	29,66	28,06	28,06
Francja	32,03	32,03	32,03	34,41	34,41	30,36	30,36	29,26	29,26	29,26	29,26
Rumunia	14,7	14,7	27,7	27,7	27,7	27,7	32,11	32,11	32,11	32,11	20,66
Rosja	7,67	15,34	15,34	27,02	27,02	29,94	29,5	29,5	29,5	28,71	29,2
Słowacja	bd	bd	bd	33,86	34,96	34,96	34,96	34,96	43,62	33,86	33,86
Słowenia	bd	25,5	32,66	32,66	32,66	32,66	30,1	31,28	31,28	31,28	29,04
Finlandia	38,69	37,19	37,19	37,19	35,52	34,52	34,52	34,52	34,52	35,36	35,6
Szwecja	36,18	39,32	39,32	39,32	34,67	34,67	34,67	34,67	37,69	37,69	37,69
Szwajcaria	20,69	21,04	21,04	21,04	21,04	18,95	18,95	18,95	18,95	18,96	18,96
Ukraina	bd	22,3	22,3	22,3	30,06	30,06	30,06	30,06	29,73	29,76	29,76
Węgry	33,49	33,49	33,49	33,49	35,09	35,09	35,09	35,09	25,42	25,42	25,42
Niemcy	32,9	32,9	32,9	32,9	33,85	33,85	33,85	33,85	35,53	35,53	35,53

Źródło: *Polyarchy Dataset Downloads*.

Tabela 13. Skorygowane i uzupełnione dane statystyczne dotyczące wyborów w latach 1920-1936 oraz 1990-2020

Data wyborów	Największe ugrupowanie polityczne	Udział głosów/miejsc uzyskanych przez największe ugrupowanie/głosów uzyskanych przez zwycięzcę powszechnych wyborów prezydenckich w I turze (w %)	Całkowita liczba głosów ⁸³¹	Liczba ludności ⁸³²	Udział głosujących w łącznej liczbie wyborców (w %)
Pierwsze Republiki Litewska (1920-1936)					
1920 r. (s)	Partia Chrześcijańskich Demokratów	46,5	682291	1861000	37,1
1922 r. (s)	Blok Chrześcijańskich Demokratów	41,6	811687	2000534	40,6
1923 r. (s)	Blok Chrześcijańskich Demokratów	43,8	901337	2029000	44,4
1926 r. (s)	Blok Chrześcijańskich Demokratów	31,5	1017293	2227500	45,6
1936 r. (s)	Partia Narodowców	94	776000	2526500	30,7
Druga Republika Litewska (1990-2020)⁸³³					
1990 r. (s)	Sąjūdis	68,0	1851000	3693700	50,1
1992 r. (s)	Litewska Demokratyczna partia pracy	45,1	1812798	3706300	48,9
1993 r. (p)	A. Brazauskas	60,1	2012420	3693900	54,5
1996 r. (s)	Związek Ojczyzny – Litewscy Konserwatyści	29,8	1374673	3615200	38,0
1997 r. (p)	V. Adamkus	27,90	1875148	3588000	52,3
2000 r. (s)	Socjaldemokratyczna koalicja Brazauskasa ⁸³⁴	31,08	1539743	3512100	43,8

⁸³¹ Jeśli jest to możliwe, podawana jest liczba ważnych kart wyborczych. Rozpoczynając od roku 1993 (nie ma danych dotyczących wyborów w latach wcześniejszych) przedstawione są dane pochodzące ze strony Głównej Komisji Wyborczej. Zob. *Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija*, <http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/rinkimai/rinkimai-pagal-data.html> [dostęp: 26.09.2020]. Źródła pozostałych danych są wskazane w tekście pracy.

⁸³² Liczba mieszkańców w latach 1920 i 1922 bazowana jest na szacunkach Norkusa, zaprezentowanych w jego szkicu badawczym. Dla 1923 r. wskazano liczbę mieszkańców ustaloną podczas obywatelskiego w tamtym roku powszechnego spisu mieszkańców Wielkiej Litwy. Liczba mieszkańców Litwy w latach 1926-2004 pochodzi z S. Vaitekūnas, *Gyventojai dz. cyt.*, s. 109; 114. Dane dotyczące liczby mieszkańców w 2008 i 2009 r. zaprezentowano na podstawie o właściwe roczniki statystyczne Litwy. Jak już wiadomo, wstępne dane spisu mieszkańców z 2011 r. umożliwiają skonstatować, że faktyczna liczba mieszkańców Litwy już wtedy była wydatnie niższa. Jednakże ta nieścisłość nie ma wielkiego znaczenia na analizę zaprezentowaną w niniejszej dysertacji, ponieważ zdecydowana większość emigrantów zachowuje obywatelstwo litewskie, dlatego jednocześnie prawo głosu.

⁸³³ Od roku 1992 przedstawione są wyniki wyborów do Sejmu w okręgach wielomandatowych oraz pierwszej tury wyborów prezydenta Republiki Litewskiej.

2002 r. (p)	R. Paksas	19,40	1466536	3462500	42,3
2004 r. (p)	V. Adamkus	31,14	1285067	3445900	37,2
2004 r. (s)	Partia Pracy	28,44	1228653	3445900	35,6
2008 r. (s)	Związek Ojczyzny – Litewscy Konserwatyści	19,72	1309965	3366400	38,9
2009 r. (p)	D. Grybauskaitė	69,09	1393278	3349900	41,5
2012 r. (s)	Partia Pracy	19,84	1370014	3003641	45,6
2014 r. (p)	D. Grybauskaitė	57,90	1212374	2943742	41,1
2016 r. (s)	Litewski Związek Rolników i Zielonych	22,45	1273427	2888558	44,08
2019 r. (p)	G. Nausėda	65,86	1331245	2794184	47,6
2020 r. (s)	Związek Ojczyzny – Litewscy Konserwatyści	25,77	1174843	2794090	42,05

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Oficialiosios statistikos portalas* <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=103cad31-9227-4990-90b0-8991b58af8e7#/> [dostęp: 26.09.2020].

⁸³⁴ Niedługo po wyborach parlamentarnych formułujące koalicję LDDP i LSDP połączyły się. Z tego powodu przy obliczaniu wskaźnika rywalizacji wykorzystuje się liczbę uzyskanych głosów przez koalicję, a nie liczbę mandatów parlamentarnych uzyskanych przez poszczególnych jej uczestników.

Tabela 14. Skorygowane i uzupełnione (okres 2001-2009) przez Norkusa wartości wskaźników rywalizacji, partycypacji i indeks VI dla Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej

Rok	Rywalizacja	Partycypacja	Wzór ważenia	Indeks Vanhanen a	Rok	Rywalizacja	Partycypacja	Wzór ważenia	Indeks Vanhanena
Pierwsza Republika Litewska					Druga Republika Litewska				
1920	53,5 (47,3)	37,1 (35,0)	100 – 0	19,56 (16,56)	1990	(32) ⁸³⁵	50,1	100-0	16,03
1921	53,5 (47,3)	37,1 (35,0)	100 – 0	19,56 (16,56)	1991	(32) (51,0)	50,1 (50,59)	100-0	16,03 (25,8)
1922	58,4 (51,3)	40,6 (35,0)	100 – 0	23,71 (17,95)	1992	54,9 (54,9)	48,9 (48,44)	100- 0 ⁸³⁶	26,85 (26,6)
1923	56,2 (48,7)	44,4 (35,0)	100 – 0	24,95 (17,05)	1993	47,4 ⁸³⁷ (54,9)	51,7 ⁸³⁸ (48,44)	50 – 50	24,51 (26,6)
1924	56,2 (48,7)	44,4 (35,0)	100 – 0	24,95 (17,05)	1994	47,4 (54,9)	51,7 (48,44)	50 – 50	24,51 (26,6)
1925	56,2 (48,7)	44,4 (35,0)	100 – 0	24,95 (17,05)	1995	47,4 (54,9)	51,7 (48,44)	50 – 50	24,51 (26,6)
1926	68,5 (0)	45,6 (0)	100 – 0	31,24 (0)	1996	54,95 ⁸³⁹ (70,0)	46,25 ⁸⁴⁰ (35,23)	50 – 50	25,41 (24,66)
1927	0	0,00	100 – 0	0	1997	70,0 ⁸⁴¹ (70,0)	45,15 ⁸⁴² (35,23)	50 – 50	31,6 (24,66)
1928	0	0,00	50 – 50	0	1998	70,0	45,15	50 – 50	31,6

⁸³⁵ Nawiasy wskazują, że wskaźnik określono poprzez szacowanie. Wyznacza on procentowy udział mandatów w Sejmie Restytucyjnym kandydatów niewspieranych przez Sajūdis.

⁸³⁶ Pomimo, że Konstytucja Drugiej Republiki Litewskiej, uchwalona w 1992 r. przyjęła ustrój semiprezydencyjny, w którym dla komparastycznego zważenia znaczenia wyborów sejmowych i prezydenckich używamy formułę 50%-50%, to w 1992 r. głowa państwa Republiki Litewskiej nie została jeszcze wybrana. Z tego powodu w przypadku tego roku używamy formułę ważenia 100%-0%.

⁸³⁷ Do obliczenia powyższego wskaźnika (rywalizacji) dla lat 1993-1994 wykorzystano sumę połowy wskaźnika rywalizacji dla wyborów parlamentarnych z 1992 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z 1993 r.

⁸³⁸ Do obliczania wskaźnika partycypacji dla lat 1993-1994 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów sejmowych z 1992 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z 1993 r.

⁸³⁹ Wskaźnik rywalizacji dla 1996 r. składa się z sumy połowy wskaźnika rywalizacji dla wyborów prezydenckich z 1993 r. i połowy dla wyborów parlamentarnych z 1996 r.

⁸⁴⁰ Wskaźnik partycypacji dla 1996 r. składa się z sumy połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów prezydenckich z 1993 r. i połowy dla wyborów parlamentarnych z 1996 r.

⁸⁴¹ Wskaźnik rywalizacji dla lat 1997-1999 składa się z sumy połowy wskaźnika rywalizacji dla wyborów prezydenckich z 1997 r. i połowy dla wyborów parlamentarnych z 1996 r.

⁸⁴² Wskaźnik partycypacji dla lat 1997-1999 składa się z sumy połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów prezydenckich z 1997 r. i połowy dla wyborów parlamentarnych z 1996 r.

						(70,0)	(35.23)		(24.66)
1929	0	0.00	50 – 50	0	1999	70,0 (70,0)	45.15 (35.23)	50 – 50	31,6 (24.66)
1930	0	0.00	50 – 50	0	2000	69,1 ⁸⁴³ (68.9)	48,05 ⁸⁴⁴ (40,87)	50 – 50	33,2 (28,16)
1931	0	0.00	50 – 50	0	2001	69,1	48,05	50 – 50	33,2
1932	0	0.00	50 – 50	0	2002	69,46 ⁸⁴⁵	43,05 ⁸⁴⁶	50 – 50	29,9
1933	0	0.00	50 – 50	0	2003	69,46	43,05	50 – 50	29,9
1934	0	0.00	50 – 50	0	2004	69,43 ⁸⁴⁷	36,4 ⁸⁴⁸	50 – 50	25,27
1935	0	0.00	50 – 50	0	2005	69,43	36,4	50 – 50	25,27
1936	(3)	15,35	50 – 50	0,46	2006	69,43	36,4	50 – 50	25,27
1937	(3)	15,35	50 – 50	0,46	2007	69,43	36,4	50 – 50	25,27
1938	(2,775)	7,675	25 – 75	0,213	2008	69,43 ⁸⁴⁹	38,05 ⁸⁵⁰	50 – 50	26,42
1939	(1,275)	7,675	25 – 75	0,098	2009	50,45 ⁸⁵¹	40,2 ⁸⁵²	50 – 50	20,28

Źródło: Z. Norkus, *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos...*, op. cit., s. 54.

⁸⁴³ Do obliczenia powyższego wskaźnika (rywalizacji) dla lat 2000-2001 wykorzystano sumę połowy wskaźnika rywalizacji dla wyborów parlamentarnych z 2000 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z 1997 r.

⁸⁴⁴ Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla lat 2000-2001 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów parlamentarnych z 2000 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z 1997 r.

⁸⁴⁵ Do obliczenia powyższego wskaźnika (rywalizacji) dla lat 2002-2003 wykorzystano sumę połowy wskaźnika rywalizacji dla wyborów parlamentarnych z 2000 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z 2002 r.

⁸⁴⁶ Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla lat 2002-2003 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów parlamentarnych z 2000 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z 2002 r.

⁸⁴⁷ Do obliczenia powyższego wskaźnika (rywalizacji) dla lat 2004-2007 wykorzystano sumę połowy wskaźnika rywalizacji dla wyborów parlamentarnych i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2004.

⁸⁴⁸ Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla lat 2004-2007 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów parlamentarnych i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2004.

⁸⁴⁹ Do obliczenia powyższego wskaźnika (rywalizacji) dla roku 2008 wykorzystano sumę połowy wskaźnika rywalizacji dla wyborów parlamentarnych z 2008 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2004.

⁸⁵⁰ Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla roku 2008 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów parlamentarnych z 2008 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2004.

⁸⁵¹ Do obliczenia powyższego wskaźnika (rywalizacji) dla roku 2009 wykorzystano sumę połowy wskaźnika rywalizacji dla wyborów parlamentarnych z 2008 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2009.

⁸⁵² Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla roku 2009 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów parlamentarnych z 2008 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2009.

Obliczenia przyjęte w załącznikach (5 i 6) oparte są na Indeksie Demokracji (ID) skonstruowanym przez fińskiego badacza Tatu Vanhanena⁸⁵³. Sam indeks opiera się na dwóch jednowymiarowych zmiennych, określanych jako wskaźniki stopnia rywalizacji i wskaźnik stopnia partycypacji.

Autor niniejszej rozprawy doktorskiej zdaje sobie sprawę z faktu, iż w opiniach wielu specjalistów indeks demokracji Vanhanena jest dość prostą wersją pomiaru demokracji państw i spowodować może ryzyko odkształceń spowodowanych odmienną strukturą demograficzną różnych państw. W związku z tym, że w niniejszej pracy nie będą wykorzystane wskaźniki dla innych państw i analizie poddana została jedynie Litwa, uznano, że obliczenia wg Vanhanena będą wystarczające, by ukazać różnice i podobieństwa w poszczególnych latach rządów.

W przypadku wskaźnika rywalizacji przyjęć należy, iż bazuje on na założeniu, że to partie polityczne reprezentują najważniejsze ośrodki władzy politycznej w społeczeństwie, a więc im więcej głosów osiągają małe partie, tym większa jest dystrybucja władzy w społeczeństwie, co oznacza, że interesy większej liczby podmiotów politycznych są reprezentowane w szeroko rozumianych instytucjach władzy.

Wskaźnik rywalizacji, czyli udział głosów oddanych na mniejsze partie (*smaller parties' share of votes*) to udział procentowy głosów wyborczych, jakie uzyskały w ostatnich wyborach wszystkie partie poza ugrupowaniem, które tych głosów otrzymało najwięcej:

$$C = 100\% - g$$

gdzie: C – wskaźnik rywalizacji; g – wynik wyborczy partii wygrywającej wybory (w %).

Drugą zmienną jest poziom partycypacji, którego wskaźnikiem jest wysokość frekwencji wyborczej, której Vanhanen nie traktuje jej jako stosunek liczby oddanych głosów do liczby uprawnionych do głosowania, ale do całej ludności państwa: gdzie:

$$P = \frac{V}{L} \times 100\%$$

⁸⁵³ Charakterystyka odstaw metodologicznych skali przedstawiona jest m.in. w: T. Vanhanen, *Democratization. A comparative analysis of 170 countries*, London–New York 2003, s. 48–78; T. Vanhanen, *Strategies of Democratization*, Washington–London 1992, s. 22 i n.; W. Szewczak, *Jak zmierzyć demokrację? Skale pomiaru demokracji politycznej stosowane w politologii porównawczej*, „Przegląd Politologiczny”, nr 1, 2011, s. 132-134.

P– wskaźnik partycypacji; v– liczba oddanych głosów wyborczych; l– liczba wszystkich mieszkańców państwa.

Obliczając oba wskaźniki (rywalizacji i partycypacji) autor przyjął metodologię wykorzystaną przez Zenonasa Norkusa w tekście „Kiedy na Litwie było więcej demokracji? systemu politycznego Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej”⁸⁵⁴. Zaznaczyć jednak należy, iż analiza Norkusa dotyczy lat 1920-1939 i 1990-2009. Autor rozprawy postanowił uzupełnić dane tabeli o najbardziej aktualne (do roku 2020) po to, by móc porównać poszczególne okresy i lata rządów litewskich i spróbować dostrzec najważniejsze podobieństwa i różnice.

Zaznaczyć także należy, iż w niniejszej pracy wskaźnik rywalizacji w wyborach parlamentarnych postanowiono obliczać na podstawie liczby i udziału mandatów w Sejmie. W obliczeniach tych dokonano pewnych modyfikacji, uwzględniając dane dla koalicji tworzących rząd (a nie tylko dla partii, która zdobyła najwięcej mandatów). Przy obliczaniu wskaźnika rywalizacji autor założył więc, że skoro w latach 2009-2020 rządy sprawowały koalicje partyjne, to one – reprezentują najważniejsze ośrodki władzy politycznej w społeczeństwie i to w ich kontekście powinny być wyliczane wskaźniki. Dane w tabeli (załącznik 6) są właśnie oparte o powyższe założenia.

Tabela 15. Skorygowane i uzupełnione (okres 2010-2020) wartości wskaźników rywalizacji, partycypacji i indeks VI dla Drugiej Republiki Litewskiej

Rok	Rywalizacja	Partycypacja	Wzór ważenia	Indeks Vanhanena
2012	44,7	43,55 ⁸⁵⁵	50– 50	19,46
2014	42,1	43,35 ⁸⁵⁶	50– 50	18,2
2016	49,7	42,59 ⁸⁵⁷	50– 50	21,16
2019	34,14	45,84 ⁸⁵⁸	50– 50	15,6

⁸⁵⁴ Z. Norkus, *Kiedy na Litwie było więcej demokracji? Porównanie reżimu politycznego Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej*, „Ośrodek Myśli Politycznej” http://www.forum-pl-lt.com/index.php/pl/polityka-wewnetrzna/17-zenonas-norkus-kiedy-na-litwie-bylo-wiecej-demokracji-porownanie-rezimu-politycznego-pierwszej-i-drugiej-republiki-litewskiej?fbclid=IwAR2xNnlaAawQdgOXXo-Hbs_Np9f2pUAREcyP5pSRwQXlyNx8Uvyw5oEfv8, [dostęp: 20.01.2021];

⁸⁵⁵ Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla roku 2012 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów parlamentarnych z 2012 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2009.

⁸⁵⁶ Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla roku 2014 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów parlamentarnych z 2012 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2014.

⁸⁵⁷ Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla roku 2016 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów parlamentarnych z 2016 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2014.

2020	47,5	43,86 ⁸⁵⁹	50– 50	20,8
-------------	------	----------------------	--------	------

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 16. Wskaźnik rywalizacji dla wyborów parlamentarnych w okresie (2008-2020) Drugiej Republiki Litewskiej (obliczony według kryteriów udział mandatów w Sejmie)

Rok	Największa partia	Liczba mandatów	Udział mandatów (%)	Wskaźnik rywalizacji
2008	Związek Ojczyzny (Koalicja)	78 ⁸⁶⁰	55,3= (78:141)x100	44,7=(100-55,3)
2009	Związek Ojczyzny (Koalicja)	77 ⁸⁶¹	54,6	45,4
2010	Związek Ojczyzny (Koalicja)	76 ⁸⁶²	53,9	46,1
2011	Związek Ojczyzny (Koalicja)	75 ⁸⁶³	53,1	46,9
2012	Partia Litewskich Socjaldemokratów (Koalicja)	85 ⁸⁶⁴	60,3	39,7
2014	Partia Litewskich Socjaldemokratów (Koalicja)	77 ⁸⁶⁵	54,6	45,4
2015	Partia Litewskich Socjaldemokratów (Koalicja)	76	53,9	46,1
2016	Związek Litewskich Rolników i Zielonych (Koalicja)	71 ⁸⁶⁶	50,3	49,7
2017	Związek Litewskich Rolników i Zielonych (Koalicja)	69 ⁸⁶⁷	48,9	50,2
2018	Związek Litewskich Rolników i Zielonych (Koalicja)	75 ⁸⁶⁸	53,1	46,9
2019	Związek Litewskich	74 ⁸⁶⁹	52,4	47,6

⁸⁵⁸ Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla roku 2019 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów parlamentarnych z 2016 r. i połowy dla wyborów prezydenckich z roku 2019.

⁸⁵⁹ Do obliczenia powyższego wskaźnika (partycypacji) dla roku 2020 wykorzystano sumę połowy wskaźnika partycypacji dla wyborów prezydenckich z 2019 r. i połowy dla wyborów parlamentarnych z roku 2020.

⁸⁶⁰ Po wyborach z 2008 r. Związek Ojczyzny uzyskał 45 mandatów i stworzył koalicję rządową z Partią Wskrzeszenia Narodowego, Ruchem Liberalnym Republiki Litewskiej oraz Unią Liberalistów i Centrum, dysponując w Seimasie 80 mandatami. Jednocześnie w listopadzie 2018 r. dwie osoby z koalicji rządzącej zrezygnowały z mandatu poselskiego.

⁸⁶¹ W 2009 r. jedna osoba z koalicji rządzącej zrezygnowała z mandatu poselskiego.

⁸⁶² W 2010 r. jedna osoba z koalicji rządzącej zrezygnowała z mandatu poselskiego.

⁸⁶³ W 2011 r. jedna osoba z koalicji rządzącej zrezygnowała z mandatu poselskiego.

⁸⁶⁴ Po wyborach do Sejmu w 2012 r. ogłoszono porozumienie między Partią Litewską Socjaldemokratyczną, Partią Pracy i Partią Porządek i Sprawiedliwość oraz Akcją Wyborczą Polaków na Litwie – Związek Chrześcijańskich Rodzin na Litwie w sprawie utworzenia koalicji rządzącej.

⁸⁶⁵ 26 sierpnia 2014 r. Akcja Wyborcza Polaków na Litwie – Związek Chrześcijańskich Rodzin na Litwie wycofała się z koalicji rządzącej (8 mandatów).

⁸⁶⁶ Po wyborach parlamentarnych w październiku 2016 r. podpisano porozumienie między Związkiem Litewskich Rolników i Zielonych oraz Partią Litewskich Socjaldemokratów w sprawie utworzenia koalicji rządzącej.

⁸⁶⁷ Na przełomie 2016 i 2017 r. dwie osoby zrezygnowały z mandatu poselskiego.

⁸⁶⁸ Na początku 2018 r. jedna osoba z koalicji rządzącej zrezygnowała z mandatu poselskiego. Natomiast 11 września 2018 r. w Sejmie podpisano porozumienie między Związkiem Litewskich Rolników i Zielonych, Partią Litewskich Socjaldemokratów i Partią Porządek i Sprawiedliwość (7 mandatów) w sprawie wspólnych prac.

	Rolników i Zielonych (Koalicja)			
2020	Związek Ojczyzny (Koalicja)	74 ⁸⁷⁰	52,5	47,5

Zródło: opracowanie własne na podstawie *Norsk Senter For Forskningsdata*
https://nsd.no/european_election_database/country/lithuania/parliamentary_elections.html
[dostęp:28.09.2020].

5.4. Podsumowanie

Należy zauważyć, że instytucje i procedury przewrócone z okresu międzywojennego w okresie budowania demokracji, pomimo że wykazywały wiele ułomności (m.in. partyjniactwo, polaryzacja sceny politycznej, niska partycypacja wyborcza, niska partycypacja obywatelska w polityce samorządowej) w porównaniu do Pierwszej Republiki Litewskiej - efektywnie zakorzeniły się w litewskim życiu politycznym. Dynamika zmian ustrojowych była relatywnie wysoka, a szybkie procedowanie związane z uchwaleniem konstytucji wynikało z chęci odcięcia od poprzedniego ustroju. Nowy system polityczny Republiki Litewskiej charakteryzuje się stabilizacją.

Przeprowadzona analiza systemu politycznego państwa litewskiego umożliwiła wyróżnienie następujących cech charakterystycznych:

- podstawą ustrojową odrodzonego państwa było zachowanie ciągłości prawnoustrojowej okresu międzywojennego, a zatem przy przyjęciu rozwiązań prawnoustrojowych wzorowano się na zasadach charakterystycznych dla demokracji Pierwszej Republiki Litewskiej;
- sprawowania władzy w oparciu o konstytucję;
- nadanie Sejmowi dominującej pozycji w systemie rządów i podporządkowanie mu władzy wykonawczej;
- przywrócenie instytucji prezydenta wybieranego przez parlament;
- odtworzenia systemu wielopartyjnego po przywróceniu niepodległości w 1991 r. oraz odbudowanie przez partie polityczne z okresu międzywojennego swoich struktur;
- reaktywowanie samorządu terytorialnego i odtworzenie elementów modelu samorządowego Pierwszej Republiki Litewskiej, m.in. systemu gminnego i

⁸⁶⁹ W 2019 r. 9 osób z koalicji rządzącej zrezygnowało z mandatu poselskiego. Natomiast 19 września 2019 r. Związek Litewskich Rolników i Zielonych, Partia Litewskich Socjaldemokratów i Akcja Wyborcza Polaków na Litwie – Związek Chrześcijańskich Rodzin podpisały porozumienie międzygrupowe z frakcją Sejmu „Lietuvos gerovei”.

⁸⁷⁰ Po wyborach do Sejmu w 2020 r. ogłoszono porozumienie między Partią Związek Ojczyzny – Litewscy Chryścijańscy Demokracji, Ruchem Liberalów Republice Litewskiej i Partią Wolności w sprawie utworzenia koalicji rządzącej.

powiatowego, instytucji viršaitisa, starosty oraz wprowadzenie bezpośrednich wyborów mera i starosty;

- powrócono do proporcjonalnego systemu głosowania – zagwarantowanego jeszcze w konstytucji z 1922 r.

Wyniki porównania danych dotyczących systemu politycznego Pierwszej Republiki Litewskiej i Drugiej Republiki Litewskiej wykazały, że poziom demokracji wyborczej w okresie sejmokracji (1920-1926) był wyższy niż jej poziom po uzyskaniu niepodległości państwa (1990-2020). Wskazuje to na ułomność obecnej demokracji litewskiej, polegającą na tym, że pomimo utrzymującej się tendencji do rywalizacji partyjnej, partycypacja wyborcza wciąż wykazuje niski poziom.

Powyższe elementy charakteryzowały proces powstania i umacniania demokracji po załamaniu się reżimu totalitarnego. Kluczową rolę w tym czasie odgrywała nie tylko kształtująca się kultura polityczna Litwinów, ale także regulacje normatywne, legitymizacja elit politycznych i osobowości przywódców. W rezultacie ewolucja ta pozwoliła na wdrożenie głębokich zmian w systemie politycznym. Przeobrażenia te definitywnie wskazały kierunek reform i zmian instytucjonalnych na Litwie.

Zakończenie

Ewolucja litewskiego systemu politycznego i poszczególnych czynników wpływających na przemiany w ramach państwa litewskiego pozostaje niszowym obszarem badawczym w zakresie znalezienia prawidłowości między tym, co było w latach międzywojennych a tym, co jest obecnie. Wskazanie różnic, podobieństw, czy wspólnych punktów w tej tematyce jest zadaniem niezwykle wymagającym, ale niewątpliwie wartym naukowej eksploracji. Rozważania prowadzone w niniejszej rozprawie doktorskiej poświęconej ewolucji systemu politycznego Litwie – wykazały, że sięgając do przeszłości można dokonywać efektywnej analizy i charakterystyki nie tylko tego, co było kiedyś, ale także odnosząc te ustalenia do współczesności.

Litwa w okresie międzywojennym ukształtowała swoją własną specyfikę odmienną od pozostałych państw nadbałtyckich, przyjmując jednak zbliżony model spersonizowanych rządów jednostki. Litwa w tym kontekście nie stanowiła wyjątku, a tendencje autokratyczne zauważalne były wówczas w wielu państwach europejskich.

Przeprowadzona w ramach niniejszej pracy analiza dowiodła, że zaimplementowany w niej paradygmat neoinstytucjonalny jest adekwatny do prowadzonych badań nad ewolucją systemu politycznego. Analiza systemowo-funkcjonalna wewnętrznych strukturalnych i procesualnych, jak również zewnętrznych determinantów przemian pozwoliła odpowiedzieć na postawione we wstępie pytania badawcze oraz pozytywnie zweryfikować sformułowane hipotezy badawcze.

Najważniejszym wnioskiem płynącym z próby odpowiedzi jest stwierdzenie, że ewolucja litewskiego systemu politycznego w początkowej fazie przebiegała w kierunku ustanowienia państwowości i budowania ustroju politycznego opartego na zasadach demokratycznych, natomiast po przewrocie w 1926 r. ten kierunek się zmienił w stronę autorytaryzmu z silną władzą prezydenta, cieszącego się szerokimi uprawnieniami.

Szukając czynników determinujących zmianę poszczególnych elementów systemu politycznego w Pierwszej i Drugiej Republice Litewskiej należy zauważyć, iż w obu republikach były one nieco odmiennie. W Pierwszej Republice Litewskiej - w okresie parlamentaryzmu 1920-1926 – wskazać można przede wszystkim na fakt, iż reprezentatywne, wielopartyjne zarządzanie było trudne dla agrarnego modelu społeczeństwa litewskiego, w którym nie było ustalonych klas społecznych. Partie polityczne nie mając doświadczenia i pojęcia o tym, jak funkcjonuje demokracja, były dość statyczne i nie starały się przyciągnąć szerszego elektoratu, ograniczając się tym

samym do skrajnych ideologii. Kolejnym czynnikiem jest zapewne niewydolność aparatu administracyjnego i korupcja wynikająca z braku fachowej kadry i upolitycznienia instytucji państwowych. Oprócz tego wskazać należy, iż zależność władzy wykonawczej od partii, determinowana modelem demokracji parlamentarnej, doprowadziła do jej słabości i niestabilności rządów. Ponadto, istotnym czynnikiem była także, korzystna dla przewrotu w 1926 r. sytuacja międzynarodowa. Niedawne w stosunku do wydarzeń na Litwie upadki demokracji parlamentarnych we Włoszech i Hiszpanii, a także entuzjazm wobec osiągnięć gospodarczych faszystowskich Włoch w Europie podsyłyły nastroje antydemokratycznych litewskich oficerów i nacjonalistów. Istotnym czynnikiem tamtego okresu było również to, że liberalne i nie zawsze przemyślane w kontekście poczucia bezpieczeństwa narodowego decyzje rządu Sleževičiusa w 1926 r. wywołały szok i sprzeciw znacznej części społeczeństwa.

Istotnymi determinantami zmian politycznych w Drugiej Republice Litewskiej były przede wszystkim kształtująca (modernizująca) się kultura polityczna społeczeństwa wraz z reprezentowanymi wartościami i formami myślenia. W rozpatrywanym okresie społeczeństwo litewskie wyrażało zapotrzebowanie na demokrację, popierając rządy prawa, szukając wzorców w zachodnich modelach władzy, akceptując wyznaczaną ścieżką modernizacji, europeizacji i rozwoju⁸⁷¹. Za kolejny ważny czynnik wewnętrzny wpływający na zmianę systemu politycznego i organów ustrojowych uznać można zaszłości historyczne związane z zachowaniem ciągłości prawnoustrojowej i instytucjonalnej okresu Pierwszej Republiki Litewskiej, jak również ruchów odrodzeniowych analogicznych na przełomie XIX i XX w. Z kolei istotnym czynnikiem zewnętrznym była dynamika procesów zmian zachodzących w Europie, która niejako wymuszała na Drugiej Republice Litewskiej większe zaangażowanie w urzeczywistnianie mechanizmów skutecznego funkcjonowania państwa demokratycznego. Do tych elementów zaliczyć należy m.in. procesy integracji i globalizacji, czego efektem było przystąpienie państwa do struktur ONZ, NATO i Unii Europejskiej oraz przyjęcia rozwiązań prawnoustrojowych charakterystycznych dla demokracji zachodnich.

Zachodzące zmiany systemowe od 1926 r. dokonywały się przede wszystkim w obszarze ustroju państwa. Przemiany te były konsekwencją regulacji przyjętych w nowych konstytucjach z 1928 r. oraz 1938 r., które obejmowały daleko idące zmiany przepisów konstytucyjnych, regulujących m.in. prerogatywy prezydenta, zmiany w funkcjonowaniu

⁸⁷¹ Szerzej na temat determinantów społecznych i przejawów litewskiego społeczeństwa V. Laurėnas, *Pilietinės visuomenės dilemos Lietuvoje*, „Sociologija. Mintis ir veiksmai”, nr 1, 2003.

samorządu lokalnego, konfiguracji głównych aktorów politycznych oraz zmian w systemie partyjnym.

Zamach stanu z 1926 r. był w głównej mierze zorganizowany przez kręgi wojskowe, a rola A. Smetony do dziś pozostaje przedmiotem gorących dyskusji i sporów. Zamach stanu doprowadził do władzy partię narodowców ze Smetoną na czele. Należy zauważyć, że Smetona za pomocą środków charakterystycznych dla systemu autorytarnego starał się utrzymać władzę i budować wizerunek prezydenta o wizerunku „ojca narodu”. System autorytarny miał zagwarantować Smetonie władzę, która miała być środkiem do kształtowania silnego i homogenicznego narodowościowo państwa litewskiego. W tym celu okrojowana konstytucja miała służyć nadaniu autorytarnej władzy quasi-legalnego charakteru. Prezydent podjął w ten sposób próbę uzyskania podstawy prawnej do utrzymania nieograniczonej władzy. Smetona bowiem piastując urząd głowy państwa, posiadał władzę wykonawczą i ustawodawczą. Funkcjonowanie pionu prezydenckiego (przede wszystkim partii *narodowców*) oraz systemu politycznego jako całości po 1928 r. klasyfikowało się do modelu patrymonialnego, w ramach którego establishment zmierzał do ograniczenia politycznej konkurencji poprzez likwidację wszystkich partii politycznych w państwie, centralizacji samorządu terytorialnego, opracowania nowej konstytucji z 1938 r., zwiększenia dostępu do Smetony jako centralnego ośrodka rozstrzygającego o alokacji zasobów kadrowych na najwyższych urządach państwowych. Wszystko to skutkowało zawłaszczeniem państwa, co w konsekwencji doprowadziło do przyjęcia na Litwie międzywojennej wariantu rządzenia w stylu Łukaszenki lub Putina.

Wykształcony reżim polityczny doprowadził do upadku systemu demokratycznego. Nowa konstytucja z 1928 r. wprowadziła głębokie zmiany polityczne, zwiększając zakres prerogatyw prezydenta i rządu, a także umacniając ich pozycję w systemie rządów - kosztem uprawnień parlamentu. Rola Sejmu uległa zdecydowanemu zmniejszeniu. Istotnym rozstrzygnięciem ustrojowym była dominacja prezydenta w stosunku do wszystkich innych konstytucyjnych instytucji. Opozycja antysystemowa praktycznie nie egzystowała, a wszelkie próby krytyki rządu lub głowy państwa kończyły się likwidacją przeciwników bądź zesłaniem ich do obozów pracy.

Wraz z upadkiem demokracji zmieniły się stosunki na linii obywatel-władza publiczna, w których obywatel stał się stroną słabszą. Analizując konstytucje z 1928 r. oraz 1938 r. widać, że materia związana z prawami człowieka i obywatela w ustawach zasadniczych zachowywała szereg pozorów. Pozycja obywateli była ograniczana w

wyniku wdrażania licznych ograniczeń praw obywatelskich, wynikających ze stale obowiązującego stanu nadzwyczajnego. Nie zważając na istniejące warunki, konstytucyjne przepisy dotyczące wolności i praw oraz obowiązków obywatelskich nie uległy dużym zmianom w stosunku do poprzednich uregulowań konstytucyjnych. Skutkiem tego – wyłącznie pod względem formalnym – rozwiązania litewskie odpowiadały ówczesnym wzorcom charakterystycznym dla państw demokratycznych. Zauważyć należy, że występowały pewne symptomatyczne zmiany w konstytucyjnym określeniu ram obywatelskich praw i wolności. Obywatele, w tym mniejszości narodowe, byli inwigilowani przez służby bezpieczeństwa podległe władzy prezydenta, a ujawnione potencjalne spiski i próby przewrotu stanowiły przesłankę do systematycznego ograniczenia praw obywatelskich.

Prezydent Smetona w stosunkach z obywatelami bazował na kulcie wodza narodu. Jednocześnie sprawował on rządy bazując na systemie wartości narodowych i przywiązując dużą wagę do lojalności jednostki wobec reżimu, co przejawiało się w uznawaniu silnej i niekontrolowanej władzy za ideał państwa, bez potrzeby wprowadzania demokratycznych praw i swobód obywatelskich. Z tego względu kultura polityczna społeczeństwa litewskiego charakteryzowała się poddańczością zachowań i depolityzacją.

Analiza poszczególnych danych i statystyk demograficznych dotyczących wyborów w latach 1920-1926 w Pierwszej Republice Litewskiej, pozwala wnioskować, że w tamtym okresie państwo litewskie w kontekście poziomu demokracji wyborczej (na podstawie wartości indeksu Vanhanena) pozostawało w bardzo niewielkim stopniu w tyle za Polską, Łotwą i Estonią (por. tabele 1 i 4).

Zaznaczyć przy tym należy, że Druga Republika Litewska przewyższa Pierwszą Republikę Litewską pod względem poziomu liberalnej demokracji. Wpływ na taki stan rzeczy miały zapewne wewnętrzne polityczne uwarunkowania państwa – przede wszystkim jednak brak istnienia stanu nadzwyczajnego, który w Pierwszej Republice stawał się wygodnym instrumentem rządzenia ówczesnych elit politycznych.

Jak zostało wspomniane, hipotezy badawcze przyjęte we wstępnej części pracy zostały zweryfikowane pozytywnie, co pozwala na sformułowanie następujących wniosków dotyczących charakteru ewolucji system politycznego Litwy w rozpatrywanym okresie.

W okresie litewskiego odrodzenia narodowego wykrystalizowana elita z szerokim poparciem społecznym podjęła działania na rzecz odbudowy państwa i transformacji systemowej. Pierwszym ważnym krokiem w kierunku powstania państwa był proces

tworzenia postaw ustrojowych. Młode państwo czekały wkrótce ciężkie próby powiązane z uderzeniem na Zachód sił zbrojnych Rosji Radzieckiej, zatarg na linii Kowno-Warszawa oraz inne zagrożenia. Wkrótce potem - w miarę stabilna sytuacja polityczna w państwie stworzyła przesłanki tworzenia systemu politycznego. Przeprowadzenie wyborów do Sejmu Ustawodawczego było pierwszym krokiem ku demokratyzacji. Wyłoniony w wyborach parlament w dużej mierze składał się z reprezentantów chrześcijańskiej demokracji. W polityce litewskiej rozpoczął się okres dominacji jednej partii – chadecji przy braku opozycji parlamentarnej. Partia rządząca, wykorzystując reżim stanu wyjątkowego, rządziła w sposób arbitralny. Dopiero w roku 1926 została przerwana dominacja chadeków w życiu politycznym Litwy, a władzę objęła centrolewica. Nastąpił relatywnie krótki okres politycznej liberalizacji. Stan ten utrzymał się do zamachu stanu z 16 grudnia 1926 r., kiedy to ponownie do władzy doszła chadecja i narodowcy, prezentując program polityczny wzorowany na włoskim faszyzmie.

System polityczny Litwy w analizowanym okresie, jak każdy system polityczny będący strukturą abstrakcyjną, charakteryzował się dynamiką, zaburzeniem homeostazy i pragnienia jej przywrócenia, w sytuacji, gdy dochodziło do gwałtownych i nieuniknionych zdarzeń gospodarczych, militarnych, społecznych oraz politycznych powodujących dysfunkcyjność systemu. Odnosi się to do całego analizowanego okresu lat 1918-1940 oraz 1990-2020. Oznacza to, że Litwa, podobnie jak inne państwa bałtyckie doświadczyła charakterystycznych dla tamtego okresu wstrząsów i kryzysów politycznych.

W analizowanym okresie przemiany dotyczące funkcjonowania reżimu politycznego i poszczególnych elementów systemu politycznego Litwy były związane z czynnikami zmieniającymi strukturę i charakter władzy politycznej oraz z otoczeniem międzynarodowym, co w większości państw środkowo- i wschodnioeuropejskich wiązało się z upadkiem demokracji i zainicjowaniem procesu budowy reżimu autorytarnego. Powyższe zjawisko możemy wpisać w koncepcję trzeciej fali demokratyzacji Samuela Huntingtona, gdzie pierwsza fala odwrotu od demokracji (1922-1942) rozpoczęła się pochodem Benito Mussoliniego na Rzym w 1922 r. W dalszej kolejności wydarzenia wpisujące się w tę koncepcję miały miejsce m.in. w Polsce czy na Litwie w roku 1926. Dominujący kierunek w rozwoju sytuacji politycznej w tej części Europy był bodźcem do powrotu do tradycyjnych form rządów autorytarnych lub totalitarnych⁸⁷².

⁸⁷² Należy pamiętać, że totalitaryzm jest formą autorytaryzmu. Zob. S. P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 2009, s.27.

Proces tworzenia ustroju demokratycznego w latach 1920-1926 przejawiał się w głównej mierze w przeprowadzeniu wyborów do Sejmu Ustawodawczego, przyjęciu konstytucji Republiki Litewskiej oraz kształtowaniu modelu rządów parlamentarnych. Warto odnotować, że zmiany te były nie tyle celem samym w sobie i świadomą decyzją, priorytetem transformacji, ile rozwiązaniem, mający umożliwić zachowanie ustanowionej państwowości oraz doprowadzić do uznania Litwy *de iure* i *de facto* na arenie międzynarodowej.

W toku postępowania analitycznego założono kilka hipotez, które okazały się założeniami słusznymi. Zarówno hipoteza mówiąca, że proces ewolucji systemu politycznego Litwy był procesem prowadzącym do ustanowienia silnej pozycji instytucji głowy państwa w systemie politycznym, jak i hipoteza dotyczące utrzymania silnych rządów przez prezydenta na wskutek utrzymywania stanu wojennego i potęgi aparatu przymusu i nadzoru policyjnego oraz militarnego – zostały potwierdzone w badaniach. Założenie, że proces kształtowania się modelu samorządu terytorialnego oraz systemu partyjnego II RL wzorowano się na modelach Pierwszej Republiki Litewskiej również zostały zweryfikowane pozytywnie.

Podobnie jak w okresie międzywojennym, państwo litewskie przyjęło taki sam system polityczny – przywracając swoje przedwojenne instytucje (m.in. restytucja urzędu prezydenta, Sejmu Restytucyjnego, samorządu). Tak jak w okresie pierwszej niepodległości, wzory rozwiązań konstytucyjnych czerpała Litwa głównie z konstytucji z 1922, 1928 lub 1938 r. Ogólne ramy prawne systemu partyjnego i samorządowego zostały zapisane w konstytucji Republiki Litewskiej z 1992 r.

Praktyka stosowania konstytucji jako instrumentu kształtowania pluralizmu i systemu wielopartyjnego pokazuje, że w państwie litewskim służyła ustawa zasadnicza w głównej mierze do powstania różnorodnych partii politycznych, zapewniając im możliwość oddziaływania na życie polityczne. Ich wielość wynikała nie tylko z istniejących w społeczeństwie podziałów, ale też z przyjętych rozwiązań formalnoprawnych. Wiele nowo powstających ugrupowań politycznych nawiązywało – samą nazwą lub programem – do organizacji politycznych istniejących na Litwie w okresie międzywojennym, a około połowa wyborców litewskich stanowiła ich twardy elektorat, jest to charakterystyczny element litewskiego systemu partyjnego.

Natomiast doświadczenia funkcjonowania modelu samorządowego Pierwszej Republiki Litewskiej wskazały głównie na jego zaimplementowanie do współczesnego modelu samorządu terytorialnego. Wymienić tu należy kwestie dotyczące odtwarzania

elementów systemu gminnego i powiatowego, instytucji viršaitisa, starosty oraz wprowadzenie bezpośrednich wyborów mera oraz starosty. Tę częstotliwość sięgania po rozwiązania systemowe modelu demokracji parlamentarnej Pierwszej Republiki Litewskiej należy częściowo przypisać sowieckiej przeszłości i nowo odzyskanej suwerenności, które niosły ze sobą potrzebę nadania tym instytucjom demokratycznego charakteru. Doświadczenie państw nadbałtyckich mają podobną naturę.

Tym co wydaje się łączyć Pierwszą Republiką Litewską z Drugą Republiką Litewską jest poziom jakości demokracji.

Ostania z hipotez uzupełniających związana była z poziomem demokracji. Prowadząc analizę w oparciu o wskaźniki Vanhanena – dowiedzione zostało, że poziom demokracji wyborczej Pierwszej Republiki Litewskiej w okresie sejmokracji nie odbiegał znacząco od poziomu Drugiej Republiki Litewskiej, a nawet go przewyższał. Z kolei uwzględniając to samo kryterium Druga Republika Litewska przewyższała Pierwszą Republiką Litewską pod względem poziomu liberalnej demokracji.

Poziom demokracji wyborczej mierzony za pomocą ilościowych narzędzi pomiaru systemów politycznych (w tym przypadku indeksu Vanhanena, który zależy jedynie od intensywności rywalizacji i poziomu partycypacji wyborców), wykazał wartości wyższe w międzywojennej Litwie w latach 1920-1926 niż wykazane w latach 1990-2020. Poziom demokracji wyborczej w latach międzywojennych dwóch Sejmów i samorządów był wyższy niż w latach po odzyskaniu niepodległości (1990-2020). Co oznacza, że rywalizacja partyjna nie była słabsza, a partycypacja w wyborach parlamentarnych i samorządowych była nawet wyższa. Z tego względu Druga Republika Litewska cechuje się tendencją obniżającego się uczestnictwa w wyborach parlamentarnych i samorządowych. Natomiast poziom liberalnej demokracji w latach 1990-2020 jest wyższy niż w latach 1920-1926, w której wprowadzony stan wojenny ograniczał prawa i wolności polityczne. Jest to jednocześnie główna różnica między parlamentaryzmem w międzywojniu a współczesną Litwą, w której z całą pewnością funkcjonuje rzeczywista demokracja liberalna.

Konkludując, zaznaczyć należy, że istnienie poprzednich doświadczeń demokratycznych na Litwie miało wpływ na specyfikę transformacji systemu politycznego w latach 90., stanowiąc charakterystyczny wzorzec i niejako fundament dla wprowadzonych rozwiązań systemowych, wpływając także na ich jakość i tempo. Stąd niezbędne było wprowadzenie systemu w aspekcie funkcjonalnym, konsekwentna eliminacja sowieckiej przeszłości dla systemu politycznego i jego niestabilności stały się

zasadniczymi przesłankami dla jego trwałości, jak również uwarunkowały rozwój w następnych latach. Służyły temu procesowi zapewne zewnętrzne uwarunkowania trwałości systemu politycznego Republiki Litewskiej m.in. szybka integracja państwa z instytucjami europejskimi i międzynarodowymi (m.in. członkostwo w Unii Europejskiej i NATO). Jest to tym bardziej istotne, że idea pogłębienia europejskiej integracji służy wspieraniu polepszaniu stanu demokracji i dobrych rządów.

Najnowszy ranking Freedom House sygnalizuje, że w 2020 r. znacząco pogorszył się stan demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej. W obszarze respektowanie praw obywatelskich i politycznych Litwa otrzymała w rankingu łączny wynik 91 punktów – podobnie jak pozostałe państwa bałtyckie. System polityczny Litwy, jak ilustrują powyższe badania, bazuje na normach i strukturach demokratycznych. Wszakże jego funkcjonowanie, nie zważając na trwające konflikty narodowościowe, niestabilność systemu partyjnego i relatywnie niski poziom partycypacji w wyborach spełnia de facto wymogi standardów demokratycznych.

Tabela 17. Porównanie elementów systemu politycznego I RL i II RL

Okres	Pierwsza Republika Litewska		Druga Republika Litewska
	Pierwsza połowa I RL (1918-1926)	Druga połowa I RL (1926-1940)	Od 1990 r.
Charakterystyka ustroju	Konstytucja z 1922 r.	Konstytucja oktrojowana z 1928 i 1938 r.	Konstytucja z 1992 r.
reżim polityczny	demokracja	autorytaryzm	demokracja
forma rządów	system parlamentarny	system prezydencki o charakterze autorytarnym	system semiprezydencki
pozycja głowy państwa	podrzędna względem parlamentu	nadrzędna względem parlamentu	podrzędna względem parlamentu
system partyjny	wielopartyjny	system z partią hegemoniczną, od 1936 r. monopartyjny	wielopartyjny
samorząd lokalny	decentralizacja władzy	centralizacja władzy	decentralizacja władzy
system wyborczy	proporcjonalny system wyborczy	- wybory pośrednie na urząd prezydenta (model elektorski); - system większościowy w wyborach do IV Sejmu I RL.	mieszany system wyborczy: - 71 deputowanych wybieranych w JOW – syst. większościowy, -- 70 deputowanych wybieranych w syst. proporcjonalnym

Źródło: opracowanie własne.

Bibliografija

Akty prawne

- Akt Wierchownogo Sowjeta Litowskoj Riespubliki o vosstanowlenii niezawisimogo Litowskogo Gosudarstwa ot 11 marc 1990 g.*, [w:] *Sbornik dokumentow Wierchownogo Sowjeta Litivskoj Riespubliki i Prezidium Wierchownogo Sowjeta Litowskoj Riespubliki, prinjatyte na pierwoj sessii Wierchownogo Sowjeta (11 marta – 30 ijula 1990 g.) na wnieoczeriednoj sessii (7, 21 i 22 awgusta 1990 g.), a także na zasiedanijach Prezidium Wierchownogo Sowjeta (15 marta i 21 awgusta 1990 g.)*, *Wierchownyj Sowiet Litowskoj Riespubliki*, Wilno 1991, t. 1. Tekst polski: *Przeobrażenie ustrojowe w republikach dawnego ZSSR*, red. E. Zieliński, Elipsa, Warszawa 1993.
- Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo pirmosios eilinės sesijos trečiojo posėdžio stenograma*. Dokumento nr 3. 11.03.1990.
- Dėl Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų sistemos tobulinimo koncepcijos ir jos įgyvendinimo veiksmų plano patvirtinimo*, LR Vyriausybės nutarimas, 2003-06-17, nr 785, Žin. 2003-06-20, nr 59–2679.
- Gyventojų dalyvavimas Didžiosios Lietuvos miestų rinkimuose 1931 m. birželio 15 ir 16 d.* „Statistikos Biuletėnis“ 1931, nr 7.
- 1933 m. gruodžio 15 d. Lietuvių tautininkų sąjungos visuotinio atstovų suvažiavimo protokolas. Lietuvių tautininkų sąjungos žinynas. 1933, gruodžio 28, nr. 1.
- Steigiamojo Seimi Darbai – Stenogramy Sejmu Ustawodawczego Litwy, posiedzenie 89, 4 V 1921.
- Seimo Stenogramos, II Seimas (Stenogramy Sejmu Litwy, II Sejm), posiedzenie 4, 19 VI 1923.
- Seimo Stenogramos, II Seimas, posiedzenie 140, 29 XI 1924; posiedzenie 158, 6 II 1925; posiedzenie 170 20 III 1925; posiedzenie 193, 20 VI 1925.
- Seimo Stenogramos, III Seimas, posiedzenie 46, 26 XI 1926.; posiedzenie 52, 3 XII 1926.
- Seimo Stenogramos, III Seimas, posiedzenie 4, 7 VI 1926.
- Seimo Stenogramos, Treciasis Seimas, (Stenogramy Sejmu Litwy, Trzeci Sejm), posiedzenie 46, 26 XI 1926.
- Seimo stenogramos. (Stenogramy IV Sejmu Republiki Litewskiej), Penktoji paprastoji sesija: 1938.IX.15–1938.XII.31, Seimo kanceliarijos leidinys, Kowno 1938.
- Seimo stenogramos. (Stenogramy IV Sejmu Republiki Litewskiej), Pirmoji paprastoji sesija: 1936.IX.01–1936.XI.30, Seimo kanceliarijos leidinys, Kowno 1936.
- Sbornik deokumentov Verchovnogo Litovskoj Respubliki i Prezidiuma Verchovnogo Soveta Litovskoj Respubliki*. T. 1.[w:] *Wiedomosti Litovskoj Riespubliki*, Wilno 1991.
- Dėlei savivaldybių Lietuvoje. 1918 m. gruodžio 17 d. vidaus reikalų ministro (toliau – VRM) cirkuliaras nr 1. Lietuvos valstybės teisės aktai (1918 II 16–1940 VI 15)*. Wilno 1996.
- Lietuvos statistikos metraštis*. 1924–1926. Kowno 1927.
- Lietuvos statistikos metraštis 1936*, Akc. „Spindulio“ b-vės spaustuvė, Kowno 1937.

Постановление Центральной комиссии Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов 8 мая 2020 г. № 12.
Zakon Litowskoj Rjespubliki o wriemiennom Osnownom Zakonie Litiwskoj Rjespubliki ot 11 III 1990 g., [w:] O litowskoj problemie. Bielaja kniga, APN, Moskwa 1990.

Źródła archiwalne

- (Be datos, tarp 1919 m sausio ir 1919 m. balandžio. *P. Kuzmos pranešimas VRM*. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 109, l.
- 1918-12-13 Pernaravos parapijos susirinkimo protokolas. LCVA, f. 417, ap. 1, b. 359, l. 23.
- 1926 m. birželio 19 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento direktoriaus raštas visiems apskričių viršininkams, nr 308. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 5, l. 42.
- 1927 m. rugpjūčio 25 d. vidaus reikalų ministro I. Musteikio aplinkraštis apskričių viršininkams. LCVA, f. 399, ap. 1, b. 622, l. 186.
- 1928 m. liepos mėn. Lietuvos tautininkų sąjungos skyriams ir apskričių komitetams aplinkraštis, nr. 6.
- 1929 m. valsčių tarybų sudėtis, LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1930, l. 66a.
- 1930 m. lapkričio 10 d. Kriminalinės policijos žinios nr 73. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4124, l.
- 1930 m. spalio 31 d. Apskričių viršininkų suvažiavimo protokolas. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1229, l.
- 1930 m. vasario 27 d. Katalikų veikimo centro valdybos skundas Krašto apsaugos ministerijai. LCVA, f. 1126, ap. 2, b. 112, l.
- 1931 m. gegužės 12 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentodirektoriaus Navako raštas apskričių viršininkams nr 22664. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 200, l. 273.
- 1931 m. vasario 18 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Navako raštas nr 18864 Šiaulių miesto ir apskrities viršininkui. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 767, l.
- 1931 m. vasario 28 d. Lietuvos socialdemokratų partijos Centro komiteto pareiškimas Vidaus reikalų ministrui del Lietuvos socialdemokratų partijos veikimo trukdymų. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 200, l. 90–90.
- 1932 m. gegužės 14 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentodirektoriaus raštas nr 24529 piliečiui Juozui Bajorui. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 779, l. 3.
- 1932 m. lapkričio 10–12 d. Lietuvos apskričių viršininkų suvažiavimo protokolas. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 894, l.
- 1932 m. Policijos budėtojui viešuose susirinkimuose instrukcija. LCVA, f. 407, ap. 8, b. 105, l.
- 1933 m. gruodžio 8 d. Lietuvos tautininkų sąjungos Trakų apskrities komiteto pirmininko raštas Dusmenų skyriaus valdybai. LCVA, f. 554, ap. 2, b. 60, l. 27.

- 1933 m. sausio 18 d. Piliečių apsaugos departamento direktoriaus raštas Valstybės kontrolei. LCVA , f. 394, ap. 5, b. 285, l. 78.
- 1936 m. gegužės 26 d. Lietuvos tautininkų sąjungos IV apylinkės susirinkimo protokolo nuorašas. LCVA , f. 554, ap. 2, b. 22, l. 43.
- 1936 m. gruodžio 4 d. Lietuvos tautininkų sąjungos XIII apylinkės susirinkimo protokolas. LCVA . Nr. 6, f. 554, ap. 2, b. 24, l. 27.
- 1936 m. žinios apie Klaipėdos krašto kandidatus į Seimą, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1196, l. 165.
- AAN, MSZ, t. 6076.
- Apskričių derinimo komitetams. Instrukcija nr 3, LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1930, l.
- Aviacijos majoro Mikalojūno parodymai dėl birželio 7 d. įvykių, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4310.
- Budzyński W., *Ze wspomnień dwudziestolecia w Republice Litewskiej*, mps., Archiwum PAN. (bez roku wydania).
- Konstytucja Republiki Litewskiej*, [w:] *Nowe Konstytucje*, red. J. Makowski, (bez wydawnictwa), Warszawa 1925.
- LCVA, f. 378., ap. 5, b. 3381, k. 324.
- LCVA. Lietuvos konstitucija V. Ž. nr 608, eil. 4271 1938-V-12.
- LCVA, f. 554, ap. 1, b. 16, l. 9.
- LCVA, f. 554, ap. 3, b. 9, l. 36.
- Lietuvos statistikos metraštis*. T. 12. [w:] Centrinis Statistikos Biuras, Wilno 1939.
- Lietuvos tautininkų sąjungos apylinkių pirmininkų susirinkimas, skirtas 1926 m. gruodžio 17 d. paminėjimui. LCVA. f. 554, ap. 2, b. 6, l. 64.
- Lietuvos tautininkų sąjungos generalinio sekretoriaus konfidencialus raštas komiteto pirmininkui. LTA GV Vyriausio Štabo aplinkraštis grupių vadams, 1928-12-12, LCVA, f. 563, ap. 1, b. 2, l. 89.
- Ministrų kabineto 1933 11 03 pos. protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 728, ap. 137.
- Smetono didžiosios mintys, Surinko: Germantas, A. Nazabitauskas, Step. Povilavičius, redagavo Germantas, Kowno 1936. (LCVA) . f. 554, ap. 2, b. 7, l. 3-4.
- Valstybės saugumo departamento Agentūros skyriaus viršininko apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veikimą 1938 m. gruodžio mėn, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3440, l. 44.
- Valstybės saugumo departamento Agentūros skyriaus viršininko apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veikimą 1939 m. vasario mėn, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 138, l. 38.
- Visuomenės mokslas. (Kaunas: Savišvietos, 1937). LCVA, f. 394, ap. 15, b. 296, l. 423.

Czasopisma

- „Atgimimas”, nr 7, 1990.
- „Draugystė”, nr 22, 1990.
- „Dzień Kowieński”, 13-14 grudnia 1926.
- „Kurier Wileński”, nr 95, 1992.
- „Kurier Wileński”, nr 103, 1992.
- „Laisvė”, 7 lipca 1920.

„Lietuva”, 29 marca 1926.
„Lietuvos aidas”, nr 134, 1931.
„Lietuvos aidas”, nr 220, 1992.
„Lietuvos aidas”, nr 88, 1940.
„Lietuvos žinios”, nr 176, 1924.
„Mūsų Vilnius”, nr 5, 1930.
„Rzeczpospolita”, 5 lipca 2000.
„Valstybės žinios”, nr 33, 1992.
„Vyriausybės žinios”, nr 219, 1926.
„Vyriausybės žinios”, nr 252, 1927.
„Vyriausybės žinios”, nr 275, 1928.
„Vyriausybės žinios”, nr 304, 1929.
„Vyriausybės žinios”, nr 458, 1934.
„Vyriausybės žinios” nr 608, 1938.

Artykulų prasowe

Apygardų apskričių kandidatų į tautos atstovus sąrašai, „Vyriausybės žinios”, nr 537, 1936.

Butkus Z., *Jei opozicija gauna paramą iš svetur*, „Kultūros barai”, nr 8–9, 1995.

Budujmy salę gimnastyczną, „Dziennik Kowieński”, nr 73, 1930.

Draugijų įstatymas, „Vyriausybės žinios”, nr 3626, 1936.

Klaidingas kelias, „Lietuvos Žinios”, nr 1, 1931.

Kodėl valstiečiai liaudininkai nedalyvauja miest savivaldybi rinkimuos, „Lietuvos Žinios”, nr 103, 1931.

Laikinosios vyriausybės žinios. nr 9, 1919.

Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas, „Valstybės žinios”, t. 29, nr 692, 1990.

Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas, 2008 m. rugsėjo 15 d. Nr X-1722, „Valstybės žinios”, nr 113, 2008.

Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. „Lietuvos Vyriausybės žinios”, nr 1, 1918.

Organizacijų, sudarytų okupuotoje Lietuvoje ar svetimose valstybės, nariams ir rėmėjams bausti įstatymas, „Vyriausybės žinios” 1929 r., nr 304.

Partijos uždarytos, „Lietuvos aidas”, nr 60, 1936.

Respublikos Prezidento aktai, „Vyriausybės žinios”, nr 533, 1936.

Seimo rinkimų įstatymas, „Vyriausybės žinios”, nr 533, 1936.

Seimo statutas, „Vyriausybės žinios”, nr 550, 1936.

Smetona A., *Apie demokratizma ir „monarachijos liekana”*, „Tevynės balsas”, z 23–24 marca 1922.

Spaudos įstatymas, „Valstybės žinios”, nr 510, 1935.

Susirinkimų ir pramogų įstatymas, „Vyriausybės žinios”, nr 393, 1932.

Sustabdytas liaudininkų ir krikščionių demokratų partijų veikimas, „Lietuvos aidas”, nr 263, 1935.

Taisyklės draugijų įstatymui vykdyti, „Vyriausybės žinios”, nr 553, 1936.

- Tautos vienybės keliais*, „Lietuvos aidas“, nr 61, 1936, vakarinė laida, vasario 7.
- The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008*, „The Economist“ 2008, nr specjalny: The World in 2009.
- Uchwała Rady Najwyższej Republiki Litewskiej o wyborach do Sejmu Republiki Litewskiej 25 października 1992 roku z 9 lipca 1992 r.*, „Kurier Wileński“, nr 135, 1992 (tekst polski).
- Uchwała Rady Najwyższej Republiki Litewskiej o zgłoszeniu projektu Konstytucji Republiki Litewskiej na referendum z 13 października 1992 r.*, „Kurier Wileński“, nr 204, 1992 (tekst polski).
- Vietos savivaldybės įstatymas*, „Vyriausybės žinios“, nr 307, 1929, rugsėjo 7.
- Vietos savivaldybės įstatymas*, „Vyriausybės žinios“, nr 307, 1929 Lietuvos valstybės teisės aktai.
- Vietos savivaldybės įstatymas*, „Vyriausybės žinios“, nr 356, 1931, gegužės 2.
- Vietos savivaldybės įstatymas*, „Vyriausybės žinios“, nr 356, 1931.
- Vietos savivaldybės įstatymui vykdyti taisyklės*, „Vyriausybės žinios“, 1929, spalio 9.
- Zakon Litovskoj Republiki o wyborach Sejmu Litovskoj Riepubliki* ot 19 IV 1992 g., „Wiedomosti Litovskoj Riepubliki“, nr 22, 1922, poz. 535.
- Zakon Litovskoj Riepubliki ob izmienenii zakona o wyborach Sejma Litovskoj Riepubliki* ot 27 VI 1996 r., „Wiedomosti Litovskoj Riepubliki“, nr 24, 1996, poz. 424.

Wspomnienia i pamiętniki

- Gajewski A., *Polska frakcja Poselska w Sejmach Litewskich*, maszynopis w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Dział Rękopisów, sygn. 13543/II.
- Smetona R., *Rinktinia rastai*, Menta, Kowno 1990.
- Smetona A., *Pasakyta parasyta (1927–1934)*, Spindulys, Kowno 1935.
- Raštikis S., *Kovose dėl Lietuvos*. 2 dalis, Lituanus, Los Angeles 1956.
- Voldemaras A., *Pastabos saulėlydžio valandą*, Mintis, Vilnius, 1992.

Monografie i prace zbiorowe

- Adomavičiūtė I., *Tarpukario Lietuva*, Wydawnictwo Šviesa, Kowno 2007.
- Almond G. A., Verba S., *Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton 1963.
- Almond G., Powell G. B. J., Dalton R. J., *Comparative Politics Today: A World View*, Pearson, New York 2009.
- Andrijonas A., *Lietuvos šauliai Tėvynės sargyboje (1922–1940), Lietuvos Šaulių Sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004*, Wydawnictwo Arx Baltica, Kowno 2005.
- Antanowicz N. A., *Tieorija političeskich sistiem*, Mińsk 2008.
- Antoszewski A., *Autorytaryzm*, [w:] *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Hubert Atla 2, Wrocław 2004.

- Antoszewski A., Herbut R., *Systemy polityczne współczesnego świata*, Arche, Gdańsk 2001.
- Antoszewski A., *Reżim polityczny*, [w:] *Studia z teorii polityki*, tom I, red. A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999.
- Anušauskas A., *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 metais*, Mintis, Wilno 1993.
- Anušauskas A., *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*, Wydawnictwo Versus aures, Wilno 2014.
- Aron R., *Etudes politiques*, Gallimard, Paris 1972.
- Astapienka A., *Nacyjonalnyja ideja u sučasnym swiecie*, Mińsk 2003.
- Audenas J., *Atsiminimai*, Romuva, New York 1966.
- Audenas J., *Pakutinis posedis*, Mintis, New York 1966.
- Baert P., Carreira da Silva F., *Teorie społeczne w XX wieku i dzisiaj*, Nomos, Kraków 2013.
- Bankowicz M., Tkaczyński J. W., *Oblicza współczesnego państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek nauki, Toruń 2003.
- Banks A. S., *Cross-Polity Time Series Data*, Massachusetts, The MIT Press, Cambridge 1971.
- Banys B., *Lietuvos valstybingumas, sienų ir plotų kaita*, Rosma, Wilno 1998.
- Barkauskas J., *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Šviesa, Kowno 1990.
- Bauža Č., *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*, Diemedžio leidykla, Wilno 2000.
- Bertalanffy L., *Ogólna teoria systemów: podstawy, rozwój, zastosowania*, Państwowe Wydawnictwo naukowe, Warszawa 1984.
- Bevir M., *Key Concepts in Governance*, Sage, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington 1999.
- Bitautas A., *Lietuvių tautininkų sąjungos Šiaulių apskrities skyrius: sudėtis ir veikla 1924–1940 m.: magistro darbas*. Vad. prof. habil. dr. Liudas Truska, op. doc. dr. R. Juzefovičius, op. dr. A. Svarauskas. Vilnius, 2012. LEU Lietuvos istorijos katedros metodinis kabinetas. Saug. vien. Nr. 1109.
- Błażycza B., *Geneza i etapy transformacji systemowej w krajach bałtyckich (Litwa, Łotwa i Estonia)*, [w:] *Systemy gospodarcze i ich ewolucja: kraje postsocjalistyczne*, red. S. Swadźba, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego, Katowice 2004.
- Blažytė-Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L., *Lietuvos Seimo istorija: XX–XXI a. pradžia*, Baltos lankos, Wilno 2009.
- Bodnar A., *Historyczne uwarunkowania działań politycznych; system polityczny a podłoże historyczne*, [w:] *Elementy teorii polityki*, red. K. Opalek, Warszawa 1989.
- Bonaudi E., *Pricipii di Diritto Pubblico* (Unione tipografico – editrice torinese), Utet, Torino 1936.
- Bonusiak W., *Historia Polski (1944–1989)*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2007.
- Borejsza J. W., *Rzym a wspólnota faszystowska: O penetracji faszyzmu włoskiego w Europie Środkowej, Południowej i Wschodniej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1981.
- Brownlee J., *Authoritarianism in an Age of Democratization*, Cambridge University Press, Cambridge-New York 2007.

- Buchowski K., *Panowie i Żmogusy. Stosunki polsko-litewskie w międzywojennych karykaturach*, Wydawnictwo Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004.
- Buchowski K., *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Wydawnictwo DiG, Białystok 1999.
- Burns J. M., *Leadership*, Harper & Row Publishers, New York 1978.
- Čepas R., *Papilės valsčiaus savivaldybė 1918–1940 metais. Lietuvos valsčiai*. Papilė. Wilno 2004.
- Chmaj M., Żmigrodzki M., *Wprowadzenie do teorii polityki*, UMCS, Lublin 1996.
- Chodubski A. J., *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.
- Chrzęszczewski A., *Od Sejmowładztwa po dyktatury. Studium polityczno-porównawcze*, Dom Książki Polskiej, Warszawa 1930.
- Cook Ch., Paxton J., *European Political Facts 1918–1973*, London and Basingstoke: Macmillan Press, Londyn 1975.
- Czachor R., *Transformacja systemu politycznego Białorusii w latach 1988–2001*, Wydawnictwo Uczelni Jana Wyżykowskiego, Polkowice 2016.
- Dahl R. A., Stinebrickner B., *Współczesna analiza polityczna*, SCHOLAR, Warszawa 2007.
- Dahl R., *Polyarchy: Participation and Opposition*, Yale UP, New Haven 1971.
- Dahrendorf R., *Teoria konfliktu*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1975.
- Deutsh K., *The Nerves of Government: Models of political Communications and Control*, The Free Press, New York 1963.
- Dulak M., *Legitymizacja polskiej polityki europejskiej–Analiza systemowa*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2017.
- Durkheim E., *O podziale pracy społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Dzierżek M. D., *Antanas Smetona – litewski wariant przywództwa politycznego w systemie autorytarnym*, [w:] *Kryzys przywództwa we współczesnej polityce*, red. W. Konarski i inni, SWPS Academica, Warszawa 2011.
- Easton D., *A Framework for Political Analysis*, Englewood Cliffs, New York 1965.
- Easton D., *A System Analysis of Political Life*, Univ of Chicago Pr, Chicago 1979.
- Easton D., *The Analysis of Political Structure*, Routledge, New York 1990.
- Eidintas A., *Antanas Smetona and his Lithuania. From the national liberation movement to an authoritarian regime (1893–1940)*, Brill, Leiden–Boston 2015.
- Eidintas A., *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, Wilno 2012.
- Eidintas A., *Antanas Smetona. Politinės biografijos bruožai*, Mintis, Wilno 1990.
- Eidintas A., *Antanas Smetona. Rinkiniai raštai*, Menta, Kowno 1990.
- Eidintas A., *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918–1940.*, St. Martin's Press, New York 1997.
- Flanz G., *Constitutions of the countries of the world. Lithuania*, New York 1992.

- Goduń T. i inni, *Mały leksykon systemów politycznych*, Elipsa, Warszawa 2001.
- Goertz G., *Social Science Concepts. A User's Guide*, Princeton UP, Princeton 2006.
- Górecki D., *Pozycja ustrojowo-prawna Prezydenta Rzeczypospolitej i rządu w ustawie konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992.
- Górski G., *Historia ustrojów państw*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2001.
- Graham M. W., *New Governments of Eastern Europe*, Henry Holt and Company, New York 1927.
- Gražiūnas A., *Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje: lietuvos krikščionių demokratų partijos istorijos bruožai*, Tėvynės Sargas, Wilno 1994.
- Grinbergs J., Prams A.L., *Latvia 1918–1940*, bez Wydawnictwa, London 1952
- Grinius J., *Pranas Dovydaitis*, Lietuvos nacionalinis muziejus, Chicago 1975.
- Grzybowski K., *Od dyktatury ku kompromisowi konstytucyjnemu*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1930.
- Gustainis V., *Nuo Griškabūžio iki Paryžiaus*, Spindulys, Kaunas, 1991.
- Haslinger P., Petronis V., *Erster Weltkrieg, Systemkonsolidierung und kollektive Gewalt in Ostmitteleuropa. Litauen und der „Eiserne Wolf“, Gewaltgemeinschaften. Von der Spätantike bis ins 20. Jahrhundert*, V&R unipress, Göttingen 2013.
- Herbut R., *System partii hegemonicznej*, [w:] *Encyklopedia Politologii. Partie i system partyjne*, tom 3, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Zakamycze, Kraków 1999.
- Herbut R., *Systemy partyjne*, [w:] *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
- Heywood A., *Politologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Honoch M., *Małe Narody Europy*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 2003 (dodruk 2008).
- Huntington S. P., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman 1991.
- Huntington S. P., *Trzecia fala demokratyzacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Integracja europejska*, red. K. A Wojtaszczyk, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011.
- Ivanauskaitė-Pettinari K., *Politinių partijų teisinio statuso raida Lietuvoje 1918–1940*, daktaro disertacija, MRU, Wilno 2016.
- Jabłoński A., *Teoretyczne koncepcje życia politycznego („życie polityczne” jako kategoria analizy politologicznej)*, [w:] A. Antoszewski, A. Jabłoński et al., *Życie polityczne Polski lat osiemdziesiątych. Konceptualizacja badań*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1987.
- Jagusiak B., *Systemy polityczne krajów nadbałtyckich*, Difin, Warszawa 2013.
- Jakobas A., *Policijos teisės vadovėlis* („Policijos“ laikraščio leidinys), Kowno 1933.
- Jakštas J., *Nepriklausomos Lietuvos istorija, 1918–1940*, Akademinio Skautų Sąjūdžio Vydūno fondas, Chicago 1992.
- Jakubavičienė I., *Duetas: Antanas ir Sofija Smetonos*, Versus Aureus, Wilno 2016.

- Jakubowska U., *Czym jest przywództwo polityczne?* [w:] *Przywództwo polityczne*, red. T. Bodio, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2001.
- Jakubowski W., Ł. Zamęcki Ł., *Nauki o polityce. Zarys koncepcji dyscypliny*, Wydawnictwo Typografia Pułtusk, Pułtusk 2013.
- Jasiukiewicz M., Sobczak M., Soroka J. M., *Nauka o polityce*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 1985.
- Kaczmarek Ż., *System polityczny* [w:] *Słownik nauk politycznych*, red. Ż. Kaczmarek, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Inżynierskiej, Radom 1994.
- Kaczorowska M., *Partie, wybory i systemy partyjne w reżimach autorytarnych*, [w:] *Demokratyczne i niedemokratyczne reżimy polityczne*, red. J. G. Otto, ELIPSA, Warszawa 2015.
- Kasekamp A., *Historia państw bałtyckich*, PISM, Warszawa 2013.
- Kastanauskaitė B. L., *Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918–1940)*, Vaga, Wilno 2008.
- Katelbach T., *Za litewskim murem*, Warszawa 1938.
- Khan R. Mc., Niven J., Mackown St., *An Introduction to Political System*, New York 1964.
- Kiaupa Z., *Litwa w dwudziestym wieku. Republika Litewska w latach 1918–1940*, IEŚW, Wilno 2012.
- Kierończyk P., *System konstytucyjny państwa litewskiego (1922–1940)*, GSW, Gdańsk 2008.
- Kierończyk P., *Wstęp, Konstytucja Łotwy*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001.
- Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*, red. Žepkaitė R., Mokslas, Wilno 1978.
- Kłoskowska A., *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1980.
- Kondratas M., *Lietuvių tautos ir valstybės istorija*, Leidybos centras, Wilno 1994.
- Korzeń J., *Dramat narodów bałtyckich*, Pokolenie, Warszawa 1987.
- Kosert A., *Prusy Wschodnie. Historia i mit*, Scholar, Warszawa 2017.
- Kowalski J., *Państwo a system polityczny* [w:] *Z zagadnień teorii polityki. System polityczny. Interesy, wartości, normy polityczne. Decyzje polityczne*, red. K. Opalek, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Kozłowska J., *Ideologia narodowa na Litwie (Związek Narodowców) a polityka zagraniczna Litwy w okresie międzywojennym*, [w:] *Idea i wartości w języku i kulturze*, red. I. M. Matusiak, A. Naruszewicz-Duchlińska, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2015.
- Krivickas D., *Klaipėdos krašto teisinė būklė Lietuvos konstitucinės teisės sistemoje pagal 1924 m. statutą*. Habilitacijos darbas patiektas Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių fakultetui 1934 m., AB „Varpas“, Kowno 1940.
- Krupavičius A., *Semi-Presidentialism in Lithuania: Origins, Development and Challenges*, [w:] *Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*, red. R. Elgie, S. Moestrup, Manchester University Press, Manchester 2008.
- Krupavičius B. A., Lukošaitis A., *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, Poligrafija ir informatika, Kowno 2004.

- Kryłowa M. A., Szyszkina J. W., *Elektoral'noje powiedienije kak projawlienije politiczeskoj kul'tury sowremiennoj Rossii*, [w:] *Politiczeskaja kul'tura sowremiennoj Rossii: sostojanije, problemi, puti transformacii*, red. N. S. Fiodorkin, N. W. Karpowa, Moskwa 2009.
- Kulesza W. T., *Kilka uwag o państwach autorytarnych międzywojennej Europy*, [w:] *Parlament, Prawo, Ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996.
- Kuodys M., *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.* Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H), VDU, Kowno 2009.
- Laukaitytė R., *Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m. valstybės globoje*, red. Religija ir visuomenė nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.), Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis. Serija B, T. 3. [w:] Lietuvos katalikų mokslo leidykla, Wilno 2010.
- Lamentowicz W., *Funkcje systemu politycznego a żywiolowa dynamika makrostruktur życia społecznego*, [w:] *Z zagadnień teorii polityki. System polityczny. Interesy, wartości, normy polityczne. Decyzje polityczne*, red. K. Opałek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1978.
- Laurinaitis J. M., *Kariuomenė. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Šviesa, Kowno 1990.
- Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*, 12 t., 1 dalis, Baltos Lankos, Wilno 2008.
- Leonas P., *Teisės enciklopedija*, Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, Kowno 1931.
- Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Litewska Akademia Wojskowa im. gen. Jonasa Žemaitisa, Wilno 2004.
- Lesiewicz E., *Suwerenność państwa w europejskim procesie integracyjnym*, [w:] *Unia Europejska – wielowymiarowość procesu integracji*, red. E. Lesiewicz, WNPiD UAM, Poznań 2010.
- Lewandowski J., *Historia Estonii*, Trio, Wrocław 2002.
- Lietuvos „Žinios“ draugija. *Lietuvos taikos sutartis su Rusija 1920 m. liepos mėn. 12 d.*, Wilno 1990.
- Lietuvos Valstybes Konstitucija*, [w:] *Lietuvos Valstybes Konstitucijos, Sudarytos is ivado autorius K. Valoncius*, Mokslas, Wilno 1989.
- Linz J. J., *An Authoritarian Regime: Spain*, [w:] *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, red. E. Allardt, S. Rokkan, New York 1970.
- Linz J. J., Stepan A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Postcommunist Europe*, JohnHopkins University Press. Baltimore 1996.
- Linz J. J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers, Boulder 2000.
- Lipset S., *Political Man: The Social Bases of Politics*, Doubleday, New York 1960.
- Lithuania and Soviet Government of Russia – Peace Treaty and Protocol, signed at Moscow, July 12, 1920*, [w:] *League of Nations Treaty Series: vol. 3, nr 2*.

- Lopata R., *Authoritarian regime in interwar Lithuania: circumstances, legitimation, conception*, Lietu-vos istorijos institutas, Wilno 1998.
- Lopata R., *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, Standartų spaustuvė, Wilno 1998.
- Lorot P., *Les pays baltes. Estonie, Lettonie, Lituanie*, Presses universitaires de France, Paris 1991.
- Łossowski P., *Kraje bałtyckie w latach przelomu 1934–1944*, PAN Instytut Historii, Warszawa 2005.
- Łossowski P., *Litwa a sprawy polskie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Łossowski P., *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918–1939*, Mozaika, Warszawa 1990.
- Łossowski P., *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Warszawa 1985.
- Łossowski P., *Stosunki polsko litewskie 1921–1939*, Instytut Historii PAN, Warszawa 1997.
- Lowndes V., *Instytucjonalizm*, [w:] *Teorie i metody w naukach politycznych*, red. D. Marsch, G. Stoker, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- Lukošaitis A., „*Modernios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje. Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema*. Kn. 1. Algimantas Jankauskas ir Egidijus Kūris (sud.). Naujasis lankas, Kowno 1997.
- Mačiulytė J., Ragauskas P., *Lietuvos savivalda: savarankiškos visuomenės link?*, Versus Aureus, Wilno 2007.
- Mackiewicz M., *Rola Oberbefehlshaber Ost w kształtowaniu litewskich struktur państwowych (1915–1918)*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2012.
- Maculevičius S., Baltrušienė D., *Znajomość z Litwą. Księga tysiąclecia*. Tom I. Państwo, Kraštotvarka, Kowno 1999.
- Maksimaitis M., *Lietuvos prezidento konstitucinio statuso raida 1918–1940*, [w:] *Prezidentas valstybinės valdžios institucijų sistemoje*, Leidykla Mes, Wilno 2011.
- Maksimaitis M., *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija: XX a. pirmoji pusė: monografija/Mindaugas Maksimaitis*, Justitia, Wilno 2005.
- Maksimaitis M., *Parlamentarizmo teisinis reguliavimas Lietuvoje 1918–1940 metais, iš Parlamento ir valstybinės valdžios institucijų sąranga: Liber Amicorum Česlovui Juršėnui* Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Wilno 2008.
- Malužinas M., *Rozwój sportu litewskiego w okresie międzywojennym pod auspicjami tajnej profaszystowskiej organizacji polityczno-militarnej Żelazny Wilk*, [w:] *Polityczne kształty sportu*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2019.
- Maniokas K., *Europos sąjungos plėtra ir europeizacija*, Eugrimas, Wilno 2003.
- Merkelis A., *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, Vyčio paramos fondas, New York 1964.
- Merton R. K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

- Migalski M., *Polskie ugrupowania parlamentarne na tle diady lewica-prawica*, [w:] M. Migalski, W. Wojtasik, M. Mazur, *Polski system partyjny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Miller A., *Nowa konstytucja państwa litewskiego*, Wydział Prawa i Administracji UAM, Warszawa 1930.
- Mironas V., „*Tikybos nepriklausomoje Lietuvoje*“ *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Šviesa, Kowno 1990.
- Mitkiewicz L., *Wspomnienia kowieńskie 1938–1939*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1990.
- Morkūnaitė A., Rinkimų kampanijos į Kauno savivaldybę (1918–1934), *Kauno istorijos metraštis*, 2000, t. 2.
- Morkūnaitė-Lazauskienė A., *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*, Szawli 2007.
- Mościcki W., Cynarski J., *Historia najnowsza. Wiek XX*, nakładem Księgarni J. Przeworskiego, Warszawa, bez roku wydania, t. 3.
- Mościcki W., Cynarski J., *Polska-Litwa. Ostatnie sto lat*, Oskar, Warszawa 1991.
- Munck G., *Measuring Democracy. A Bridge Between Scholarship and Politics*, The John Hopkins University Press, Baltimore 2009.
- Musteikis K., *Pisiminimu fragmentai*, Mintis, Londyn 1970.
- Nohlen D., Stöver P., *Elections in Europe: A Data Handbook*, Nomos, Baden-Baden 2010.
- Noreikienė S., *Buržuazinės partijos seimų rinkimuose buržuazinio parlamentarizmo režimo Lietuvos metais (1920–1926)* (1. Steigiamojo seimo rinkimai), *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, A serija, 1978, t. 1 (62).
- Nørgaard O., *Economic Institutions and Democratic Reform. a Comparative Analysis of Post-Communist Countries*, Edward Elgar, Cheltenham 2000.
- Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, VU leidykla, Wilno 2008.
- Nowacka E., *Współczesna myśl polityczna*, Oficyna Wydawnicza, Kraków 2003.
- Nowak-Far A., *Legitymizacja demokracji z perspektywy traktatu lizbońskiego*, Wydawnictwo *Deficyt demokracji w Unii Europejskiej*, red. K. A. Wojtaszczyk, J. Szymańska, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2012.
- Ochmański J., *Historia Litwy*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990.
- Paliduskaitė J., *Lietuvos politinė kultūra: Lietuvos politinės kultūros raida valstybingumo atkūrimo ir įtvirtinimo laikotarpiu*, Technologija, Kowno 1997.
- Papaurėlytė A., *Laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918–1940 m.*, Vilniaus universiteto leidykla Wilno 2003.
- Papla M., *System partyjny Litwy*, [w:] *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej*, red. B. Kosowska-Gąstoł, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- Parsons T., *System społeczny*, Zakład wydawniczy Nomos, Kraków 2010.
- Paruch W., *Autorytaryzm w Europie XX wieku. Zarys analizy politologicznej cech systemu politycznego*, UMCS, Lublin 2009.
- Peters S., *Institutional Theory in Political Science: The „New Institutionalism”*, wydawnictwo Edward Elgar, London-New York 1999.

- Prazauskas A., *Politologijos Ivadas*, Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, Wilno 2006.
- Pasierb B., *Nauka o polityce a historia*, [w:] *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, red. K. Opalek K., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
- Paszkiwicz B., *Pod znakiem Omegi*, Neriton, Warszawa 2003.
- Patruszew S. W., *Institucionalizm w polityczeskiej nauce*, [w:] *Institucional'naja politologija: sowriemiennyj institucionalizm i polityczeskaja transformacija Rossii*, red. S. W. Patruszew, Moskwa 2006.
- Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945, Tom drugi 1919–1939*, Graf-Punkt, Warszawa 1990.
- Podolak M., *Instytucja referendum w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej (1989–2012)*, UMCS, Lublin 2014.
- Podolak M., Pochodyła P., *System polityczny Litwy* [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.
- Povickis D., *Demokratija ir autoritarizmas Lietuvojes: Sistemine atveju analize*, Vilniaus universiteto leidykla, Wilno 2012.
- Prokop K., *Tryb wyboru prezydenta Republiki Litewskiej*, [w:] *Zachód w globalnej i regionalnej polityce międzynarodowej*, red. E. Kuźelewska, A. R. Barnicki, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Przybylski H., *Politologia. Zarys problematyki*, Katowice-Warszawa 2004.
- Puðkorius S., *Savivaldos institucijų socialinis politinis veiksmingumas*, Mykolo Romerio universitetas, Wilno 2006.
- Purickis J., „*Seimų laikai*.” *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Šviesa, Kowno 1990.
- Pye L., Verba S., *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press, Princeton 1965.
- Radaeilli C., Pasquierem R., *Conceptual Issues*, [w:] *Europeanization*, red. P. Crazioan, M. Vink, New Research Agendas, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2006.
- Rauch G., von, *The Baltic states. The years of independence. Estonia, Latvia, Lithuania. 1917–1940*, C. Hurst and Company, London 1987.
- Redslob R., *Le regime parlementaire*, Wydawnictwo M. Giard, Paris 1924.
- Riedel R., *Europeizacja – konceptualizacja kategorii badawczej*, [w:] *Europeizacja polityk publicznych w Polsce*, red. R. Riedel, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2016.
- D. Robinson, *Der litauische Staat und seine Verfassungsentwicklung* [w:] *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*, Tübingen 1928.
- Römer M., *Litewskie stronnictwa polityczne*, Nowin Wileńskich, Wilno 1921.
- Römeris M., *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Mintis, Wilno 1990.
- Roskin M. G., Cord R. L., Medeiros J. A., Jones W. S., *Wprowadzenie do nauk politycznych*, Zys I S-Ka, Poznań 2001.

- Roszkowski W., *Litewskie partie chłopskie (1905–1970)*, [w:] *Europa nieprowincjonalna*, red. K. Jasiewicz, Polonia Aid Foundation Trust, Warszawa 1999.
- Rudis G., *Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis 1938–1939 metais*, Lim, Wilno 1996.
- Ruszkowski J., *Wstęp do studiów europejskich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Rutkiewicz J., Kulikow W. N., *Wojsko litewskie 1918–1940*, Barwa i Broń, Warszawa 2001.
- Ryszka F., *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Samnitai-Šternbergas T. X., *Šaltyšius. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, X t. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Wilno 1983.
- Sartori G., *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Vol. I, Cambridge UP, Londyn 1976.
- Sartori G., *The Theory of Democracy Revisited*, Columbia University Press, Chatham 1987.
- Schumpeter J. A., *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija*, Mintis, Wilno 1998.
- Sedelius Th., *The Tug-of-War Between Presidents and Prime Ministers: Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe*, Örebro University, Örebro 2006.
- Seimo Rinkimai 2016*, [w:] *Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisja*, pod red. Zenonansa Vaigauskasa, Lodvila, Wilno 2017.
- Senn A. E., *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilniaus mokslo ir enciklopedijų leidykla, Wilno 1992.
- Shaw M., *International law*, Grotius Publications Limited, Cambridge 1986.
- Shepsle K., *Institutional Equilibrium and Equilibrium Institutions*, [w:] *Political Science: The Science of Politics*, red. H. Weisberg, Algora Publishing, New York 1986.
- Shugart M. S., Carey J. M., *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Sielski J., *Typologia podmiotów polityki ze względu na zasięg wpływu*, [w:] *Partie polityczne – przywództwo partyjne*, red. J. Sielski, M. Czerwiński. Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Sireika J., *Šeduvos valsčiaus savivaldybė 1918–1940 metais*, Versmės leidykla, Šeduva 2016.
- Sierpowski S., *Piłsudski w Genewie*, Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań 1990.
- Šalčius P., *Vartotojo bendrovės ir privatinė prekyba*, Talka, Kowno 1919.
- Šileikis E., *Politinių partijų institucionalizavimas. Partijų steigimas, registravimas, teisės, veiklos sustabdymas ir nutraukimas*, Onė, Wilno 1997.
- Sireika J., *Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931 m.*, Šiaulių Universiteto Leidykla, Szawle 1998.
- Skipitis R., *Nepriklausomą Lietuvą statant, atsiminimai*, Terra, Chicago 1961.
- Skolimowska A., *Unia Europejska jako organizacja międzynarodowa*, CeDeWu, Warszawa 2014.

- Skowronek S., Orren K., *Beyond the Iconography of Order: Notes for a „New Institutionalism”*, [w:] *The Dynamics of American Politics: Approaches and Interpretations*, red. L. C. Dodd, C. Jillson, Routledge, Boulder 1994.
- Skrupskelis A., *Ateities draugai. Ateitininkų istorija iki 1940 m.* Naujasis židinys Aidai. Lietuvių katalikų mokslo akademija, Wilno 2010.
- Skrzypek A., *Stosunki polsko-lotewskie w latach 1918–1939*, Instytut Bałtycki, Gdańsk 1997.
- Šliogeris V., *Antanas Smetona žmogus ir valstybininkas*, Bachun, Sodus 1966.
- Śliwiński M., *Analiza porównawcza systemów politycznych. Drogi do współczesności*, Tom 1, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2005.
- Sobolewska-Myślik K., *Partie i systemy partyjne na świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Společenstvo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. K. A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2003.
- Staliūnas D., *Nacionalizm litewski przed pierwszą wojną światową – aspiracje polityczne i granice wyobrażonej Litwy*, [w:] *Imperia, narody i społeczeństwa Europy Wschodniej i Środkowej na progu pierwszej wojny światowej*, red. A. Nowak, Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, Warszawa 2016.
- Staniszki J., *Postkomunizm. Próba opisu*, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2001.
- Stoliarovas A., *Lietuvos Respublikos Karinė Justicija 1919–1940 m.* Vytauto Didžiojo karo muziejus, Kowno 2014.
- Surgailis V., *Lietuvos kariuomenės vadai*, Minits, Wilno 1992.
- Survila A., *Nepriklausomos Lietuvos valstybės administracija. Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Šviesa, Kowno 1990.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Sztompka M., *Metoda funkcjonalna w socjologii i antropologii społecznej (Studium analityczne)*, Polska Akademia nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971.
- Sztompka P., *Analiza systemowa w naukach o politycznych (Próba rekonstrukcji)*, [w:] *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, red. K. Opałek, Warszawa 1975.
- Sztompka P., R. K. Merton R. K. *An Intellectual Profile*, Macmillan, London 1986.
- Tarczyński P., *Przywództwo w autorytaryzmie iberyjskim* [w:] *Autorytaryzmy iberyjskie – Hiszpania Franco i Portugalia Salazara*, red. Bohdan Szklarski, Maciej Słęcki, Collegium Civitas Press, Warszawa 2010.
- Truska L., *Aksominė Antano Smetonos diktatūra Lietuvoje (1927–1940)* [w:] *Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos?* Danielius, Wilno 2007.
- Truska L. i inni, *Lietuvos Respublikos prezidentai: prezidentai: Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius, Algirdas Mykolas Brazauskas*, Valstybinis leidybos centras, Wilno 1995.
- Truska L., *Antanas Smetona*, [w:] *Lietuvos prezidentai*, red. A. Liekis, Margi raštai, Wilno 1997.

- Truska L., *IV Seimas (1936–1940). Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*, sud. A. Ragauskas ir M. Tamošaitis, VPU I-kla, Wilno 2007.
- Urbanavičius D., „Lithuania”, [w:] *Semi-Presidentialism in Europe*, ed. R. Elgie, Oxford UP, Oxford 1999.
- Vadopalas A., *Panevėžio srities administraciniai vienetai ir jų raida*. Panevėžys: Geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą, Chicago 1963.
- Vaičenonis J., *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927–1940*. Versus Aureus, Wilno 2003.
- Vaičiūnas A., *Stasio Šilingo gyvenimo kelias*, Trys žvaigždutės, Wilno 2009.
- Vaitekūnas S., „Gyventojai”, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, tom 12. Lietuva, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Wilno 2007.
- Valstybės Tarybos nuomonės teisės klausimais 1929–1937* Spindulio bendrovės spaustuvė, Kowno 1937.
- Vanhanen T., *Democratization. A comparative analysis of 170 countries*, Routledge, London-New York 2003.
- Vanhanen T., *Strategies of Democratization*, Routledge, Washington-London 1992.
- Vardys V., *Lietuvos politinė kultūra ir laiko reikalavimai*. Į Laisvę fondo filialas, Kowno 1993.
- Vardys V. S., Sedaitis J. D., *Lithuania: The Rebel Nation*. Routledge, New York 1997.
- Vaskela G., *Lietuvos kaimo gyventojai 1920–1940 (socialinis ir ekonominis aspektas)*, Academia, Wilno 1992.
- Vienuolis A., *Bermontininkai. Visuotinė lietuvių enciklopedija*, T. III (Beketeriai-Chakasai). Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Wilno 2003.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija*. XII tomas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Wilno 2007.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Weber M., *Trzy czyste typy prawomocnego panowania*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński W., A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
- Wiatr J. J., *Socjologia polityki*, EWSPiA, Warszawa 1999.
- Wielhorski W., *Byt ludności polskiej*, Wileńskie Biuro Informacyjne, 1925.
- Wielochorski W., *Litwa Etnograficzna*, Wileńskie Biuro Informacyjne Wilbi, Wilno 1928.
- Wielomski A. i inni, *Ideologia*, [w:] *Myśl polityczna: główne pojęcia, doktryny i formy ustroju*, red. J. Bartyzel, B. Szlachta, A. Wielomski, t. 1. Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, Radom 2007.
- Wiener N., *God and Golem, Inc. A comment on Certain Points where Cybernetics Impinges on Religion*, MIT Press, Cambridge 1964.
- Wisner H., *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Mada, Warszawa 1999.
- Wisner H., *Wojna a nie wojna. Szkice z przeszłości polsko-litewskiej*, Warszawa 1978.
- Wnuk-Lipiński E., *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.
- Wnukowska A., *Litwa*, [w:] *Prawno-ustrojowy wymiar ratyfikacji Traktatów Wspólnotowych*, red. K. A. Wojtaszczyk, Wydawnictwo IPN, Warszawa.

- Wnukowska-Olek A., *Republika Litewska*, [w:] *Systemy polityczne państw Unii Europejskiej*, LexisNexis, Warszawa 2013.
- Wojtaszczyk K. A., *Państwa członkowskie w systemie politycznym Unii Europejskiej*, [w:] *Polska w systemie instytucjonalnym UE – zagadnienia legitymizacyjne*, red. K. A. Wojtaszczyk, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2007.
- Wojtaszczyk K. A., *Istota i formy integracji europejskiej*, [w:] *Integracja europejska, Wstęp*, red. K. A. Wojtaszczyk, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.
- Wojtaszczyk K. A., *Systemy polityczne*, [w:] *Nauka o państwie i polityce*, red. J. Tymanowski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2007.
- Wojtaszczyk K. A., *Systemy polityczne*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik, M. Żmigrodzki, UMCS, Lublin 2006.
- Wojtaszczyk K. A., *Unia Europejska i jej państwa członkowskie*, [w:] *Systemy polityczne państw Unii Europejskiej*, red. K. A. Wojtaszczyk, M. Poboży, T. 1, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2013.
- Wróbel S., *Funkcjonalistyczne koncepcje dynamiki politycznej. Proces i zmiana polityczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1992.
- Xix S., *Systemy polityczne Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Zakrzewski A., *Konstytucja Republiki Litewskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000,
- Zakrzewski A., *Wstęp*, [w:] *Konstytucja Litwy*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006.
- Žepkaite R., *Konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos paastrejimas 1927 r. ir Tarybu Sąjungos Pozicija*, Lietuvos istorijos metraštis, 1972.
- Žepkaitė R., *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939 m.*, Šviesa, Kowno 1986.
- Zieliński E., *Przeobrażenie ustrojowe w Polsce*, Elipsa, Warszawa 2003.
- Zieliński J., *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Łotwie i w Estonii*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2004.
- Žilinskas G., *Vietos savivalda Lietuvos Respublikoje 1990–2000 m.* [w:] *Viešojo administravimo efektyvumas*, red. A. Raipa, KTU leidykla Technologija, Kowno 2001.
- Žilinskas G., *Vietos savivaldybių statusas Lietuvos respublikoje 1918–1940 m.*, Akademija, Kowno 1999.
- Žostautaitė P., *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Mokslas, Wilno 1992.
- Zubiński T., *Ciche kraje*, Fosze, Rzeszów 2006.
- Żukiewicz P., *O komunikacji w procesie przywództwa politycznego. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2011.
- Блейере Д., Бутулис И., Зунда А., Странга А., Фелдманис И., *История Латвии. XX век*. Ltd. "JLV", Ryga 2005.
- Максимайтис М., *Политический режим в буржуазной Литве в 1926–1940 гг.*, ВГУ, Вильнюс 1974.

Оболонский А. В., *Бюрократия для XXI века? Модели государственной службы: Россия, США, Англия, Австралия, Дело*, Moskwa 2002.

Artykuły naukowe w czasopismach

- Almond G. A., *Developmental Approach to Political Systems*, „World Politics”, nr 2, 1965.
- Andreas H., *Valstybės organizacinis modelis Lietuvos Konstitucijoje: trečiasis kelias tarp prezidentinės ir parlamentinės sistemos?*, „Politologija”, nr 2, 1999.
- Antoszewski A., *System polityczny jako przedmiot badań politologii i nauki prawa konstytucyjnego*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, zeszyt VIII, 2014.
- Arlauskas S., *Sovereignty of a Nation in the Parliamentary System of Lithuania: Problems and Proposals*, „Limes”, t. 3 nr 2, 2010.
- Astrauskas A., *Optimalaus Lietuvos savivaldybių institucinės struktūros modelio paieška. „Viešojo politika ir administravimas”*, nr 8, 2004.
- Balicki R., Ławniczak A., *Kształtowanie się państwowości Polski i Litwy w czasach nowoczesnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, nr 31, 2014.
- Bodnar A., *System polityczny a podłoże historyczne*, „Studia Nauk Politycznych”, nr 1, 1981.
- Buchowski K., *Dyktatura parlamentarna w stanie wyjątkowym. Litewski Sejm w latach 1920–1927*, „Przegląd Sejmowy”, t.1, nr 150, 2019.
- Buchowski K., *Polacy w sejmach litewskich 1920–1926*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 32, 1997.
- Černevičiūtė S., *Mirties bausmės taikymo praktika: 1935–1936 m. Suvalkijos ūkininkų streikas*, „Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai”, nr 4, 2013..
- Coppedge M., Reinicke W. H., *Measuring Polyarchy*, „Studies in Comparative International Development”, vol. 25, Issue 1, 1990.
- Daugirdas V., Mačiulytė J., *Decentralizacija ir teritorinė savivalda Lietuvoje*, „Politologija”, t. 43, nr 3, 2006.
- Dulczewski Z., *Autobiografie w badaniach nad przemianami społeczno-kulturowymi wsi polskiej*, „Pamiętnikarstwo Polskie”, nr 1–2, 1973.
- Dyraitė I., *Lietuvos parlamentinių politinių partijų požiūriai į Europos Sąjungą 2014–2018 metais*, „Politikos mokslų almanachas”, nr 2, 2019.
- Dziewulski R., Otachel B., *Postępy Estonii, Litwy i Łotwy w przygotowaniu do członkostwa w UE – na podstawie raportów okresowych Komisji Europejskiej z października 1999 r.* „Biuletyn Analiz UKiE”, nr 2, 2000.
- Ehrharta M. G., Klein K. J., *Predicting Follower's preference for charismatic leadership: The Influence of follower value and personality*, „Leadership Quarterly”, nr 12, 2001.
- Gorzowski J., *Litwa*, „Europa Środkowo-Wschodnia”, nr 2, 1994.
- Gregorowicz S., *Parlament Republiki Litewskiej*, Kancelaria Sejmu Biuro Studiów i Ekspertyz, „Zeszyty Prawnicze”, nr 77, 1992.

- Grzybowski K., *Moderator imperii*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, nr 2, 1963.
- Gudžinskas L., *Europeizacija ir gerovės valstybė Lietuvoje: institucinės sankirtos*, „Politologija”, nr 4, 2014.
- Hermann M. G., *Leaders, Groups and Coalitions: Understanding the People and Processes in Foreign Policymaking*, „International Studies Review”, vol. 2, nr 2, 2001.
- Ivanovas B., *Die Einstellung der regierenden Partei Litauens „Tautininkai” gegenüber den Deutschen im Memelgebiet 1926–1939*, „Annaberger Annalen”, nr 11, 2003.
- Jakobas D., *Dalyvavimo teisė savivaldybių rinkimuose*, „Savivaldybė”, nr 8, 1928.
- Jankauskas G., *Antismetoninio judėjimo ašis bandymai įgyvendinti politinius siekius 1938–1939 m.*, „Darbai ir dienos”, nr 55, 2011.
- Jarentowski M., *Mieszany system wyborczy w wersji kombinacyjnej, jako sposób wzmocnienia dużych partii politycznych na przykładzie Litwy*, „Przegląd Sejmowy”, nr 4, 2013.
- Kasianiuk K., *Analiza systemowa jako narzędzie w badaniach instytucji politycznych. Uwagi wstępne*, „Studia Polityczne”, nr 2, 2017.
- Kaubrys S., *Tautinių mažumų dalyvavimas rinkimuose į Lietuvos Respublikos Seimą 1920–1926 m.: kiekybinių charakteristikų projekcija*, „Parlamento Studijos”, nr 4, 2005.
- Kekic L., *The Economist Intelligence Unit's index of democracy*, „The Economist” 2006, nr specialny: The World in 2007.
- Kierończyk P., *Antanas Smetona i jego czasy*, „Disputatio. Reżimy”, t. VIII, 2009.
- Kierończyk P., *O specyficie pierwszych konstytucji państw bałtyckich*, „Studia Iuridica Toruniensia”, t. XIII, 2013.
- Kierończyk P., *Państwo bez parlamentu. Kilka uwag do międzywojennej historii konstytucjonalizmu litewskiego*, „Przegląd Sejmowy”, nr 4, 2003.
- Kirkutis V., *Naujas Lietuvos žemėlapis: seniūnijų, valsčių, kraštų ribos jau aiškėja*. „Šiaulių kraštas”, nr 187, 1993.
- Klaus K., *Pojęcie i źródła deficytu demokracji w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie”, nr 2, 2004.
- Klonoski R., *The case for case studies: Deriving theory from evidence*, „Journal of Business Case Studies”, nr 9, 2013.
- Kulesza W. T., *Direct Democracy Institutions in Authoritarian States in Pre-War Europe*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, nr 2, 2016.
- Kundrotas M., *Lietuva tautininkų epochoje: tarp autoritarinės diktatūros ir konsoliduotos demokratijos*, „Istorija. Mokslo darbai”, nr 79, 2010.
- Kuodys M., *Karo padėties represinių priemonių panaudojimas prieš katalikiškąją opoziciją Lietuvoje 1930–1932 m.* „Soter”, nr 47, 2013.
- Kūris E., *Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo obiter dicta: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą*, „Politologija”, t. 11, nr 1, 1998.
- Łastawski K., *Metoda systemowa w badaniach politologicznych*, „Athenaeum”, nr 19, 2008.
- Laurėnas V., *Pilietinės visuomenės dilemos Lietuvoje*, „Sociologija. Mintis ir veiksmai”, nr 1, 2003.

- Laurėnas V., Šerpėtis K., *Sąvokų politinė sistema ir politinis režimas analitinis potencialas*, „Politologija”, nr 2, 2010.
- Leonas P., *Kai kurie Lietuvos teismų santvarkos ir baudžiamosios teisenos įstatymų trūkumai*, „Teisė”, nr 33, 1936.
- Łossowski, P., *Geneza, przebieg i następstwa przewrotu prawicowego na Litwie 1926 r.*, „Rocznik Białostocki”, t. VI, 1965.
- Lukošaitis A., *Prezidentas Lietuvos politinėje sistemoje: vietos ir galių paieškos*, „Politologija”, nr 2, 1998.
- Malužinas M., *Działalność Augustinasa Voldemarasa jako kreatora litewskiej polityki zagranicznej wobec Polski, Niemiec i ZSRR w latach 1926–1929*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 54, LIV, nr 2, 2019.
- Malužinas M., *Ewolucja pozycji ustrojowej prezydenta w konstytucjach Litwy w okresie międzywojennym*, „Przegląd Sejmowy”, nr 1, 2021.
- Malužinas M., *Opozycyjna działalność polityczna prezydenta Antanasa Smetony w latach 1920–1926*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 13, 2020.
- March F. G., Olsen J. P. *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life*, „American Political Science Review”, vol. 78, nr 3, 1984.
- Matsuzato K., Gudžinskas L., *An Eternally Unfinished Parliamentary Regime? Semipresidentialism as a Prism to View Lithuanian Politics*, „Acta Slavica Iaponica”, nr 23, 2006.
- Mazurek K., *Kultura i edukacja polityczna w Niemczech i w Polsce: przyczynek do rozważań o kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego i prognozy XXI wieku*, „Kultura i Polityka. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie”, nr 8, 2010.
- Metcalf L. K., *The Evolution of Presidential Power in Estonia, 1920–1992*, „Journal of Baltic Studies”, nr 29, 1998.
- Morkūnaitė-Lazauskienė A., *Moterys Kauno miesto tarybos rinkimuose (1918–1934 m.)*, „Kauno Istorijos Metraštis”, nr 14, 2014.
- Morkūnaitė-Lazauskienė A., *Vietos savivaldos sistema pirmojoje ir antrojoje Lietuvos respublikoje*, „Vytauto Didžiojo universiteto leidykla”, nr 53, 2010.
- O'Donnell G., *Delegative Democracy*, „Journal of Democracy”, vol. 5, nr 1, 1994.
- Ostrom E., *Rational Choice Theory and Institutional Analysis: Toward Complementarity*, „American Political Science Review”, vol. 85, 1991.
- Pawłowska K., *Metoda pamiętnikarska w polskiej socjologii wsi – ujęcie antropologiczne*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 1, 2009.
- Prokop K., *Konstytucyjny system organów państwowych Republiki Litewskiej w pierwszych latach niepodległości (1918–1926)*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, Tom VIII, 2009.
- Ragauskas P., *Lietuvos Respublikos Prezidento vaidmuo įstatymų leidyboje*, „Politologija”, nr 4, 2002.
- Ryszka F., *Autorytaryzm i faszyzm*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 2, 1972.
- Sireika J., *Vietos savivaldybių reformos Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais*. „Istorija”, t. LVII, 2003.
- Smalskys V., Raipa A., *Tarpukario Lietuvos valdininkų įvaizdis ir jų veiklos efektyvumo problemos*. „Viešojo politika ir administravimas”, nr 6, 2003.

- Somers M., *What's Political or Cultural about Political Culture and the Public Sphere? Toward an Historical Sociology of Concept Formation*, „Sociological Theory”, nr 13, 1995.
- Spurga S., *Pokomunizmas po dvidešimt metų: Šiaurės Europos valstybių, Pietų ir Vidurio ir Rytų Europos valstybių demokratijos rodiklių palyginimas*, „Politologija”, t. 4 nr 64, 2011.
- Srokosz J., *Autorytarna władza Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w myśli Stanisława Cara*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” t. XXXI: Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem, nr 3154, 2009.
- Svarauskas S., Tamošaitis M., *Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje*, „Istorija”, t. 68, 2007.
- Szabaciuk A., *Organizacja samorządu ziemskiego szlachty bałtyckiej na terytorium Inflant w latach 1561 – 1920*, „Annales UMCS” sectio F, vol. 63, 2008.
- Szczurowski M., *Symbole w przestrzeni politycznej Litwy*, „Nowa Polityka Wschodnia”, nr 1, 2011.
- Szewczak W., *Jak zmierzyć demokrację? Skale pomiaru demokracji politycznej stosowane w politologii porównawczej*, „Przegląd Politologiczny”, nr 1, 2011.
- Taagepera R., *Civic Culture and Authoritarianism in the Baltic States, 1930–1940*, „East European Quarterly” nr 7, 1974.
- Talat-Kelpša I., *Prezidentas ir parlamentas: reikšmė valstybės stabilumui*, „Politologija”, nr 1, 1997.
- Tiaškijus V., *Darbo teisė ir valstybės tarnyba: panašumai ir skirtumai*, „Justitia”, nr 1, 2004.
- Vaičaitis V., Jurčys P., *Biurokratinė valstybės tarnybos ir centralizuoto viešojo valdymo samprata bei Konstitucinio teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimo argumentavimo stilius*, „Justitia”, nr 1, 2005.
- Winczorek P., *Funkcje stronnictw politycznych w systemie politycznym z perspektywy 30-lecia PRL*, „Państwo i Prawo”, nr 7, 1974.
- Woytak R. A., *Wywiad z litewskim Wodzem Naczelnym generałem Stasysem Raštikisem*, „Zeszyty Historyczne”, nr 35, 1976.
- Zaremba M., *Nacjonalizm jako forma legitymizacji władzy na przykładzie reżimów autorytarnych (Łotwa, Litwa, Estonia) w okresie międzywojennym*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 1, 1995.
- Žemaitis K., *Lietuviškoji inteligentija neabejinga katalikiškajai akcijai (1918–1940)*, „Soter”, t. 5, nr 33, 2001.

Źródła internetowe

- 10-ties metų ir vyresnių gyventojų raštingumas amžiaus grupėmis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis*, <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/c002.htm>.
- 10-ties metų ir vyresnių gyventojų raštingumas tautybėmis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis*, <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/c004.htm>.

- 2016 m. birželio 28 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo nr I-533 3, 4, 6, 9, 10-3, 13, 14, 15, 16, 20, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 50 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 32-1 straipsniu įstatymą, nr XII-2494, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.5884>.
- Bulavas J., *Respublikos rinkiminės komisijos pirmininko pranešimas LR AT I-os eilinės sesijos I-me posėdyje* 1990.03.10, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=251059.
- Čepas R., *Papilės valsčiaus savivaldybė 1918–1940 metais. Lietuvos valsčiai. Papilė*. Wilno 2004, <http://lt.lt/pdf/papile/istorija-savivaldybe.pdf>.
- Główna Komisja Wyborcza – Wybory 2012, https://web.archive.org/web/20140219123420/http://www.vrk.lt/lt/2012_seimo_rinkimai/.
- Gudavičius S., *Bendruomenės ganys seniūnaičiai. 2008 rugpjūčio 16*, <http://www.diena.lt/dienrastis/lietuva/bendruomenes-ganys-seniunaiciai-122698>.
- Inokaitytės-Šmagarienės S., *Politinių partijų požiūriai į Europos integraciją: Lietuvos atvejo analizė 1992–2016 m.*, Daktaro disertacija Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S), Kowno 2018, <https://epubl.ktu.edu/object/elaba:26845774/index.html>.
- Johannsen L., Nørgaard O., *IPA: The Index of Presidential Authority. Explorations into the Measurement and Impact of a Political Institution*. Prepared for the ECPR Joint Sessions of Workshops. Edinburgh, 28 April 4, 2003, <http://www.demstar.dk/papers/JohannsenNørgaardIPA2.pdf>.
- Kandidatai, <http://www.vrk.lt/lt/naujienos/rinkimai-lietuvoje-20-metu-.html>.
- Kasparavičius A., *Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 metais*, http://www.parlamentostudijos.lt/Nr6/6_Istorija_Kasparavicius.htm.
- Kierończyk P., *Zamach stanu na Litwie w 1926 r. i jego konstytucyjnoprawne następstwa. Petryfikacja systemu – konstytucja z 1938 r.* Studia Iuridica Toruniensia, Toruń 2016, <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2018.029>.
- Krupavičius A., *Litewski semiprezydencjalizm: korzenie, konstrukcja, wyzwania*, <http://www.forum-pl-lt.com/index.php/pl/polityka-wewnetrzna/10-algis-krupavicius-litewski-semiprezydencjalizm-korzenie-konstrukcja-wyzwania>.
- Kundrotas M., *Antanas Smetona – signataras, tautininkas, prezidentas*, 2014-12-03 <http://alkas.lt/2014/12/03/m-kundrotas-antanas-smetona-signataras-tautininkas-prezidentas>.
- Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija*, <http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/rinkimai/rinkimai-pagal-data.html>.
- Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926*, Valstybės spaustuvė, Kowno, 1927, http://www.stat.gov.lt/uploads/leidiniai/LSM_1924_1926.pdf.
- Litewska Główna Komisja Wyborcza, <http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/rinkimai/rinkimai-pagal-data.html>.
- LR Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo ‘Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos’ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”* 1998.10.10, <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1998/n810110a.htm>.

- LTSR Vietos savivaldos pagrindų įstatymas, 1990-02-12*, nr XI-3676, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=18859&p_query=&p_tr2=.
- Mažylis L. rado Vasario 16-osios Akta (papildyta), 2017-03-29, <https://www.vdu.lt/lt/1-mazylis-rado-vasario-16-osios-akta-papildyta/>.
- Miesto ir kaimo gyventojų skaičius 1923.09.17, <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a006.html>.
- Miestų ir kaimų gyventojų skaičius 1923–1939 metais, <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a004.html>.
- Norkus Z., *Kada Lietuvoje buvo daugiau demokratijos? Pirmosios ir Antrosios Lietuvos Respublikų politinių režimų palyginimas*, „Politologija“, t. 67, nr 4, 2012. https://www.researchgate.net/publication/330582409_KADA_LIETUVOJE_BUV_O_DAUGIAU_DEMOKRATIJS_PIRMOSIOS_IR_ANTROSIOS_LIETUVOS_RESPUBLIKU_POLITINIU_REZIMU_PALYGINIMAS.
- Norkus Z., *Kiedy na Litwie było więcej demokracji? Porównanie reżimu politycznego Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej*, Ośrodek Myśli Politycznej, http://www.forum-pl-lt.com/index.php/pl/polityka-wewnetrzna/17-zenonas-norkus-kiedy-na-litwie-bylo-wiecej-demokracji-porownanie-rezimu-politycznego-pierwszej-i-drugiej-republiki-litewskiej?fbclid=IwAR2xNnlaAawQdgOXXo-Hbs_Np9f2pUAREcyP5pSRwQXlyNx8Uvyw5oEfv8.
- Norsk Senter For Forskningsdata https://nsd.no/european_election_database/country/lithuania/parliamentary_elections.html.
- Noty tematyczne o Unii Europejskiej – *Przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości: aspekty ogólne* <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/150/przestrzen-wolnosci-bezpieczenstwa-i-sprawiedliwosci-aspekty-ogolne>.
- Noty tematyczne o Unii Europejskiej, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/38/libera-circulatie-a-marfurilor>.
- Nowotarski B., *Jak budować nowe demokracje i jak strzec je przed erozją*, 2012, http://www.ue.wroc.pl/p/wydzialy/ne/nawotarski/jak_budowac_i_chronic_demokracje.pdf.
- Oficialiosios statistikos portalas* <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=103cad31-9227-4990-90b0-8991b58af8e7#/>.
- Paskutiniai reitingai prieš rinkimus: lyderis pasikeitė, dviejų kandidatų rinkėjai apsisprendę tvirtai*, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/paskutiniai-reitingai-pries-rinkimus-lyderis-pasikeite-dvieju-kandidatu-rinkejai-apsisprende-tvirtai.d?id=81064917>.
- Pečeliūnait L., Kulakauskas A., *Per 20 metų Lietuvoje savivalda neatkurta*, http://www.alfa.lt/straipsnis/10315287/?Kulakauskas.per.20.metu.Lietuvoje.savivalda.neatkurta=2010-02_16_17-09.
- Pieliński B., *Instytucjonalizmy w analizach polityki społecznej*, <rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/obce/instytucjonalizmy.pdf>.

- Polskie 500 plus zainspirowało litewskie władze,*
<https://wiadomosci.radiozet.pl/Polska/Rodzina-500-plus.Litewski-rzad-wprowadzil-swiadczenia-dla-dzieci>.
- Polyarchy Dataset Downloads,*
<http://www.prio.no/CSCW/Datasets/Governance/Vanhanens-index-of-democracy/Polyarchy-Dataset-Downloads/>.
- Pugačiauskas V., *Semi-presidential institutional models and democratic stability: comparative analysis of Lithuania and Poland, Lithuanian Political Science Yearbook*, Institute of International Relations and Political Science, Wilno 1999,
<http://www.tspmi.vu.lt/doc/199-1999pdf>.
- Schedler A., *The Logic of Electoral Authoritarianism*,
www.ethiomeia.com/accent/ea_schedler.pdf.
- Seimo posėdžio stenograma (Stenogramy Sejmu Republiki Litewskiej), 1996 liepos 7,
<http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska>.
- Seimo posėdžio stenograma (Stenogramy Sejmu Republiki Litewskiej), 1996 liepos 7,
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=238851#zym_a4sesija62po.
- Seimo posėdžio stenograma (Stenogramy Sejmu Republiki Litewskiej), 1996 liepos 21,
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=238866#zym_a4s76posavivald.
- Seniūnaičiai – pareigybės nuleistos iš viršaus,*
<http://www.valstietis.lt/Priedai/Gimtasiskrastas/Seniunaiciai-pareigybes-nuleistos-is-virsaus>.
- Šiaulių miesto savivaldybė,* <http://www.siauliai.lt/miestas/istorija.php>.
- Snyder R., *Beyond Electoral Authoritarianism: The Spectrum of Non-Democratic Regimes*,
www.brown.edu/Departments/Political_Science/documents/BeyondElectoralAuthor.pdf.
- Svarauskas A., *Lietuvos politinės dešinės radikalizacija XX a. ketvirtajame dešimtmetyje*,
http://www.parlamentostudijos.lt/Nr7/7_politika_svarauskas.htm.
- Szewczyk W., *Jak zmierzyć demokrację? Skale pomiaru demokracji politycznej stosowane w politologii porównawczej*, „Przegląd Politologiczny”, nr 1, 2011,
http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_pp_2011_16_1_9/c/1525915019.pdf.
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej – tekst skonsolidowany uwzględniający zmiany wprowadzone Traktatem z Lizbony, Dz. U. 2004.90.864/2,
<https://www.lexlege.pl/traktat-o-funkcjonowaniu-unii-europejskiej/titul-iv-swobodny-przeplyw-osob-uslug-i-kapitalu/2144/>.
- Truska L., *Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918–1940) bruožai*,
http://www.parlamentostudijos.lt/Nr3/Istorija_Truska.htm#_ftnref70#_ftnref70.
- Vanhanen T., *All Country Fact Sheets, Update, and Bibliography*,
http://www.prio.no/misc/Download.aspx?file=%2fprojects%2fdataset-website-workspace%2fPolyarchy%2520Dataset%2520Manuscript%2ffile42499_vanhanen_pdf.zip.

- Vanhanen T., *Introduction: Measures of Democratization*, http://www.prio.no/misc/Download.aspx?file=%2fprojects%2fdataset-website%2fworkspace%2fPolyarchy%2520Dataset%2520Manuscript%2ffile42501_introduction.pdf.
- Vaskela G., *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m.*, LLI leidykla Wilno, s. 477–478. <http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/pazanga.html>.
- Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento aplinkraščiai 1938 (*Vidaus reikalų ministeria*), <https://www.europeana.eu/pt/item/2021803/C130001972752>.
- Vorländer H., *Erfolgsfaktoren für stabile Demokratien, Informationen zur politischen Bildung (Heft 284), 3/2004, Bundeszentrale für politische Bildung*, <http://www.bpb.de/publikationen/8DBFCE.html>.
- Vrk.lt, <http://www.vrk.lt/lt/naujienos/rinkimai-lietuvoje-20-metu-.html>.
- Vyriausybės atstovo Marijampolės apskrityje veiklos ataskaita, 2009 m. II pusmetis, <http://vyr-atstovai.lrv.lt/marijampole/index.php?p=16&l=LT&n=36>.
- Vyriausybės atstovo Šiaulių apskrityje V. Volkovo Reikalavimas Radviliškio r. savivaldybės administracijos direktoriui, 2009 m. birželio 26 d. nr 4–60, <http://vyr-atstovai.lrv.lt/siauliai/index.php?n=229&l=LT>.
- Vyriausybės atstovo Telšių apskrityje Reikalavimas Telšių rajono savivaldybės tarybai dėl Seniūnaitijų projekto patvirtinimo. 2009 m. sausio 16 d. nr S-15-V1-3, <http://vyr-atstovai.lrv.lt/telsiai/index.php?n=27&l=LT>.
- Wietrzak P., *Antanas Smetona – międzywojenny dyktator Litwy*, Histmag, <https://histmag.org/Antanas-Smetona-miedzywojenny-dyktator-Litwy-14483>.
- Wykład Vytautas Vardysa wygłoszony na konferencji polityczno-publicznej 20 kwietnia 1993 r. w Southfield, Michigan, <http://www.partizantai.org/i-laisve-1994-118-155/3120-vytautas-var dys-apie-vertybes-ir-tikslus>.
- Žilinskas G., *Vietos savivaldybių raidos konstituciniai aspektai Pirmojoje Lietuvos Respublikoje*, nr 3, 2016, s. 480, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=458916>.

Inne

- Charwat F., *Litwa współczesna*. Wykład wygłoszony dnia 15 maja 1939 r. na kursie dla urzędników służby zagranicznej, maszynopis powiel.
- Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija http://www.vrk.lt/rinkimai/400_lt/KandidatuSarasai/RinkimuOrganizacija3442.html.
- Baltijas nacionālisti paraksta sadarbības līgumu, vēršoties pret globālajiem apdraudējumiem, <http://www.nacionalaapvieniba.lv/aktualitate/baltijas-nacionalisti-paraksta-sadarbibas-ligumu>.

Spis schematów

Schemat 1. Homeostaza systemu politycznego	41
Schemat 2. Sekwencja faz przemian systemu politycznego Litwy w latach 1918-1940 oraz 1990-1992	46
Schemat 3. Elementy systemu politycznego autorytarnej Litwy	53
Schemat 4. Litwa: struktura klasowa w 1923 r. (obszar Kłajpedy w 1925 r.)	64
Schemat 5. Transformacja litewskiej nomenklatury po 1927 r.	81
Schemat 6. Orientacje ideowe litewskich partii politycznych w wyborach parlamentarnych w latach 1920-1926.....	111
Schemat 7. Układ najważniejszych litewskich partii politycznych na osi wartości aksjologicznych i gospodarczych w pierwszej fazie rządów Smetony – do 1929 r.	168
Schemat 8. Pozycja Litwy w sprawie przyszłego scenariusza Unii Europejskiej.....	228

Spis tabel

Tabela 1. Cykle i fazy ewolucji systemu politycznego Litwy w latach 1918-1940 – 1990-1992	46
Tabela 2. Struktura klasyczna na Litwie w 1930 r.	63
Tabela 3. Liczba mandatów uzyskanych przez partie polityczne do Sejmu w okresie parlamentaryzmu	110
Tabela 4. Porównanie cech władzy demokratycznej i autorytarnej Litwy w latach 1920-1926 oraz 1926-1940	187
Tabela 5. Porównanie cech systemu demokratycznego i autorytarnego Litwy w latach 1918-1926 oraz 1926-1940.....	188
Tabela 6. Kompetencje konstytucyjne głowy państwa	199
Tabela 7. Wyniki wyborów parlamentarnych z 9 października 2016 r.....	205
Tabela 8. Wyniki wyborów parlamentarnych z 11 października 2020 r.....	206
Tabela 9. Statystyki Vanhanena – dane dot. wyborów parlamentarnych w latach 1920-1996	238
Tabela 10. Powrót litewskich uchodźców i deportowanych do Rosji w latach 1918-1921 z I wojny światowej	241
Tabela 11. Wartości indeksu Vanhanena dla wybranych państw europejskich w latach 1920-1939	266
Tabela 12. Wartości wskaźnika indeksu Vanhanena dla wybranych państw europejskich w latach 1990-2000	266
Tabela 13. Skorygowane i uzupełnione dane statystyczne dotyczące wyborów w latach 1920-1936 oraz 1990-2020.....	268
Tabela 14. Skorygowane i uzupełnione (okres 2001-2009) przez Norkusa wartości wskaźników rywalizacji, partycypacji i indeks VI dla Pierwszej i Drugiej Republiki Litewskiej	270
Tabela 15. Skorygowane i uzupełnione (okres 2010-2020) wartości wskaźników rywalizacji, partycypacji i indeks VI dla Drugiej Republiki Litewskiej	273
Tabela 16. Wskaźnik rywalizacji dla wyborów parlamentarnych w okresie (2008-2020) Drugiej Republiki Litewskiej (obliczony według kryteriów udział mandatów w Sejmie).....	274
Tabela 17. Porównanie elementów systemu politycznego I RL i II RL.....	284